

અમદાવાદમાં “સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય”માં
લિપ્તુ-અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત.

પ્રકાશકનું નિવેદન

“નિવિધ ગ્રંથમાળા”ના સં. ૧૯૯૧ ના વર્ષના પ્રથમ પુસ્તક અને સળંગ ગ્રંથોંક ૨૬૫,૨૬૬ નરીકે આ “હૃદય તરંગ” અને “બ્રાહ્મણની ગૌ” સાદર થાય છે. ઉપસાં બને પુસ્તકો જુદાં જુદાં, મૂળ દિંદી બાવામાં, યુરુકેલ કાંમડીના અધ્યાપક અને એક વખતના ત્યાંનો આચાર્ય પંડિત શ્રી દેવશર્મા “અભય”નાં લખેલાં છે.

આ ગ્રંથના મૂળલેખક પંડિત દેવશર્માજી અને આ ગ્રંથમાંના પહેલા પુસ્તક “હૃદયતરંગ” વિષે, દિંદી સાક્ષિયકાર પં. પદ્મસિંહ શર્માએ પોતાનો પરિચય દર્શાવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં તે આ પછીનાં પ્રોમાં અપાયેલો જણાયો.

“હૃદયતરંગ”માં લેખકે પોતાના હૃદયની હાર્મિઓ વાચક સમક્ષ મૂકી છે. એ હાર્મિઓ દેહી ઓગસ્વી છે તે, એ પુસ્તક ઉપર ઉપરથી વાંચનારને પણ સહજે સમજાઇ જાય તેવું છે; તો પછી તેને વિચાર અને મનનપૂર્વક વાંચનારને તો પોતાને જરૂરી એવા અનેક ઉદ્દેશ મળી આવે તે આશાવિક છે. એ સંબંધે અત્ર કંઈ નથી લખ્યું. એ માટે આ પછીનાં પ્રોમાં થી, પદ્મસિંહ શર્માએ આપેલો પરિચય વાંચવા વિનંતિ છે.

“હૃદયતરંગ” પૂરું થતાં તે પછી, “બ્રાહ્મણની ગૌ” નામક પુસ્તક જોડાયેલું છે. એમાં અથર્વવેદના બ્રાહ્મણની સૂક્ત (પાંચમા કાંડના ૧૮મા સૂક્ત)નો અનુવાદ અપાયો છે.

આપણા વેદોની પ્રાચીન બાવા, અત્યારે પણ કંઈક સાગતી સંસ્કૃત બાવા કરતાં ક્ષેંકડો વર્ષ પૂર્વેની છે. સંસ્કૃત બાવાના ગ્રંથોના અનુવાદ આજે માત્ર વિદ્વાનોજ કરી શકે છે. પરંતુ આ પ્રાચીન વેદની બાવાને અત્યારની આપણી પ્રચલિત બાવામાં ઉતારવાનું કામ એવા વિદ્વાનોને પણ ઘણું કંઈક જણાયું છે. એનો અનુવાદ શ્રી. દેવશર્માજીએ આ પુસ્તક દ્વારા આપણને આપ્યો છે.

બ્રહ્મણની સૂક્તનો વિષય વગેરે પંડિતજીએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવ્યો છે અને તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ, તેના પ્રારંભિક વિવેચનમાં આપીને રાજ્ય-પ્રજાના સંબંધનું તાદૃશ વર્ણન રજુ કર્યું છે.

વાચક આ બન્ને પુસ્તકોને વિચારપૂર્વક વાચશે તો તેમાંથી તેને નવીન વિચારોળી પ્રાપ્ત થશે, અને પોતે વિશેષ ઉભવ થવા પ્રેરાશે.

પરમ સહૃદય પરમેશ્વરના રમરણપૂર્વક હ્રે તન્મન્

આપણી પ્રથિમા—સં. ૧૯૯૦

ભિક્ષુ-અખાંડાનંદ

હૃદય-તરંગની લેખકની પ્રસ્તાવના

મારા માનસસરોવરમાં ઉત્પન્ન થએલી આ વિચારતરંગાવલિને ભાષાની અકૃત્રિમ ચિત્રકળા દ્વારા ભાષાનું રૂપ આપીને 'હૃદયતરંગ' એવા નામથી સહૃદય વાચકોની આગળ ધરવામાં આવે છે. તેમાં રંગવિનાનાં સાદાં ૨૧ ચિત્રો છે. લગવાને બે મને કવિત્વશક્તિ આપવાની કૃપા કરી હોત તો હું આ ચિત્રો ઉપર કવિતાનો રંગ ચઢાવત અને તેથી ઘણા વાચકોનું મનરંજન કરી શકત; પણ મારી પાસે કવિતાની કળા નથી એટલે હું નિરુપાય છું. આજના છાપખાનાના જમાનામાં હરકોઈ પોતાને મનમાં આવે તેવું લખી મારીને છપાવી શકે છે, તો પછી આ નિર્દોષ ચિત્રો પણ છપાય તેમાં કશું હાનિ જેવું તો નથીજ. કદાચ એમ પણ બને કે કોઈકોઈ લોક તેમને જોઈને પ્રસન્ન પણ થાય, અથવા મારા જેવા માનસવાળા લોકો આ તરંગોમાં ઝૂલવાનો આનંદ પણ માણે. મતલબકે આ ચિત્રો વાચકોના માનસસરોવરમાં પણ બે એવાજ તરંગો ઉત્પન્ન કરી શકતાં હોય તો તો થોડો ઘણો લાભ પણ છે. અને બે આ ચિત્રો કોઈક વિરલાને પણ 'સત્યધર્મ'નું સ્વરૂપ બતાવી દેવામાં સાધન-રૂપ નીવડે ત્યારે તો તેમને આલેખ્યાનો બધોજ શ્રમ સફળ થયો મનાય.

છેવટમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે આ નિબંધોમાંનો એક શબ્દ પણ લેખકે પૂર્ણ વિચાર કર્યા વગર નથી લખ્યો. આથી કરીને વાચક પણ બે તેને ઉંડા વિચારપૂર્વક વાંચશે, કોઈ વાર ચોક્કસ પ્રકારની મનોદશા હોય ત્યારે તેમાંનાં કોઈ કોઈ વાક્યો વાંચી જોશે-એક વાર નહિ, બે વાર નહિ પણ વારંવાર તેનું પારાયણ કરશે તો આશા છે કે આ લેખમાળા વાચકની પણ સારી સેવા બજાવશે.

ગુરુકુળ કાંગડી,
વૈશાખ ૧૩, ૧૯૮૩. }

વાચકોનો સેવક
અભય

હૃદય-તરંગનો પરિચય

અમરજીભાં એક કહેવન છે કે “કાંઈ પણ વસ્તુ તેનાં ફળ વડે, જોળખાય છે” પણ કાંઈ કાંઈ વાર એવું પણ બને છે કે તફન નવી જાતનાં ફળ પોતાના અપસિદ્ધ પ્રસન્ને જોળખાતાં કરે છે. ફળની સુસ્વાદુતા, ઉત્તમતા એજ તેનું મુખ્ય કારણ હોય છે. એટલા માટે ફળનાં શુભદોષની પરીક્ષા કરવાનું કામ તેના સ્વાદ લેનાર સુઘ વાચક-વચને સોંપી દીધે અને આપારે તેને જન્મ આપનાર પ્રસન્નજ જોળખાયું કરાવીયું.

આ વિચાર-તરંગોના સમર પડિતે દેવચર્મીજી કાંમડી શુરુકુળના એક સાત્ત્વિક સ્નાતક અને સ્વાના વેદશાસ્ત્રના અભ્યાયક છે. * શરીરે તેઓ એકવડા બાંધાના અને સુકલકડી સરખા દેખાય છે, એમનું વય પણ ત્રીસ વર્ષ કરતાં વધારે નથી. પણ આ તરુણ તપસ્વીનાં સંયમ અને તપને જોઈને વયોવૃદ્ધ અને લાંબાં સમયથી સાધુઓના ધર્મ પાળવાનો ધર્મ કરનારા જૂના જોગીઓના મોઢામાંથી પણ જે તેમનામાં સત્યજ્ઞ કહેવાની હિંમત હોય તેા એક વાર તપસ્વી અણુનને જોઈને ઇદે ઉચ્ચારેલા ઉદ્ગાર આપોઆપ નીકળી જાય કે—

“સ્વયા સાધુસમારગ્નિ નવે ઘણસિ યત્તપઃ ।

હિયન્તે વિપર્વૈઃ પ્રાયો ઘર્ષીવાંસોઽપિ માદૃશાઃ ॥”

વિદ્યાનીજ આરાધના કરવાનું મત લઈ જોડેલા આ મતધારીને શુદ્ધ સ્નાતક થયા પછી ગૃહસ્થાશ્રમને ચોખ્ખ થયાને પણ ફેટલાંક વર્ષ વીટી ગયાં છે; તે પોતાના ગૃહ પિતાના એકના એકજ પુત્ર છે. પણ તે છતાં પોતે ગૃહસ્થાશ્રમી નથી બનતા તે નથીજ બનતા. પહેલાંની પેઢીજ હજી પણ ધ્વજચર્ચનું બરાબર પાલન કરી રહ્યા છે. ધ્વજચારી અવરધાનો પોશાક હજી તેમના અંગ ઉપરથી ઉતર્યો નથી. હજી એની એજ દિનચર્ચા, એનું એજ જીમિશયન, એનું એજ કીર્પીન-ધારણ અને એનું એજ સ્વાદરહિત ભોજન તેમનું ચાલુ છે. “શરીર-વદઃ પ્રથમાશ્રમો યથા ।”—તેમની શાન્ત વિનયપૂર્ણ મુખપ્રાપ્તિ પણ હજી તેની તેજ છે. મિતજાપીપણું જે વિચારસ્તીવ્રતાનું લક્ષણ છે અને સન્ચારિત્ય, વિનય વગેરે જે કુલીનતાનાં લક્ષણ છે તેના તેઓ શુંદર ઉદાહરણસ્વરૂપ છે. તેમને દંભરહિત, સ્વાભાવિક, અદૃષ્ટિમ

સરસના અને સાસના વચ્ચે કદીને તો મેં જાણે જોઈને જોઈને
મોહિત મતી નથી.

પંડિત દેવદાસના મહાત્મા ગાંધિજીના દૃઢ બળ અને સામ્ય
અનુયાયી છે. પોતાના કવનના આગળે એવા આંતરિક માન્ય મેં
પણ કંઈકની વચ્ચે જેવી મૂળ કામગીરી છે અને કાંઈકના આગળે
અત્યંત રહેલું તેમને ખુબજ મને છે. તેઓ કહે છે, પણ મારી કવિ
જિ-કવનનું વન સમજીને કહે છે; તેમના કાંઈકના પૈયારીપણની
અગર નામકરનાના વિચારની પણ સરખી પણ નથી. તેમના મેં
હવાનો ઓરડો પણ તેમના જેવોજ સાચો, પવિત્રતા અને
હવોરનો નમુનો છે. બોય પર એકાદ કામના પામળો લેવ, તેના ઉપર
એક બાજુએ મેંકેક પુરવઠો અને કાચના ખરીદી પડ્યાં લેવ;
બીજી બાજુએ એક મેં કંદીયા અને પૂણીના પડ્યાં લેવ-બસ
આટલોજ તેમની બેઠકના ઓરડોના ફા સરસામાન અથવા સમ્યકાર-
ને કહે તો તરેલ નરેલનાં વન અને ઉપવાસાદિ કરી કરીને તેમને
પોતાના શુદ્ધ શરીરને વગરે શુદ્ધ બનાવી દીધું છે; તોપણ તેમના
શરીરનાં બધા અગર એકતરફિનું કદી અભાવ જણાતોજ
નથી. તેઓ જે કાંઈ કહે છે અથવા આવરે છે તે માત્ર પોતાનું
કર્તવ્ય છે એમ સમજીનેજ, ખૂબમાં બેસીનેજ, શોરબાર કપો
વગર શાન્તપણે, સાચી નિષ્ઠાપૂર્વક ક્યેં જાય છે. તેઓ પોતાની
બહેર ખબરની દાંડી નથી પીટતા, તોપણ આ બહેર ખબરીઆ
જમાનામાં આવું રત્ન દાંક્યું રહેજ કવી રીતે ? સુકા પાંદડાના
ઢગલાની વચ્ચે દયાએલા, દંડાએલા ફૂલને શોધનારની ચકોર
આંખો શોધી કાઢે છે.

“ નિમાહેં કામિલોં પર પડ હી जाती हूँ जमानेकी ।

कहीं छिपता है ‘अकबर’ फूल पत्तोंमें निहोँ हो कर ॥”

આખરે તેમના મિત્રો તેમને છાપાના બગીચામાં ખેંચી લાવ્યા;
તેમના એકાન્તવાસમાંથી બહાર કાઢીને તેમને બહેર પ્રગ્નની નજર
આગળ ખડા કરી દીધા. જે રત્ન તે પોતાની પાસે સંતાડી રાખતા
હતા તે આજે છાપખાના ઉપર ચડે છે અને કાલે તેને વાંચતા
ચક જશે.

વૃક્ષનું આટલું ઓળખાણ કરાવ્યા પછી તેનાં ફળના સંબંધ-
માં કશું કહેવાની ઇચ્છા તો નથીજ; પણ બે બોલ કહ્યા વગર

અમારી ઉદ્દેશ છે કે પદપરાયી આજના આરોગ્ય મિશ્નના રીતે
 ઉત્તરેનું હરખ છે કે આ વિચાર-નરજ-મળના પ્રકટ કરીએ
 બધા છે તેથી માંધીનસ્વી છાપ તેમના-વિચારમાં નરી આવે
 છે. તેમના દેશભક્તિના વિચાર ઉપર કદા નેકા રંગના છે. અથવા
 તે અધીરના રમથી રંગાલિયા છે. પણ મેજા જેને મહાનથી
 અમુન મુનિના ઉપર પણ અનુભવભક્તિ મળે છે. પ્રત્યુત્તર પ્રત્યુત્તર
 ને અધ્યાત્મિક છે તે ઉપરેકા અમુન મુનિનો પ્રકટ છે. આ જે
 મહાત્માઓના પ્રેમાર વડે પ્રમાણિત મળે તેમજ જે હકે હમે
 છે તે પોતાના રિતના સાંગાં ઉમરથીજ લખે છે. તેમના વિચારમાં
 બોલિકા છે, રચાવિકા છે, રૂચિમતાની છાપ પણ નથી. તેમજ
 પોતાના અંતરમાં ને આવ્યું, ને અનુભવ્યું તે તેજે હરી રીતું છે.

આ "હરજ-નરજ" મેજાના ખાનગીસરવરનાં મોલી છે. પણ
 તેમના ઉપર પાણી નથી ચડાવ્યું, કદા દાપરીપ નથી કરી.
 આજુમાંથી તરતનીજ મોદી કાઢેલાં, પહેલ પાક્યા વિનાનાં રંગો
 સરખાં છે. જેવાં ઉત્પન્ન થયાં તેવાં ને તેમાંજ મેજા નજતની આવગ
 થયાં છે. તેમના ઉપર રંગ નથી ચડાવ્યો, તેમ કદા કારીગરી
 પણ નથી કરી. એને સાદિલની રચનાની દૃષ્ટિએ નહિ પણ તેમ
 રહેલા ભાવનાંથીજ ઉપર નજર રાખીનેજ અવરોધવાની જરૂર છે.
 કાંઈ વાચાળ, અગરાક અને પોતાની મોઢક શબ્દછટથી મોના-
 ઝોનાં મન કરી મેનાર વક્તાની વ્યાખ્યાનપાશની માફક નહિ પણ
 કાંઈ સંતની મર્મોળા વાણીની માફક એને સાંભળવાની જરૂર છે.
 તેની ભાષા સરેકાર વિનાની અથવા અરચિકર છે એવું કહેવાની
 અમારી મતઘણ નથી. ભાષા છે તે શુદ્ધ, પણ તેનામાં દાર્શનિકતા
 અને વ્યાખ્યાત્મિકતાનો સંજાર બરેલો દોવાથી સામાન્ય કાદિના
 વાચકો પસંદ કરે એવી નથી.

* * * *

ઉપરે જગતના અંતર્યામી પરમાત્મા પ્રતિ અમારી એટલીજ
 પ્રાર્થના છે કે જે ઉદ્દેશથી આ વિચારરત્નો પ્રકટ થાય છે તે
 ઉદ્દેશ અને આ તરફ તપરવીના શ્રમ સંકલ્પ સરળ થાઓ.

દાવ્યકુટિર, નાયક નગરા આંધુર, (ખીજનાર) જ્યેષ્ઠ વડી ૩ સં. ૧૯૮૩ વિ.	}	પદ્મસિંહ રામી
--	---	---------------

બ્રાહ્મણની 'ગૌ' ની લેખકની પ્રસ્તાવના

આ વર્ષે સ્વાધ્યાયત્રેમી સળંગનોને તેમના અધ્યયનને માટે અથર્વવેદનું બ્રહ્મગવી સૂક્ત (પાંચમા કાંડનું ૧૮મું સૂક્ત) મારા તરફથી ભેટ ધરું છું. ક્રાઇ મહાબળવાન પ્રજ્ઞદ્રાહી રાજની સાથે એક ગરીબ બિચારા બ્રાહ્મણની ગરીબડી વાણી મુકાબલો કરવા તૈયાર થાય છે, અને અંતે એ 'બ્રાહ્મણની વાણી'નોજ અનાયાસે વિજય થાય છે, એ આ સૂક્તનો વિષય છે. આ જગત જેના ઉપર છેલ્લામાં છેલ્લી અને ઉંચામાં ઉંચી સત્તા તો એક ઇશ્વરનીજ ચાલે છે તેમાં ઉપર કહ્યો તેવો બનાવ કાંઈ એકજ વાર અને એકજ દેશમાં બનતો નથી. જગતના ઇતિહાસની આ એક કાયમની બિના છે. એ સનાતન સત્ય છે, પણ આપણે એવા છીએ કે તેને આપણી આંખ આગળ નેહએ છીએ છતાં નથી જોતા.

ત્યારે હવે આ સત્યનું આપણને કાણુ દર્શન કરાવી દે ? ભારતવર્ષની માટીમાંથી ઉત્પન્ન થએલા આપણે ભારતનાં સંતાનો, જેઓ સનાતન કાળથી તાજા અને પૂર્ણ જોબનવાંતી વૈદિક સભ્યતાનો વારસો ભોગવતા આવ્યા છે, તેમને આ સુંદર ઓજસ્વી સૂક્ત-ગીત સત્યનું દર્શન કરાવવામાં સહાયક નીવડે એમાં કશુંજ આશ્ચર્ય જોવું નથી.

વળી વૈદિક સૂક્તો તો રાજ અને પ્રજા બેઉના હિતને માટે છે. આ સૂક્તનો સાર્વભૌમ અને સાર્વદેશિક ઉપદેશ રાજ અને પ્રજા બેઉને હૈયે વસે તો તેમાં બેશક બેઉનું કલ્યાણ છે. આપણા રાજકર્તાઓ આ સૂક્તને સાંભળે કે ન સાંભળે તોપણ આપણે પ્રજાજનોએ તો તેમાં રહેલો બોધ ગ્રહણ કરવોજ નેહએ. આ સૂક્તની અંદર જે મહાસત્યનું દર્શન કરાવ્યું છે તેને જો આપણે આપણાં અંતઃકરણ વડે ઝીંજતા થઈએ—આ પ્રાણુહીન, આશાહીન, પડેલા, પછડાએલા, છૂંદાએલા ભારતવાસીઓની નાડીઓમાં નવા પ્રાણનો સંચાર થાય એમાં જરાએ સંદેહ નથી. આ સૂક્તમાં આપણે માટે આશાનો અને આત્મશ્રદ્ધાનો જીવનપ્રદ સંદેશ ભર્યો છે. એ સંદેશ જો આપણા અંતરમાં બરાબર ઉગી જાય તો ભક્તને

આપણે અન્નાયની ચતુરનિષ્ઠી સેના વડે ચારે બાજુએથી ઘેરાએલા હોઈએ તોપણ આપણાં હૃદયમાંથી તો—

“અય ઝીવાનિ મા શ્વઃ”

એવી વેદવાણી મુંઝાઈ છે. “અન્નાય આગનો દડોડો બલે છવતો રહે, પણ આવતી કાલે તે નથીજ જોવાનો” આવી અચળ શ્રદ્ધાને લઈ હિપર કરી તેવી અવસ્થામાં પણ આપણે નિર્ભય અને નિમિત્ત બનીને આપણા સત્ત્વના રાઢ હિપર ફૂચ કરવાજ રહીયું. આ મુદ્દાના આઠમા મંત્રમાં જે દિવ્ય અન્નનું વર્ણન આવે છે અને જેને નવમા મંત્રમાં તો અમોષ અન્ન કહ્યું છે તેને જો આપણે ખરા અતઃકરણથી ધારણ કરી લઈએ તો આ જગતમાં એવી કોઈ સ્થિતિ નથી, કોઈની તાકાત નથી કે આપણને તેના પગ તળે દબાવી રાખે. આપણે ધનુષ્યબાણ અથવા તોપખંડોને લયિયાર સુમણે છીએ; અદીજ આપણી મોટામાં મોટી બૂલ ધાય છે. એવાં લયિયાર આરે. આપણી પાસે નથી એમ સુમણને મનમાં ફૂંચી લઈએ છીએ; પણ આપણું સાચું જાણ, આપણાં સાચાં શત્રો તો સદાએ આપણી પાસેનાં પાસેજ છે અને તેમની આગળ તોપ ખંડ તો જમ માટે છે એટલી જો આપણને ખબર પડી જાય તો પછી મું જોઈએ !

આ મુદ્દાનું અધ્યયન કરતાં કરતાં હૃદયર પોતેજ દૃષ્ટાવંત થઈને આપણને—અશ્વઘાય થઈ ગએલા છવેને—તેમના સાચા બળનો અનુભવ કરાવી દે અને આ સાચું અમોષ અન્ન આપણા હૃદયમાં આપી દે એટલી તે જગદીશને પ્રાર્થના.

દેવરામાં (અમંચ)

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાકિત	આશુદ્ધ	શુદ્ધ
૮	૧૯	કદી કદી	કદી
૮	૨૯	કરી કરી	કરી
૫૫	૧૧	તેઆ	તેઓ
૬૭	૬	બને)	બને !
૬૭	૧૩	ડબેલો	ફૂબેલો
૮૭	૧૬	ગયા ગયા છે	ગયા છે
૧૦૫	૨૬	માર	મારા
૧૧૧	૧૬	સાને	સીને
૧૪૫	૬	(૦૫. ક્ર.	(ક્ર૦ ૧૦-
૧૬૩	૧૩	લાલચ	લાલચે
૧૭૧	૧૩	આણીનો	આણીનો
૨૦૨	૮	વૈતલ્ય	વૈતલ્ય
૨૨૭	૧૫	છાપખાનના	છાપખાનાના
૨૪૩	૧૨	આ બાબતના	બાબતના
૨૫૪	૩	છે ત	છે તે
૨૫૫	૨૦	શાસ્ત્રની	શાસ્ત્રની
૨૫૮	૧	ગા	ગી
૨૬૬	૧૬	જ્ઞાનનો	જ્ઞાન'
૨૮૫	૫	છટેલાં	છટેલાં

બ્રહ્મગવી સૂક્ત

૧ બ્રહ્મણની વાણીને રોકવી ઉચિત નથી	૨૦૮
૨ બ્રહ્મણની વાણીને રોકે તે રાજા કેવો કહેવાય ? ...	૨૧૩
૩ રૂંધાએલી બ્રહ્મણની વાણી ધણી ભયંકર વસ્તુ બની જાય છે.	૨૨૧
૪ એ વાણી બધે આગ ભડકાવી દે છે.	૨૨૬
૫ એવા રાજાને અંદર અને બહાર, ક્યાંય શાન્તિ મળતીજ નથી.	૨૩૫
૬ બ્રહ્મણ પોતે અગ્નિસ્વરૂપ છે અને તમામ દેવતાઓ તેના સહાયક છે.	૨૪૨
૭ બ્રહ્મણને ગળી જવો તો સહેલો છે, પણ હજમ કરવો મુશ્કેલ છે.	૨૫૦
૮ બ્રહ્મણ કયા ધનુષ્ય વડે દેવપીયૂનો નાશ કરે છે ? ...	૨૫૫
(૧) વાણીનું સ્વરૂપ	૨૫૬
(૨) વાણીની શક્તિ	૨૬૧
(૩) વેદોક્ત ધનુષ્ય... ..	૨૭૦
(૪) એ ધનુષ્યને પકડી તો લુઓ !	૨૭૫
૯ આ તો અમેઘ અસ્ત્ર છે.... ..	૨૮૩
૧૦ વૈતહ્યોનો નાશ.	૨૯૨
૧૧ બ્રહ્મણની વાણી મરતી મરતી તેમને તો મારતી જાય છે. ...	૨૯૪
૧૨ પ્રગ્નગ્રોહી રાજા	૨૯૬
૧૩ દેવપીયુ અને દેવઅધુ	૨૯૮
૧૪ જેને સંતપ્ત કરવામાં આવ્યો છે એવો બ્રહ્મણ દેવી અવસ્થામાં રહે છે ?	૩૦૨
૧૫ ઉપસંહાર	૩૦૩

હૃદય-તરંગ

તરંગ ૧ લો-વન્દન

હે જગદંબા ! તને હું નમસ્કાર કરું છું. મારા બેઉ હાથ ભેડીને તારા ચરણમાં મારું મસ્તક નમાવું છું. મારા પ્રાણ અને અપાન, સુખ અને દુઃખ, પ્રિય અને અપ્રિય, રાગ અને દ્વેષ, લાભ અને હાનિ, માન અને અપમાન, જય અને પરાજય, સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ-સર્વના ઠાળા અને જમણા હાથને ભેડીને હે જગન્માતા ! હું તેમને તારા ચરણમાં અર્પણ કરું છું. હું મારા આ બેઉ હાથ ભેડીને-પૂરેપૂરા એક કરીનેજ-તને પ્રણામ કરવા ઈચ્છું છું. અને મારા અહંકારના મસ્તકને નીચું નમાવીને વિનમ્રભાવે તેને સદાને માટે તારા ચરણમાં સમર્પિત કરવા તલમું છું. હે જનનિ ! તને આવો સંપૂર્ણ નમસ્કાર કરીને હું ક્યારે કૃતાઈ થઈશ ? આવી રીતે સર્વતોભાવે તારા ચરણમાં મારું શિર ઝુકાવી શકું એજ મારી સર્વોત્તમ સાધના અને એજ મારો મોટામાં મોટો પુરુષાર્થ છે.

■ ■ ✕ ✕

તને માત્ર નમસ્કાર કરવા સિવાય બીજું હું કરી પણ શું શકું ? હું તારા પુત્રની તમામ કામનાઓ પૂર્ણ કરવા

સમર્થ છે એમ જાણ્યા પછી, મારા મનમાં કશી કામનાજ નથી રહેતી. તું તમામ જરૂરીઆતની વસ્તુઓ મારા ઉપર સદા વર્ષાવતીજ રહે છે, માટે તો મારે તારી પાસે નથી કશી ચાચના કરવાની કે નથી કશી અરજ ગુજારવાની. હે માતા ! એટલા માટે તો હું તને ફક્ત નમસ્કાર કરીનેજ-મૌનયુક્ત નમસ્કાર કરીનેજ-સંતોષ માનું છું અને આરે બાળુઓ દૃષ્ટિ ફેરવીને જોઉં છું તો તને નમસ્કાર કરવા ઉપરાંત મારે બીજું કંઈજ કરવાનું રહેતું નથી.

x

x

x

x

આ બધુંજ-આ આખું અનંત પ્રહ્લાંડ-મને તારૂં પૂજન કરવાને માટેજ મળ્યું છે. મારા ગુરુદેવે મને જે કંઈ ઉપદેશ આપ્યો છે તેનો સાર પણ આવોજ છે કે “પ્રાતઃકાળથી સાયંકાળ સુધી અને સાયંકાળથી બીજા પ્રાતઃકાળ સુધી હું જે કંઈ કર્મ કરું, જે કંઈ પ્રવૃત્તિ આદરું, મારી ઇદ્રિયો વડે જે કંઈ ક્રિયા કરું, મારા મન વડે જે કંઈ સંકલ્પ કરું, તે પ્રત્યેક ક્ષણે ક્ષણનાં તમામ કર્મો, હે જગન્માતા ! તારૂં પૂજનજ નીવડે.” દિનભર ચોવીસે કલાક મારી નસો-માં રુધિર દોડાદોડ કરે છે, મારું હૃદય નિરંતર ધડકયા કરે છે, મને ખબર પણ ન પડે એવી રીતે મારા જ્ઞાનતંત્રનું સ્પન્દન થયાજ કરે છે તે બધું તારા નામનુંજ રટણ છે. મારાં ફેફસાં બધો વખત શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા સતત કર્યાં જાય છે અને એવી રીતે દિવસ તથા રાત્રિ મળીને એકવીસ હજાર અને છસો વાર તને અળાંડ નમન થાય છે-મારા પ્રાણની ક્રિયા દ્વારા તને સતત નમસ્કાર થયાજ કરે છે. મારાં તમામ કર્મો એકમાત્ર નમસ્કારમાંજ પર્યાવસાન પામે છે તે જાણીને મારા આનંદની સીમા નથી રહેતી. તને નમસ્કાર કરવામાંજ મારી ઇતિકર્તાવ્યતા આવી જાય છે અને એ ઉપરાંત મારે કંઈજ કરવાપણું નથી રહેતું. એ કંઈ જેવી તેવી નિવૃત્તિ છે ?

જે તો કૃતાર્થતાની ચરિત્રીમા છે.

તારા સિવાય આખા જગતમાં બીજું કોઈ નમસ્કારને
ચોખ્ખું છે જ નહિ. આ વાત તો આરા અનમાં બરાબર કહી
ગઈ છે. સંસારમાં કોઈની આગળ પણ મારું મસ્તકે કદી
કદી નમે છે ત્યારે ત્યાં તારો પવિત્ર પ્રકાશ જોઈને જ નમે
છે. જ્યાં તારો પ્રકાશ ન હોય ત્યાં આગળ મારા મસ્તકને
કોઈ ચાહે તેટલું જળાત્કારથી નમાવે-મારા વાંકા ઉપર
લાડીના પ્રદાર કરીને નમાવે, 'તોપ-બંદુક' રામણ બતા-
વીને મને માથું નમાવવાનું કહે તોપણ તે જોડું જાણે છે
કે કદી નમે જ નહિ. મારી જોપરીના કાચલીની મારફ દૂકડા
યઈ જાય તો જલે થાય; પણ તે નમવાનું તો નથી જ જોડું
મને સમજાઈ ગયું છે. પણ જ્યાં આગળ તારો જરા નેટલો
પણ પ્રકાશ મારી નજરે પડે છે ત્યાં આગળ કોણ જાણે
થાથી મારી ટોક તરત જ નીચી નમી પડે છે અને તારા
પ્રકાશરૂપી અરણ્ય આગળ જઈને ઢળી પડે છે.

હવે મને સમજાય છે કે ઉપર કહ્યો તે જાણે મારા
મસ્તકને કુદરતી સ્વાભાવજ થઈ પડ્યો છે અથવા તારા પ્રકાશ
માં મારા માથાને માટે કોઈ જોવી સ્વાભાવિક યુગ્મકશક્તિ
હોવી જોઈએ કે તેની આગળ નમ્યા વિના તારા માથાને
આલસુ જ નથી. પ્રકાશની જાંબી ચતાની સાથે તે નમ્યું જ છે.

આવો અનુભવ વારંવાર લાગલાગટ રીતે થયા કરવાથી
મારી ખાત્રી થઈ છે કે, તારા સિવાય આ જગતમાં બીજું
કોઈ નમસ્કારને ચોખ્ખું છે જ નહિ.

x

x

x

■

વળી જોવી પણ મારી દૃઢ ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે
અખિલ બ્રહ્માંડની તમામ વ્યક્તિઓના સર્વ પ્રકારના નમ-

સ્કારને ચોગ્ય પણ તું એકલીજ છે. સાચા અંતઃકરણથી જો
કોઈને પણ નમસ્કાર કરવામાં આવે તો હે જગદંબે ! તે
અંતે તારાજ ચરણોમાં જઈ પહોંચે છે. જગતના રોજના
વ્યવહારમાં ત્યારે પણ કોઈ મને નમસ્કાર કરી જાય છે
ત્યારે ઓ માતા ! તે નમસ્કાર હું તરતજ તને અર્પણ કરી
દઉં છું. એક પળવાર પણ તે મારી પાસે નથી ટકી શકતો.
તેને તારૂં મારી પાસે ટકી રહેવા લાયક જગ્યા પણ ક્યાં
છે ? હું પણ કોઈક એવો છું કે જેને ખીજના નમસ્કાર
સ્વીકારવાનો હક્ક છે એવો મારો ભ્રમ તો ક્યારનોય ટળી
ગયો છે ! નમસ્કાર કરનાર પોતાના મનમાં સમજતો હોય
કે ન સમજતો હોય, પણ જ્યાં જ્યાં નમસ્કાર થાય છે ત્યાં
તનેજ ધાય છે. હું તો મારા એકદેએક કર્મને પણ નમ-
સ્કારનું રૂપ આપીને તને અર્પણ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું.
પછી નમસ્કારનું તો પૂછવુંજ શું ? ભલે તે ખીજ કોઈને
ક્યાં હોય, પણ વાસ્તવમાં તો તેઓ તારાજ ચરણમાં અર્પણ
ધાય છે. ઓ જનેતા ! તે તારાજ છે અને તે તું સ્વીકારી લેજે.

x

x

x

x

મને નાનપણથીજ નમસ્કાર કરતાં શીખવ્યું હતું. મારા
મોઠા ભાઈઓને નમસ્કાર કરતાં હું શીખ્યો હતો. હું મારી
માતાને અને મારા પિતાને પણે લાગતો. મારા શિક્ષકોની
આગળ પણ બે હાથ જોડીને માથું નમાવતો. મહાત્માઓ
અને સંત સાધુઓને ચરણે પણ મારું મસ્તક લગાડતો હતો.
પરંતુ ત્યારે એક દિવસ મને સમજાઈ ગયું કે પરમ વન્દ-
નીય તો તું એકલીજ છે, ત્યારે હું મૂંઝવણમાં પડી ગયો
કે હવે મારે શું કરવું ? હવે મારે તને કેવી રીતે નમસ્કાર
કરવા ? તારા અદ્વય ચરણને મારે ક્યાંથી ચોધી કાઢવા ?
અને કદય તારા ચરણ મળી પણ જાય પરંતુ નેમને નમ-
સ્કાર કરવાને મારે હાથનો અપ પડે તે હાથ મારે ક્યાંથી

હાવવા ? માફ કરું માનું તારી આગળ નમાવું ? તારા ચરણ
તો તેજ કે જે અખિલ પ્રજાઓનો અદૃશ્ય આધાર છે. તારા-
જ આપેલાં સુખદુઃખાદિ દન્દોદ્ધવી-મારા પહોળા કરેલા
હાથ છે કે જેમને, એકબીજાની સાથે જોડ્યા વગર તને
નમસ્કાર કરી શકાયજ કેવી રીતે ! મારી અંદર “અહંકાર”
નામનું એક તત્ત્વ છે તે પણ તારુંજ આપેલું છે. તે તત્ત્વ
મને બીજા તમામ વ્યક્તિઓથી-અરે ! તારાથી પણ બિન્ન,
વિશેષ બતાવી દે છે. આ મારા મસ્તકને તારા ચરણોમાં
અર્પણભાવે નમાવી દેવાને, વાસ્તે એ તેને અત્યાર સુધી
ઉંચું કરી રાખ્યું છે. જો જનનિ ! હવે તું મને એવો સુયોગ
આપ કે એવે તને પણ પ્રજ્ઞામ કરી શકું અને તેમ કરીને
પૂરેપૂરો કૃતકૃત્ય બની જાઉં.

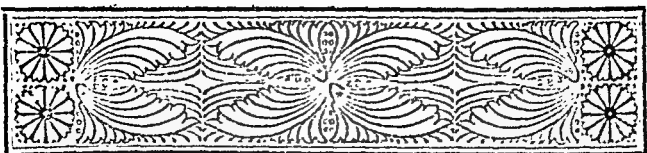
x

x

x

x

આપું પ્રજ્ઞાંક પોતાની અંદરના જુદાતથી જુદાં, મહો-
નથી મહાન અને વિશાળથી વિશાળ પદાર્થોસહિત સામદ્રુંજ
તારા ચરણમાં ઢળી પડે છે. જો વસ્તુ મને સમજાય છે, અને
જો આપું દૃશ્ય મારાં નેત્ર આગળ ખડું થઈ જાય છે ત્યારે,
હું પણ જેને માફ માનું છું તે બધુંજ તને અર્પણ કરીને
તને પ્રજ્ઞામ કરવા ઉત્સુક બનું છું અને તે વખતે તને
પ્રજ્ઞામ કરવા એજ બાણે જીવતનું એકમાત્ર પરમ લક્ષ્ય
હોય એવો મને યથાર્થ અનુભવ પણ થવા લાગે છે. મારાં
મત્ત્યેક કર્મદ્રૂપો નમસ્કાર વડે, આઠે મહરનાં કર્મો વડે તને
સાદાંગ પ્રણિપાત કરતાં કરતાંજ મારે તારા ચરણની પ્રાપ્તિ
કરવાની છે અને એક વાર પ્રાપ્તિ કર્યા પછી તારી ચરણ-
સ્પર્શમાં મારે નિશ્ચિન્ત બનીને આજીવન કરવાનું છે ! આથી
વધારે આનંદ કયો ? આથી વધારે ઉત્તમ મોક્ષ કયો ? અને
બીજું પ્રાપ્તવ્ય કયાન પણ કયું ?

તરંગ ૨ જો-અહીં તારૂં પોતાનું કોણ છે ?

કોણ તારૂં છે ?

તું જેને તારૂં પોતાનું કહી એવું છે કોઈ ?

પહેલાં બધુંજ કામકાજ એક જાણુએ પડ્યું રહેવા દઈને તું એક વાર એકજ જાણતનો છેવટનો નિર્ણય કરી લે કે અહીં તારૂં પોતાનું કોઈ છે કે નહિ ?

જે કાંઈ પ્રાણી-પદાર્થ ચારે દિશાએથી પોતાના લલક-લયાં રૂપ અને રંગ વડે તારા મનને હરી લેવા દોડ્યાં આવે છે તેમના વડે તારા હૃદયને શાન્તિ તો નથીજ થવાની. પેલા વગર તેડયા ચાલ્યા આવનારા પરોણાઓ ભાતભાતના ચિત્તાકર્ષક સાજ સજીને તારી આસપાસ ભમ્યાજ કરે છે, પણ રખે તું બૂલાવામાં પડી જતો કે તેઓ તારી નજીકજ છે. અરે ! તેઓ તો ઘણા દૂર છે. તારાથી સો સો ગાઉ ને છેટે છે. તેઓ પોતાની મનોહર ચેષ્ટાઓ વડે, નાના પ્રકારના હાવભાવ બતલાવીને તથા મીઠાં મધ જેવાં વેણુ ઉચ્ચારીને, એમ વિવિધ પ્રકારની યુક્તિઓ વડે તારા મનને મોહિત કરે છે, તને આનંદોન્મત્ત કરી દે છે. તેમના હાથ-માં, અફસોસ ! તે રોશની નથી કે જે તારી એકલી, સૂની ધનધોર અંધારી વાટને અજવાળે.

જેઓ તરેહ તરેહની સભાઓમાં, મિજલસોમાં, આવી આવીને ચારહીન પોકળ શબ્દોનો જુડો, અર્થવગરનો શોર ઘટેર કરીને ચાલ્યા જાય છે, તેઓ વમજમાં ફસાઈ પડે-લી તારી નાવને કિનારે પહોંચ્યાંશે એવું તારા મનમાં તું સમજ બેઠો છે ? ખરી જીંદગી સમય ન હોય તેવે વખતે

જેઓ બગાડેલી ખાલો દોડારા દરના દરના આંખો બંધ
છે, તેઓ તને ખરી રાત્રીને વખતે દામ આપશે એવું તું
તારા મનમાં ધારે છે ? છું છું જોવો બહાર જાણે છે કે
જેઓ ખાણીની સપાટી ઉપરના ઝીણની માફક દર્શન
ઉપરના ઉપરના તથા કરે છે, તેઓ તારી ઉઠિ મેળા બળ-
વશે અને તારા ખરા લાભનું દામ કરી આપશે ?

x x x x

ત્યારે રાજમાર્ગ ઉપર ચાલે તારા રંગીલા ચોખ્ખીન
મિત્રોની ટોળી પૂરકમામથી બહાર ફરવા નીકળે તે વખ-
તે સડકની જોડે બાલુએ ચાલે જે માણસ યુગયુગ
પસાર થઈ જાય તે કદાચ તારો હોય તો હોય ! બપોલ-
દાર મિત્રસોની મામપૂમ મચી રહી હોય અને રચની
છેલો ઉઠતો હોય તે વખતે મંડપના જોડે ખૂણમાં જોડે
જોડે આત્મનિરીક્ષણ કરનાર માણસ કદાચ તારો હોય તો
હોય ! સાગરને તળીએ ધૂપાં પટી રહેલાં મોતીના તેજના
જેવો નિર્મળ અને નમ્રતાભર્યો સ્નેહ જેઓ તારા પ્રતિ દા-
ખવતા હોય તેઓ કદાચ તારા હોઈ શકે ! અને જેઓ
તારું આત્મતેજ વધારવાને માટે તને તપાવતા હોય અને
તારી એવી વપદર્શના દલેશથી ભરેલી અવસ્થાને આનંદ-
પૂર્વક નિહાળી રહેતા હોય તેઓ તો તારા પોતાનાજ છે;
એમ તારે નિશ્ચયપૂર્વક માની લેવું.

તારા માથા ઉપર પોતાની કાળી-ચેરી પાંખો વીંઝતી
વિપત્તિરૂપી સઘ્યા તને ચેરી વળે તે વખતે તારા પેલા
બધા લીલા વનના સૂઝ જેવા મિત્રો ‘મારે હાથમાં આ દામ
છે અને હાથમાં પેલું દામ છે’ એમ કહીને પોતપોતાના
માળા તરફ ઉઠી જવા લાગે તેવે ટાંકણે જે તારી સાથે
ઉભા રહ્યા હોય તેઓજ તારા છે. તારી ઈન્દ્રિયોની શક્તિ
હીણ થઈ જાય અને તારા આશાઓથી ભરેલા સોનેરી સં-

સારનો વિલય થઈ જાય તેવે વળતે તને ટકાવી રાખના પૂરતું ચેતન્ય જેની પાસેથી તને પ્રાપ્ત થતું હોય તેજ તારો છે. બાધી બાબુએથી તારી પાયમાલી થઈ જાય; જ્યારે અચવાનો એકે ઉપાય તારા હાથમાં ન રહે; જ્યારે તને ચારે દિશાએ અંધારું અંધારું દેખાય અને નિઃસહાયતાની છેલ્લામાં છેલ્લી અવસ્થાએ તું પહોંચી જાય તે વખતે જે આવીને તારી બાંધી બાંધે અને તને પડતો બચાવે તેજ એકલો તારો પોતાનો છે.

x x x x
જ્યારે કદાચ તે સાચા મિત્રની મૂર્તિ તને આછી આછી દેખાય ન દેખાય એવી જણાતી હોય તોપણ તું તેના ઉપરજ નજર માંડી રાખજે. તેની સાથે તું એવી મીટ માંડી દેજે કે, ફરી આખી જિંદગી સુધી તારી દૃષ્ટિ તેના ઉપરજ ચોંટી રહે અને તે કદી તારી આંખ આગળથી ખસેડયો ખસેજ નહિ અને વળી ઉપર કદી તેવી તારી શરણાગત અવસ્થા બીજી વાર કોઈ દિવસ થઈ જાય અને તેવે વખતે તને તેના કૃપાળુ હાથનો ટેકો મળી જાય તો તેને એવો વળગી રહેજે કે કદી કદી તારો હાથ તેનાથી છૂટો થાયજ નહિ. તેની સાથે એવી સજ્જડ મડાગાંઠ વાળી દેજે કે સંસારને ધકકે ચઢીને તું ગમે તે દિશાએ અથડાય, પકડાય પણ તારી પકડ છૂટે નહિ.

બાપુ ! આ સંસારમાં આપણો કોણ અને પરાયો કોણ, તે જાણવું બહુ અઘરું છે; પણ તે જાણ્યા વિના કશુંજ કાજ સરતું નથી. જે ભૂલમાં તે પરાયાને પોતાનો માની લીધો તો તારા પરતાવાનો પાર રહેવાનો નથી. તારી બાકીની આખી જિંદગીમાં તારે કેવળ હૈયાશેકની ભઠ્ઠીમાંજ નિરંતર તપતા રહેવું પડશે. માટેજ તને કહેવું પડે છે કે બધું કામકાજ એક કોરે મૂકી પરાયું કોણ અને તારું પોતાનું કોણ, તેની એક વાર ખાત્રી કરી કરી લે.

તરંગ ૩ જો-ચાતકનો વૈરાગ્ય

રૂપાળી રદીઆળી નદીઓ સ્વચ્છન્દે ખળ ખળ વહી જાય છે; પૃથ્વીના પેટ ઉપર મોટા મોટા મહાસાગર જળથી ભરપૂર પડ્યા છે, તોપણ ચાતકને તેમાંના કોઈનું લંગારે પ્રયોજન નથી. આ પૃથ્વી ઉપરના પાણી માટે તેને હવે તરસ રહી નથી; તે તો હવે આકાશ તરફ જ તારીને બેઠું છે અને ત્યાંથી કોઈ દિવ્ય જળની ધારા તેના તરફ ચાલી આવે તો તેના સૂકાઈ જએલા બળાને શાન્તિ થાય એમ છે.

પૃથ્વીની સંપાદી ઉપર તો પાણીની રેલ છેલ ઘઈ રહી છે; ત્યાં નજર ફરીએ ત્યાં બધે પાણી પાણી ઘઈ રહ્યું છે. તેને પાણી પીવું હોય તો કોઈ પણ જગ્યાએ તેનો અભાવ નથી, તેમ તેને ગ્રામ કરવામાં જરા પણ અમ કરવો પડે એમ નથી; પણ ગિચાશ ચાતકને ધરતી ઉપરના પાણીની-ત્યાંના શીતળમાં શીતળ અને મધુરમાં મધુર પાણીની નિરુપયોગિતાનું, તેની નિઃસારતાનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન થઈ ગયું છે. તેને પાણી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે કે, અહીંનું બધું જ જળ એક-સરખું નહાયું છે. શલે, મૃત્યુલોકના બીજા જીવો એ પાણી પીએ-પેટ ભરી ભરીને ધરાતા સુધી પીએ-તેમને સાફ તે સદાએ ખુલ્લું જ પડ્યું છે; પણ ચાતક તેનાથી દૂરનું દૂર જ જાગતું ફરે છે; દારણ કે તેને અહીંના પાણીની નિઃસારતા સ્પષ્ટભાઈ ગઈ છે. હવે તેને તેના તરફ જરા જેટલી પણ આસક્તિ રહી નથી. તે તરસે મરવા તૈયાર છે. તરસે મરવું

પડે તો મરી જવું એ તેને માટે સહજ છે; પણ જેનો એક વાર મનથી ત્યાગ કર્યો તે તો હોઠે ન અડકાડવું તે નજ અડકાડવું, એવો તેનો ટેક છે. તેને વળી વિશ્વાસ પણ છે કે, જો મારે પાણીની ખરેખરી જરૂરજ હશે તો મારે માટે સ્વર્ગમાંથી અમૃત સરખું જીવનપ્રદ જળ પોતાની મેળેજ ઉતરી આવશે.

જોવા જઈએ તો તેની આ પ્રતિજ્ઞા અત્યંત ઉગ્ર છે; કારણ કે પોતાના મોઢા આગળ પાણીના ભંડાર ભર્યા પડ્યા હોય છતાં તરસ્યા રહેવું એ કાંઈ સહેલ વાત છે? એવી રીતે તરસ વેઠીને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળનારા તો વિરલાજ હોય ને ?

x

x

x

x

આતકને આ મત લીધે, પણ ઘણા લાંબો સમય વીતી ગયો છે. કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં વર્ષાઋતુનો પણ આરંભ થઈ ચૂક્યો છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ આકાશમાં વાદળાંઓ પણ જામવા લાગ્યાં છે અને આતકના દિલમાં આશાનો સંચાર કરવા લાગ્યાં છે; પણ અત્યાર સુધી તો તેનો કંઈ પહેલાંના જેવો સૂકો ને સૂકોજ છે. દરથી ચાલી આવતી શીતળ વાયુની લહરીઓ જળપૂર્ણ મેઘના શુભાગમનના સંદેશા લાવે છે અને આતકને હરખાવે છે; પણ હજી તેના મનની આશાઓ મનમાં ને મનમાંજ રહી છે અને તેના માથા ઉપર થઈને ચાલી જતી વાદળીઓ તેને પાણીનાં જે જ્ઞાનકડાં ટીપાં પણ નથી આપી જતી; તે છતાં પણ મહામતી આતક પોતાની તમામ ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરીને, દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને, આકાશ તરફ અચળ દૃષ્ટિ કરતો ચુપચાપ બેઠો છે. પૂર્વ દિશાઓથી પાણીના ભારથી નીચી નમેલી કાળી કાળી વાદળીઓ ચાલી આવે છે; પણ જોતજોતામાં સીધી ને સીધી પશ્ચિમ તરફ વળે છે અને આતક જે સ્ટેશન આગળ રાહ

તેનો ઘેઠો છે ત્યાં પંજાગ એવની આફે જોકે જુજુર, ૨ જુજુ
 ઘોળ્યા વગર શાદસદાટ અગળા દોઢી અથ છે, અથ છે
 થોડું આશ્ચર્યકારક છે? પણ વેરાગ્યવાન આત્મક પેનાન્દો કે
 રાગ્યની પૂનમાં મળી જાનીને બેઠો છે.

ત્યારે શું તે આત્મક તકરોએ ને તકરોએ જ રહેશે? શું
 તેને તૃપ્તિની પીઠાથી આખરે મરણુજ પડશે? અથવા અત-
 કાળની પીઠાથી દારી જઈને પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા માટે
 પોતે આફેરેલું વેરાગ્યનું મન તણને વળી ફરીથી સંભારી
 ચવાની તેને દરજ પડશે? આ બધીજ સંકાલો નિકર્ષક
 અને પાયા વગરની છે. આત્મકના મનમાં તો સંકાલો નાની-
 શી હાયા પણ નથી. તેનો તો એવો દૃઢ વિશ્વાસ એમી મયો
 છે કે “જે હું તરમની પીઠાથી મૂર્ચ્છિત જાનીને પૃથ્વી ઉપર
 ઢળી પડીશ તો મને જામત કરવાને વાસ્તે ખુદ ઇન્દ્રનેજ
 સ્વર્ગનું જળ લઈને આવવું પડશે અને તે પોતાને દાયેજ
 મારા મુખમાં તે જળનું સિંચન કરશે ત્યારેજ મારી મૂર્છા
 વગશે. એમ કયા વગર ઇન્દ્રનો છૂટકોજ નથી; અને તે પણ
 જે મારા મુખમાં આ જગતનું પાણી રહેશે અથવા હાંટશે
 તો ખુદ ઇન્દ્ર પણ મને શુદ્ધિમાં નહિ લાવી શકે.” ધોર
 મૂર્છામાં પણ આત્મકનો આત્મા એવો જામ તને જામતજ રહે
 છે કે જે સાંસારિક જળનો તેણે એક વાર મનથી ત્યાગ કર્યો
 છે તેનો સ્પર્શ તે મૂર્ચ્છિત દશામાં પણ સહન નથી કરતો;
 ધોર મૂર્છામાં પણ તે પાણી તેને મળે નથી ઉતરતું અને
 તેના સ્પર્શની પણ તેને કશીજ અસર નથી થતી; અને તેમ
 યાય તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું? કારણકે જે સાંસારિક પદાર્થો
 પોતાના સોદ્ય અને માધુર્ય વડે લોકોને હમેશાં મોહિત
 કરીને બાનબૂલા બનાવી દે છે તેમનામાં મૂર્ચ્છિત થયેલાને
 જગતવાની શક્તિ હોયજ ક્યાંથી?

ખંધુઓ ! ગભરાશો નહિ; અધીરા થશો નહિ; સંતોષ ધારણ કરજો અને પરીક્ષામાં પાસ થઈ જાઓ. જે ત્યાગ્ય છે તેને સદાએ ત્યાગ્યજ ગણતા રહેશો તો તમને ખંધુએ આવી મળશે. તમને મળવુંજ જોઈએ, કારણ કે જે નિયમ મુજબ તમને 'મનમાગ્યું' મળવાનું છે તે નિયમ અચળ અને અપરિવર્તનીય છે. માત્ર તમે તમારી કઠિન પરીક્ષામાંથી પાસ થઈને બહાર પડો એટલેજ વિલંબ છે. તમારું વૈરાગ્ય દૃઢ છે એટલું સિદ્ધ કરી બતાવો એટલીજ વાર છે. તમે એટલો તો વિચાર કરી જુઓને કે જેણે વિજતીય સાંસારિકતાને પોતાનાથી સો ગાઉ દૂર ફગાવી દીધી છે તેને આત્મીય દિવ્યતા પ્રાપ્ત ન થાય તો તે જાય ક્યાં ? અરે ! કદાચ આજ ને આજ નહિ મળે તો બે ચાર દિવસ પછી મળશે, પણ મળવી તો જોઈશેજ; અને જેને દિવ્યતાની સાચી ભૂખ લાગી છે તેને શું નહિ મળે ? ખંધુજ મળશે. તે જે માગશે તે મળશે. એક વાર ત્યાગ કરી તો જુઓ ! એક વાર તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને વ્યાસ મુનિના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જુઓ તો ખરા કે શું થાય છે ! ભગવાન વ્યાસ કહે છે:-

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।

तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः पौडर्शी कलाम् ॥

વિદ્યુત્ શક્તિથી ભરેલાં આ વચનથી પ્રાણુવાન જાનીને એક વાર ત્યાગ કર્યાનો અનુભવ તો લઈ જુઓ !

તમારે હમણાં જરા જેટલો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે તો આકુળ વ્યાકુળ જાની જાઓ છો; તમારું કાળજીનું કપાઈ જાય છે અને 'હાય રે ! મુઓ રે ! જાપ રે ! ગયો રે' એમ કહીને ઠેલાહલ કરી મૂકો છો; પણ એક વાર તમારી જાતને દૂબવા દો. પછી જુઓ શું થાય છે તે !

અરે બુદ્ધિહીન ! તું શાને ગભરાઈ જઈને ફોકટ મું-

છાય છે ? કયા મોહની અધારી તારી દ્રષ્ટિ આગળ આડી
આવીને ઉભી છે ? અરે ! તું એટલું પણ નથી બાણતો કે,
જેણે પોતાની તૃષ્ણાને છૂટી છે તેને તરચ શું કરી શકવાની
છે ? તેને મૂર્છા કેવી રીતે ? તે તો અમર છે. અમૃતનું
સંતાન છે. તેને મારતાર મૃત્યુ છેજ ક્યાં ? અને ત્યાગ કરવો
એમાં કરવા જેવું પણ શું છે ? ફક્ત તૃષ્ણાનેજ છોડી દેવાની
છે, એક વાર તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. જેને તમે તમારું પોતાનું
માની બેસા છો તે બધુંજ ઈશ્વરને અર્પણ કરી દો અને
પછી પૂર્ણ યેરાગ્યવાન બનીને દૈવ અથળ વિશ્વાસ ઉપર
આચન જમાવીને બેસી બાજો અને પછી જુઓ શું થાય
છે તે ! અરે ! તમને મનાવવાને માટે ખુદ ઈશ્વરને પોતાના
સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને પાસે આવવું પડે છે કે નહિ ?

તરંગ ૪ થી—વિકટ રાહ

અરે ! તમે અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યા ? આ તો ઘોર જંગલ છે ! તમે આ જંગલમાં શા માટે અથડાવા આવ્યા છો ? તમે તો લીસી શીતળ છાંયડીવાળી સડકો ઉપર વિચરનારા, આખો વખત મોટરગાડીમાં બેસીને ફરવાની ઇચ્છા રાખનારા—તમે આ કાદવ, કાંટા અને ઝાડી—ઝાંખરાંથી ભરેલા જંગલના રસ્તા ઉપર શા માટે પગપાળા ભટકતા ફરો છો ? ખાપુ ! અહીં તમારા માર્ગની બેઠે બાબુએ સ્વાદિષ્ટ ખાદ્ય વસ્તુઓની દુકાનો મંડાઈ નથી. તમારા મનનું રંજન કરે એવું એક પણ માનવપ્રાણી અહીં તમારી દૃષ્ટિએ પડનાર નથી. તમે અહીં ખાશો પીશો શું ? અહીં નરમ બિછાનાં ક્યાંથી લાવશો ? શાના ઉપર પોઢશો ? ખાપુ ! તમારાથી અહીં કેમ રહેવાશે ? અહીં તો જંગલી જનવરોની ચીચી-આરી સાંભળીને તમે ભયભીત બની જશો; માટે મારા ભાઈ ! તમે જ્યાંથી આવ્યા ત્યાં પાછા ચાલ્યા જાઓ. આવી મુશીબતોમાં શાને જાણી જોઈને ફસાઈ પડો છો ?

હા, તમારા આરામથી ભરેલા માર્ગ કોઈ કોઈ વાર પોતાના સંતાડી રાખેલા દાંત વડે તમને બચકું ભરી લે છે, એવું તમે કહો છો તે ખરૂં છે; અને તેથી ગભરાઈ જઈને તે માર્ગ છોડીને આ ‘વિકટ રાહ’ ઉપર ચાલવાનો મનથી સંકલ્પ કરીને તમે આ તરફ ચાલ્યા આવો છો; પણ હવે

આ માર્ગની કડણ ચઢાઈઓ ચઢતાં ચઢતાં, તમે પેલાં બચકાં-ની પીડા ભૂલી પણુ ગયા હશે; અને તે માર્ગ કેવો મુખબરો હતો, ત્યાં કેવી મળત હતી, તેનું તમને વારંવાર સ્મરણ પણ થતું હશે; માટે હવે તમે તમારી જાતને વધારે દુઃખી ન કરો. પાછા વળો અને મોજ કરો. હજી આ રાહ ઉપર ચાલવાનો તમારો સમય નથી થયો. હજી ઝાઝી વાર છે. ઉંચકમાં જ્યારે પેલા 'ઝેરી ફાંત' તમારા શરીરમાં તમને આંખો વખતજ ઘોંચાતા લાગે; ત્યાંનાં ભર્યાં જળર તમારી નજરે સ્મશાન સરખાં સૂતાં દેખાય; ત્યાંનાં મીઠાં ગાનતાન તમારા કાનમાં કાંટાની પેઠે ખૂંચવા લાગે; ત્યાંનાં ઝેઠેઝેઠેક ખાદ્ય પદાર્થ તમારી જીભને કડવો ઝેર જેવો ભાલૂંમ પડે ત્યારે તમે આ રાહને યાદ કરજો. તેવે વખતે-તમારા આવા અપૂર્વ દુઃખના સમયમાં આ રાહ તમને આશરો આપશે અને પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલા આનંદના સ્થાન તરફ લઇ જશે; પણ તે સમય હજી ઘણો દૂર છે.

x x x x

લોકોને ખેંચતાણુ કરીને અહીં તેડી લાવશે મા. એ સાફ નથી. એમાં એવા લોકોને પણ કશે લાભ થવાનો નથી. એમને સમજાવી-પટાવીને એમના અંતરની ઈચ્છાની વિકલ્પ ધરી બે ધરીને માટે એમનો આનંદ ખૂંચવી ન લો. એમને એમના આનંદથી વિખટા ન કરો. એમ કરવું એ પાપ છે. જેમને આવડું હશે તેઓ પોતાની મેજેજ આવશે તેઓ કાંઈથી રોક્યા રોકાવાના નથી.

ચામાટે લોકોને પરાણે પરાણે અહીં ખેંચી લાવો છો ? કદાચ તમે પોતેજ આ માર્ગની નિર્જનતા અને નીરમતા એકને કાયર કાયર થઇ ગયા હશે; અને તેથીજ નીચેના સોળવીઓને આ તરફ તેડી આણીને 'તેમની સાથે આનંદ કરતાં કરતાં કરતો કપાશે' એમ ધારીને તેમને તેડવા જતાં

તમે પોતેજ તમારા રાહ ઉપરથી નીચે ઉતરી જાઓ છો; પણ તમે સાવ ભૂલી ગયા લાગે છે કે, આ રસ્તો ભાઈબંધ દોસ્તોની સાથે ગળ્યાં મારતાં મારતાં પસાર કરવાનો નથી. આ રસ્તો તો તદ્દન એકલાજ ખૂણ ધ્યાનપૂર્વક જપ, તપ કરતાં કરતાં, મૌન ધારણ કરીને કાપવા જેવો છે. ઉંચી ચઢાઈઓ ચઢી ચઢીને તમે થાક્યા હો તો અહીંજ ખેસી જાઓ અને થાક જાઓ; પણ કોઈપણ ખડાના હેઠળ નીચે તો નજ ઉતરી પડતા. અહીંની શીતળ વાયુની લહરીઓ એવું નવ-જીવન અર્પે છે કે થોડાજ વખતમાં તેઓ તમારો થાક ઉતારી નાખશે અને તમને તાજમાજ કરીને આગળ વધવા ઉત્સાહી બનાવશે.

તમે એટલો તો વિચાર કરો કે, જ્યારે તમે પોતે એક ડગલું પણ આગળ વધી શકતા નથી ત્યારે તમારા નવા મિત્રોને તમે કેવી રીતે તમારી સાથે ચલાવવાના હતા? માટે બાપુ! આવી રીતે કોઈને પરાણે પરાણે આ રસ્તે ખેંચી લાવશો નહિ. એ લોકોને ખાલી તકલીફમાં ન ઉતારો. એથી ફાયદો પણ શો છે? આ જગ્યા એવી નથી કે અહીં જનસંખ્યામાં વધારો કરવાથી કંઈ લાભ થાય. જેમને આવવાની ઇચ્છા હશે તેઓ તો આંખને ઈસારે ચાલ્યા આવશે. તમે તેમને માર્ગનાં સંકટનો ગમે તેટલો ભય બતાવશો તોપણ તેઓ નથી અટકવાના.

x

x

x

x

જે બૂખથી પીડાય છે તેને તમે કહો છો કે ખાવાનો વિચાર માંડી વાળ અને ઈશ્વરનું ભજન કર; જે તરસથી વ્યાકુળ થઈ ગયો છે તેને તમે તૃષ્ણારહિત થવાનો ઉપદેશ આપો છો. હવે તમારી વાત આ લોકોને ગળે ન ઉતરે એમાં નવાઈજ શી? એ લોકો તમને લાવનાવાદી, તરંગી ઈંદુ કહીને તમારા ઉપદેશને હમી કાઢે એમાં

આશ્ચર્ય શાનું ?

જો તમારે પોતાને જોજનનો જરૂર રહી ન હોય તો તમારી યાત્રી પણ તેમની આગળ શા માટે નથી મૂકી દેના ? આપી દો તેમને. તેમાં તમારું અને તેમનું એકત્વ કદ્યાણ છે. જેણે તમારું કદ્યાણ ક્યું છે તે તેઓનું પણ કદ્યાણ કરીજ રહ્યો છે; અને જાવિમ્મમાં પણ દરજેજ. તે પોતે તેમનો માર્ગ જતાવી રહે. તેને સૌની ફિકર છે.

શહેરની સડકોને વટાવ્યા વગર જંગલની પગદંડીઓ મુખી પહોંચાય જ કેવી રીતે ?

હું જ્યારે જ્યારે આ વિકટ માર્ગ તરફ વળું છું, ત્યારે ત્યાંના લોકો "આવો બાઈ ! આવો" એમ કહીને મને આવકાર નથી આપતા તેમ મને ભેટવા દોડ્યા પણ નથી આપતા; પરંતુ તેઓ જધા પોતપોતાના વિચારમાં મશગુલ જનીને એક જીભથી આધા રહ્યા રહ્યા નિરપેક્ષ બાવે બેડા હોય છે.

તેઓ મારા આવવાની અપેક્ષા નથી રાખતા. સાચી હકીકત તો એવી છે કે, આ "હિમ્મ માર્ગ" મારો સંકાર કરવા દોડ્યો નહિ આવે; પણ મારેજ તેના અરણ્યમાં મારું મસ્તક નમાવીને તેનું પૂજન કરવું પડ્યો.

જહીં નવા આવનારાઓને રાજી કરવાને માટે શરૂ-આતમાં તેમની ખાતર જરૂરિયાત કરવાનો અથવા થોડા દિવસ તેમની સાથે આનંદ લોગવ્યા પછી તેમને ઝાડુ મારવાનો દિવાળ નથી; પણ આ માર્ગ ઉપર દાખલ થયેલો આત્મા જેમ જેમ આ નિરસ સ્થાનમાં વધારે રહેતો યાય છે, તેમ તેમ તેનું પવિત્ર માધુર્યમય સ્વરૂપ તેની આગળ વધારે ને વધારે ખીણતું જાય છે; અને તેની સાથે પોતાનો આંતરિક સંબંધ બેડતું જાય છે.

એટલા વાસ્તે હું તમને કહું છું કે, મારા ભાઈઓ !
આ દુર્ગમ વાટ આપણને કોઈ દિવસ સમજાવીને, ફેસલા-
વીને તેડી જવા નથી આવવાની; પણ આપણેજ તેની આરા-
ધના કરતા જવું પડશે, તે કદી ભૂલશે નહિ. તેની ખરી
કિંમત મનમાં સમજ્યા પછી અવિચળ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાને
સારૂ આપણેજ તેનો સત્કાર કરીને તેનો આશ્રય લેવા
જવું પડશે.

તરંગ ૫ મો—મને કેાણુ સતાવી રહ્યું છે ?

મને વારંવાર છૂપાં બાળોથી વીંધનારો જો કેાણુ હશે ? મારા શરીરમાં ત્યારે ત્યારે તીર ધોઆય છે ત્યારે ત્યારે 'હું' ચમકી ચમકીને ચારે દિશાએ જોઈ વળું છું; મને ધાયલ કરનારને ચોંધું છું; પરંતુ કોઈ ધનુર્ધારી મારી નજરે પડતો નથી; છતાં પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ—એ ચારે દિશાએ—થી કેાણુ જાણે કેાણુ તીર મારી મારીને મારા શરીરને વીંધતો જ જાય છે ! મારી વેદનાનો પાર નથી. અરે ! આ પ્રમાણે તે મને ક્યાં મુખી સતાવતો રહેશે ? એક તીરના જખમની પીડા તો ચમી હોય નહિ તે પહેલાં બીજું તીર આવીને મારા શરીરમાં ચોંકાયું જ જાય. એકજ દિવસમાં મારા ઉપર કેટલીએ વાર એક ઉપર એક પ્રકાર કર્યો જ જાય છે. જખમની વેદનાથી હું બૂમાબૂમ કરી મૂકું છું અને મને વિચાર આવે છે કે, આટલી બધી પીડા છતાં હું હજી જીવતો જ રાથી રહ્યો હોઈશ ? પરંતુ આશા મારો કેટો મૂકતી જ નથી. વેદનાના વચગાળામાં કોઈ કોઈ પડીએ અમાઉના દુઃખની અપેક્ષાએ કાંઈક શાન્તિમાં વીતી જાય છે ત્યારે ત્યારે મારા દૃઢ્યમાં આશા ચમકવા લાગે છે કે, હવે કદાચ મારા સુખના દિવસ આવવા હોવા જોઈએ; પણ વળી પાછું કેાણુ જાણે ક્યાંથી એકાદ તીર આવીને એવું મારા શરીરમાં ધોઆય છે કે, સુખના દિવસના ખ્યાલ જેવા આવ્યા તેવા ઉડી જાય છે અને પાછા હું મારી મૂળની અવસ્થામાં

આવી પડું છું. આવી રીતે રહી રહીને મને કોઈ સતાવ્યા કરે છે. હે ભગવાન ! હવે મારે કરવું શું ?

x x x x

અમુક મને સતાવે છે અને અમુક નથી સતાવતો, એવું પણ ચોક્કસ કહી શકાય એમ નથી. એવી કોઈ ચીજ નથી કે જેમાંથી મારા તરફ તીર છૂટતાં ન હોય ! શરૂઆતમાં તો હું અમુક પ્રાણીઓને અથવા અમુક પદાર્થોને હું મારાં દુઃખદાતા માની લેતો હતો; પણ હવે મને ધીરે ધીરે સમજાતું જાય છે કે, આખો સંસારજ દુઃખનો ભંડાર છે. કારણકે સંસારની બધીજ વસ્તુઓ તીરની માફક ઘોચાય એવીજ છે. આ સંસારની અંદર કોઈ પણ દિશાએ જાયો; કોઈપણ વિશેષ અવસ્થામાં રહો; પરંતુ ત્યાંની ઉપર ઉપરથી સારી જણાતી વસ્તુઓ તમારા ઉપર તીક્ષ્ણ તીર વરસાવવા લાગશે. આટલા બધા વખત પછી પણ હજી મને એક વાત સમજાતી નથી કે, આ વસ્તુઓમાંથી જે તીક્ષ્ણ તીર છૂટે છે તે તેઓમાંથી ઉત્પન્ન થાય છેજ કેવી રીતે ? પણ એક વાત હવે મને ચોક્કસ સમજાઈ ગઈ છે કે, આ સંસારની બધીજ વસ્તુઓમાંથી તીર તો છૂટ્યાજ કરે છે.

x x x x

હું આકુળવ્યાકુળ બનીને ચારે દિશાએ રજળું છું કે કોઈ ઠેકાણે મને એવી મરુભૂમિ જડી જાય કે જ્યાં આ બાણનો વરસાદ કદી પણ વરસતોજ ન હોય; પણ એવા વર્ષારહિત પ્રદેશની ભાળ મને મળી નથી. સીમલાની ઉંચી શીતળ ટેકરી ઉપર ચઢીને બેસો અથવા ગંગાના કિનારાનો આશ્રય લો; આખા જગતનાં તમામ તીર્થોમાં ફરી વળો; પણ તીરનો વરસાદ વરસતો ન હોય એવું એક પણ સ્થાન તમને શોધ્યું નહિ જડે. હું એકે એક તપોવન શોધી વળ્યો, પણ આ તીરના વરસાદથી મારો બચાવ થાય, એવું એક

પણ સ્થાન મેં છાંછોએ ફીકું નહિ. વર્ષાઋતુમાં હું એવી ઉમેદ રાખતો હતો કે, ઉનાળો એમરો ત્યારે આ તીરનાં ઝાપટાં પોતાની એજે બંધ થઈ જશે; પણ પાણીના વરસાદની અમુક ઋતુ હાથ છે તેવી આ તીરના વરસાદની તો કોઈ ચોક્કસ ઋતુજ નથી. એને માટે તો બધીએ ઋતુએ જોકસરખી વર્ષાઋતુજ છે. વસંત ઋતુ સુખના પાત્ર સરખી અને દુઃખમાં વિશ્વાન્તિ આપનારી છે, એવું મેં ભૂતમાં માની લીધું અને વસંત ઋતુ એમરો ત્યારે મારા દુઃખનો છેડો આવશે એવું મિથ્યા સ્વપ્ન હું સેવવા લાગ્યો, પણ તે સ્વપ્ન ખોટાં ઠર્યાં. વસંત ઋતુ આવી અને ગઈ. પછી ઉનાળાની ગરમીના લાંબા દોહાલા દહાડા મેં શરદ ઋતુની રાફે ભેઈ ભેઈને ગાળ્યા; પણ મારી બધી ગણતરી ખોટી પડી. એકેકે ઋતુએ મને દુઃખમાંથી રાહત ન આપી તે નજ આપી.

હું નાનો હતો અને નિશાળે ભણતો હતો ત્યારે એવું ધારતો હતો કે એટ્રિકમાં પાસ થઈને કોલેજમાં જઈશ એટલે મારા દુઃખનો છેડો આવી જશે; કોલેજમાં ભણતો થયો ત્યારે એવું માનવા લાગ્યો કે કંઈ ચિન્તા નહિ; કોલેજનું શિક્ષણ પૂરું કરીને નોકરી-ધંધે વળગીને સ્વતંત્ર થઈશ એટલે પછી મારે કશું દુઃખ રહેવાનું નથી; ત્યારે તો આ ચાલુ અંતાપમાંથી મારો સહાને માટે છૂટકારો થઈ જશે; એ પ્રમાણે એક એક અવસ્થા વળતે હું માનતો ગયો કે, આ અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં પ્રવેશ કરીશ એટલે દુઃખનો અંત આવી જશે. ચાલુ અવસ્થાથી અથવા ચાલુ ધંધાથી ન્યારે હું કાયર કાયર થઈ જતો ત્યારે હું બીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા અથવા બીજો ધંધો શરૂ કરવા તીવ્ર ઉત્સુક થતો; પણ હું ન્યાં ગયો ત્યાં દુઃખ તો મારી આગળનું આગળજ. મારી બધીજ ગણતરી ખોટી પડી. મારાં તમામ સુખસ્વપ્ન મિથ્યા ઠર્યાં. હાથ ! આ કલેશ-વર્ષાની

હેલીનો કદી વિરામજ નહિ આવે !

કોઈ અચુક જગ્યાએ જઈને ઠરી ઠામ થઈને બેસું છું અને ત્યાં બેઠો બેઠો આ તીરોના જખમથી ઉગરવાની જે જે યુક્તિઓ રચું છું તે ગંધીજી વ્યર્થ જાય છે. ઉગરવાને વાસ્તે નવી નવી આશાઓની સાથે સાથે હું નવી નવી ઢાલો ઉભી કરતો જાઉં છું પણ પરિણામે જાઉં છું તો એ ઢાલો-જ ઉલટી ગારા ઉપર તીરનો મારો કરવા મંડી જાય છે; આમ હોવાથી નથી મને ભટકતા ફરવામાં એન પડતું કે નથી કોઈ એક જગ્યાએ બેસી રહેવામાં એન પડતું. હે પ્રભો ! હવે હું હારી બેઠો છું; આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો છું. હવે તો તમેજ મને આ ત્રાસમાંથી છૂટા થવાનો માર્ગ બતાવો. હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં મને કોણ સતાવી રહ્યો છે તે પણ તમેજ બતાવી દો.

x

x

x

x

કેટલાક કહે છે કે, તને સતાવનાર કોઈ છુપાં તીર નથી; પણ એક જાતના ઝેરી જંતુઓ છે. આ દુઃખમય સંસારના આરંભકાળમાં-એક પ્રાચીન ગ્રીક કથામાં આવે છે તે પ્રમાણે-પિંડોરા નામની એક કન્યાએ પેટીમાં શું છે, તે જોવાના કુતૂહલને તીક્ષ્ણ ઝેરી ડંખવાળા જંતુઓથી ભરેલી પેટીનું ઢાંકણું ઉઘાડી નાખ્યું. તે પેટીમાં જગતને દુઃખ દેવાને માટે પેદા થયેલા ઝેરી જંતુઓને પૂરી રાખ્યા હતા. પિંડોરાએ પેટીનું ઢાંકણું જેવું ઉઘાડી નાખ્યું તેવાજ પેલા જંતુઓ આખા જગતમાં ફેલાઈ ગયા. એજ પાંખો-વાળા જીવડા હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં આખો વખત તેમના ઝેરી ડંખ માર્યાજ કરે છે. ઓ મારા માલિક ! શું આ દુઃખનો કદી છેડોજ નહિ આવે ? એ છુપા કીડાઓને ફરીથી પાછા પેલી પેટીમાં પૂરીને કેદ કરી દેવાનો કોઈ ઈલાજજ નથી ? શું અનંત યુગ સુધી એ જીવડાઓના શિકાર થઈ

પડવાનું મારે માટે નિર્માણ થયું છે ?

x

x

x

x

હે પ્રભો ! હું માર્યો જાઉં છું; મારું રક્ષણ કરો. અરે ! આ તીરેએ મારા દેહને કોચી કોચીને ચાળણી જેવો બનાવી દીધો. હું માર્યો માર્યો બનીને આખી દુનિયામાં સ્વડી રમણી આગ્યો; પણ કોઈ જગ્યાએ મને શાન્તિ ન મળી. એક, પગવાર પણ એત પડ્યું નહિ. હવે હું ક્યાં જાઉં ? હવે મ્યાં જાઉં તો મને આશ્રય મળે ? કાંઈ સૂઝ પડતી નથી. મારે દિશાએ મારા ઉપર માર તો ચાલુ ને ચાલુજ છે. મને કોણ દુઃખ દઈ રહ્યું છે, તેની શોધ કરતાં કરતાં અને તેની બાળ ન મળવાથી મારે દિશાએ બધું કાંઈ મારતાં મારતાં હું હવે યાદીને મરવા જેવો થઈ ગયો છું. મારા રેંસાઈ ગએલા હૈયા ઉપર હાથ દઈને હું આખા સંસારના ખુણે-ખુણા તપાસી જઈશો. હવે મારામાં કોવત રહ્યું નથી. શું કરું ? શું હવે કોઈ ઉપાયજ નથી ? હે પ્રભો ! જો તું ખરેખર ઉપાયજ, જો તું મારો મનુ અને મારો ત્રાતા હોય તો મને ઉગારી લે. હું હવે સદાને માટે મરી ચાલ્યો.

x

x

x

x

આવી રીતે હું કોણ જાણે કેટલાએ વખતથી રડયા કરું છું, પીઠાર કરું છું, બ્યાકુલ બનીને આમતેમ અથા-રાતો કરું છું. આખરે આજે તો હું ઉઠજ હોયપોય બનીને અધમૂનો થઈ ગયો છું અને આ દુઃખની જડીની વચમાં બેઠોય બનીને પડી રહ્યો છું. બહારનીજ વસ્તુઓને જોવાને દેવાયલી મારી અમિત થઈ ગએલી આંખો, જેમને પડોળી કરીને મને સતાવનાર શત્રુને હું જ રીક નજરે આખી આલ મમાં શોધી જઈશો હવે તે આજે હવે એટલી હદ સુધી ચાલી ગઈ છે કે હવે નહિ તે ઉઘાડી દીધી શકવી કે નથી મદારની વસ્તુઓને જોઈ શકવી. આવી કરીને સવાર થઈને

મેં આંખોની બહારની ક્રિયા બંધ કરી દીધી અને અંદર જોવા માંડ્યું તો મારું આંતરિક દૃશ્ય મારી સામે ખડું થઈ ગયું. હું મારી અંદરની પરિસ્થિતિ જોતાની સાથેજ સ્તબ્ધ બની ગયો ! મારા ઉપર તીરનો વરસાદ વરસાવનારને આખા જગતમાં શોધતાં શોધતાં હું થાકી ગયો હતો; નિરાશ થઈ ગયો હતો; તેને તો મેં મારી અંદરજ, મારા અંતઃકરણમાં, ધનુષ્યબાણ લઈને બેઠેલો દીઠો ! વધારે ઉંડું અન્તઃધ્યાન કરતાં મને સમજાઈ ગયું કે, એના હાથમાં ધનુષ્યબાણ પકડાવનાર પણ હું પોતેજ એવકૂફ હતો; અને તેનાંજ બાણોથી ઘાયલ થઈને હું આજની ઘડી સુધી હિરાન હિરાન થતો આવ્યો છું.

*

*

*

*

આજે આંતરદૃષ્ટિ કર્યાથી મને સમજાઈ ગયું છે કે, મારા ઉપર દુઃખની ઝડીઓ વરસાવનાર વાદળાં, જેની ભાળ મને આજ સુધી મળતીજ ન હતી; તે વાદળાં મારા પોતાના હૃદયકાશમાંજ છવાયાં છે; અને મારા સંતપ્ત થયેલા કલ્પેન્નની વરાળ વડે મેં પોતેજ જંભાવટ કરી છે. હવે મને માલૂમ પડી ગયું છે કે ÷ પિંડોરાની પેટી કોઈ બાહ્ય વસ્તુ નથી. તે પિંડોરાના ઘરના આંગણમાં પડેલી કોઈ સ્થૂળ પેટી નથી; પણ ઝેરી જંતુઓથી ભરેલી, દેખાવમાં સુંદર અને મનોહર લાગતી તે પેટી મારા માનસમંદિરના ચોકમાંજ ઉઘાડી પડી છે. સાચું કહેવડાવો તો તેને ઉઘાડનાર પણ હું પોતેજ છું અને હું ધારું તો હમણાંજ તેને બંધ

÷ જગતમાં દુઃખની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તેને માટે ગ્રીક દંતકથા એવી છે કે, પિંડોરા નામની કોઈ કન્યાને દેવોએ બહુ પેટી આપી હતી. તેમાં શું હશે તે જોવા તેણે પેલી પેટી ઉઘાડી એટલે તેમાં પૂરી રાખેલાં નાના પ્રકારનાં દુઃખ આખા જગતમાં ફેલાઈ ગયાં. —સેવાનંદ

કરવા સમર્થ છું, એ વાત પણ હવે મને સમજાય છે.

* * * *

ધન્ય ધણી ! ધન્ય દહાડો ! આજે મારું હૃદય સફળ થયું છે ! અનાદિ કાળથી મેં જોગવેલી ખીટા અને હાથેણી સંતાપ-એ બધું આજે સફળ થયું છે; કારણ કે તેમનાથી અત્યંત હાથાર બનીને મને મારી અંદર ટાકિયું કરવાની શક્તિ થઈ આવી ! અંધારી ઘોર કાગિ વીલી ગઈ છે અને હવે પ્રભાતના શુભ પ્રકાશનાં મને દર્શન થાય છે. જેની શોધમાં હું બહાવરો બહાવરો આગતેમ બટકતો હતો તેને પણ મેં આજે જોઈ લીધો છે.

આજે હું મારા દુઃખદાવાને બરાબર જોળખી ચક્રવે છું. આજે હું હિંમતપૂર્વક કહેવા તૈયાર છું કે, બહારની કંથી વસ્તુમાં મને લેશ માત્ર દુઃખ દેવાની તાકાત છે ! મેં મારા અંતઃકરણ ઉપર મારો અધિકાર બેચારી લીધો. પછી મને સતાવનાર આ દુનિયામાં છે પણ કોણ ? પેલી પેટીનું ઢાંકણું મેં મારે હાથેજ વાસી લીધું. હવે મને ક'ખ મારનાર જ'તુઓ ક્યાં રહીને મને ક'ખ મારવા આવવાના છે ? આજથી મારા દુઃખ ઉપર-મારા સંતાપ ઉપર છેલ્લો પડદો પડી ગયો છે. આજે દુઃખનું એક નાનું સરખું તીર પણ મારા ચરીરને અટકવા આવે તો અર્થ ? હવે જીની તાકાત શી કે મારા અંગને સ્પર્શ પણ કરી શકે ? હવે મારે શાન્તિની પ્રાપ્તિને માટે નિરાપદ સ્થાન શોધવાની જરૂર રહી નથી. હવે મારી મરણમાં આવે તો રાજમહેલમાંથી નીકળીને ઘનઘોર જંગલમાં જઈને રહું; મારી મરણમાં આવે તો સીમલાની શીતળ ટેકરી ઉપરનો જંગલો છોડીને ધગધગતી રેતીના રણમાં જઈને ઉલો રહું; મારી મરણમાં આવે તો કંકડતી ઠંટીમાં ચરીર ઉપરનાં બધાં કપડાં ઉતારીને નાગો બનીને ફરવા માંડું. મને હવે દુઃખની દહેશતજ ક્યાં છે ? આ

હુનિયાની તમામ ખીડાઓ ! આવી જાઓ મેદાનમાં ! આવી જાઓ મારી સામે અને હું જોઉં તો ખરો કે, તમામમાંથી કેણુ હવે મને જરા પણ હુઞી કરી શકે છે ?

*

*

*

*

મને પોતાનો શત્રુ સમજી દોનારાઓનાં કડવાં વચન-રૂપી તીર હવે મને શું કરી નાખવાનાં છે ? જો હું તેમને મારા સમા બાઈઓનાં ગીડાં કાઢાં કાઢાં વચન માની લઉં તો પછી તેની મારા મન ઉપર શી અસર થવાની છે ? હું હલાદત વિગતે અમૂલ ગાળીને પી જઈશ તો પછી તે વિષ મને શું કરી નાખવાનું છે ? મારા કાલ્પનિક શત્રુઓ મારા ઉપર ઇંટ, પથ્થર વગેરે જે કાંઈ ફેંકે તેમને જો હું પુખ્તવૃદ્ધિ સમાન ગાળી લઉં અને આનંદપૂર્વક વધાવી લઉં તો પછી તેમનાથી મારા શરીરને હુઞ થવાનો સંભવજ ક્યાં છે ?

*

*

*

*

જે ભયાનક દર્દોને મારાં પૂર્વનાં પાપકર્મોએ નોતર્યા હતાં તેઓ પોતાની અસહ્ય ખીડા અને યાતનાઓસહિત ભણે આલ્યાં આવો; મને તેમની હવે જરાએ પરવા નથી. કારણ કે તે તમામ હુઞોને, દર્દોને મારી પોતાનીજ શુભ સંકલન-શક્તિરૂપી પારસમણિના સ્પર્શથી હું સુખ અને શાન્તિના રૂપમાં ફેરવી નાખીશ.

ખીજી ત્રીજી વિપત્તિઓ અને સંકટોને આવવાની મરજી હોય તો તેઓ પણ આવી જાય. મેં તે પરમ સુખ સુધી પહોંચાડી દેનારી નીસરણી ઉપર પગ મૂકી દીધો છે. હું તો તેનાં પગથીઆં ઉપર પગ મૂકતો મૂકતો ઉંચે ચઢતોજ જઈશ અને પરમ સુખનું મંદિર હવે કેટલું નજીક છે તે જોવાને મારી નજર તો હું ઉપર ને ઉપરજ રાખતો જઈશ.

હવે મેં મારા દરવાજા ખુલ્લા મૂકી દીધા છે. હવે મારા તરફથી તમામ પ્રકારનાં દુઃખ, ક્લેશ, સંતાપ, વિપત્તિ-સીને ખુલ્લું નિર્મત્રણ છે. જેને આવવું હોય તે સુખેથી અંદર આવ્યું આવે; પણ અંદર આવતાંની સાથેજ તેમને પોતાનો દુઃખદાયક અને ભયોત્પાદક જગજો ઉતારીને સૌમ્ય-મુખદ સ્વરૂપ ધારણ કરવુંજ પડશે; કારણ કે હું તેમને ઈશ્વરના અવિચળ નિયમો મુજબ આદ્યો આવેલાં અને મારી ઉત્પત્તિનો સંદેશો લાવનાર દૂત સમજીને તેમનો યથા-યોગ્ય સંકાર કરીને તેમને માન આપીશ.

x x x x

જો હું મારી આખી જિંદગી સુધી જસં એકજ ધૂત-માં મસ્ત રહીશ તો પછી દોષ પણ જાતંત્રી અંકમંદ્રિયતા, ચિંતા અથવા ક્લેશને મારી મુલાકાતે જોલાવવાનો મને એક લક્ષ્યનો પણ અવકાશજ શાનો રહેશે ? જો હું દંડતાનું અલ્લેખ બળતર મારે શરીરે સદાએ ધારણ કરતોજ રહીશ તો પછી દારણ દુઃખ અને સંતાપવાને વાસ્તે કયે રસ્તે થઈને અંદર આવ્યું આવશે ? જો મારી આસપાસનું આખું વાતાવરણજ મારા અહિંસામંત્રી અને અભયદાનની ખૂશ-જોથી ચક્રવર ઘર્ષ રહું દશે તો પછી ભય અથવા ત્રાસના જંતુઓને અંદર આવીને મને મારવાનો માર્ગજ કયાંથી મળશે ? જો હું મારા માથા ઉપર આનંદમય પરમેશ્વરની સપન છત્રછાવાનો નિરંતર અનુભવ કરતોજ રહીશ તો પછી શોક અથવા ચિંતાની ગરમીને મારા સુધી આવીને મને સંતપ્ત કરવાનો અવસરજ કેવી રીતે મળશે ?

x x x x

મને તો હવે દૈવ વિશ્વાસ જ કે જેમ જેમ હું સત્યના માર્ગ ઉપર આગળ ધપતો જઈશ, તેમ તેમ મારી દૈવમાં

નડતર કરનારી મુસીબતો અને વિપત્તિઓની સાંકળના આંકડા આપોઆપ એક પછી એક તૂટતા જશે.

જે વિચારો મારા મનને મલિન અને ખિન્ન કરવાને વાસ્તે આવશે, તેઓ જ્યારે મારા મનને એકાગ્રતારૂપી સદા જાગ્રત અને નહિ જીતી શકાય એવા ચોક્કીદારથી સુરક્ષિત થએલું જોશે ત્યારે અવળે પગલે ગુપચુપ પાછા લાગવા માંડશે.

જો હું પરમાત્માની આજ્ઞાનેજ માફ એકમાત્ર લક્ષ્ય, ઉદ્દેશ્ય અને મારી આંખોના ધ્રુવતારા સમાન ગણીને તેના તરફજ મીટ માંડીને મારા માર્ગ ઉપર આગળ ધપ્યો જઈશ તો આસપાસ ગમે ત્યાં સળગતી પ્રતિષ્ઠાની લાલસા-રૂપી દુઃખ અને ચિંતાના અગ્નિની આળમાં હું ગળડી પડું એવો સંભવજ નથી.

અરે પોતાને બળવાન સમજનાર અન્યાયી અત્યાચારી? તારા કાયુરુષને છાજે એવા અત્યાચારમાં કશુંજ સામર્થ્ય નથી. તું તારા અત્યચારોથી મને શું સતાવી શકવાનો છે? તું ધારે તો મારા શરીરને સકંચામાં ઘલાવીને પીસાવે, ફેતરાઓની પાસે મારા શરીરને બચકે બચકે કરડાવે, મારી ચામડી ઉતરાવીને અને શરીરે મીઠું મરચું ચોપડાવીને મને ઉકળતા તેલમાં તળાવે અથવા બીજા ગમે તે મનમાન્યા ઉપાયથી આ નિશ્ચિતજ શરીરની તું ફાવે તેવી દુર્દશા કરે પણ તેથી મને શું? મને પોતાને તું શી રીતે દુઃખ દેવાનો હતો? મારા મનરૂપી સુખદુઃખનું સાધન મારા તાબામાં છે તો પછી તારી પાસે એવું કયું હથિયાર છે કે જેના વડે તું મને-સુખદુઃખના માત્ર અનુભવ કરનારને-તારા કૂર અત્યાચારોથી સતાવી શકે? તારી અત્યાચારી તલવાર મને મારવાને વાસ્તે મારા શરીર સુધી આવશે ખરી, પણ મારા શરીરને અડકતાંજ ત્યાંની ત્યાં કરી જશે અને પોતાના ઘાતક પ્રહારની પીડા તે મને નથી કરી શકી એમ જાણીને તેને

ચોતાની નિર્જનતાની ખાત્રી થયે.

આ દુનિયા ઉપરની તમામ સરકારો જાણે કેઈ જન-
કર થીજ હાથ ઝેલી હોઠોના મન ઉપર છાપ પડી ગઈ
છે. આ સુધરેલા જીવમજારોએ દુનિયાના અનેક ધાર્મિક
પુરુષો ઉપર શુભરેલા સિવમની ક્યાઓ પ્રસિદ્ધ છે. જેમના
જીવમાં વિશે-હોઠોના મનમાં જેવો ખ્યાલ વધી મયો
છે કે પ્રજાના હાથમાં તેમનો કયો પહોંજજ નથી. પણ
ધર્મમાર્ગના પ્રવાસીને સતાવી શકે એવો કયો જીવમજાર છે ?

ધર્મકાય કરતાં કરતાં કેઈ સરકાર મને બળજબરીથી
અન્યાયપૂર્વક કેદ કરીને મારા ઉપર બંદે બૂઠાં આજ
ચલાવે, પણ તેને પરિણામે ઉપરથી માલુમ પડ્યો કે, તેમ
કરીને આખા જગતમાં મારો ઘણ ફેલાવનારી બાહેર ખબર
તે વગર પેસે વહેંચી રહી છે. મારા સરખા સ્વતંત્ર આત્માને
તેનાં કેદખાનાંની ઉંચી અને પહોળી દિવાલો કેવી રીતે કેદ
કરી શક્યો તેજ મારાથી સમજાતું નથી. અરે ! એનું કેદખાનું
તો માફ ધ્યાનમંદિર બની જયો. તે એજ કેદખાનાં છે ને
કે જેમને અનેક ધર્મવીરો ચોતાની ઘરણજથી પવિત્ર
કરીને વીર્યક્ષેત્ર જેવાં બનાવી ગયા છે ? મારા હાથની હાથ-
કડીઓ અને પગની બેઠીઓ મને જકડી તો શું રાખે પણ
તેઓ ઉઘટી મારા હાથપગનાં આબૂપણરૂપ બની જયો.

x

x

x

ઓ સભાઓ ! તમે વિચાર તો કરો કે માનવીની શક્તિ
પણમાં ઘણી કેટલી હદ સુધી જઈ શકે છે ? કદાચ બહુ
બહુ તો મૃત્યુ એ કલેશની પરાકાષ્ઠા છે એમ સમજીને
તમે મને દુઃખ દેવાને વાસ્તે કેહાંતકેહની સજા કરશો, પણ
હું તો હસતો હસતો ફાંસીની ઢોલકી ઉપર મારાં જૂનાં વસ્ત્ર

લટકતાં રાખીને મારા પરમ પિતા પાસે નવાં વસ્ત્ર માગવા દોડી જઈશ. તમે આથી વધારે શું કરી શકવાના છો ?

ઓ રાજશક્તિ ! તું ભલે મારા ઉપર તારી પૂરેપૂરી સત્તાનો કેરડો ચલાવ, તારી સુસજ્જિત ભયંકર અતુરંગ સેનાને લઈને મારા એકલાના ઉપર તૂટી પડ અથવા તારી ત્રિભુવનને કંપાવનારી તોપોના કડાકા ધડાકા સાથે મારા ઉપર ચઢી આવ તોપણ મેં હમણાંજ કહ્યું તેના કરતાં તું વધારે શું કરી નાખવાની છે ?

x

x

x

અરે મૃત્યુ ! લોકો તને વિકરાલ કાળ કહે છે ખરું ને ? તેઓ કહે છે કે “તારું સ્વરૂપ ઘણું ભયાનક છે. તારું નામ સાંભળતાંજ લોકોનાં છઠ્ઠાં છૂટી જાય છે. દુનિયાના મોટા મોટા માણસો મૃત્યુના આવવાથી તરફડીઆં ખાતા મરી ગયા, અને તેમનું તેની સામે કશુંએ જોર ન આપ્યું; પણ ઓ મારા પ્રિય મૃત્યુ ! આ યાદમાં વચન જૂઠાં છે. જો તું આવું હોત તો ફ્રાંસીનો હુકમ સાંભળ્યા પછી પેલા યુવાનનું વજન આનંદને લીધે ચાર શેર વધેજ કેવી રીતે ? જો તું દુઃખદાયકજ હોત તો મરતી વખતે ઋષિ દયાનંદની મુખ-કાન્તિ પ્રકૃષ્ટિત થાયજ શી રીતે ?

ઓ મૃત્યુ ! તું સાચેજ ભયંકર તો છેજ નહિ. તું તો વિશ્રામદાતા છે—મુક્તિદાતા છે. તું કાળા પાડા ઉપર સ્વારી કરનાર ભયંકર કાળદંડને ધારણ કરનાર કોઈ બિડામણી આકૃતિ નથી, પણ મારી નજરે તો તું સુંદર મનોહર તોર-ણીથી શણગારેલા એવા દરવાજા જેવું દેખાય છે કે જેમાં યાદી ગએલો તપસ્વી થોડી વાર વિશ્રાન્તિ લઈને તાજો થવા આનંદપૂર્વક અંદર પ્રવેશ કરે છે અને જેમાં થઈને છેલ્લી વારનો જેમનો જન્મ છે એવા ત્રિદ્વ મુનિગણો મંગલ મય પરમ પિતાના ધામમાં પ્રવેશ કરે છે અને તેમના

સ્નેહપૂર્ણ વક્તવ્યમાં કાયમની વિશ્વાન્તિ લે છે.

* * *

‘આ ભવ’ની નજરે તો આજથી સંસારનાં તમામ બ્રહ્માં દુઃખોનો ખરેખર લોપજ થઈ ગયો છે. જે ક્ષણે મને સમજાઈ ગયું કે બાહ્ય પદાર્થોને દુઃખપ્રદ બનાવનાર મારું ‘ચેતાનુ’ અંતઃકરણ છે. તે ક્ષણથી પૃથ્વીના પડ ઉપરનાં તમામ દુઃખોનાં કાળજ ધોવાઈ ગયાં અને સુખપ્રદ પ્રકાશ-સુધાની તેજસ્વી પીંછીથી આરે દિશાઓ ધોવાઈ ગઈ છે. આજથી મારા ભવનમંદિરના આકાશમાં કોઈ પણ પ્રકારના દુઃખનો ઓળો નથી પડવાનો. આજથી ‘આ ભવ’ના અનંત અવિનાશી આનંદમાં જગતનો કોઈ પણ પદાર્થ અડચણ નથી જ કરવાનો. અહો ! આપું વિશ્વ આને-આનંદના પુનિત પ્રકાશથી જગમગી રહ્યું છે ! ઓ આનંદ ! આનંદ ! આનંદ !

તરંગ ૬ ફો-પ્રતિષ્ઠા

અરે ! ઉંચા માર્ગ ઉપર થઇને પ્રવાસ કરનારા મુસાફરો ! હુંશિયાર રહેજો. પ્રતિષ્ઠાફૂંધી આ પિશાચિનીથી સાવધાન રહેજો. એ પોતાની જાળ ણિછાવીને દરેક જગ્યાએ આપણી રાહ ભેટી બેઠી છે. પોતાના ફંદામાં આપણા હાથ પગ જકડીને આપણને નીચાણના પ્રદેશમાં ફેંકી દેતાં તેને વાર નથી લાગવાની.

જ્યારે તમારા ઉપર લોકો પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગે, જ્યારે વર્તમાનપત્રોમાં તમારાં નામ મોટા મોટા અક્ષરમાં છપાવા લાગે, જ્યારે હજારો માણસોની સલામાં તમને ઉંચા આસન ઉપર બેસાડવામાં આવે, ત્યારે તમારે સમજી જ લેવું કે પ્રતિષ્ઠાની સ્વારી આવી પહોંચી છે. તમારે તેવે વખતે આ ચીકણા લપસણા રસ્તા ઉપર બહુ જાળવીને પગ મૂકવા, નહિ તો લપસી જશે અને ઉંઘે મોઢે પછડાશે.

x

x

x

x

કોઈ એક સંત પુરુષને ખૂબ આદર સહિત કોઈએ ભોજનનું નિમંત્રણ દીધું ત્યારે તેમણે નિમંત્રણનો ઈન્કાર કરતાં કહ્યું કે, મારે તો તિરસ્કારથી મળેલો રોટલાનો ટુકડો જ ભેઈએ. એમ કહેવાની તેમની શી મતલબ હશે ? અથવા બ્રાહ્મણોએ અપમાનામૃતની હમેશાં તૃષ્ણા રાખવી એવો આદેશ મનુ ભગવાને શા હેતુથી કર્યો હશે ? “પ્રતિ-

પ્તા શૂકરી પિપ્પા " ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવચનોનો શો ઉદ્દેશ હશે ? હકીકત એવી છે કે આ પ્રતિષ્ઠાસ્પી આપણનો ઠસેડો માણસ કદી બચતોજ નથી. દેડલાક લોકો એવા છે કે જેમનો નાશ કરવાના બધાજ ઉપાય જ્યારે નિષ્ફળ નીવડ્યા, દેડખાનાનો ત્રાસ અને મોતનો બચતેમને સ્વભાવમાન ન કરી શક્યાં-પણ જ્યારે તેજ માણસોને સન્માનનું કલાકલ વિષ પ્રેમપૂર્વક ઘૂંટકા બરી બરીને 'પાયુ' ત્યારે તેના ઘેનમાં તેઓ એવા ઉંઘવા પડ્યા કે ફરી બેઠા થયાજ નહિ.

x x x x

મારા અંગબળનાં ધરાકર્મો જોઈને જેઓ મારી પ્રશંસા કરે છે, તેઓ શું મારી સ્તુતિ કરે છે ? જેના બક્ષિલા બળ વગર અખિલ વિશ્વમાં કેઈ એક પાંદડું પણ હલાવી શકતો નથી તે શક્તિસ્વરૂપ પરમેશ્વરના સિવાય બીજા કોનીજ સ્તુતિ યથા શકે ?

જેઓ મારા સૌન્દર્ય ઉપર મુગ્ધ થઈને કામળ શબ્દોમાં મારી પ્રશંસાનાં ગીત ગાવા લાગે છે તે મૂખાંબોને જોટલી પણ ખબર નથી કે તેઓ ખરી રીતે મારા તેમજ તેમના પોતાના દિવ્ય કારીગરનાંજ સ્તોત્રો ભણી રહ્યા છે ! જેણે પોતાના સૌન્દર્ય વડે આ વિશ્વોદ્યાનનાં સારામાં સારાં પુષ્પોને રંબ્યાં છે તેનીજ પ્રશસ્તિ તેઓ ગાઈ રહ્યા છે.

જ્યારે મારી ભુદ્ધિના ચમત્કારની સ્તુતિ હું લોકોને મોઢથી આંબણું છું, ત્યારે તો મને એવું થાય છે કે હું સ્વયં પ્રકાશ બગવન ! એમાં હું કેવી રીતે મારી પોતાની સ્તુતિ માની લઉં ? જેનાં અસંખ્ય કિરણોમાંનાં થોડાંક મારા આ છુટ માનવમસ્તિષ્કમાંથી પ્રતિબિંબિત થાય છે તે અમુલ સૂર્ય નો આપ એકલાજ છો.

x x x x

અરે! મને આ થયું છે શું? પ્રતિષ્ઠારૂપી શેઠાણીનો અવાજ જોવો મારે કાને આવે છે કે તરત જાણે હું તેનો પાળેલો કૂતરો હોઉં તેમ તેની પાસે દોડી જઈ છું અને મારી પૂંછડી પટપટાવવા લાગું છું. તે પ્રતિષ્ઠારૂપી પિશાચિનીની આંગળી જે ખાબુએ ઉંચી થાય છે તેજ ખાબુએ હું નાચવા મંડું છું. તેનાં વાજત્રોનો અવાજ મારે કાને આવતાંજ માફ આપું શરીર થનગની ઉઠે છે, હું ઝેઠો હોઉં ત્યાંથી ઉભો થઈ જઈ જઈ છું અને પછી ભલે તે સ્થાન દેશના ગમે તે એક ખૂણામાં હોય અથવા ગહનમાં ગહન સ્થળ ઉપર ભલે હોય, પણ તે તરફ હું તદ્દન પરવશ બનીને તણાતો ખેંચાતો આલ્યો જઈ છું.

“આપ તો મોટા મહાત્મા છો,” “આપના સિવાય આ કાર્ય કરે એવો છેજ કોણ?” આવાં આવાં સ્તુતિ-ગાનોની કડીઓ મારે કાને હું રાતદિવસ સાંભળ્યા કરે ત્યારેજ હું જીવતો રહી શકું. કોઈ આવીને મને પ્રણામ કરે છે અથવા “મહાશયજી! આપને ધન્ય છે” એવું તેવું કાંઈક કહી જાય છે ત્યારે મને એવું લાગે છે કે આવડી મોટી વિશાળ દુનિયામાં અધ્ધલવાળો માણસ તો એવું કહેનાર એકલોજ છે. બસ, મારાં એટલાં વખાણ કરો; પછી તો માફ સર્વસ્વ લૂંટી લેશો તો પણ હું રાજખુશી-થી લૂંટાવા દઈશ. મને “કેનકે કામિની”ની જરાએ તૃપ્તિ નથી એવો હું પ્રામાણિકપણે એકરાર કરી શકું છું, પણ આ લોકેષણાનું ભૂત મારી ખાંધ ઉપર તેના પૂરેપૂરા બળથી ચઢી બેઠું છે. હું એનાથી જરૂર છૂટો થવા ઇચ્છું પણ છું, પરંતુ જ્યાં એનો આંખને ઉઠીને વળગે એવો સર-સામાન મારી નજરે પડે છે એટલે મારો જીવ આલ્યો રહેતો નથી.

આવો, આવો ! જેમણે આવા તુલ્ય-અતિ તુલ્ય પ્રજ્ઞામંત્રી કોઈ કાળે પણ પડ્યા રાખી નથી જીવા મદપિં-
જોની ચરણરજ આપણે શ્રદ્ધાપૂર્વક માથે ચડાવીએ, તેઓ
જેવી વસ્તુની સૃષ્ટિ રાખેજ શા માટે ? કારણ કે જેમનો
અંતર્યામી હૃદયધિષ્ઠિત પરમ દેવતા-જેમનો અંતરાત્મા-
તેમના પ્રત્યેક કાર્યની આઠે પ્રકાર સ્તુતિ કરતો હોય છે
તેઓ મનુષ્ય નહો પણ મનુષ્યદેવતા છે; પછી બીજા કોઈ
તેમના કૃત્ય તરફ લક્ષ આપે છે કે નહિ તેની તેમને પર-
વાજ શા માટે હોય ? તેમનાં કાર્યોની પ્રશંસાનાં દિવ્ય
સ્તોત્રો તેમની અંદરના સાગમાં નિરંતર ગવાતાંજ હોય તો
પછી ઘડારના લોકોની પ્રશંસાનાં મિથ્યા બેન્ડ-વાજાં વાગે
તોએ શું અને ન વાગે તોએ શું ?

જેવા મહાત્માઓ તો જેવી કોઈ અવિચળ અને અતિ
ઉંચી જૂમિકા ઉપર જઈ બેઠા હોય છે કે કદાચ આખા
જગતના તમામ મહાશક્તિઓ પોતપોતાના સુકુટ તેમના
ચરણમાં મૂકવાને ઉત્સુક બનીને તેમની આગળ હાથ નેડી-
ને ઉભા રહે તોપણ તેથી તેમનું માન લેશમાત્ર પણ વધતું
નથી અને આખી દુનિયાના તમામ સુધરેલા કહેવાતા લોકો
તેમને “ જંગલી ” કહે અથવા તેમને વિષે નિન્દાના ઠરાવો
પસાર કરે અથવા બીજા કોઈ રીતે તેમને ઉપદ્રવ કરે તો-
પણ તેમને કશીએ માનહાનિ થતી નથી.

તેઓ તો પોતાના અંતર્યામી દેવની પાસેથી નિરંતર
પ્રાપ્ત થતી પ્રતિષ્ઠાના સુખમાં જેવા મગ્ન થઈ ગયા હોય
છે કે તેમના માથા ઉપર કૂલ વરસે છે કે ખાસડાં, તેમના
ચરણમાં આખી જનતા નમી રહી છે કે બેડીઓ ઠોકાઈ
રહી છે, લોકો તેમને ધન્ય ધન્ય કહે છે કે ધિક્ક ધિક્ક
કહે છે તેની તેમને જરા જેટલીએ ખબર નથી હોતી.

તેઓ પોતાના વિશાળ હૃદય-સુવનમાં રાજરાજેન્દ્રની

માફક એવી પરિપૂર્ણતાનો આસ્વાદ લોગવતા એક દોષ છે કે તે મહેલની બહારની દિવાલો ઉપર નાનાં નાનાં છોકરાં શી શી રમતો રમે છે તેના તરફ તેમનું ધ્યાન પણ જતું નથી.

આવા કોઈ દ્વન્દ્વાતીત મહાત્માનો એક વાર સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે સમજાય કે, અમૂલ્ય મોતી સમુદ્રના અગાધ ઇંડાલુમાં શા માટે છૂપાતાં પડ્યાં હોય છે? જેમને જગત ના કોઈ પણ માનવી પ્રત્યે દ્રેષ નથી અથવા કોઈ પણ પ્રાણીનો જેમને ભય નથી તેઓ નિર્જન પ્રદેશોમાં શામાટે અંતર્યા કરતા રહે? બારે બારે સિદ્ધિઓ તો તેમના હાથમાં આવી ગયેલી છે, છતાં લોકોની આગળ તેમનો ગમનકાર બતાવીને શા માટે જશ ખાટી જતા નહિ હોય? ત્યાંના લોકો તેમને આગળખતા હોય, તેમનું પૂજન કરીને તેમનો સત્કાર કરવા તકપતા હોય ત્યાંથી તેઓ શા માટે દાખા ને અધા ગણના કરતા રહે? અને પોતાની એકલારૂની વહે જતા રહે? આ બધું ત્યારેજ સમજાય કે ત્યારે જ કોઈ આવા વિરલ મહાત્માના આંતરુંવનને જોવાનો તક મળે. ઉપર મહુવિકા બધા પ્રશ્નોનો એકજ ઉત્તર છે કે, તેઓ આત્મપ્રસન્નથી એટલી વધ સુખી પરિનૃપ થયેલા હોય છે કે જીવન કોટી તેમનામાં અનમાનનો બોલો રળેને એવી કમીને બની બેસે એવી બીક તેઓ લોકોના અભાવથી વેચવા ને વેચાવાજ રહે છે; કારણ કે લોકો તેમને પૂજન, વેચવા વગેરે સમજીને તેમનામાં અનમાનનો બોલો રળેને કમીને જરૂર ધરે છે. પણ તેઓ એવા પરિપૂર્ણ છે કે તેમનામાં કોઈના અનને માટે ખાલો જગતજ નથી રહેતો.

આને જોઈને કમનું મન નિરલસ અને અલસ રહે. આને જોઈને અનનું મન જે નિરલસ નહીં હોય તેને જોઈને

ધયાતું બોલે એટલે તારા મોઢું ઉતરી જાય એમાં નવાઈ શી ? તારું મોઢું ઉતરી જાય છે તેવું મૂળ કારણ તારું હવે યેલાપણું છે.

ત્યારે કાંઈ તારા નામની પાછળ “હ” લગાડવાનું બૂધી જાય છે, અથવા તને યથાચોગ અભિવાદન ન કરે ત્યારે તારાં મુખ ઉપર અપમાનનું કાણું વાડળ છવાઈ જાય; ત્યારે કાંઈ કંઠાણે બંધા મિત્રો લેગા બેસીને લોભન કરવાના હોય અને તેમાં સાગ લેવાનું તને નિમંત્રણ મળે ત્યારે તે કહાઠે તને આણું જમત ઉજણું ઉજણું દેખાય છે, અને આ સંસારમાં “હું પણ કાંઈક છું” એવું તે કિવસે તને લાગ્યા કરે છે. અરે મારા મન ! તું આટલું બધું છુદ્ડ છે ! ત્યારે તું ચોમાસાની નદીની માફક જરા જરામાં પારકાની મહેરબાનીથી ફૂલાઈ જાય છે, અને તેવી મહેરબાની જોણી થતાંજ તું સુકાઈ જાય છે ત્યારે તારા જેવાને સાચે રાખીને આ સંસારમાં હું શું ઉકાળવાનો હતો ?

હે ત્રિભુવનના વિધાતા પ્રભુ ! તું મારા હૃદયને વધારે ઉદાર અને વિશાળ બનાવ. લગવાન શીઘ્રધ્વનના અને મહાત્મા મોક્ષેટીસના હૃદયને ઘડનાર પરમાત્મા ! તું મારા હૃદયને સમુદ્રના સરખું મંજીર અને એવું તો “અચલપ્રતિષ્ઠ” બનાવી દે કે તેમાં પ્રથમસાની મોટી મોટી હબરો નદીઓની નદીઓ ઠલવાયાજ કરે તોપણ પોતાની માબા મૂકે નહિ અને હબરો નિંદાખોરોની નિંદાદૂષ સૂર્યનાં કિરણ તેની ધણામાં ધણી ગરમીથી રાતદિવસ મારા હૃદયને ચોખ્ખાજ કરે તોપણ તે તેવું ને તેવુંજ રહે; નહિ તો હે લગવન ! જરા જરામાં જે છલકાઈ જાય અથવા સૂકું લાકા જેવું બની જાય એવા પામર હૃદયને લઈને તારા આ સંસારમાં કયું જારે કામ હું કરી શકવાનો હતો ?

સન્માનરૂપી વસંત ઋતુ ખેસતાની સાથેજ અસદ્ કોણ અને નકલી કોણ તે તરતજ પરખાઈ જાય છે. નકલી વેપધારી સાધુ સન્માનને આવતું જોઈને અહંકારથી “કા” “કા” કરવા મંડી જાય છે; પણ જે સાચો સંત હશે તે તો પોતાને આરે જાણુજોથી લોથી છવાજોલો અને મંદમંદ વાયુની લહેરોથી ડોલતી ઉંચી આંગણાડાળીએ ખેઠેલો જોઈને નમ્રપણે પોતાનું મસ્તક નમાવીને મીઠાં મધુર વચન બોલીને પોતાના હૃદયની કૃતજ્ઞતાને જાહેર કરતાં ધરાતોજ નથી.

એવા નમ્ર મહાત્માઓને અર્પણ કરેલાં સન્માન અને પ્રતિષ્ઠા તેમની પાસે પળવાર પણ ટકતાં નથી. તે તો કમળપત્ર ઉપર આવીને પડેલું જળજિન્દુ જેમ તરતજ તેના મૂળ સ્થાનેજ જઈ પહોંચે છે, તેમ તેમની પાસે આવતાની સાથેજ જે મહાન પ્રભુના ચરણમાં તેઓ પોતેજ પડેલા છે ત્યાંજ જઈને તે ઠરે છે. આથી કરીને આવાં સન્માન ઇત્યાદિથી આ મહાપુરુષો તદ્દનજ નિર્લેપ, અજગા અને કોરા ને કોરાજ રહે છે.

જેમણે પ્રતિષ્ઠાને પ્રાણનાશક દંશ દેનારી સર્પિણીના જેવું કામ કરતી જોઈ છે તેઓ જ્યારે એજ પ્રતિષ્ઠાને સાચા મહાત્માઓને ગળે પુષ્પના હારની પેઠે શોભતી અને તેમને પણ શોભાવતી જુએ છે, ત્યારે તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહેતો નથી. તેઓ પૂછે છે કે આ જાદુ કોણે કર્યું? કાળી નાગણુ તો ખાસ્સી પુષ્પની માળાની માફક અથવા સુંદર આભૂષણની માફક તેમના કંઠમાં શોભી રહી છે! આ ચમત્કાર શું તે મહાપુરુષોનો હશે? પણ તેમને પૂછતાં તેઓ કહે છે કે નથી આમાં કશો ચમત્કાર કે નથી અલૌકિક સિદ્ધિના ખેલ! આ તો માત્ર નિર્લેપ લાવે રહેવાનીજ ખૂબી છે; એને જાદુ કહો, ચમત્કાર કહો, જે કહો તે, પણ છે તો એજ.

શરૂઆતમાં જ્યારે હું જોઈએ તો, સ્થળમાં રહો રહો કોઈને ખબર પડે નહિ એવી રીતે ગુપ્તગુપ્ત તારી શતદિવસ આરાધના કરતો હતો તે દિવસ મારે મારે કેટલા ધોમાચના હતા તે હું જ બાળું છું. પણ જ્યારથી લોકોનાં ટોળે ટોળાં, માફે દર્શન કરવા આવતાં થયાં, અને ગામિગામથી નોતરાં આવવા લાગ્યાં, જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં દુનિયાનો રીત-રિવાજ મુજબ મારાં સામેયાં અને સરસો, નીકળવા લાગ્યાં, બસ તે દિવસથી તારી પૂજા કરવાનું, કામ અત્યંત મુશ્કેલ થઈ ગયું છે. મારાં તે ખસલેના, આનંદ ઉઠી ગયો છે. બલે એવી તારી મરણ. જો આ કામ પણ તેજ મારે માથે નાખ્યું હોય તો બલે હું તે પણ ઉપાડી લઉં છું, પણ જે વખતે તારે ત્યાંથી-ફક્ત તારેજ ત્યાંથી-પ્રતિષ્ઠાની દિવ્ય વૃદ્ધિ મારા ઉપર થયા કરતી હતી અને તારા સિવાય મને જોળખનાર પણ કોઈ ન હતું, તેમ સાંચારિક સત્કારથી કાલવનાળું પાણી મારા ઉપર ટોળનાર પણ કોઈ ન હતું, તે વખતના તારી શાંત ઉપાસનાના દિવસ મારા સ્મરણમાંથી ખસતાજ નથી.

પણ તેનાથીય વધુ આવેના સમયમાં જ્યારે મને તારા ચરણની કશીએ ભાળ મળી ન હતી ત્યારે એક દિવસ મારી એવી અવસ્થા હતી કે એક નાની સરખી સમાંત્ર પ્રમુખ પક્ષ લેવાને પણ બલે હથ દહાડાનો ઉપવાસી, માણસ રસ્તામાં રોકાડો, એક ટુકડો પડેલો. જોઈને તેને ઉપાડી લેવાને નેટલી તાલાવેલીથી દોડે, તેટલીજ તાલાવેલી અને ઉલ્કાથી હું દોડ્યો જતો હતો. અહો મારા ઉદ્ધારક! ધન્ય છે તારી લીલાને !

* * * *

હવે જ્યારે કોઈ એવો માણસ મારી નજરે પડે કે જેને તેની પોતાની ભૂલો બતાવનાર કોઈ ન મળવાથી શુભાનનો ભરેલો અછડનો અછડછડ આવે છે ત્યારે તેને

જોઈને તેના ઉપર મને ઘણીજ દયા આવે છે અને મારું હૃદય પણ ઘણું દુઃખાય છે. તે વખતે મારા મોઢામાંથી એવો પ્રાર્થનાનો ઉદ્ગાર નીકળી જાય છે કે “હું વિધાતા ! તારી મરજીમાં આવે તો ભલે મને એકાદ જંગલમાં ફેંક કરી રાખજો, પણ ખુશામતખોરોના ટોળામાં તો મને કદી ન રહેવા દેતો. જો મારા કોઈ દુર્ભાગ્યને લીધે મને મારા ગુણ દોષને યથાવત્ ખતાવી દેનાર સાચા સમાલોચકનો સંગ ન મળે તો છેવટે મને મારી હડહડતી નિંદા કરનારાઓની વચમાં રાખજો. પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને મને એવી ભયંકર જગ્યાએ તો કદી ન રાખતો કે જ્યાં મારા તમામ પ્રશ્નોના જવાબમાં ‘હાજી’ ‘આપ ચોગ્યજ કહો છો’ એવા જ ઉત્તર મારે કાને સદાએ પડ્યા કરે અથવા જ્યાં ‘હાજી હા’ સિવાય બીજા કોઈ જાતના સમાચારની હવાનો પણ મને સ્પર્શ ન થાય.”

હું તો એવું માનું છું કે જો મારા ચારિત્ર્યની કાળી બાજુ ઉપરજ હમેશાં અજવાળું પડતું રહેશે તો ધીમે ધીમે તેની બધી કાળાશ ઉઠી જશે અને તેજ પ્રમાણે જો મારી ઉજળી બાજુ ઉપર અજવાળું પડતું રહેશે તો તેનું ઉજ્જ્વળાપણું પણ ઉઠી જશે અને મારી નરી કાળાશજ બાકી રહી જશે; પછી હું મને પોતાને ઉજળો માનીને ભલે મનમાં ને મનમાં કુદાયા કરું. આવી બ્રાન્તિમાં ને બ્રાન્તિમાં પડ્યા રહેવું એ દેરલી ભયંકર દયા છે પછી છેવટે ત્યારે સંજોગ ઉઘટે છે અને પોતાની અવસ્થાનું સાચું જ્ઞાન થવા માંડે છે ત્યારે તો હેમનાઈ જઈને આત્મચત્ર દર્શાવે સિવાય બીજું કશુંજ કરવાપણું રહેતું નથી.

હું પહેલેથી જાણતો હતો, અને તે ઉપરાંત જો હું “જી હા” અને “હા જી હા”ની નમણી દામચાંચ રહું અને તે હા વગર હાજોર કરવને સરૂ નિદામય વાતો

વરણમાં મને ચોઠો વખત પણ રહેવાનું ન મળે તો તો
મારું શરીર છેક જ ગળી જાય ને ?

* * * * *

આપણું વખાણ કરનાર તદ્દન મૂર્ખ અને અજ્ઞાની
છે એવું આપણે સારી રીતે જાણતા હોઈએ છીએ, છતાં
આપણે તેને મોટેથી આપણું વખાણ સાંભળવાની આશા
રાખીએ છીએ, એ યોડું નધાઈ જેવું છે ? આપણને તેની
પાસેથી દેવી ધૂળ જેવી વસ્તુ મળે છે તે પણ આપણે વખાણ
સાંભળવાની લાલચમાં સાવ ભૂલી જઈએ છીએ. એવક્રદેશ
આપેલી પ્રતિષ્ઠાની કિંમત જ શી હોય ? જે પામર લોકોને
મારી અવસ્થાની કશી સમજણ નથી તેઓ મારાં વખાણ
કરે તોએ શું અને નિંદા કરે તોએ શું ? અજ્ઞાની અને
સ્વાર્થી લોકો ત્યારે જ્ઞાની લોકોની નિંદા અથવા બૂઠી બક-
નશીનો પ્રચાર કરવા માંડે છે ત્યારે જ્ઞાનીઓ તો તેને ઘણા-
જ શુભ શુભન માની લે છે.

ઓ પ્રતિષ્ઠા ! સંસારમાં તારું પણ યોગ્ય સ્થાન તો
છેજ. પણ તે ત્યાંજ છે કે જ્યાં અનુભવી અને વૃદ્ધ માણસો
પ્રસન્ન થઈને આપણે માથે હાથ ફેરવે, જ્યાં સજ્જનમંડળી
પોતાના મનની ઉલટથી તેમનો નિર્મળ પ્રેમ અર્પણ કરે
અને આત્મ પુરુષોના આદરની ઇચ્છા અને તેમના નિરા-
દરનો ભય આપણને સદા ઉત્સાહિત કરીને આપણા સન્માન
ઉપરથી હટી પડવા ન દે. અમુક અવસ્થામાં આપણને જી-
વની આપેલી પ્રતિષ્ઠાની આપણો પોતાનો વિકાસ સાધવામાં
પૂજા જરૂર હોય છે અથવા નાનકડા ક્રમળા ઊઠને જેમ
વખતોવખત પાણી સીંચવું જરૂર છે, તેમ આપણી પણ
અપરિપક્વ દશામાં એવા સમયોપયોગી ઉત્સાહપ્રદાનની પણ
જરૂર પડે છે. તેવે વખતે યોગ્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી
પ્રતિષ્ઠા હાનિકારક નહિ પણ જીવનદાયક બીજ છે.

તરંગ ૭ મો—ખસ, જરાકજ,

ઁટલામાં શું?

એક નાનો સરખો છોકરો માંદો થઈને પધારીમાં સૂતો છે. તે પોતાની માતાને કહે છે: “બા! મને ખાવાનો આશ્રુ ન કરો. આજે તો વૈધરાજ મને ખાવાની ખાસ મના કરી ગયા છે. તે જતી વખતે કહેતા ગયા છે કે આજે તું જો જરાક પણ ખાઈશ તો બહુ તુકસાન થશે.” પણ થાળીમાં ખાવાનું લઈને તેની પધારી પાસે ઉભેલી જનેતા તેને કહે છે: “એ ખરું, પણ બેટા! જરાક જે કોળીઆ ખાઈ લે ને? ઁટલામાં શું થઈ જવાનું છે? બીજું કંઈ ન ખા તો લે, તારે સાફ હું ખીર કરી લાવી છું, તે જરાક પી લે. ખાપડો છોકરો આખો દહાડો ભૂખે પેટે પડ્યો રહે તે મારી આંખે કેમ જોવાય?”

*

*

*

*

અમુક ચોક્કસ સંજોગોમાં કોઈ સત્યની પ્રતિજ્ઞાવાળો માણસ લોકોને કહે છે: “મારા ભાઈઓ! સત્યના મહાવ્રતનું પાલન કરવાનો મહિમા તમે કંઈજ નથી સમજતા તેથી તમને હું આજું શું કહું?” પણ લોકો તેને કહે છે કે એક વાર જરાક જૂઠું જોલી લેવાથી શું થઈ જવાનું હતું? એમ તો યુધિષ્ઠિર રાજા પણ એક વાર જૂઠું જોલી ગયા હતાજ ને? જરાક જૂઠું ન જોલવાથી હાથવેતમાં

આવેલું કામ-કથળી જશે.”

* * * *

સંયમી સાધુને માટે એક વાર ભારે પ્રસાદનની પણ આવી પહોંચી છે. તે પોતાની સામે ઉભેલી માહિનીને કહે છે કે “તું મારા માતા આગળથી આવી જા. તારું માલી કાંઈજ કામ નથી. હું કોણ છું તે તું નથી જાણતી ?” પણ તેને ચારે બાજુએથી ઘેરી વળેલી માહિનીએ તેની આગળ પોતાના હાથમાળ બતાવીને કહે છે : “અરે ! જરાક વાર તો આનંદ માણી લે. જો તો ખરો કેવી મન પડે છે તે ? પછી તારે અમને છોડી દેવી હોય તો છોડી દેજે. ખસ, જરાક સ્વાદ આપી લે. તને ક્યાં અમે વધારે આખવાનું કદીએ છીએ ?”

* * * *

કુદરતના ખેળામાંજ ઉછરીને મોટો થયેલો કોઈ તરુણ આ સંસારના જંગલમાં નવો સવોજ આવીને ઉભો છે. તે જ્યાં જાય છે ત્યાં તેને “અપ-દૂ-ડેટ”-ઉલ્લામાં ઉલ્લી-દેશનવાળા મુધરેલા લોકો મળે છે. તેઓ તેને કહે છે કે “અરે ! થોડુંક માંચ તો ખાવુંજ નેમંએ; જરાકજ, વધારે નહિ. એનાથી શરીરનું દોષત વધે છે. કદાચ કુકસાન થતું હોય તો તે વધારે ખાવાથી; થોડુંક ખાવાથી નંહિ.” બીજા વળી કહે છે કે “દાસ્ત ! જરાક છોટો ખાણી પણ લેવોજ નેમંએ. એનાથી મન આનંદમાં રહે છે. જોને, સાહેબ લોકો પણ જમ્યા પછી થોટો થોટો પીએ છે. વધારે ન પીતો. જરાકજ પીએ.” વળી કોઈ કહે છે : “ચટણી, મસાલો, પાચક ચૂર્ણ એ પણ જરાક ખાવાં તો નેમંએજ. વેદ-ટાંકટરો પણ એવુંજ કહે છે, એના વગર ખોરાક પચેજ નહિ. “વળી જમ્યા પછી બીટી, સીગરેટ, દુકાનો એમાંનું એકાદ પદ્મપાન પણ જાડું ફાયદાકારક છે. તમને આખો દિવસ દૂંક

કૂંક કરવાનું કોણ કહે છે ? એ તો જરાક જમ્યા પછીન.”

*

*

*

*

વીંછી કહે છે કે “મને જરાકજ-મારા પાતળા ડાંખની નાની સરખી આળી મારવા જેટલીજ તમારા શરીર-માં જગ્યા આપો. ણાકીના તમારા આખા શરીરનું મારે કાંઈજ કામ નથી.”

આગ લગાડનારો કહે છે કે “મને તમારા છાપરાના એક ખુણામાં જરાકે ચીનગારી મૂકવાનીજ રજા આપો. આથી વધારે હું તમારી પાસે કાંઈજ માગતો નથી.”

પાપવૃત્તિ કહે છે કે “મને તમારા હૃદયમાં જરાકે જેટલુંજ સ્થાન આપો. હું ત્યાં ખુણામાં ને ખુણામાં ગુપ-ગુપ બેસી રહીશ. કદી કશું કરીશ નહિ તેમ બોલીશ પણ નહિ.”

સરકારનો નાણાં ખાતાનો પાવરદો પ્રધાન કહે છે કે “મને તમારા અમુક માલ ઉપર જરાકે એક પૈસાનોજ કર નાખવાની રજા આપો. વધારે હું કહેતો નથી.”

પરદેશી માલનો વેપારી આવીને કહે છે કે “તમારા આવડા મોટા વિશાળ દેશના એક કિનારા ઉપર મને જરાકે જમીન આપી દો-ફક્ત મારી એક ‘કોઠી’ સ્થપાય એટલીજ.”

વામનાવતાર બલિરાજને આવીને કહે છે કે “હે મહાદાનેશ્વર બલિરાજ ! તું મને માત્ર સાડાત્રણ ડગલાં મૂકવા જેટલી જરાકે જમીનજ આપી દે. બસ, બીજું મારે કાંઈજ જોઈતું નથી.”

*

*

*

*

આજે મેં સંકલ્પ કર્યો કે મારે અમુક અમુક વસ્તુઓ નજ ખાવી. પણ પેલાભાઈ મારે ત્યાં પેંડો મૂકી ગયા ! ભલે, પણ હું નહિજ ખાઉં. છો પડયો રહેતો.....“પણ તે માણસ લાવ કરીને આપી ગયા અને હું છેકજ ખાઉં

તદિ તે કાંઈ હીક કહેવાય ?" માટે જરાક આગળે હડ
હું. એટલું તો એના માનની ખાતર પણ મારે ખ તું જોઈએ.
આમ કહીને મેં પેટા બાંગીને જરાક જેટલો મેટલામાં
નાખ્યો. થોડી વાર થઈ એટલે એક ધીમે કટકે બાંગમ
ખીંચીને મેટલામાં મૂકી દીધા. પછી બાકી મેટલા પેટને એ
બાંગમીનો વચ્ચે લાખીને હું આમતમ માંડા મારવા મંડ્યો.
માફ મન કહેવા લાગ્યું કે કયે રહો છે કેટલો ? એમ
વિચારીને મેં બાકીનો પેટો એકકે કેળીએ જગમાં ઉતારી
દીધા-જાણે મટપટ ખાઈ જવું અને ગિલકુલ ન ખાવું એ
બેવળર ન હોય !

"મેં હાફ પીવાનું તો પણ વખતથી ઉઠીજ દીધું
છે; પણ આને હાફની દુકાન મારી સામેજ આવીને ઉભી
છે. હાવ ત્યારે, જરાક એક નાનીચી ખાલી....."
એમ કહીને હું એક ખાલો તો ગરગટાવી ગયો. "અરે
પીઠાવાળા ! ધીમે પાંચ આનાનો ભરી આપને." પાંચ આ-
નાનો....પણ પી નાખ્યો. પછી માફ મન કહેવા લાગ્યું:
"વટલાયા ત્યારે પૂરા વટલાવું. બ્યારે આટલે દિવસે કહીથી
પાછો પીવા માંડ્યો ત્યારે બકાચક શા માટે ન પીવો ?"
ગજવાં ખંખેરતાં કુલ સવાચાર રૂપીઆનું પરચુરજ નીકળ્યું.
તે બધુંજ પીઠાવાળાને આપી દીધું અને બાટલી ઉપર
બાટલી ચઢાવીને હું ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

"મને મરડો થયો છે તેથી આમલીની ચટણી અને
પતું તો મારે નજ ખાવાં જોઈએ." પણ હાવ જરાક રસો-
જ-ઉપરનું પાણી પાણીજ વાતમાં રેડીને ખાઉં તો શું ?
એમ કહેતાં તો ચાર પાંચ ચમચા વાતમાં રેડી દીધા. પછી
માફ મન મને કહેવા લાગ્યું. # "ચટણી કેવી ચરસ બની
છે હે ? ચાલ જવ ! જવાય કે મરાય પણ આટલી તો

કૂંક કરવાનું કોણ કહે છે ? એ તો

*

*

વીંછી કહે છે કે “મને
કંઠની નાની સરખી આણી મારવા
માં જગ્યા આપો. બાકીના તમારા
કાંઈજ કામ નથી.”

આગ લગાડનારો કહે છે કે
એક ખુણામાં જરાક ચીનગારી
આથી વધારે હું તમારી પાસે કાં

પાપવૃત્તિ કહે છે કે “મને
જેટલુંજ સ્થાન આપો. હું ત્યાં
ચુપ બેસી રહીશ. કદી કશું કરીશ ન

સરકારનો નાણું ખાતાનો
“મને તમારા અમુક માલ ઉપર
નાખવાની રજા આપો. વધારે

પરદેશી માલનો વેપારી
આવડા મોટા વિશાળ દેશના
જમીન આપી દો—ફક્ત મારી :

વામનાવતાર બલિરાજ
મહાદાનેશ્વર બલિરાજ ! તું
મૂકવા જેટલી જરાક જમીન
મારે કાંઈજ જોઈતું નથી.”

*

*

અને મેં સકલ કર્યો કે માન
નજ ખાવી. પણ પેલાબાકી મારે
જાતે, પણ હું નહિજ ખાઉં. છો પ
તે મ.બુસ જ વ કરીને આપી ગય.

બધીજ વાતોમાં જરાજરા તો સામેલ થવુંજ જોઈએ; નહિ તો બાઈબધી શા કામની? પછી તેની બધી વાતોમાં સામેલ થવા લાગ્યો. એમ કરતાં કરતાં ઘણાં વરસ નીકળી ગયાં. પછી એક દિવસ મનમાં વિચાર આવવા લાગ્યો કે “મેં મારા મિત્રની બધીજ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરી ત્યારે એક શા માટે બાકી રહેવી જોઈએ? કાંઈ ચિન્તા નહિ; કાલેજ હું મારા સગા લાઇને એર ખવરાવી દઈશ. એ મારી આંખોના પાટા જેવો છે, તેવું કાસળ કાઢી નાખવું એજ હીક છે. પકડાઈ જઈશ તો તે વખતે જે થશે તે જોઈ લેવાશે.” બસ, બીજેજ દહાડે મેં મારા લાઇને તેના ખોરાકમાં સોમલ લેળીને ખવરાવી દીધો.

* * *

દરેક કામની શરૂઆત તો જરાકથીજ થાય છે. શરૂઆતમાં જરાકે આંગળી પકડતાં પકડતાંજ આખું પોંચું પકડાઈ જાય છે અને તે માણસ પૂરેપૂરો પરવશ બને છે. જે આગળ આખું નગર બળીને બાકે થઈ ગયું હતું તે શરૂઆતમાં તો જરાકે જેટલી ચીનગારીજ હતી.

જે આંદાનું એર આખા શરીરમાં ફેલાઈ ગયું અને અંતે જીવ ગયો તે શરૂઆતમાં તો એક જરાક જેટલી ફાદલીજ હતી.

શરૂઆતમાં જરાકે જેટલા કડવા વચનમાંથીજ ધીમે ધીમે આપસ આપસમાં વેર બધાયાં અને તેમાંથી મહા-મુદ્દ મંડાયું, જેમાં અસંખ્ય પ્રાણીઓના પિનાથ થયો અને આખા જગતના જીવનને ધકકો લાગ્યો.

પોતાના વીર્યની ભરભાડી કરનાર પેટો અભાગીઓ જેવું સાદ્ય શરીર ધરી ગયું છે, નાક ખરી પડ્યું છે અને પડ્યો પડ્યો પોતાની બધાંકર જે આંખો મટમટાવી રહ્યો

છે, જેને આ દુનિયામાં કાળી ઘોર નિરાશા સિવાય બીજું કંઈજ દેખાતું નથી તે શરૂઆતમાં તો જરાક જેટલા કામ-વિકારના આવેગથીજ આ રસ્તે વળ્યો હતો.

પેલો દગાળાજ ધૂર્ત જે આજે આખા જગતમાં કોઈના ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખતો નથી, જેને મન જૂઠું બોલી દેવું એ સાચું બોલી નાખવાના જેવુંજ તદ્દન સહેલું અને સ્વાભાવિક થઈ ગયું છે તેણે શરૂઆતમાં તો માત્ર જરાક જેટલું જૂઠું બોલીનેજ બીજાને છેતર્યો હતો.

આ કોગળીયાનો રોગ જેના આક્રમણથી પહાડ જેવી કાયા પણ થોડાક કલાકમાંજ તરફડીઆં મારીને ઠંડી થઈ ગઈ તેની શરૂઆતમાં તો આંખે પણ ન દેખાય એવા અતિ દુર્લભ જંતુ વડેજ થઈ હતી.

પેલું નઠાઈ વૃક્ષ જે આજે ઘણું ઉંચું વધી ગયું છે, જેની અસંખ્ય મોટી મોટી શાખાઓનો ઘણે આઘે સુધી ફેલાવો થઈ ગયો છે, જેનું થડ અને જેનાં મૂળીઆં ખૂબજ મજબૂત બની ગયાં છે, તેની શરૂઆત તો જરાક જેટલા બીજમાંથીજ થઈ હશે ને ?

x

x

x

x

પોતાના વહાણમાં પડેલા જરા જેટલા બાકોરાની બેઠરકારી કરનાર નાવિકને ખબર ન હતી કે આ જરાક જેટલું છિદ્ર આખા વહાણને પાણીથી ભરી દેશે અને તેમાં ભરેલા માલને અને હબરો ઉતાડ્યોને સમુદ્રને તળીએ ઘસડી જશે.

પાંચજ મિનિટની જરાક જેટલી ઢીલ કરનાર સેના-પતિને ખબર ન હતી કે તેની આવી નજીવી ઢીલથી તેના શહેનશાહનો સદાને માટે પરાજય થશે અને આખા જગતના ઇતિહાસનો ક્રમ પલટાઈ જશે.

નિશાળમાંથી જરાકે જેટલી ચોપલી ચોરી લાવનાર હોકરો આગળ જતાં ધાડુધાડુ નીવડશે અને ફાંસીને માંચડે લટકશે એ તેની મા લાલુલી ન હતી.

ફૂવામાં અમુક ચીજ જરાકે રતીવાર જેટલી પડે તો આખા ફૂવાનું પછી જેરી બની જાય અને તેને 'જરાકજ' આખનાર માણસ તરતજ ચમલોકે સિધાવી જાય, તેની અભવ્ય માણસને ક્યાંથી ખબર હોય ?

ઉંચી ટેકરી ઉપર મુખપૂર્વક ઉભેલા ટોરને ખબર નથી કે પેલી ધાસથી કંઠાએલી લેખડના લીલાછમ ધાસનું જરાકે લાડું ભરવા જતાં તે ઉંડી જોમાં ધરણી પડશે અને તેનાં લાડકાં પાંચળાંનો લાંગીને ખૂંકા થઈ જશે.

x x x x

આ 'જરાકે' ઘણીજ બધંકર વસ્તુ છે. તેને છુદ્દ સમજીને કદાપિ તેની ઉપેક્ષા ન કરવી. ચોવાના મધ્યગિન્દુથી જરાકે આથી ખચનારી રેખા-પછી થોડીક ખસે કે વધારે ખસે પણ આખા વર્તુળ સાથેનો તેનો સંબંધ બગડી જાય છે. કોઈ પણ વસ્તુ તેના ગુરુત્વના મધ્યગિન્દુ ઉપરજ સ્થિર રહી શકે છે. ત્યાંથી તે જરાકે ભટે, કે વધારે ભટે પણ તેણે એક વાર પોતાનું મધ્યગિન્દુ છોડ્યું જોડેલે તેની સ્થિરતા સાથવી શકાતી નથી. એવીજ રીતે સંસારને ધારણ કરી રાખનારા વ્યાપક નિયમોની સત્ય રેખાથી જરાકેજ આપા ખસવાથી આખા વિશ્વની સાથેનો આપણો સંબંધ દૂષિત થઈ જાય છે અને તેમાં રહેલા મહાન રક્ષક બળથી આપણે તરતજ વિખટા પડી બઈએ છીએ. તેથી કરીને અમુક કામ થોડુંકે કરવું કે વધારે કરવું એનો અહીં પ્રશ્ન નથી. પરંતુ તે કામ કરીજ નાખવું અથવા સુદેલે ન કરવું એજ ખરો સુદાનો સવાલ છે. થોડું કરી થોડું રહેવુંજ નથી. પછીની યજ્ઞમાં મોચની આણી જેવડું જરાકે છિદ્ર પડ્યું

વચને કેમ આ “જરાક”થી યાદગાર કેમની નથી ? જો તો,
 દરદોષ જરાકે સુઝામ પણ જરાકને કદી નહીં, જરાકે
 સારાં પુસ્તકોમાંથી દરદોષ જરાકે વચન કદીએ.....
 વગેરે વગેરે. આણું કેમ કોઈ કદી નથી ? જરાકે પણ જોમ
 ન સમજતા કે આ “જરાક” તે જરાક “જરાક” કહેવાનું
 છે અને જોમ સમજીને તેનું મૂલ્ય જોણું ન જાણતા. જરાક
 નાનાં રજકોણે જોમ થવાથી દિમાકણ જેવો થવાનું કહે
 થયો છે; નાનાં નાનાં જળજિન્દુ જોમાં જમીને જમ.પ મદા-
 સાગર બન્યો છે, જોકે જોકે થજ-કરનાં કરનાં અનંત રાત્રી
 બની લાય છે, જોકે જોકે પરમાણુ મળીને આણું જાણીક
 રચાય છે, જોકે જોકે સ્વર્ગનાં કૂલડાં લેમાં લઈને મદા-
 માઓની વાદિઅમાલા શ્રુધાય છે, જોકે જોકે રમણ ઉપર
 જતાં જતાં કોઈ ઇન્દ્રાસન સુધી પહોંચી ગયા છે. “જરાક”
 “જરાક” કરતાં જેટલું આગળ જવાય તેટલું ગાડું. જોવી
 જો કોઈ દિશા હોય તો આ જોમ છે. અર્થ “જરાક”ના
 સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય થોગ્ય અને દિલકર છે; કારણ
 કે જોમ “જરાક” “જરાક” કરતાં કરતાં આપણે આગળ
 ધપતા ધપતા આપણા પરમ લક્ષ્ય સુધી પહોંચી જઈશું.

તરંગ ૮ મો—મને હસવું આવે છે.

મારી આસપાસ ચારે દિશાએ હાસ્ય અને વિનોદનું સામ્રાજ્ય પથરાઈ ગયું છે. હું જેને જોઉં છું તેને જોઈને મને તો હસવું જ આવે છે. વિશાળ પ્રકૃતિદેવી પોતાનાં એકે એક અંગ વડે ચારે દિશાએ ખિલખિલાટ હસી રહી છે. માથા ઉપરનું આકાશ, કોઈ વાર કાળાં કાળાં વાદળથી ઘેરાયેલું, કોઈ વાર સ્વચ્છ ઘેરાભૂરા રંગને ધારણ કરતું, કોઈ વાર તારાકણીઓથી અગમગતું પોતાના અવનવા રહીઆળા રૂપથી આઠે પ્રહર શોભાયમાન દેખાય છે. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર ચારે દિશાએ નજર પહોંચી શકે ત્યાંસુધી લીલાં હરીઆળાં ખેતરો વાયુની લહેરોની સાથે ઝૂલી રહ્યાં છે. પર્વતો ઉંચાં માથાં કરીને આકાશની સામે મીટ માંડી રહ્યાં છે. રમતીઆળ નદીઓ અને ઝરણાં ઉછળતાં, ફૂદતાં, ખેલતાં દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે. કોઈ ઠેકાણે પંખીઓનાં ગીત સંભળાય છે, કોઈ ઠેકાણે ચપળ હરણાં છલંગો મારી રહ્યાં છે, કોઈ ઠેકાણે કળાધર મોર નૃત્ય કરી રહ્યાં છે, કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષોનાં ઝુંડ લીલા વાઘા સજીને પોતાના રંગબેરંગી પુષ્પોના આભરણ પહેરીને મંદ મંદ હાસ્ય કરી રહ્યાં છે. અહો ! આનંદ અને ઉલ્લાસની છાનોથી ભરેલો આખો સંસારનાગર લહેરાઈ રહ્યો છે. આ વિરાટ હાસ્યસંમેલન કોણ જાણે કયા અજ્ઞાત સમયથી ચાલ્યું આવે છે !

મારી જિંદગીમાં એક વખત એવો પલ્લ હતો કે

ત્યારે આ વિશટ હાસ્ય મને કોઈ 'અધાનક' હાસ્યના જેવું લાગતું હતું અને તે વખતે મને એવું લાગ્યા કરતું કે ત્યારે વિશાળેથી હસનારાં આવી પદાર્થો નિરંતર મારીજ મસ્કરી કરતાં હસી રહ્યા છે. તેથી કરીને હું ઉઠાસ ચિત્તે નીચી નજર કરીને ચાલતો હતો અને બધા વખત મનમાં દુઝી ને દુઝીજ રહ્યા કરતો હતો. પણ એક દિવસ મને શુભ સંદેશ મળી ગયો કે "એ તો બધાં તને હસાવવાને માટેજ હસે છે, માટે એમની સાથે હળી મળીને તારે પણ હસવું જોઈએ" ત્યારથી હું હસવા લાગ્યો છું અને બધા વખત હસતોજ રહે છું.

x

x

x

x

આ આખો સંસાર એક અદ્ભુત, અવગુણ ભાગતું વિશટ અદ્ભુતલય (અનુચિત) છે. એની અંદર ગોઠવેલી બધીજ વસ્તુઓ અદ્ભુત અને તેથી કરીને હાસ્યને ઉત્પન્ન કરે એવી છે. હું અહીંની કોઈ પણ ચીજને જરાક વારંધ્યાનપૂર્વક જોઈ છું એટલે પછી થોડીજ વારમાં મારાથી હસ્યા વગર રહેવાતું નથી. અહીં એક જગ્યાએ આનંદોત્સવ ઉજવાતો હોય છે તો બીજી જગ્યાએ હાથપીટ અને શોકકળ મચી રહી હોય છે; એક જગ્યાએ કોઈ ચેતનિદ્રામાં લીન થયેલા હોય છે તો બીજી અજ્ઞાનના બધંકર બોચાર નીચે ડબાઈ ચંપાઈને લાંબા ચર્મને ઘેનમાં ઘોરતા પડ્યા હોય છે; એક જગ્યાએ દારૂડીઓએ લીંચાલીય કરતા હોય છે તો બીજેજ કોઈ ઠેકાણે રમયાનનું તાંડવનૃત્ય ચાલી રહ્યું છે. આ અદ્ભુત તમારો જોઈને હું રાતદિવસ મનમાં ને મનમાં ખડખડ હસ્યાજ કરું છું. કોઈ ઠેકાણે સત્વગુણનું જોર વધારે દેખાય છે અને ત્યાં હું લોકોને જ્ઞાનના પ્રકાશમય પ્રદેશમાં ઉચે ને ઉચે ચઢતા જોઈ છું; કોઈ ઠેકાણે રજોગુણ લોકોને ગ્રાટાં ગ્રાટાં કાચોમાં પકેલી

રહ્યો હોય છે અને તેમને પળવાર પણ ઠરીને બેસવા ફેટો-
જ નથી; કોઈ કંઈએ તમોગુણનું રાજ્ય જામ્યું હોય છે
અને ત્યાંના લોકો આજસને તાબે થઈ મોહમાં ફસાઈ
પડેલા હોય છે. આ વિશ્વવ્યાપી મહાન તમાશો ખરેખર
જોવા લાયક છે. જે લોકો અત્યંત વ્યાકુળતાપૂર્વક ભારે ભારે
સાધનાઓ સાધવા મંડી પડ્યા છે તેમને જાણે ઢંઢાળીને
ઉભા કરે અને કહું કે “જરા આમ નજર તો કરો. આ
વિશાળ હાસ્યરસના દ્રષ્ટા બનીને જરા જુઓ તો ખરા! તમે
શા માટે આ બધી જંજાળમાં ગૂંચવાતા ફરો છો? આ
લીલાને જોઈ જોઈને પેટ ભરીને હસો; બસ, આજ મોક્ષનો
સીધો ઉપાય છે. તમને તમારી આંખ આગળ લજવાતું
આ અદ્ભુત નાટક નથી દેખાતું? જરા એક બાજુએ
અળગા ઉભા ઉભા જોયા કરો. તમે નાટકના બેલાડી
મટીને દ્રષ્ટા બનશો એટલે તેજ ક્ષણે તમારા મોક્ષના દર-
વાજા ઉઘડી જશે અને તેમાં પેસી જવાનો પરવાનો પણ
તમને મળી જશે. ‘ઉઠો, જુઓ અને હસો!’ મારી સાધનાને
તો આજ મંત્ર છે.”

*

*

*

*

સૃષ્ટિનાં ગહન રહસ્યો વિષે ઉંડો વિચાર કર્યા પછી
પણ જ્યારે કશી ગડ બેસતી નથી ત્યારે કોણ જાણે કયા
વિચારનો ધક્કો લાગવાથી હું પેટ પકડીને હસવા મંડું
છું! સવારના પહોરથી એકજ પલાંડીએ બેસીને હું આજો
દિવસ મારા કામમાં ગુંથાએલો રહું છું, પણ સાંજ થતાં
હું જોઉં છું કે મારા ઉપરનો ચિન્તાનો બોલો તો જરાએ
હલકો થયો નથી; ત્યારે આખરે હારીને હું બધુંજ કામ-
કાજ સમેટી લઉં છું અને બીજું બધું વિસારે નાખીને હું
હસી પડું છું. જ્યારે કોઈ પણ સુશીળતને ટાળવાને માટે
બધાજ વાજબી ઉપાયો કર્યા છતાં પણ તે ટળતી નથી,

ત્યારે હું તેને મારી સામે આવવા દઉં છું અને ખડખડ દસી પડીને તેનો સત્કાર કરું છું. અંસાનેનો તમામ મુશીબતો અને લંગળોમાંથી બચવાનું મારું કૅપ જોડેનું ઇવન્ટનું આશ્રયસ્થાન હોય તો આ 'દાર્શન' છે.

જોજ પ્રમાણે તમે મને મમે તેવા પ્રતિના પૂછ્યો. અથવા મારી આગળના પ્રકારની દલીલો કર્યો તો તે મરિના મારી એકજ સમજાણ જેવો જવાબ આ મારું દાર્શન છે. જેમને હું વધારે નથી સમજાવી શકતો તેઓ મને કહે છે કે 'તમારા વિચાર તો દુનિયાથી જુદાજ પ્રકારના છે.' ત્યારે હું મનમાં ને મનમાં હસી પડું છું. તેઓ ત્યારે મારા ઉપર આશ્ચર્યપૂર્વક દખાણ કરીને કહે છે કે 'તમારી આ વિચિત્ર વાતો સાચી છે એવું સાબિત તો કરી જતાવો' ત્યારે પણ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાને વાસ્તે હસવા લાગું છું. કોઈ જોડજીવમથી મારી સાથે શાસ્ત્રાથ (૧) કરવા કેડ બાંધે તો હું તેમને 'સમજાવું' પણ કેવી રીતે ? ઇન્ધર-કૃપા વટે ત્યારે હું તદ્દન નિરુત્તર થઈ જાઉં છું ત્યારે પણ હું મારું હેયું જોડીને હમું છું.

x

x

x

■

સાચું કહેવડાવો તો હું બધી વખત હસ્યાજ કરું છું-અરે ! મારી આસપાસનાં પ્રાણી-પદાર્થો ! ત્યારે તમે મને હસતો જોવાને બદલે દુઃખી અને ઉદાસ થએલો જુઓ ત્યારે તમારે એમ તો નજ માની લેવું કે મારી અંદરનો હાસ્યનો દીવો હોલવાઈ ગયો છે. તમે જરા આંધે પાછે નજર કરીને જોશો તો તમને તેનો પ્રકાશ દેખાયા વિના રહેશેજ નહિ. ખરી હકીકત તો એવી છે કે જહારની મુશીબતો અને વિપત્તિઓના વંટોળ ત્યારે વાવા લાગે છે ત્યારે તેના અપાટાથી મારા હાસ્યના દીવાને જાળવી લેવાને વાસ્તે હું પોતેજ તે વખતે તેને ઢાંકી દઉં છું, બાકી હું તો નિરંતર

હસતો જ રહું છું.

કોઈ કોઈ વાર લાંબા વખત સુધી બીજા વિષયોમાં માફ ધ્યાન પરોવાયેલું રહેવાની આ દીવાની વાટ જરા નીચે ઉતરી જાય છે એ વાત ખરી છે; પણ એ વાત તરફ માફ લક્ષ જતાંજ હું તેને પાછી ઉંચી ચઢાવું છું. બાકી મારો દીવો તો આઠે પ્રહર સળગતો ને સળગતોજ રહે છે. માફ હાસ્ય કદી ખંધ પડ્યુંજ નથી.

*

*

*

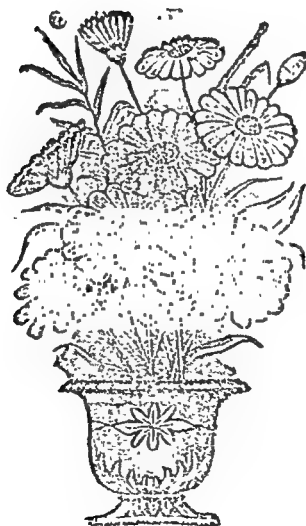
*

જે વખતે સંસાર હાયપીટ અને રોકકળ કરતો હોય છે અને પોતાનું હાસ્ય ભૂલી જઈને ગંભીર સુખાકૃતિ ધારણ કરે છે તે વખતે સંસારના વાતાવરણના ભારને લીધે માફ હાસ્ય જો કે દબાઈ જાય છે અને મારો ચહેરો ગંભીર બની જાય છે તોપણ મારી અંદરના કોઈ એક ખુણામાં માફ હાસ્ય તો ચાલુ ને ચાલુજ હોય છે. જ્યારે કોઈ મારી આગળ આવીને રહે છે કે “અરે! મારા આખા જન્મ-રાનો કમાયેલો પૈસો મારા હાથમાંથી જતો રહ્યો! કોઈ કહે છે કે “અરે! મારો એકનો એક જીવાન ભ્રમ છોકરો મરી ગયો.” કોઈ વળી કોઈ જીવમગારના રોમાંચ ઉત્પન્ન કરે એવા જીવમોની વાત કરે છે—આવી આવી દુઃખની વાતો હું સાંભળતો હોઉં છું ત્યારે પણ મારો એક અંશ તો હસ્યાજ કરે છે. હું માંદા માણસને પંખો કરતો કરતો અથવા તેના પગ દાબતો દાબતો પણ મારી અંદરની એક ગુફામાંથી હસતોજ હોઉં છું અને “રામ બોલો ભાઈ રામ” “રામ બોલો ભાઈ રામ” બોલતા બોલતા ડાઘુઓ ઠાઠડીઓ લઈ લઈને મારા આગળથી પસાર થાય છે ત્યારે પણ હું અંદર-ખાનેથી હસતોજ રહું છું. એક દિવસ હું પણ આવી ઠાઠ-ઉપર પોઢીને શ્મશાનયાત્રા કરવા જતો હોઈશ એવું ભારતીય પણ મારાથી હસી દેવાય છે. અરે! હું મરવાનો

પ્રથમ તેનાથી થોડી વાર અગાઉ, પણ હું : મારું હસવાનું
 નથી જ બુલવાનો. મરતી વખતે, પણ હું હસતો હસતો જ
 રીથ અને મૂંઝાં પછી પણ મારાં હાંત તો પેહોળા ને
 હોળાજ રહી ગયા હશે. અરે ! એ તો શું પણ મારી
 ચિતામાંથી પણ છેવટની પળે એક વિકટ હાસ્યનો શબ્દ
 સંભળાશે અને તેમાંથી હાસ્યનાં નાનાં નાનાં ફૂલકાં નીકળી
 પડશે તેને વીણી લેવા માટે લોકો મારી ચિતાની બસમને
 તળે ઉપર કરવા મંડી પડશે.

આ સર્વવ્યાપી હાસ્યના આદિઓત ! હે આખા વિશ્વને
 દસાવનારા ! હે આનંદમય ! તારાં ગળ્યાં ગળ્યાં નહિ
 એવાં પાશવિનાનાં દાનમાંથી હું તો તારા આ હાસ્યના દાનનેજ
 ઓળખી શકું છું અને તેનો એકલાનોજ હું પૂરેપૂરો લાભ
 લેતો આવ્યો છું. હે મારા હાતાર ! તારી આપેલી આ ભેટ
 મારા હાથમાંથી એક ક્ષણ વારને માટે પણ પાછી જેતી ન
 લેતો. તારી નજરમાં હું નાલાયક હરું તો તારી બીજી બધી
 બક્ષિસો બધે પાછી લઈ લેજે, પણ હે કરુણાનિધાન ! આ
 તારું હાસ્યનું દાન તો મુજ રંકની પાસે તારા એક સંભાર-
 ઘાતરીકે પણ રહેવા દેજે; અને મારા અપરાધોની સજના
 બદલામાં તારી આપેલી બીજી તમામ શક્તિઓ, આવડતો
 તું મુખેથી પાછી જેતી લેજે; પણ તારી આપેલી આ હાસ્ય-
 વૃત્તિને હું સર્વદા પ્રકટ કરી શકું, મારાં પાપ અને અધ-
 મોચરહોની સજના રૂપમાં આવી પડતી વિપત્તિઓ અને
 કલેશોને પણ હું હસીને આવકાર લઈ શકું—તેમને પણ આ
 તારી આપેલી ભેટ વડે પવિત્ર બનાવી દઉં—તારા આપેલા
 આ પુષ્પના પરાગથી મારા કાટાળા રસાને પણ મધમધા-
 વી દઉં, એટલીજ—બસ, એટલીજ શક્તિ તું મારી પાસે
 રહેવા દેજે. હે નાથ ! તારી આગળ મારી આટલી એકજ

માગણી છે. હું તને વિનવી વિનવીને તારી આગળ માત્ર એકજ યાચના કરું છું કે આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં મારી જીવાનીમાં તેમજ મારા ઘડપણમાં એમાસામાં તેમજ ધળધળતા હોય એવા ઉનાળામાં, દિવસે તેમજ રાત્રે આ કુદ્ર છોડવા ઉપર તારા અર્પેલા ઉપહારરૂપી આ પુષ્પ સદા ખીલેલું ને ખીલેલુંજ રહે-તે કદી કરમાય નહિ, આ પ્રભુ ! તે કદી પણ કરમાય નહિ એટલુંજ વરદાન હું તારી પાસે માગી રહ્યો છું.

તરંગ ૬ મો-સંધ્યા

અખરદાર ! આશ ચોકામાં કોઈ આબ્યા તો ! કચરો,
પૂત્રો, મેહું, છમણું બધું પાળી જાડીને, ઘાષણું ચટ કરીને,
લીપીને ચોકો કરીને હું મારી આત્મિક રસોઈ બનાવવા
બેઠો છું, તેથી હું બધાને કહું છું કે રખે કોઈ મારા પવિત્ર
ચોકામાં પગ મૂકતા.

આવો નિશ્ચય કરીને કરોજ સવારસાંજ બ્યારે મને
આત્મિક હુધા લાગે ત્યારે હું ચોકો કરીને પવિત્રતાપૂર્વક
રસોઈ બનાવવા બેસું છું; પણ મારા બાઈજંઘ દોસ્તદારો
એવા તો નકશ્ટ છે કે-મિત્રોને માટે આથી વધારે આકરો
કયો શબ્દ વાપરું ?-તેઓ મને માફ લોજન પણ કરવા દેતા
નથી. કોઈની સાથે દિવસના ગમે તે વખતે અથવા રાત્રે જરાક
ફણવારને માટે પણ પરિશય થયો એટલે લાગલોજ તે વગર-
સંકેતે બેઘટક ઠેક મારા ચોકો સુધી પુસી આવે છે, અને
મારી સાથે ગપાટા મારવા મંડી જાય છે. અને હું પોતે
પણ એવો રસિયો છું-હું મને પોતાને 'નિર્લજ્જ' કહેતાં
શરમાઉં છું-કે હું શું કરી રહ્યો છું તેનું મને જ્ઞાન પણ
નથી રહેતું. કોઈ કોઈ વાર તો કેટલીય મિનિટો દોસ્તોની
સાથે વાતોના તડાકા મારવામાં નીકળી ગયા પછી હું આ
શું કરી રહ્યો છું તેનું બ્યારે મને એકાએક જ્ઞાન આવે છે
ત્યારે હું ખૂબ પાછી ઉઠું છું કે "અરે ! તમે બધાએ મળીને
મારો ચોકો અજાડવી નાખ્યો; ચાલો, ઉઠો. નીકળો. અહીં-

થી! જોતા નથી કે હું જમવા બેઠો છું!" એમ કહીને હું
બધાને ત્યાંથી પાણીચું આપીને પાછો ફરીથી ચોકો કરીને
નવેસરથી રસોઈ બનાવવા બેસું છું; પણ પાછા એ ભગવાન
એના એ. આખો દિવસ જેમની સાથે ભાઈબાઈ બાંધી તેઓ
આ વખતે આઘા રહે પણ કેવી રીતે? નવા નવા મુલાકાત
કરનારા આવે છે, અને મારો ચોકો ચૂલો અલડાવી દે છે.
હું પાછો નવેસરથી ચોકો કરીને રાંધવા બેસું છું. એમ
વારંવાર અબોટ ચોકો કરવામાં મારો વખત ખરબાદ થઈ
જાય છે. અને હું હેરાન હેરાન થઈ જાઉં છું. હવે કરું શું?
ખૂબ અસૂક થઈ જાય છે. અને શું હું બધો દિવસ અબોટ
ચોકોજ કર્યા કરું? એટલી બધી ધીરજ ક્યાંથી લાવું? ત્યારે
શું મારે આ બીજાની અલડાવેલી રસોઈજ ખાઈ લેવી? તે
વાત પણ રૂચતી નથી, કશી સૂઝ પડતી નથી. આખરે કંટા-
ળીને, કાયર થઈને એ અડકેલી આલડેલી એડી જૂઠી અને
કાચી પાકી રસોઈ જેવી હોય તેવી ખાઈ લઈને આ લપમાંથી
જેમ તેમ કરીને છૂટો થાઉં છું. પણ આવી અલડાએલી
રસોઈ ખાધી તોએ શું અને ન ખાધી તોએ શું? એ તો
ખાધી ન ખાધી સૌ સરખી. એનાથી મને આત્મિક પોષણ
તો મળતું નથી. સવારસાંજ બે વખત ખાઈ છું તોએ હું
રહું છું તો દુબળો ને દુબળોજ.

*

*

*

*

એક એવી નદી છે કે જેને તમામ પ્રવાસીઓએ જ્યારે
ત્યારે એક વાર એળાંગવીજ પડે. ઘણા લોકો તો તે નદીને
કિનારે ઢેરલાંએ વપોથી આવ્યાંને બેઠા છે-બીજા ઘણા ૯૭
સાધ્ય: આવે છે, કેઈ ૯૭ છેડે છે, કેઈ કેઈ છેડે નજીક
આવી પહોંચ્યા છે-વળી 'આમારે આ નદી વહેતી મોટી એળાં-
ગવીજ પડે' એવી જેમને ખબર મુઠાં નથી એવા પણ જણ
છે; પરંતુ નદીને સમ કિનારે શી રીતે પહોંચી જવું તે આ

બધામાંથી કોઈનેજ આનંદનું નથી. એટલી વાતમાં સૌ સમાન છે. બધાય હજી આ કિનારેજ, પડ્યા રહ્યા છે.

કિનારે ઉલેલામાંથી કોઈ કોઈ થોડેક સુધી પાણીમાં જઈ આવે છે, પણ ગભરાઈને પાછા આવે છે. સામે કિનારે જવા માટે ખૂબ કોશિષ કરે છે, નવી નવી યુક્તિઓ શોધી શોધીને અજમાવી લે છે. ફેટલાક વળી ત્યાંથી બીજે ત્રીજે ઠેકાણેથી નદી બોળંગી શકાય એવું છે કે નહિ તે બધે ફરી ફરીને જોઈ આવે છે; પણ સામી પાર ન જવાય ત્યાં-સુધી એ બધા પ્રયત્નોની કશીજ કિંમત નથી. તેઓ પ્રયત્ન નહિ કરનારાઓના સરખાજ છે. તેમનામાં કશી વિશેષતા નથી તેમ કશુંજ મહત્ત્વ પણ નથી.

તો નદી કયો હશે? એ તેજ નદી છે કે લેના વડે *બુધાનતાના પ્રદેશની મર્યાદા બને છે અને જેને પેલે કિનારે એકાગ્રતા અને નિરોધના પુણ્ય પ્રદેશોના વિસ્તારને આરંભ થાય છે; ત્યાં ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ નામોથી પ્રસિદ્ધ ધ્યેયોં ઉત્તરોત્તર પ્રકાશમય સામ્રાજ્યો આવેલાં છે અને ત્યાંની દિવ્ય લોકોત્તર વિભૂતિઓથી ભરેલાં તેજોમય બવન અહીંના કોઈ કોઈ પ્રવાસીઓ આ કિનારે રહ્યા રહ્યા પણ જોઈ શકે છે. એ તેજ નદી છે કે જેને સામે કિનારે પગ મૂક્યા પછી પોતાની આત્મિક રસોઈ બનાવનારને તેના 'બાઈબાંધ દોસ્તદારો' રસોઈના કામમાં વિશ્ન કરવા નથી આવતા અને તેથી ત્યાં આત્મિક શુદ્ધિ વગર હવકતે સોને મળી શકે છે.

ત્યારે હવે તે નદીને બોળંગીને પેલે કિનારે જવાય કેવી રીતે? જે પ્રવાસીઓ સંસારના નાના પ્રકારના

વિષયોથી ખંધાએલા છે અને જેઓ પોતાની ખાંધ ઉપર 'રાગ'નો ભારે ઝોળો લઈને ફરે છે તેઓ તો નહીં ઝોળંગી નજ શકે, એ તો તદ્દન ઉઘાડી વાત છે. તેઓ પાણીમાં પડશે તો ડૂળી જશે, પણ સામે કિનારે તો નહિજ પહોંચી શકે. એટલા માટે નહીં ઝોળંગવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં સૌથી પહેલી તૈયારી તો એ કરવાની છે કે 'રાગ'નો ઝોળો ખાંધ ઉપરથી ઉતારી નાખીને હલકા ફૂલ જેવા વૈરાગી થવું. જે એક વાર વૈરાગી થઈ ચૂક્યો હશે તે કોઈ ને કોઈ રીતે વારંવાર યત્ન-અભ્યાસ કરતો કરતો વહેલો યા મોડો એક દિવસ સામે કિનારે જવાનોજ. જે આ કિનારાની વસ્તુઓના રાગથી છૂટો થઈ ચૂક્યો છે તેને તો સામા કિનારાની વસ્તુઓનું પ્રળળ આકર્ષણ પણ લાગુ પડવાનું. એટલે પછી તે સામે કિનારે પહોંચવોજ ભેદ્ય.

જે વૈરાગી થયો હોય તેને “વારંવાર યત્ન-અભ્યાસ” એટલે શું એ પ્રશ્ન પૂછવાનો અધિકાર છેજ. એના જવાબમાં સંત પુરુષો કહે છે કે:—

(૧) કેટલાક નિરંતર નિરવચ્છિન્ન જપરૂપી પૂલ ઉપર થઈને સામે પાર આહ્યા બાય છે. એ લોકો પ્રણવમંત્રનો અથવા બીજા કોઈ મંત્રના જપનો આશ્રય લે છે.

(૨) જ્ઞાનમાર્ગનું અવલંબન કરનારા જ્ઞાની ભક્તો પોતાની વિચારશ્રિદ્ધિની મદદથી એવી રીતે નહીં ઝોળંગી બાય છે કે પોતે નહીં જેવું કાંઈક વિદ્ય ઝોળંગેલું તેની તેમને ખબરજ પડતી નથી. એવા સાધકો શરૂઆતમાં પોતાના મનને સમજાવે છે કે “હું મારા અંતર મન! તું તારે કાંઈ એટલું ભટક. હું જોઉં છું કે તું ભટકી ભટકીને ઠ્યાં જવાનું છે? તું જ્યાં જઈશ ત્યાં ભગવાન તો હાજર ને હાજરજ છે.” એવી રીતે તેમના મનને ત્ર્યેક પદાર્થમાં ઈશ્વરનું દર્શન કરવાનો અભ્યાસ પડી

જતાં તે છેવટે એકજ રંગથી ચંપતું રીતે રંગાઈ જાય છે.

(૩) બીજા કેટલાક જાકનો ઇશ્વરને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી હૃદયે મનઃસમર્પણ નામના વિમાનમાં ચડીને નદીની ઉપર રહ્યા રહ્યા પેલી પાર આશ્વિયા જાય છે. ત્યારે મનજ પોતાનું નથી રહ્યું અને ભગવાનનુંજ બની ગયું છે તો પછી તે ચિંતન કરે પણ દોનું ? તેનો આપોઆપજ નિરોધ થઈ જાય.

(૪) પ્રાણનું સાધન કરનારા પ્રાણની ગતિ મુજબ 'સોડઈ' એવો અજપાલપ કરીને અને તદનુરૂપ સોડઈ સાવનાની પદ્ધતિનો આધય લઈને બરાબર ઘાટ ઉપરજ જઈ પહોંચે છે કે ત્યાં તેમને પાણી નહતું નથી પણ તેનો પ્રવાહ ઉઘટે તેમને મદદગાર થઈ પડે છે. એવા હોદા પ્રાણની નિરંતર ચાલતી ગતિમાં મન દ્વારા સોડઈ ગાયવા ઠંકારતું શ્રવણ કરતા રહે છે.

(૫) કોઈ જળવાન ઇચ્છાશક્તિવાળા પોતાની પ્રભુજા ઇચ્છાશ્રી બાદુ વડે પાણી કાપતા કાપતા પેલે પાર જઈ પહોંચે છે.

(૬) ઉપર ગણાવેલી રીતો ઉપરાંત શુરના ઉપદેશ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી અનેક વ્યતની હોદીઓ, મછલા વગેરે પણ છે, જેમાં બેસી વેરાગીઓ નદી જોળાંબી શકે છે.

આ રીતે નદી જોળાંબવાના ઉપાયો તો સેંકડો છે. એમાંનો હરકોઈ ઉપાય નદીને પેલે પાર લઈ જાય છે. ત્યારે આપણે બેસી શા માટે રહ્યા છીએ ? આલોને, આપણે પણ ગમે તે એક ઉપાય વડે આ નદીને આમે કિનારે આહ્યા જઈને ત્યાં નિર્વિષ્ણે આત્મિક સુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીએ.

તરંગ ૧૦ મો—ઉદ્બોધન

હે રાજપુત્ર ! ઉઠો, જાગો ! તમારા બંદીજનો તમારાં મંગલ યશોગાન ગાઇને તમને નિદ્રામાંથી જગાડે છે. તમારા રાત્રિના સ્વપ્નમાંથી હવે જાગ્રત થઇ જાઓ અને તમે ખરેખરા રાજકુમારજ છો—સ્વપ્નમાં તમે પોતાને એથી જુદા દેખતા હતા તેવા નહિ—એ અવસ્થાનો અપરોક્ષ રીતે અનુભવ કરતા થઇ જાઓ. આ વિશાળ સામ્રાજ્યના કાયદેસર માલિક એવા હે રાજયુવરાજ ! ઉઠો, બંદીજનો તમારે હરવાજે ઉભા ઉભા તમારાં બિરદ ગાઇ રહ્યા છે.

હે સેનાપતિ ! નિરાશામાં ડૂબીને આમ કેમ પડી રહ્યા છો ? જુઓ તો ખરા ! આ બધી શિથિલ થએલી વેરણુ ખેરણુ થઇ ગએલી પણ દિવ્ય અસ્રોને ધારણુ કરનારી અનંત સેના તમારીજ છે. એક વાર જાગ્રત થઇને તમારો રણશૃંગ તો ફૂંકેા એટલે તમારી બધીજ દિગ્વિજયી સેનાઓ વ્યૂહબદ્ધ બનીને પોતાના હુકારથી ત્રિભુવનને કંપાવતી, આકાશ અને પાતાળને એક કરી દેતી તમારી આરા સાંભળવા માટે તૈયાર ઉભી રહેશે.

હે દેવાધિદેવ ! તમે જરા જાગ્રત થઇને ચારે બાજુએ નજર ફેરવીને જુઓ તો ખરા કે તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓ પણ તમારા હુકમની રાહ જોતા તમારી આસપાસ હાથ જોડીને કેવા ઉભા રહ્યા છે ! તેમને તમારા હુકમ સાંભળાવીને કૃતાર્થ કરો—તેમના ઉપર એટલેા અનુગ્રહ તો કરો.

હે પુરુષ ! જુઓ, તમારી આરે દિશાએ નજરે પડતી પ્રકૃતિ-આ વિશ્વરૂપા અનંત પ્રકૃતિ-તમારે આરે અનંત-કાળથી પ્રવૃત્તિ કર્યાજ કરે છે. એને પાત્રને માટે તો કશું કામ કરવું નથી. તે જે કાંઈ કરે છે તે તમારે માટેજ કરે છે. તમે જાગીને બેઠા થાઓ, તો પ્રકૃતિને યોગ્યતા અને તમારું પુરુષપણું સિદ્ધ કરે.

x . . . x x x

હે દેહિ ! તમે દેહ નથી પણ દેહને ધારણ કરનારા પવિત્ર આત્મા છો. ઉઠો, આ પાપરૂપી ચંદા કાદવમાં ક્યાં પડ્યા રહેશો ? તમે તો નિર્લેપ છો. ત્યારે તમારી પાસે પાપને રહેવા દેવાનું પ્રયોજન જ શું છે ? પાપ તમને ક્ષય પશુ નથી કરી શકતું. હે વિશુદ્ધ આત્મા ! ઉઠો, જાગો અને કાદવમાંથી બહાર આવો.

હે મનુષ્ય ! તું અહીં વિષયભોગમાં ક્યાંથી ફસાઈ પડ્યો છે ? તું દિવ્ય સ્વર્ગીય અનંદનો અધિકારી, તું વેરાગ્યતા પવિત્ર માર્ગ દ્વારા બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ કરવાનો હક્કદાર ! તું શું આવી અધમ દશાને યોગ્ય છે ? ઉઠ, ઉઠ, જાગી ઉઠ ! તું તો મનુષ્ય છે-પશુઓની અસંખ્ય ભોગયોનિઓમાંથી ઉઘે ઉઘે ચઢતો ચઢતો તું મનનશીલ માનવયોનિને પ્રાપ્ત થયો છે.

ઓ છવ ! તું કેમ હારી બેઠો છે ? તારામાં તો ચંસારની અનંત શક્તિઓ ધમધમી રહી છે. તારા મગજ-માં જ્ઞાનનો સૂરજ ઝગારા મારી રહ્યો છે. તારા દૃઢ્યમાં ભગવાન ચોતેજ બિરાજે છે. તું શું નહિ કરી શકે ? બચ, તું જાગી ઉઠ એટલીજ વાર છે.

* * * *

અથવા મૃત્યુથી દરનારા ! મોતનું નામ સાંભળીને

ફફડી ઉઠનારા ! તું આંખ ઉઘાડીને જો તો ખરો કે અહીં મોત જ ક્યાં છે ? ઓ અમૃતના સંતાન ! ઓ સારાય જગતની સર્વોત્તમ સત્તા ! તું અનાદિકાળથી મુઝો નથી અને ભવિષ્યમાં મરનાર પણ નથી. તું અગાઉ મર્યો હતો જ ક્યારે કે ભવિષ્યમાં મરવાની ખીકે નાહક ડરતો ફરે છે ?

નાના પ્રકારનાં દુઃખ અને સંતાપથી આઠે પ્રહર ખળીને ખાક થનારા ! તું જરા ઉઠીને ઉભો થા અને તારી આંખો ઉઘાડીને જો તો ખરો કે તું જેને દુઃખ દુઃખ કહે છે, તું જેનાથી કાયર કાયર થાય છે તે છે શું ? અહ્યા ! આ તો આનંદમય ભગવાનની સૃષ્ટિ છે. 'તે આનંદમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, આનંદમાં તેની સ્થિતિ છે અને અંતે આનંદમાં જ લીન થઈ જવાની છે,' અહીં દુઃખને માટે અવકાશ જ ક્યાં છે ?

અરે ઓ ઘોર અંધકારથી શુંગળાઈ ગયોલા ! તને આ કાળામસ ભયંકર અંધારામાં કશુંએ સૂઝતું નથી ! જરા ઉભો તો થા અને તારાં ખારીખારણાંની ભોગળો ઉઘાડીને ખહાર નજર તો કર ! જોને, આખું પ્રહ્લાંડ સ્વયંજ્યોતિ સૂરજનાં તેજસ્વી કિરણથી ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યું છે કે નહિ ?

અરે ઓ નાના પ્રકારના ભયથી ફફડી ઉઠનારા ! તું શામાટે હરધડીએ અનિદ્રની ખોટી ખોટી શંકાઓ કરીને સંદોઆયા કરે છે ? આ ઘરમાં તો જે કોઈ છે તે બધાં તારાં પોતાનાં જ છે અને પરાયું કોઈ જ નથી; તે તું એક વાર આંખ ઉઘાડીને જોઈ તો લે. અહીં સૌ તારૂં પોતાનું; પછી તારે ભય જ કેનો ! અહીં તો ત્રણે કાળમાં કોઈનું કશું અકલ્યાણ થઈ શકતું જ નથી, અને જો એમ જ છે તો આ મ કલ્યાણમય રાજ્યમાં શામાટે છાતી કાઢીને તદન ભયપણે ફરતો નથી ?

અરે અરુણ્ય વિન્તાઓનાં સારથી અંગાપે જએલા
 એ જોલે લાલવળું દેણું પૂરું છેલું ? જે સવનો અ-
 પે છે અને સર્વ પ્રકારની યોજનાઓનો વિચારનાર છે
 મુવંશિમાન ખસા ઉપર એ તારો જોએ દેહી
 ને તું તારી એલે નિશ્ચિન્ત બની જાને) અરે જો બેવ-
 દે ! તું એટલું પણ નથી સમજી શકતો કે જેની મુવંદા
 અને મુવંશિમતી માતા બેઠી હોય તેને ફિર કેવી
 અને વિન્તા પણ કેવી ? તું બધી વાતે બેફિર અને
 બધી બનીને તેના યોજનામાં ચામાટે આજોટતો નથી !

અરે જો મહાપુરુષ ! તમે જહીં છેક સામાન્ય
 માણસની માફ રાને અવતાવા દેરો છો ? દુઃખમાં દબેલો
 પાપમાં લદખાં બની જએલો આ આખો સંસાર તારા
 બાવરબની મદ બેલો દેલો છે. તમે આખરે કેલુ થવાના
 છો તેની પણ તમને ખબર નથી-તમારી લાવી એતિહાસિક
 મહત્ત્વનું પણ તમને જાન નથી. માદ રાખો કે જે કાર્ય
 તમારું પેલાવું છે તે તો આખા સંસારમાં કેઈ જ નથી
 કરી શકેલાવું.

હે દમંવીર ! હાને બેઠા થાઓ. તમારે સાર
 લાલવળું કાર્યકર પુરુષ પણ છે. તમે જે નાનામાં
 નાનું દમ દાસમાં દેશો તે તમારા સ્પર્શથી પૂજ મહ-
 ત્વનું બની જશે. તમે દીનદુઃખીઓના ઉદારને માટે-
 દમની સંસ્થાવના દરવા માટે અવતર્યા છો. તમારામાં
 મહાન દક્ષિ કરેલી છે, પણ હું આ સમુદાયને એક છલંગ
 કરીને દેવગંધી કર્મથી એવી પવનમુગ્ધ હનુમાનને પહેલાં
 મના ન હતી. તમ તમને પણ તમારી યજિની ખબર
 નથી દે. દે. દે. દે. દે. તમારી જારે બીડ પડી છે અને
 તમારી મદ બેલું મદ છે. જાતમુમિની દશમાંથી ઘણ-

ફફડી ઉઠનારા ! તું આંખ ઉઘાડીને જો તો ખરો કે અહીં
મોત જ ક્યાં છે ? ઓ અમૃતના સંતાન ! ઓ સારાય
જગતની સર્વોત્તમ સત્તા ! તું અનાદિકાળથી મુઓ નથી
અને લવિષ્યમાં મરનાર પણ નથી. તું અગાઉ મર્યો હતોજ
ક્યારે કે લવિષ્યમાં મરવાની ખીકે નાહકે ડરતો ફરે છે ?

નાના પ્રકારનાં દુઃખ અને સંતાપથી આઠે પ્રહર
ખળીને ખાક થનારા ! તું જરા ઉઠીને ઉભો થા અને
તારી આંખો ઉઘાડીને જો તો ખરો કે તું જેને દુઃખ દુઃખ
કહે છે, તું જેનાથી કાયર કાયર થાય છે તે છે શું ?
અલ્યા ! આ તો આનંદમય લગવાનની સૃષ્ટિ છે. 'તે
આનંદમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, આનંદમાં તેની સ્થિતિ છે
અને આંતે આનંદમાંજ લીન થઈ જવાની છે,' અહીં
દુઃખને માટે અવકાશજ ક્યાં છે ?

અરે ઓ ઘોર અધિકારથી ગુંગળાઈ ગયોલા ! તને
આ કાળામસ લયંકર અંધારામાં કશુંએ સૂઝતું નથી !
જરા ઉભો તો થા અને તારાં ધારીધારણાંની લોગળો
ઉઘાડીને ખહાર નજર તો કર ! જોને, આખું પ્રહ્લાંડ
સ્વયંજ્યોતિ સૂરજનાં તેજસ્વી કિરણથી ઝળાંઝળાં થઈ
રહ્યું છે કે નહિ ?

અરે ઓ નાના પ્રકારના લયથી ફફડી ઉઠનારા ! તું
શામાટે હરધડીએ અનિદ્રની ખોટી ખોટી શંકાઓ કરીને
સંકોચાયા કરે છે ? આ ઘરમાં તો જે કોઈ છે તે ખધાં
તારાં પોતાનાં જ છે અને પરાયું કોઈ જ નથી; તે તું એક
વાર આંખ ઉઘાડીને જોઈ તો લે. અહીં સૌ તારૂં પોતાનું;
પછી તારે લયજ કેનો ! અહીં તો ત્રણે કાળમાં કોઈનું કશું
અકલ્યાણ થઈ શકતું જ નથી, અને જો એમજ છે તો આ
પરમ કલ્યાણમય રાજ્યમાં શામાટે છાતી કાઢીને તદ્દન
નિર્ભયપણે ફરતો નથી ?

અરે અસંખ્ય ચિન્તાઓના ભારથી અકળાઈ ગયેલા તને, આ બોલો લાઠવાનું ઠણુંતુંજ કહેણું ? જે સર્વનો સં-
રક્ષક છે અને સર્વ પ્રકારની ચોળનાઓનો વિચારનાર છે
તેના સર્વશક્તિમાન બક્ષા ઉપર એ તારો બોલો ફેંકી
દઈને તું તારી એજે નિશ્ચિન્ત જાની જાને) અરે ઓ જોવ-
ફર ! તું એટલું પણ નથી સમજી શકતો કે જેની સર્વદા
જામત અને સર્વશક્તિમતી માતા બેઠી હોય તેને ફિકર કેવી
અને ચિન્તા પણ કેવી ? તું બધી વાતે બેફિકર અને
મસ્ત જાનીને તેના બોળામાં ચામાટે આબોદતો નથી ?

x

x

x

x

અરે ઓ મહાપુરુષ ! તમે અહીં છેક સામાન્ય
માણ્યની માફક શાને અચલાતા ફરો છો ? દુઃખમાં ડબેલો,
પાપમાં લદબદ જાની ગયેલો આ આખો સંસારજ તારા
અસ્પર્શની દાહ જોતો ઉભો છે. તમે આખરે કોણ થવાના
છો તેની પણ તમને ખબર નથી-તમારી બાવી ઐતિહાસિક
મહત્તાનું પણ તમને જ્ઞાન નથી. યાદ રાખો કે જે કાચ
તમારું પોતાનું છે તે તો આખા સંસારમાં કોઈ જ નથી
ઠરી શકવાનું.

હો કમંવીર ! ઉઠીને બેઠા થાઓ. તમારે આરૂ
સંસારનું કાર્યક્ષેત્ર ખુલ્લુંજ પડ્યું છે. તમે જે નાનામાં
નાનું કામ હાથમાં લેશો તે તમારા સ્પર્શથી ખૂબ મહ-
ત્વપૂર્ણ જાની જશે. તમે હીનદુઃખીઓના ઉદ્ધારને ચાટે-
ધમંની સંસ્થાપના કરવા માટે અવતર્યા છો. તમારામાં
મહાન શક્તિ બદેલી છે, પણ હું આ સમુદ્રને એક છલંગ
મારીને ઝોળાંથી જઈશ એવી પવનમુત હનુમાનને પહેલાં
ખબર ન હતી, તેમ તમને પણ તમારી શક્તિની ખબર
નથી. ઉઠો, ઉઠો, લે.કેને તમારી બારે બીડ પડી ■ અને
તમારી રાહ જોઈ રહ્યા છો. ભારતખૂમિની રજમાંથી ધરા-

એલા ઋષિઓનાં સંતાન ! આખું જગત તમારી જગૃતિ-
ને માટે અને આ ગુણ્યભૂમિ પાસેથી પ્રકાશની પ્રાપ્તિ
કરવાને માટે અધીરું થયું છે. હે ભાસ્કર ! ઉઠ્ય પામો.
તમારાં તમોવિનાશક કિરણોને પ્રકટાવો. ઉઠો તમારે હાથે
જગતનું ભારે કલ્યાણ નિર્માણ થયું છે.

અરે ! આ જંગલમાં પગ ઉપર પગ ચઢાવીને કોણ
ઘોર્યા કરે છે ? અરે ઝો ઉંઘણુમી ! તારામાં તો ચક્રવર્તી-
નાં એકે એક લક્ષણ હું જોઉં છું. અરે ! ઉઠ, ઉઠ, તું અહીં
પડીજ કેમ રહ્યો છે ? તું તો સામ્રાજ્યો ઉપર શાસન કરવા
સરભર્યો છે. તું જો તો ખરો કે આ ત્રિભુવનમાં તારોજ
પ્રતાપ ગાજી રહ્યો છે. ઝો વનરાજ ! તમારી તેજસ્વી
વિશાળ આંખો તો ઉઘાડો ! મહારાજાધીરાજ ! જાંદીજનો
જગાડવા સાફ પ્રભાતગીત ગાઈ રહ્યા છે.

તરંગ ૧૧ મો—ભયંકર આગ

“આગ લાગી રે આગ ! અરે દોરો ! દોરો ! પવે ભયંકર આગ લાગી છે ! જેનાથી જે તઈ જવાય તે લક્ષને દોડી જાઓ અને આંગ હોલવવામાં મદદ કરો.” આમ ખૂણખૂમ પાલતા કેટલાક લોકો આવી પહોંચ્યા. એ પણ તેમની માફક આગ હોલવનારાઓના જેવો પોશાક પહેરીને તેમની સાથે આવવા માંડ્યું. મારો પાડોશી વિલશણ સ્વ-ભાવનો અને બધી જાળતમાં ન્યારો ને ન્યારોજ રહે એવો હતો તેને આ વખતે એ કહ્યું : “દોરત ! ચાલ તો ખરો, જરાક પરોપકાર કરી આવીઓ. આને અમુક ઠંકાણે લોકો ઉપર ઉપકાર કરવા સાડ અમે જઈએ છીએ. કેમ, આવે છે ને ?” પણ તેણે આ વખતે પણ હમેશના જેવોજ જવાબ આપ્યો. તે ચાંકળીને હું તેના ઉપર ખીજવાયો અને તેને એ ચાર ઠંડી ગરમ ચંકળાવી દીધી. ત્યારે વળી પાછો તે મને કહેવા લાગ્યો : “અથા ભાઈ ! તું આમ તપી શું જાય છે ? શું તું જોતો નથી કે હું પોતેજ આગમાં બળી રહ્યો છું તે વળી ખીજને લાગેલી આગ શી રીતે હોલવવાનો હતો ?” આવા વિચિત્ર માણસો હમેશાં આવું ને આવુંજ ઢંગધડા વગરનું ગાંડુ ગાંડુજ બકતા ફરે છે. એટલે પછી ઠંડાળીને હું તેના આગળથી મોડું ફેરવીને ચાલતો થયો. ત્યારે તે તો ઉલટો કહેતોજ ગયો કે અથા ! તારી પોતાની જાતજ સરજાદતી આગમાં બળી રહી છે તેને તો મહેલી

હોલવી નાખ ! તે પહેલાં તું ખીજની આગ હોલવવા નીકળ્યો છે; પણ તારી પોતાની આગના ભડકા વડે તું ખીજાં દેટલાંને જાણી મૂકશે તેનું તને કાંઈ લાગ છે ?” તે આમ ને આમ બકતોજ ગયો.

મને રસ્તામાં પણ આવાંજ દેટલાંક વિચિત્ર પ્રાણીઓ મળ્યાં. એકે તો વળી સૌને માથે ટપી જાય એવો હતો અને બહુ ઉતાવળીઓ જણાતો હતો. તેણે તો મને ખરેખર આગમાં બળતો જાણીને ઉપદેશના બે ચાર ઘડા મારા માથા ઉપર ઠાલવી દીધા; પણ હું તો જે કામે નીકળ્યો હતો તે કામ પૂરું કરીનેજ ઘેર આવ્યો હતો અને તેથી ઢાંડી પીટવા મંડ્યો કે “આગ હોલવી આવ્યો છું.” આ સાંભળીને પેલો ‘વિલશણ’ માણસ પોતાના ઘરમાં રહ્યો રહ્યો ફરીથી કહેવા લાગ્યો કે “અર્યા ! આગ કેની હોલવી આવ્યો ? તારી પોતાની ખરેખરી આગ કે ખીજ કાઢની ?”

આવી રીતે મારો પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવાના કામમાં મેં હમણાં કહ્યું તે પ્રમાણે, હું ઘણી વાર સામેલ થઈ આવ્યો. પણ આખરે ધખા ખાતાં ખાતાં એક દિવસ મારી આંખ ઉઘડી ગઈ. એક દિવસ ખરેખરી આગ—મારી જાત-નેજ લાગેલી આગ મારા જોવામાં આવી ગઈ. તે દિવસથી મારા ઉપર ઇશ્વરની કૃપા થઈ ગઈ. મારી જાતનેજ લાગેલી લયંકર આગ હવે દેવી રીતે હોલવવી તેનોજ વિચાર કરતાં કરતાં મને ગભરાટ થવા લાગ્યો. ત્યારેજ મને સ્પષ્ટ માલુમ પડી ગયું કે ખીજની આગ હોલવવા જવાનું તો માત્ર બકાનુંજ હતું. ખરું જોતાં એ તો પોતાની જાતનેજ લાગેલી આગની શક્તિ શાંતિ કરવાને પ્રયત્ન પ્રણયમના જેવો આડકતરો ઉપાય હતો.

તે દિવસથી મારી જાતનેજ લાગેલા આગ હોલવવા ઉપરજ હું બધું લક્ષ આપું છું. મારી નજીકમાંજ રહેતા

ખીજાં દોઢને મારા કરતાં વધારે આકર્ષી આગમાં
બળતો. જોડું છું ત્યારે તેને શાંતિ આપવાને વારતે
મારું પોતાનું કામ પડતું મૂકીને તેને થાય તેટલી
મદદ હું જરૂર કરી છૂડું છું. આવા પ્રસંગોને બાદ
કરતાં બાકીનો બધો વખત હું મારી પોતાની ભતનેજ
લાગેલી આગ હોલવવામાં ગાળું છું.

×

×

×

×

વાહ ! દુનિયામાં ચોવા લોહો પણ પડ્યા છે કે જેમની
પોતાની ભતનેજ આગ લાગી રહી હોય છતાં પણ જેમને
તેનું ઘરારે બાન ન હોય ! જેમને પોતાને લાગેલી આગનું
બાન થઈ ગયું છે તેઓ તો ભયસૂચક ઘંટનાદ કરીને ખીજા-
ઓને પોતાનો મદદે બોલાવે છે અથવા પોતે ભતનેજ ખીજાની
માસે જઈને તેમનું શરણ લે છે અથવા આગ હોલવવાનો
ખીજો દોષ ઉધાય બગમાવે છે; પણ જેઓ આગની અંદર
ભરબક બગતા હોય છે અને છતાં જેમને તેની કશીજ
બગર પડતી નથી એવી દુરંથાની ખડાકાણાએ જેઓ પહોંચ્યા
છે તેમની બાબતે સી હાલત મવાની છે તે તો મનુષ્યને
બગર; પણ તે છતાં એ લોહો પાલકાની આગ હોલવવા સાર
આમલેમ દોડદોડી કર્યાજ કરે છે ! આ જગતમાં આખ્યા
પછી જો કોઈ પણ જાન સૌથી પહેલીજ ભાગી લેવા જેવી
હોય તો તે આ અંકજ દે અ પાળી પોતાની ભતનેજ અગ લાગી
રહી છે છુદ્દ બગાવેને ઘેર તપસ્યો કર્યો પડી ને ચાર
માસ ન રાત્રી રાત્રી કર્યો તેમનું પહેલું નામ આ છે કે
જો આજે હજાર બગે ને જાહેર સજાની - દા. ને મુનિ
જો આજે હજાર બગે ને જાહેર સજાની - દા. ને મુનિ
જો આજે હજાર બગે ને જાહેર સજાની - દા. ને મુનિ
જો આજે હજાર બગે ને જાહેર સજાની - દા. ને મુનિ

આ જગતનું દશ્ય જોઈને તેનું વર્ણન કરવા લાગે છે ત્યારે તે કહે છે કે:—

“હૈ જગ જરતે દેશિયા, સવ અપની અપની આગી ।”

x

x

x

x

આગળ જતાં કળીર કહેવા લાગે છે કે “પેસા કોઈ ન મિલા જાસોં રહિયે લાગી” આ જગદ્યાપી આગમાં બળી રહેલા લોકો ટાઢક પામવાની મૃગતૃષ્ણાના માર્યા ઘડીમાં અહીં અને ઘડીમાં ત્યાં એમ તરફડીઆં માર્યાજ કરે છે. કેટલાક લોકો સ્ત્રીને ઠંડક આપનારી સમજીને તેની સાથે અંગેઅંગ અડકાડીને લપટાઈ જાય છે. કેટલાક પોતાનાં વહાલાં છોકરાંઓને છાતી સરસાં દળાવીને પોતાના કાળજીને લાગેલી આગ ટાઢી ખાડવા ઈચ્છે છે. કેટલાક વળી લાઈબંધ દોસ્તદારોની સોળતમાંથીજ ટાઢક મેળવવાની ઉમેદ રાખીને તેમની સાથેજ આખો દિવસ પડયા ને પાથર્યા રહે છે. કેટલાક લોકો વળી શાંતિની આશાએ સાધુઓ અને ક્ષત્રીઓ આશરો લે છે અથવા એવાજ બીજા લોકોનો આશરો શોધતા ફરે છે; પણ ગમે ત્યાં જાઓ, ગમે તેને આલિંગન દો, ગમે તેનું શરણુ લો, પરંતુ તમને થોડી વારમાંજ બળર પડી જશે કે “એ પણ અમારી પેઠેજ બળી રહેલા છે—એ બધાજ પોતાપોતાની આગમાં અમારી માફકજ શેકાઈ રહેલા છે.” આખા સંસારમાં જેની કાટે વળગી રહીએ—અથવા જેને વળગીને ચાર ક્ષણુ સુધી પણ આપણને ટાઢક વળે એવો એક માણસ પણ શોધ્યો જડતો નથી.

આગના ભડકામાં બળી રહેલા આ સંસારમાં નાના છોકરા મનમાં એમ ધારે છે કે જ્યારે અમે પરણવા જેવડા થઈશું ત્યારે અમારી આગ હોલવાઈ જશે અને અમને ટાઢક વળી જશે. ત્રીજા ધોરણમાં ભણનાર છોકરો એમ સમજે છે કે હું મેટ્રિકમાં પાસ થઈશ એટલે મારા તમામ

તેમને બચાવવાના ઉદ્દેશથી કેાઈ તેમને અટકાવે તો રક્ષા કરનારની સાથેજ અથરાઈ અથડાઈને પોતાનું મોત માગી લે છે; પણ ત્યાંથી આધા બચવાનો વિચારજ નથી કરતાં. આવાં અસાગીઆં પ્રાણીને તે શી રીતે બચાવાય ? તમે તમારી આસપાસ આવાં પતંગીઆં નથી જોયાં ? કામામિયી બળી જળીને રાખ થઈ જનારાં પતંગીઆં તમે રોજરોજ નથી જોતા ? કોપામિમાં તપીને લાલ અંબાર જેવાં થઈ જતાં પતંગીઆં પણ તમે દીકાં હોવાંજ જોઈએ. વળી લોખની જાળમાં બળી મરનારાં, મોહામિની દારુણ આગમાં પડીને વ્યાકુળતાપૂર્વક રડારોળ કરી મૂકનારાં છવડાં તમે તમારી આસપાસ જ્યાં જ્યાં નજર કરશો ત્યાં તમારી સામે ઉભાંજ હશે. આ પ્રમાણે નાના પ્રકારનાં વિપર્યોની આગમાં પડીને રોજ રોજ અસંખ્ય પતંગીઆંને ઘાણ નીકળી જાય છે અને છતાં નવાં નવાં પતંગીઆં આગમાં પડવા સાલ્યાંજ આવે છે—આગને જોઈને તેમનું મન ડાહ્યું રહેતું નથી, પોતાના મનને રોકવાની તેમને ઈચ્છા પણ નથી થતી, એટલી ઈચ્છા કરવા જેટલું પણ તેમનામાં મનોબળ હોતું નથી.

હે જગતના સર્વશક્તિમાન પિતા ! આપ તેમને ઉગારો તોજ તેઓ ઉતરે.

બરાબર મોતના મોહમાંજ લઈ જનાર આ અસાધ્ય મહાવ્યાધિનું નિદાન જો લાલુણું હોય તો મનુ ભગવાન શું કહે છે તે સાંભળો. તે કહે છે કે આ બધા દુઃખનું મૂળ કારણ એવી વ્યતનું અજ્ઞાન છે કે જેને વશ થઈને પ્રાણીઓ પોતાને હાથેજ અગ્નિની અંદર ધીતી આપ્તિઓ આપ્યા કરે છે અને તેઓ એમ માને છે કે એવું કયાંયો અગ્નિ ગૃહ થશે અને તેમને બાળવાનું છોડી દેશે, પણ એવી આપ્તિઓ વડે તે ‘દુષ્ટજત્તા’ આજ ઉલટું વધારે ઉગ્ર

સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને આહુતિ આપનારને સહંતર બાળીનેજ હોલવાય છે અને છેવટે તેની કાયાના થોડાક કાળા અવશેષ સિવાય બીજું કંઈજ બાકી રહેતું નથી.

x

x

x

x

આગ જાતે તો નુકસાનકારક નથી; તે ઉપયોગી પણ છે. આપણા ચૂલામાં પણ આગ તો હોય છે, પરંતુ તે આપણને બાળતી નથી; તે તો આપણા ખોરાકને રાંધીને આપણા જઠરને યોગ્ય બનાવે છે. આપણા યજ્ઞકુંડમાં પણ પવિત્ર આગ બળ્યાજ કરે છે; પણ “બાપ રે ! આગ લાગી રે આગ !” એમ કહીને કોઈ તેને હોલવવા ઇચ્છતું નથી, તેમ તેને હોલવી નાખવી તે પણ વાજબી નથી. આપણો સૌનો જીવનદાતા સૂર્ય એ પણ અગ્નિનો વિરાટ ગોળો છે. તેમાંથી આપણને હિમેશાં જીવનશક્તિ મળ્યા કરે છે. અગ્નિ તો ઇંદ્રદેવતા છે, આપણું જીવન છે, આપણો પ્રાણ છે; પણ અહીં સંસારમાં તો એથી તદ્દન ઉલટીજ સ્થિતિ આપણે જોઈએ છીએ. અહીં તો અગ્નિદેવ આપણા ઘરના છાપરા ઉપર બેસીને આપણું ઘર બાળી રહ્યો છે—આપણા ઘરની તમામ વસ્તુઓને, આપણાં વસ્ત્રને, અરે ! આપણી જાતને પણ બાળીને ખાક કરી રહ્યો છે. એ આગ તો કૃત્રિમ આગ છે, જેને કોઈ પણ રીતે હોલવવીજ જોઈએ. તે આપણો સર્વનાશ કરી રહી છે. તે દિવસના બમણી અને રાતના ચારગણી વધતીજ જાય છે. તેમાં સમસ્ત સંસાર બાળીને ખાક થઈ જાય છે. આ સર્વવ્યાપી આગના તાપ આગળ આપણી સ્વાભાવિક જીવનપ્રદ ઉજ્જ્વલતા તો એવી દબાઈ જાય છે કે તે છે કે નહિ તેનીજ ખબર પડતી નથી. તેની કાળ આગળ આપણી ઇન્દ્રિયોની સ્વાભાવિક શક્તિ, આપણા જઠરમાં રહીને “અતુર્ચિધ અન્ન”નું પચન કરનાર વૈશ્વાનર અગ્નિની મરમી, દિવસે દિવસે ડંડી પડતી જાય છે—તેનો

નાશ થતો જાય છે. જેમ જેમ આ કૃત્રિમ આગ ભયંકર
રૂપે ધારણ કરીને આપણા સર્વસ્વને સ્વાદો કરી જતી,
આમળાને આમળા બધવી જાય છે. તેમ તેમ આપણો
સ્વાભાવિક અને હિતકર અગ્નિ ઝાંખો અને બળહીન
બનતો જાય છે.

x x x x

એક બાણએ ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે આગ આખા સંસારને
ઘેરી બળીને ચોતરફ ફેલાતી જાય છે, ત્યારે માનવસમાજનો
એક મોટો વર્ગ એવું માને છે કે રાજ રાજ નવી નવી
આગ લગાડવાનું જાઓ કે જેથી કરીને તેને હોલવવાની નવી
નવી રીતો શોધી કઢાય. એવું પરિણામ એવું આવે છે કે
રાજ નવી નવી આગ લગાડી જાય છે અને તેને હોલવવાને
વાસ્તે નવી નવી યુક્તિઓની, નવાં નવાં સાધનોની શોધ
થતી જાય છે. આમ હોલવવાની નવી નવી કળાઓની શોધ-
ખોજ થાય છે, નવાં નવાં યંત્રો રચાય છે અને તેની સાથે
આગના સડકા પણ પૂરજોસથી વધ્યા જાય છે. આજનો
પ્રગતિમાન માનવસમાજ આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે કામ કરી
રહ્યો છે. આ બધી નવી શોધખોજ પરોક્ષ રીતે અથવા અપ-
રોક્ષ રીતે માણસની કામતાઓની આગને હોલવી નાખવાના
ઉદ્દેશથી જ થઈ હોય છે. પરંતુ પાછી છાંટીને આગ હોલવવાની
ધૂની રીતની જગ્યાએ હાલમાં બધે જ ઠેકાણે પાછીને બદલે
નવી નવી ભતના દારૂનો છંટકાવ કરવાનો પ્રયોગ રાજરાજ
વધારે વધારે પ્રમાણમાં થવા લાગ્યો છે. તમે સાંજગીને નવાઈ
ન પામતા, પણ આમ હોલવવા દીવાસગીઓનાં વડાધૂની
વડાણ દેસાવર શોકલવાની હરીફાઈ આજના મુખરેલા દેસો
કરી રહ્યા છે. તેમનો ચોનો ઉદ્દેશ તો આગને હોલવી નાખ-
વાનો જ છે. મોટી મોટી તોપો, બોમ્બોળા, ઝેરી ઘસુ, ૪૨
સેન્ટીમીટરની મરીનબનો, સીમારટની પેટીઓ-આ બધી

વસ્તુઓની શોધ આગ હોલવવાને વાસ્તેજ થયેલી છે. તારાં-
ના પંખા નહિ પણ વીજળીના પંખા પણ આગ હોલવવાના
કામમાંજ વપરાય છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો આગ હોલવવા-
ને માટે ઘાસલેટ અને સ્પિરિટનો પ્રયોગ પણ થાય છે.

*

*

*

*

અહીં તો અમે ચાર પાંચ વસ્તુઓનાંજ નામ ગણાવ્યાં,
પણ ખરૂં પૂછાવો તો આગ હોલવવાને વાસ્તે અસંખ્ય વસ્તુ-
ઓની શોધ થઈ ચૂકી છે અને લાખો માણસોની સુસંગઠિત
કંપનીઓ અને તેમનાં ગંજાવર કારખાનાં એક પળવારમાં
તેમને તૈયાર કરીને સ્ટીમરો ઉપર ચઢાવીને જગતને ખૂણે
ખૂણે પહોંચાડવા સારૂ તડામાર કામ કરી રહ્યાં છે. જો કોઈ
પણ દેશમાંથી આ બધી વસ્તુઓને માટે માગણી નથી આવતી
તો કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરીને તેમનાં મકાનોમાં પ્રથમ આગ
લગાડાય છે અને પછી ઉપર કહી તે બધી આગ હોલવવાની
સામગ્રીઓ આગ લગાડનાર લોકોજ તેમને લેટ આપે છે.
આવી રીતે પેલા લોકોને પણ આ નવા સિદ્ધાન્તની દીક્ષા
મળી જાય છે અને નવી નવી શોધખોળ થાય તે માટે
આગ વધારવાની કેટલી બધી જરૂર છે એ વાત તે લોકો પણ
સમજતા થઈ જાય છે. બીજી બાજુએથી અસહ્ય જાતિઓની
આગ હોલવવાને વાસ્તે “નવીન સહ્યતા”નો પ્રચાર અનેક
રીતે પૂરજોસથી આલ્યાજ કરે છે.

વળી યુરોપના કેટલાક દેશોના લોકોએ તો પૂર્વના
લોકોની આગ હોલવવાનો ઈજારો પોતાને હાથેજ લઈ લીધો
છે. અહીંના લોકો તો, તેમને વારંવાર વિનવી વિનવીને
કહે છે કે “ભાઈસાહેબ ! અમે અમારી આગ અમારી
મેળેજ હોલવી લઈશું; અરે ! હવે તો અમે સાવ ઠંડા થઈ
યા છીએ. અમારામાં હવે બળવા જેવું કશું દૈવતજ રહ્યું
થી.” તોપણ યુરોપના લોકો કહે છે કે “નહિ નહિ, હજી

તમારામાં થોડીક ગરમી રહી ગઈ છે.” એમ કહીને તેઓ પોતાના હેઠમાં રહ્યા રહ્યા આગ હોલવવાના તેમના મહાન યત્રોનો સંજો ચલાવવા મંડી જાય છે.

x

x

x

x

એમ એમ આ “યુગપરિવર્તક” વસ્તુઓની શોધખોળ અને તેમનો પ્રચાર આગળ ધપે છે, તેમ તેમ આગ પણ ભેરથી આગળ વધતીજ જાય છે. અને એ રીતે આગમાં બળતા સમસ્ત સંસારનું સ્વરૂપ પણ પલટાતું જાય છે. કારણ કે આધુનિક સભ્યતાનો સિદ્ધાન્તજ એવો છે કે આગ તો વધારતાજ જવું-જ્યાં આગ લાગી ન હોય ત્યાં આગ લગાડતાજ રહેવું-નહિ તો નવી નવી શોધખોળ યાચજ કેવી રીતે ? નવી શોધખોળ એ સાધન નથી પણ પોતેજ સાધ્ય છે-ઉદ્દેશ્ય છે. જો તે માત્ર આગ હોલવવાનું સાધનજ હોત તો નવી નવી આગ લગાડવાની જરૂર શી હોય ! જસ, આ પ્રમાણે નવી નવી શોધખોળની ધૂમ મચી રહી છે અને તેની સાથે આગ પણ ધમધમકાર વધતીજ જાય છે. જોનારા તો જોયાજ કરે છે કે આ બધી તથા જમાનાની શોધો અને શોધાયેલી વસ્તુઓની સાથે સાથે સર્વશક્તી આગની જ્વાલાઓની હબરો વિકરાળ જિઘ્રાઓ ભયંકર લપકારા લેતી લેતી, સમસ્ત સંસારને ગળી જવાને વાસ્તે બટબટાટ વધતીજ ચાલી જાય છે.

x

x

x

x

દિવસે દિવસે વધારે ઉમ્મ જનતી જતી આ આગની જ્વાલાઓમાં બળી મરવું ન હોય તો કપિલ મુનિના “શાસન”ના પ્રદેશમાં આત્યા જાણે જે ત્રણ પ્રકારના અભિ-માં આપું જગત સળગી રહ્યું છે તેમાંથી તેનો “ઐકાન્તિક” અને “આત્યન્તિક” છૂટકારો શી રીતે યાચ એ પ્રશ્નની ચર્ચાથીજ તેમણે પોતાના શાસ્ત્રની ચરૂઆત કરી છે.

અનિશ્ચિત અને થોડા કાળને માટે જન્મી જવાના ઉપાય

તો સૌ ઠોઠ બતાવી શકે છે, અને એવા ઉપાય બતાવનારા
 હંભી ગુરુઓ પણ જ્યાં ત્યાં ભટકતા ફરે છે. સંભાળજો,
 રખેને એવા ઠોઠને તમે તમારો ગુરુ બનાવી દેતા. આંખ
 મીંચતામાંજ દુઃખની પેલી પાર લઈ જનારા તેમના મોહક
 ઉપાયો તરફ લક્ષ્ય ન આપતા. તે તમારી રક્ષા કરવાને બદલે
 ઉલટા તમને નરકની ધગધગતી ભઠ્ઠીઓમાંજ ધકેલી દેશે.
 ઋષિમુનિપ્રણીત ઉપાયોનો ઉપદેશ કરનારજ સાચો ગુરુ છે.
 તે આગને ચોક્કસપણે હોલવી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ
 ફરીથી સજગી ઉડવાની ધાર્તીજ ન રહે એવી હોલવી નાળે છે.

જો આગ હોલવવાની ઢવાઓ વેચનારા વેંઘો, હકીમો
 અને ડોક્ટરો પણ શેરીઓ શેરીઓ જામતા ફરે છે. પણ તેમને
 તમે હાલ ન આપતા; નહિ તો તેઓ તમને જામવાની નાખશે.
 તેઓ તમને એવી એવી ગોગ્રીઓ અને ચૂરાણુ ખવરાવશે
 કે વે.વી.ક વાર તો તમને આગ હોલવામાં ગજોડી માનૂમ
 પડશે; પણ તેનાથી તમારા શરીરમાં ઢોણ બાળે કેટલીઓ
 બીજી નહીં નવી આગની કેત્તિ કરશે? એવાઓને તમ
 માંડેના નમસ્કારજ કરજો. જે સાચી ઔષધિ આપે-ઓપ
 એટલે અગ્નિને પો જામ એવા ઇલાજ કરે તેજ સાચો વૈદ્ય.

x

x

x

x

આગ હોલવવાનો કંઈકેટલો બધો બેડેસાચોથી આવાજ
 રહેલો. તેઓ ઋષિ અને પાતંજલી છે. તેઓ આગ હોલવનાર
 રૂપર પ્રિયોનો નામ વિદ્યુત પદ્ધતિનજ ફરતા ફરે છે અને
 એજો તેમની ભાવરૂપે આગ હોલવવાનું કામ લેવા નેતા
 રૂપર રૂપર પાતંજલી પણ હોલ નહીં જોતી આવાજ પ્રેમ ભાવો
 રહે છે. એજો વાત તે. એ છે કે આગ હોલવવાને બદલે
 હોલવવાને બદલે કરી નહીં આગને પુલકા
 હોલવવા નેતા, રૂપર કરે છે. એજોને કે જે
 હોલવવા નેતા હોલવવા નેતા નેતા નેતા નેતા

છો. જે માણસ પોતાનીજ ચિતાને માટે લાકડાં વીણતો ફેરે છે, અને જે પોતાને હાથેજ સજગાવેલો આગમાં યોડા વખતમાંજ બળી મરવાનો છે, તે વળી બીજાની આગ મુખ્ય હોલવવાનો હતો ? તેને હાથે બીજા લોકો બળતી આગમાંથી બચી ભય તેની આશાજ શી રીતે રખાય ? ખરેખર, આગ હોલવનારા તો તેઓજ છે કે જેમને પોતાને આગની ઉન્હી આંચ પણ લાગતી ન હોય અને પોતે બધી રીતે પૂરેપૂરા યાંત બની ગયા હોય. આગને તો તેઓજ હોલવી શકે અને હોલવે છે પણ ખરા. સંસાર અત્યાર મુખી જેમ તેમ ટકી રહ્યો છે તે માત્ર તેમનીજ કયાથી પ્રેરાયલાં કર્મોનું પરિણામ છે. સંસાર ઉપર તેમની કચ્છાનો છંટકાવ થયા કરતો ન હોત તો તે આ ભયંકર આગમાં ફોણ નાણે ક્યારેનાય બળીને ખાક થઈ ગયો હોત !

x x x x

જેઓ પોતેજ આગમાં બળી તો રહ્યા છે અને છતાં પોતે આગ હોલવવાની હાંલી પીટતા ફેરે છે અને વગર બોલાવ્યા વગર પાસે આવીને ઉભા રહે છે એવા પાખંડી-બોધી ચેતીનેજ ચાલજો. અત્યાર મુખીમાં એમણે પોતાને હાથે કેટલાંય જૂંપડાં ફૂંદી માર્યાં હશે, અને હજી તેમનો એ ધંધો ચાલુજ છે. વળી કેટલાક તો જેટલી અને જેવી આગ લગાડવા ઇચ્છે તેવીજ સજગાવી દે એવા સામર્થ્યવાળા છે તેમનાથી તો ખાસ ચેતતા રહેજો. નિર્બળ માણસો એજ આગમાં ધાસની માફક ભરબહાર વહતવહત બળવા લાગે છે. આવી આગની સાથે રમત કરનારાઓથી પણ સાવધાન રહેજો. તેમની આગના ખેલ બેઠને મોહી ન જતા, પણ તે વખતે તમારું પોતાનું આત્મબળ વાપરજો.

તમારે પોતાને હાથે તો આગ લગાડતાજ નહિ. અર-ધીનાં લાકડાંને એકબીજાની સાથે ઘસીને નિર્યંક આગ

તો સૌ કોઈ બતાવી શકે
 હંભી શુરુઓ પછી જ
 રજોને એવા કોઈને તં
 મીચતામાંજ દુઃખની
 ઉપાયો તરફ લક્ષ્ય ન
 ઉલટા તમને નરકની
 અધિમુનિપ્રણીત ઉપાયે
 તે આગને ચોક્કસપણે
 ફરીથી સળગી ઉઠવાની

એ આગ હોલ
 અને ડોકટરો પછી શે
 તમે દાદજ ન આપતા
 તેઓ તમને એવી
 કે થોડીક વાર તો
 પડશે; પણ તેનાથી
 બીજી નવી નવી
 ગાઉના નમસ્કારજ
 એટલે અમિને પી

x

આગ હોલ
 રહેજો. તેઓ જૂઠા
 કાચર પ્રિંગોડનો
 જાણે તેમની મ
 પાયા ઉપર ચાલી
 કરે છે. પણ સારી
 તેમની પોતાનીજ
 નાદ તેઓ લાકડાં
 પરખાવી દે કે તમે

એ આત્મ તો ચોતાની મેળેજ હોતવાઈ બાપ એવી છે, પણ તેને રાજ નવો નવો ખોરાક આપી આપીને તો, કહી પણ તૃપ્તિ ન થાય એવી આગને આપણે હાથેજ વધારી મૂકીએ છીએ અને આ ભયાનક અગ્નિકાંડને આપણે ચોતેજ ચેહા ક્યું છે કે જેની સર્વનાશક વિદ્વાઓના લપકારા પ્રભુતાં સંતાનને અત્યંત નિર્દય રીતે બાળી રહ્યાં છે.

x x x x

હે આનંદમય પ્રભુ ! તમેજ સર્વના નિશ્ચિત અને અતિમ સરવૃદ્ધિના છે. બળેલા જળેલા આત્માઓને આપમે તમારાજ શીતળ સ્પર્શ કાયમની શાંતિ આપી શકે છે. હવે તો તમેજ સૌના ઉપર કૃપા વરસાવો. અમે તમારા સ્પર્શ અનુભવી શકીએ તેટલા માટે તમેજ તમારે હાથે અમારા બહેર મારી ગએલા જ્ઞાનતંતુઓને બાંધત કરી દો. પછી તો હે જગદીશ્વર ! આખા વિશ્વમાં અમે તમારી નરી શીતળતાનોજ અનુભવ કરતા થઈ જઈશું. એક વાર તમારા શીતળ સ્પર્શનો અમને સ્પર્શ થયો એટલે પછી તો ગમે તેવી ભયાનક અગ્નિ વચ્ચે પણ અમે તમારા સુખદ સ્પર્શનોજ અનુભવ કરી શકીશું; કારણકે એવો એક પણ દેશ કે કાળ નથી કે જ્યાં તમે તમારા આનંદમય રૂપે બિરાજતા ન હો.

x x x x

હે આનંદમય ! જ્યારે આખો સંસાર બહકે બગી રહ્યો છે, ત્યારે તો તમારા સિવાય તેનું રક્ષણ કોણે દોષ ? ભવંકર અગ્નિ કરતી આગ સમસ્ત પ્રજાંને બાળી રહી છે. તમામ પ્રાણીઓ દુઃખથી હાહાકાર કરી રહ્યાં છે-ત્યાજ ત્યાજ પોકારી રહ્યાં છે-કોણ તેમને ઓગાવે ? કે.ણ તેમને આગનાંથી બહાર કાઢે ? જેની બવાલઓ દેહ અટ્ટાચ સુધી ઉભે પડેલી નહીં છે, અને દિવ્યતામાં દેહાઈ રહી છે તે શું તમારી સુદર સહિનો વિભાવ કરીનેજ દોષવરો ? હે આનંદમય ! તમેજ

આજ તો પોતાની મેળેજ હોલવાઈ બધ એવી છે, પણ
ને શરૂ નવો નવો જોરાકે આપી આપીને તે કદો પણ
નૃસિં ન થાય એવી આગને આપણે હાથેજ વધારી મૂકીએ
છીએ અને આ ભયાનક અગ્નિકોટને આપણે પોતેજ પેદા
કર્યું છે કે જેની સર્વનાયક નિર્દાઓના લપકારા પ્રભુનાં
સંતાનને અત્યંત નિર્દય રીતે બાળી રહ્યાં છે.

x x x x

હે આનંદમય પ્રભુ ! તમેજ સર્વના નિશ્ચિત અને
અંતિમ શરણસ્થાન છો. બળેલા જળેલા આત્માઓને આખરે
તમારોજ શીતળ સ્પર્શ કાયમની શાંતિ આપી ચકે છે.
હવે તો તમેજ સૌના ઉપર કૃપા વરસાવો. અમે તમારો
સ્પર્શ અનુભવી ચકીએ તેટલા માટે તમેજ તમારે હાથે
અમારા બહેર ભારી ગએલા જ્ઞાનતાંતુઓને લગત કરી દો.
પછી તો હે જગદીશ્વર ! આખા વિશ્વમાં અમે તમારો નરી
શીતળવાનોજ અનુભવ કરતા થઈ જઈશું. એક વાર તમારા
શીતળ ચરણોને અમને સ્પર્શ થયો એટલે પછી તો ગમે તેવી
ભયાનક આગની વચ્ચે પણ અમે તમારા સુખદ સ્પર્શનોજ
અનુભવ કર્યા કરીશું; કારણકે એવો એક પણ દેશ કે કાળ
નથી કે જ્યાં તમે તમારા આનંદમય રૂપે બિરાજતા નહો.

x x x x

હે આનંદધન ! જ્યારે આખો સંસાર બડકે બાળી
રહ્યો છે, ત્યારે તો તમારા સિવાય તેવું રક્ષણકરેજ કોણ ?
અયંકર ખનિ કરતી આગ સમસ્ત પ્રદાંડને બાળી રહી છે.
તમામ પ્રાણીઓ દુઃખથી હાહાકાર કરી રહ્યાં છે-ત્રાદ્ય ત્રાદ્ય
પોકારી રહ્યાં છે-કોણ તેમને છોડાવે ? કોણ તેમને આગમાંથી
બહાર કાઢે ? જેની ભવાણી ઠેઠ આકાશ સુધી ઉંચે પહોંચી
ગઈ છે, અને દિગંતમાં ફેલાઈ રહી છે તે શું તમારી સુંદર
સૃષ્ટિના વિનાશ કરીનેજ હોલવાશે ? હે આનંદધન ! તમેજ

જોઈએ એવો બને ઉપરના આગ્રહ અને વળોળો; પણ એ
 વચ્ચે એવો સારો માર્ગ લેવાનું જણાય મને અત્યંત યાદ
 રહે છે. આખરે પિતાની સેવેજ સમયના આખરે એ
 વચ્ચે એવું વળોળું જ રહી પડ્યો; પણ તેની સામે એ
 વળોળું એ જુઓ. હા તો વળોળું-તે વળોળું જ પણ પાસ
 થઈ જાય છે એવો સ્વપ્ન તે હું નથી હા સ્વપ્ન. મ
 એ જ છે. એજ છે વળોળું સીમામાં આપણી જુઓ
 તે વળોળું વળોળું જાય. એજ વળોળું વળોળું વળોળું
 વળોળું વળોળું જાય. એજ વળોળું વળોળું વળોળું

જોઈએ એવો બને ઉપરના આગ્રહ અને વળોળો; પણ એ
 વચ્ચે એવો સારો માર્ગ લેવાનું જણાય મને અત્યંત યાદ
 રહે છે. આખરે પિતાની સેવેજ સમયના આખરે એ
 વચ્ચે એવું વળોળું જ રહી પડ્યો; પણ તેની સામે એ
 વળોળું એ જુઓ. હા તો વળોળું-તે વળોળું જ પણ પાસ
 થઈ જાય છે એવો સ્વપ્ન તે હું નથી હા સ્વપ્ન. મ
 એ જ છે. એજ છે વળોળું સીમામાં આપણી જુઓ
 તે વળોળું વળોળું જાય. એજ વળોળું વળોળું વળોળું

જોઈએ એવો બને ઉપરના આગ્રહ અને વળોળો; પણ એ

તરંગ ૧૨ મો—તારી ઠગાઈ

હે સંસારના રચનાર ! તું કમ છે, પૂતારો છે, એવી એવી તને પેટ ભરીને ગાળો દેવાતું મને મન થયું છે. તને “કમ” “કમ” કહી કહીને જોવાવવાતું મને ઘણુંજ મને છે. મારા દિલના પ્રેમને પ્રકટ કરવાને માટે આના કરતાં વધારે ભાવપૂર્ણ શબ્દ અત્યારે મને શોધ્યો જડતો નથી. તારી આખી રચનામાં જ્યાં નજર કરું ત્યાં મેં ફક્ત ઠગાઈ ને ઠગાઈજ દીઠી અને તેથી હું ઘણો અકળાઈ ગયો હતો; પણ આજે મને તારા ખેલનો મર્મ બરાબર સમજાઈ ગયો છે અને તેથી હું તને કમ કહીને મારા આનંદમાં હું મગ્ન થઈ ગયો છું.

ઓ મારા પ્રિય કમ ! મને ઠગાઈથી બચાવી લેનાર ઉત્તાહ કમ ! પરમ ક્યાણુ અને કુપ્ટોત્તું હમન કરનાર કમના સ્વરૂપ ! આ સંસારમાં તારી ઠગાઈનો લેહ આજ મુખીમાં ફેલે બળ્યો છે ? ઉઘામાં ઉઘા જ્ઞાનનું અભિમાન રાખનારાઓ આજર મુખી કહેતા ગયા ગયા છે કે “અત્યાર મુખી અને ઠગાતા આખ્યા હતા.”

x

x

x

x

આ દુનિયામાં ઠગાઈનો ધધો કરનારા લોકો પોતાના પાટોશીઓના પેન્ના અથવા તેમની ફોઈ ચીજ કમી લઈને દેવા ખુશખુશ થાય છે ! પણ આ ઠગોના કમ ! તારી ઠગાઈના સપાટામાં તો તેઓ ક્યારનાય ફસાઈ ગયેલા છે !

તેં બધી જગ્યાએ પાથરી મૂકેલી તારી અદૃશ્ય જાળને તેઓ જોઈ શકતા નથી અને તેથી બીજાને ઠગવાથી અમને કાંઈજ નુકસાન થતું નથી એમ સમજીને તેઓ પોતેજ ઠગાય છે; પણ પારકાને ઠગવાનો મનમાં વિચાર આવતાની સાથેજ તેં પાથરી મૂકેલી અદૃશ્ય જાળની કોઈ ને કોઈ દોરીઓમાં તેઓ તરતજ ફસાઈ જાય છે, જો કે પોતે ફસાઈ ગયા છે તેની તેમને તે વખતે ખબર નથી પડતી, પણ વખત આવતાં તારી જાળનાં બાંધન તેમને સજાની જગ્યાએ તાણી લાવે છે—તેને કોઈ કદી પણ ખાળી શકતુંજ નથી.

અમે ચોરી કરીએ છીએ, જૂઠું બોલીએ છીએ અને એવી બીજી તરેહ તરેહની ઠગાઈ કરીએ છીએ અને છતાં જાણે કેથુંજ થયું ન હોય એમ અમે નિશ્ચિંત થઈને ફરીએ છીએ. પણ એવા એક એક અપરાધના બદલામાં તારા ગેબી હાથની થપ્પડો ફડાફડ વાગે છે અને છતાં તે થપ્પડો કોણ મારી જાય છે તે કોઈ દેખતું નથી. તારી આજ્ઞા અનુસાર તારા હૃદયે અમને દુઃખ દર્શ જાય છે અને અમારી કરણીનાં ફળ અમને અખાલી જાય છે. તારી આ જાળમાં ન સપડાય—તારી બિછાવેલી જાળના તાંતણા જોઈ લે અને તેથી પોતે બીજા કોઈને છેતરે નહિ એવા તો વિચારજ મળી આવે છે. હે સંસ્કારનાં મનુષ્યો ! જો કોઈ તમને ડગી જાય તો તમે તેના ઉપર દયા આણો—તે પરમ ડગને યાદ કરજો કે જેની બિછાવેલી જાળમાં પેલો બાપડો ફસાઈ પડેલોજ છે. આ જગતમાં જે જેટલો ડગવિદ્યામાં કુશળ નેટલેજ ને પેલા ઉસ્તાદ ડગની જાળમાં વધારે સજ્જત સપડઈ જાય છે તેના ઉપર દયા આણો—તેની ડગ ઈત્તેન્નું જે જેની નજીક આવે તેની પડે નવડું નરે.

ઠાંઠની નજરેજ નથી પડતો. કેટલાક લોકો તો ખબા ઠાંડી ઠાંડીને તને પડકાર કરે છે કે જો હવેર હોય તો આવી મમ અમારી સામે; પણ તું અગાધ મૌન ધારણ કરીને શુપચ્છ બેસી રહે છે. તે બોલનારની જીભ અને હૃદયમાં તું સચરાચર રમી રહેલો છતાં મોટેથી શું કે શાં નથી કરતો. તું તેની સામેજ ઉભેલો છ તોપણ 'લે બાઈ, હું આ રહ્યો' એમ કહીને તેની આગળ છતો થતો નથી.

તું સંસારનો એકમાત્ર સાર છે; જે કાંઈ છે તે બધું તું પોતેજ છે તોપણ તું જાણે અભાવના લેવો બનીને છુપાઈ બેઠો છે. અમે તો એવીજ બૂઝમાં ગોધાં ખાઈએ છીએ કે બાણે તું કોઈ ઠેકાણે કહી છેજ નહિ. તે' પાંચ ઇન્દ્રિયયુગ શરીર ધારણ ન કરીને અમને બારે બુલાવામાં નાખી લીધા છે. તું સંતાઈ રહીને અમારાં એકે એક કામને જોવાજ કરે છે. શુભમાં શુભ અને અંધારામાં અંધારી જગ્યાએ જઈએ તો ત્યાં પણ તું અમારી આગળ આગળ આગળ માંડીને બેઠાજ હોય છે. અમારા મનમાં ત્યારે કોઈ પણ વિષયનો વિચાર શુપચ્છ જલુમવ્યવા માંડે છે ત્યારે તું ત્યાંજ બેઠો બેઠો બધું સાંભળી લે છે. પરંતુ આ કમના સંકાર ! તું ત્યાં બેઠો છે તેની અમને ખબર પણ પડતી નથી, અમને લગારે શકે પણ જતો નથી. "મે' સાંભળી લીધું છે," "આ હું રહ્યો" "હું અહીંથી ખસ્યોજ નથી," "હજી આ જગ્યા પૂરેપૂરી એકાંત નિજ'ન કહેવાય નહિ" એવું એવું કાંઈક તારાથી આપોઆપ બોલઈ જવાતું પણ નથી ! તું બટો ઉસ્તાદ છે.

હે પરમ પૂજ્ય કગ ! તુંજ કહેને કે માણસો તને કેવી રીતે જોઈ લે ?

x x x

તારા રચેલા આ સંસારમાં પાપી લોકો લીલા લહેર

કરે છે-ધન, આણરૂ અને તમામ પ્રકારની સંપત્તિ તેમની પાસે ચાલી આવે છે. બીજી બાબતુએ પુણ્યાત્મા લોકો ઉપર વિપત્તિ ઉપર વિપત્તિ વરસ્યાજ કરે છે-એક વિપત્તિ ચોળંગી કે બીજી વિપત્તિનો કુંગર તેમની સામે ઉભોજ હોય. જે દુષ્ટ લોકો બિચારા ગરીબ લોકોનું લોહી પી રહ્યા છે, તેમને ચો ઠગ ! તું મનમાગ્યું આપ્યોજ ન્હાય છે. તું તેમના બળમાં વધારો કરીને તેમને હાથે બીજાં વધારે વધારે પાપ-કર્મજ કરાવ્યા કરે છે, પણ ઉઘાડી આંખે જોનાર અને જોએલી વસ્તુ ઉપર વિચાર કરનાર જગતના લોકો આના ઉપરથી શો સાર કાઢશે તેનો તો તું વિચારજ કરતો નથી. અને ચો ઠગોના ગુરુ અને શિરોમણિ ! જે બિચારા ભલા માણસો યમનિયમના ખાંડાની ધાર જેવા રસ્તા ઉપર થઈને ચાલે છે તેમને સાડ કોણ જાણે કયા કોયરા કાળનો જૂનો ચોપડો તું જોળી કાઢે છે અને તેમના ખાતાના જૂનામાં જૂના હિસાબનો તું નિકાલ કરવા મંડી ન્હાય છે. તેઓ દુઃખથી કાયર કાયર થઈ જઈને શ્રેયસનો માર્ગ છોડીને પ્રેયસના માર્ગ તરફ વળી જશે કે નહિ તેનો પણ તું વિચાર કરતો નથી અને તેમના ઉપર જરા જેટલી પણ દયા લાવતો નથી. તેં આખા સંસારને એવો ભુલાવો ખવરાવી દીધો છે કે આ બધું શું થાય છે, શાથી થાય છે તેની કોઈને કશી સમજજ પડતી નથી; સૌ ડાચાં વિકાસીને ઉભા થઈ રહ્યા છે. પણ જે દહાડે પાપીઓનાં પાપનો ઘડો છલાછલ ભરાયા પછી ફૂટી જશે, બધી બાજુ પલટાઈ જશે, જે આજે બગીચો છે તે ઉજ્જડ વેરાન બની જશે અને ઉજ્જડ વેરાન છે તે બગીચો બની જશે, તે દિવસને તેં તારે હાથે ભવિષ્યના ગર્ભમાં એવો સંતાડી રાખ્યો છે કે કોઈની આંખે દેખાતોજ નથી. આખું જગત ચગડોળે ચઢ્યું છે.

લોકો તો પોતાની ઉઘાડી આંખે જુએ છે કે અન્યાયી

લોકો કચેરીઓમાં દાવા છોડે છે, બૂક અને અધર્મનેજ પોતાનાં આધનો યનાવનારા જગતના મુત્સદીઓ યુદ્ધો છોડે છે, વિજય ઉપર વિજય મેળવતાજ વ્યય છે, રાજ્યોનાં સંસ્થા દોષમાં કરી વ્યય છે અને પોતાનાં 'સામ્રાજ્ય અને સત્તાનો વિસ્તાર' સંગીનની અણીએ બેધડક વધારતાજ વ્યય છે; ત્યારે અધ્યાત્મો 'સત્યમેવ જયતે, નાનૃતમ્' વગેરે નીતિ-વચનોના પૂર્વ ઉપદેશક ! આ બધું જોતાં અમને એવું ન લાગે કે એ બધાં તારાં પ્રેરેલાં શાસ્ત્રોનાં ટાંઢાલાંમાં કશોજ માત્ર નથી-એ તો કોઈ જંગલી, અસહ્ય, મૂર્ખ ભરવાડનો દવારોજ છે ! ખીજી બાજુએ લોકો બુદ્ધિ છે કે સઠાચારી લોકો તનતોડ મહેનત કર્યા પછી ચેટ બરીને ખાવાનુંય પૂરું પામતું નથી અને મહત્તનો માત્ર ખાનારા વિપરીત લોકો તેમના તરફ આંગળીઓ કરી કરીને તેમના તપસ્વીપણાની મજાક મરફરીઓ કરી રહ્યા છે. ત્યારે આ પરમ ન્યાયકારી પૂર્વ ! આ બધા ઉપરથી અમને તો એવુંજ લાગે ને કે આ દુનિયામાં ન્યાય નથી, કાયદો નથી અને કાયદાનો અમલ કરનાર પણ કોઈ નથી !

વાહ ! તે જગતને ખરેખરી ભૂલબુલમણીમાં મૂંઝવી નાખ્યું છે ! આખાક ચમટોળે ચલાવી દીધું છે ! તે પરદા પાછળ છુપાવી રાખેલ 'પ્રહ્લાનંદનું મુખ' અને 'નરકની ખીંકવી ભટ્ટીઓ' કોઈની નજરે પડતાંજ નથી. કબીરના જેવા કોઈક વિરલા તેને જોઈ વ્યય છે અને તેઓ મગ્ન દુઃખી તથા મુખી ખૂંસા પાટી પાટીને લોકોને ઘેરવે છે. પણ તે' લગારેલી બૂદ્ધિમાં જગત એવું ભ્રમિત થઈ ગયું છે કે પોતાઓનાં દહેજ કોઈ સાંભળતું નથી અને સો વારા મોઢના મવાદમાં મરડાતાંજ વ્યય છે.

× × × ×

લોકો તારું જામ રુ.જગીને તને ખોળી દ.દલા નીકળી

પડે છે, પણ તું એવો લપાઈ જાય છે કે કોઈને હાથ આવ-
 તોજ નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કે વિદ્યા વડે તારી પ્રાપ્તિ
 થાય છે, આવું બણ્યાથી જેઓ બણ્યા ગણ્યા નથી તેઓ
 બણવા મંડી ગયા છે—નાના પ્રકારની વિદ્યાઓ અને કળાઓ
 શીખવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. શા માટે? તને ખોળી કાઢવા
 માટે. કોઈ કોઈ સંસ્કૃત બણવા મંડી જાય છે, અને દર્શન-
 શાસ્ત્રોનાં સૂત્રોનાં શસ્ત્ર સજીને તારો પીછો પકડે છે; પણ
 એ ઉસ્તાદ ઠગ! તું ઘડીમાં આ અને ઘડીમાં પેટ્ટી ઝાડીમાં
 એવો ભરાઈ બેસે છે કે આજ સુધીમાં તો તું કોઈને હાથ
 નથી આવ્યો. કેટલાક વળી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો બણવા માંડે છે
 અને નવી નવી શોધખોળો, કળાઓ અને ભાતભાતનાં સૂક્ષ્મ-
 થી સૂક્ષ્મ યંત્રો વડે તને પકડવા મથે છે. પરંતુ તેમની
 આંખોમાં પણ ધૂળ નાખીને તું કોઈક ઠેકાણે લપાઈ બેસે
 છે. તારા દરવાજાનો ‘સીધો રસ્તો’ બતાવનારા પંથો અને
 સંપ્રદાયો તો જોઈએ તેટલા છે. દરેક પંથવાળા તને પામવા-
 નો ‘સીધો રાજમાર્ગ’ બતાવવાનો દાવો કરે છે. પણ
 વેશુવ, શૈવ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન વગેરે કોઈ ધર્મ કે પંથ-
 વાળા તને આજ સુધીમાં પકડીને બતાવી શક્યા નથી.
 લોકો બિચારા નવી નવી આશાઓથી લોળવાઈને કોઈ
 સનાતની તો કોઈ અર્થસમાજ થઈને તને જોળવા કમર
 દેશે છે; પણ તું કોઈ સનાતનીની કે કોઈ સમાજની
 આંટીમાં આવ્યો દેખાતો નથી. લગભગ બધાજ એકઠે
 આવશે એવું છે તો અત્ર કોઈ યોગવિદ્યા તને પકડવાનો
 સમજાવ્યો ઉપાય છે; પણ જ્યારે યોગવિદ્યાના અભ્યાસીઓ
 નેત્રિ, ઘોત્રિ વગેરે યોગની ક્રિયાઓ કરવા માંડે છે અને
 નિશ્ચય કર્યા પછી પ્રાણવાયમ સુધી પહોંચી જાય છે
 તેમની સામે ઉભે ઉભે તને જાણ્યું કાંઈને
 કાંઈને છે. તરેહ તરેહના મંત્ર, જપ, જાપ, વાપ,
 મોમે-વેજાંચી કોઈ તને દોષકર્ત્રીને તને કરી શકતું

નથી. તું હમેશાં એક ચા બીજી રીતે ગુસ્સો ગુસ્સા રહે છે.

અમારી સાથે એવી સંતાકકટી અથવા આંખ-મીંચા-મણાંની સમંત તું કોણ બાળે કેટલાએ વખતથી સમતો આવ્યો હોઈશ-અમે તને ખોળતા ફરીએ છીએ અને તું સંતાતોજ ફરે છે. અમે બાળીએ તો છીએ કે હરકોઈ જમ્યાએ તું મળી શકે છે તોપણ તું કદી અમને નથી મળતો કે નથી અમારી નજરે પડતો-અમને શાન્તિમાં નાખીને સંતાતા ફરવામાં તને કોણ બાળે કથી બાતની મઝા આવે છે? અને વળી જો કોઈને મળવાનું તને મન થઈ આવે છે ત્યારે તે બહેલો છે કે મૂખ છે, કોઈ મતસંમ-દાયતા વાદમાં ગુસ્સાએલો છે કે હરાયા દોરના જેવો સ્વડતો છે, તેનો કથો વિચાર કર્યા વગર લાગલોજ તું તેની આગળ ખુલ્લો થઈ બાવ છે અને તું તેને મળ્યો છે તે પણ તેને સાફ સાફ સમજાવી દે છે.

x

x

x

x

તું પોત્રો નિરાકાર અને અવ્યક્ત છે, અને છતાં આ સાકાર જગત તે સચું છે, તું પોતે કાંઈજ ખાતો નથી અને છતાં સૌને ખવડાવીને પાળે પોપે છે; માટેજ હું તને ખરેખર ઠગ કહું છું.

તે અમારી આંખોની સ્થિતિ પણ એવી ફરી છે કે બહારની વસ્તુઓનેજ તેઓ જોઈ શકે. તેથી કરીને અમે નવી નવી ટીકરીઓ વીણતા ફરીએ છીએ, પણ અમારી અંદર રહેલો સ્તનજંઘાર અમારી નજરેજ પડતો નથી એટલા માટે હું તને ઠગ કહું છું.

તારી સહિમાં અત્યંત વેગથી ધૂમતી વસ્તુઓ અમારી આંખે બાળે સ્થિર હોય એવી દેખાય છે અને જેના વડે બધી વસ્તુઓ દેખાય છે તે પ્રકાશનાં કિરણ પોતે અદૃશ્ય છે-તારા આવા વિચિત્ર ખેલને જોઈને હું તને ઠગની પદવી

આપું છું.

તેં ઉચે ચઢવાનું અઘરું અને નીચે ઉતરી પડવાનું સહેલું કરી રાખ્યું છે. તેં ઉગદામાં ઉમદા મેવાને જડાં અને સખત કોટલાંની અંદર સંતાડી રાખ્યા છે. પાછલી જગ્યા છોડ્યા વગર આગળની જગ્યા ઉપર પગ મુકાયજ નહિ એવો તેં બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે. એટલા માટે હું તને ઠગ કહું છું.

આંગના જેવી દેખીતી સુંદર વસ્તુમાં તેં બાળવાનો ગુણ મૂક્યો છે. તેં ગુલાબની ચારે બાજુએ કાંટા ઉગાડ્યા છે. સાપ જેવાં આંખને જેવાં ગમે એવાં રૂપાળાં જાનવરના મોઢામાં તેં ઝેરની કોથળીઓ ભરી રાખી છે તેથી તો હું તને ઠગનો ઇલકાળ આપું છું.

તારાં ઠગાઈનાં કામો તો ગણ્યાં ગણાય નહિ એટલાં છે; પણ તે બધાંને ગણાવતાં ક્યાં પાર આવે ? તેથી હું સંક્ષેપમાં એટલુંજ કહું છું કે જગતમાં જે કંઈ સત્ય છે તેને તે 'હિરણ્મય પાત્ર'માં * છુપાવી રાખ્યું છે એટલા માટે હું તને ઠગ કહું છું.

x

x

x

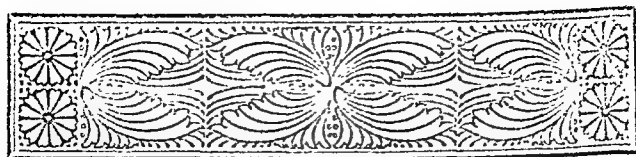
x

હે જગતના સર્જનહાર ! તું પરમ પવિત્ર અને તમામ પ્રકારની માયાથી રહિત છે; પણ તારો આ સંસાર, જેમાં હું રહું છું, તે તો ખરેખર ભૂલભુલામણી છે, જાડુગરતું જાડુઈ કુંડાળું છે કે જેમાંની વસ્તુઓ તેમનાં ખરાં સ્વરૂપમાં તો કોઈને દેખાયજ નહિ. તેમાં હું જ્યાંસુધી રહું ત્યાંસુધી તારા ગુણનો મહિમા ગાવાને માટે પણ અહીંના ભૂલ ખવડાવે એવા શબ્દોનોજ મારે ઉપયોગ કરવો રહ્યો. હું

* આ વચન ધર્શોપનિષદનું છે. 'હિરણ્મયેન પાત્રેણ' વગેરેનો મર્મ એ છે કે સુર્વજ્ઞના લાંકણ નીચે સત્ય છુપાઈ રહ્યું છે.

અહીં એથી જુદી જાતના રાખેલા રાવુ'જ ક્યાંથી ?

તારી કમાઈની ખુબી તો એ છે કે તારી બૂંટીની અગ્રરમાંથી છૂટી જઈએ ત્યારેજ અમને ખગર પડે છે કે અત્યાર મુખી અમારી આંખે તે અંધારી જોવાયી હોયી હતી, અમારી અછેલ મૂમ થઈ હતી; પણ તે પહેલાં તો કરી ખગર પડતીજ નથી. એટલાજ માટે અમે ભુલાવામાં પડ્યા નથી એવું માનીનેજ અમે મોટા ભુલાવામાં પડીએ છીએ. આટલી એકજ બાબત ન લાગુરી એજ અમારી તમામ પ્રકારની શાન્તિનું મૂળ કારણ છે. માટેજ હું તને કહું છું કે, હે સહિકર્તા ! તું ખરેખરો પાકો ઠગ છે એવું જેઓ બાળી બાપ છે તેઓ એકલાજ તારી કમાઈની-ભાગમાં સપડાતા નથી. હે સ્વયંપ્રકાશ ! હે ત્રિગુણ લયોતિ-સ્વરૂપ ! તારા નિર્માણ પ્રકાશનાં કિરણ અમને જેમ જેમ મળતાં જાય છે, તેમ તેમ આ તારી કમાઈ છે, ચેલો તારી બૂલભુલામણી છે એ બધું ધીમે ધીમે સમજાતું જાય છે. હે પવિત્ર સૂર્ય ! જે લોકો આવી રીતે સર્વને અંધકારમાંથી તારનારા પવિત્ર લયોતિની મદદ લે છે, તેઓ ધીમે ધીમે વધારે વધારે પ્રકાશમય પ્રદેશો તરફ પ્રગતિ કરતા કરતા અંતે તને આવી મળે છે. પછી તેમને ભુલાવામાં નાખે એવું આ જગતમાં કાંઈજ હોતું નથી. તેમની આગળ તારી બૂલભુલામણીની રમતનો બધો લેલ ખુદલો થઈ જાય છે. સંસારના વ્યવહારની અંદર શુંથાએલા કાર્યકારણના મહા-નિયમોના ઝીણા ઝીણા પલ્લુ બારે કુનેહથી વણેલા તાંતણા તેમને ચોખ્ખેચોખ્ખા દેખાય છે ત્યારે નથી કોઈ જાતની બૂલભુલામણી રહેતી કે નથી તે બૂલભુલામણીનો રચનાર ઠગશિરોમણિ રહેતો-ઉતરવાપણું કે ઉતરાવાપણું કશુંજ રહેતું નથી.

તરંગ ૧૩—મેા નગ્નતા અને શરમ

હું તદ્દન નાગો ક્યારે થઈ શકીશ ? નાના પ્રકારનાં દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય વસ્ત્રો વડે મેં મારી જાતને ઢાંકી દીધી છે તે બધાંને એક પછી એક કાઢી નાખીને હું તદ્દન નાગો થઈ જાઉં તો કેવી મજા પડે ? હે પ્રભુ ! હે જગદંબે ! મને જલદી જલદી નાગો કરી નાખો—તદ્દન ઉઘાડો કરી નાખો. જેવો મને મારી માએ જણ્યો હતો તેવો ખાસ્સો નંગધડંગ બનાવી દો.

* * * *

શું નાગા ફરવું એ અસમ્ભવતાની નિશાની છે ? એમાં કાંઈ શરમાવા જેવું છે ? કોણ કહે છે કે નાગા થવામાં લજવાવું જોઈએ ? હા, નાગા થઈએ એટલે આપણી બધી નબળાઈઓ સાવ ઉઘાડી પડી જાય તેની શરમ આવતી હશે; બાકી નાગા ફરવામાં તો કશું શરમાવા જેવું નથી. અમારી નબળાઈઓને ઢાંકવાને વાસ્તે રળે કોઈ તેમને ઢેળી જાય તે બીકે—આપણે તેમને વસ્ત્રની નીચે ઢાંકી રાખીએ છીએ. નિર્દોષ અને સંપૂર્ણતાએ પહોંચેલા મનુષ્યને નાગા ફરવામાં શાની શરમ હોય ?

હાજીરા તરીકે ક્યારે મારા શરીર ઉપરનું પકિરતુ ફેરવું અથવા મૃતું હોય ત્યારેજ હું તેના ઉપર કોઈ વસ્ત્ર નહીં હું. એ તે પકિરતુ નવું અને મુન્દર હોત તે.

કેટલાક દાદી નાખીને ખાલી થઈ જાય એવી રીતે તે એકે
જાણે છે. આવી આવી વસ્તુઓ એક વાતને કહી
દેવાનું છે એમને ગમતું નથી.

અને મરી જાયને એ એક ઉપર એક અનેક વસ્તુ
જોઈને બેઠે દાંડી છે છતાં હું વાસ્તવિક રીતે તો નાખી જ છું.
આ જ્યાં આવડે તેની અંદર ફેર આવી અચાનક બંધને
જોઈ શકે તો તેને હું મારી અચાનક નાખી દેવાનું વિચારવાનું
જોઈ શકે છે એમને.

ખરે જોતાં હું પોતે તો જ્યાં જાય ત્યાં જાય છું. લોકો
એને નમ્ર કહે છે તે તો ખરા અર્થમાં જાણે નમ્ર નથી.
આ મારા ઉપાધ્યક્ષ દેવની વાત કહે ત્યારે તો મારા ઉપર
કેટલાંક પ્રસિદ્ધ જોડાઓ (કાચ) બધાં જ છે. એમાં મારા
માં જોડાઓની પાછળ હું પોતે-તેમની આવડતો, કેવળ
હું-એકલો છું. જે નમ્રતા મારે જોઈએ છે તે આ સમયે
નમ્રતા છે. હું મારી જમનમાતાના ગર્ભમાંથી આવેલી નમ્ર
અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયો હતો.

ત્યારે ત્યારે મને નવું વસ્તુ મળે છે ત્યારે પછી ખરી
વાર તે દોષગત અને રૂપાંતર થાય છે. આથી કરીને મારા
લોકો મને આપે છે. હું પણ તેથી કુલર્ષ બનું છું અને
જોઈને તે મેં ધર્મ જાય, એવી ધારને લીધે હું મારાં કર્તવ્ય
કર્મો પણ નથી કરતો. પરંતુ જ્યાં સાક સિત્તેર વર્ષ થયાં
એટલે તે બધું ધર્મ જાય છે, તેનું સોનું ઉગી જાય છે
અને તેના ઉપર કચ્છલીઓ વળવા લાગે છે. ત્યારે લોકો
તેને જોઈને હનવા લાગે છે. જે એક વાર લોકોને જોઈ
પણ જમણું, તેની જ આખરે આવી કયા ધર્મ મળે છે.
ચોક્કસ વાર તો હું તેને દેવા દાંડા કરાવીને નિશાની લઉં

છું, પણ આખરે તો તે છેકજ ઘસાઇને નકામું થઈ જાય છે તોપણ તેને કાઢી નાખવાનો મારો જીવ નથી ચાલતો-ત્યારે પ્રકૃતિ મારી પાસેથી તેને પરાણે પરાણે ખૂંચવી લઈને તેની જગ્યાએ નવું વસ્ત્ર પહેરવા આપે છે.

જેવી ફેશનનું વસ્ત્ર મારી તે વખતની સ્થિતિને અનુ-કૂળ હોય તેવુંજ મને હિમેશાં મળી જાય છે. વસ્ત્ર તો બધાં-એ પાંચજ બતના તાંતણાનાં બન્યાં હોય છે; પણ તેના વણાટમાં, કાપમાં અને સીલાઈમાં એટલો બધો ફેર હોય છે કે તેના લાખો પ્રકાર જોવામાં આવે છે. લોકો જેને 'કીડી' કહે છે એવાં એવાં નાનાં નાનાં વસ્ત્ર પણ મને કોઈ કોઈ વાર મળે છે; વળી કોઈ વાર હાથીના જેવાં મોટાં જંગી વસ્ત્રો પણ મળે છે; કોઈ વાર 'ઊંટ'ના જેવાં એક બાબુએથી ખૂબ લાંબાં તો કોઈ વાર 'અળસીઆં'ના જેવાં છેકજ પાતળાં, વળી કોઈ વાર 'ઘેટાં'ના જેવા ઉતના ગરમ ડગલા-એ પ્રમાણે જે 'ફેશન' તરફ મારા આગલા સમયમાં મારા મનનો ઝોક વધી ગયો હોય તેવી ફેશનનાં વસ્ત્ર-કોઈ વાર બિલાડીની ફેશનનાં, કોઈ વાર ફૂતરાની ફેશનનાં, કોઈ વાર હાથી કે ઊંટની ફેશનનાં વસ્ત્ર મને પ્રકૃતિ પહેરા-વ્યાજ કરે છે.

*

*

*

*

જે કાંઈ નકારું અથવા ખોડખાંપણવાળું હોય તેને તો ઢાંકયેજ છૂટકો.

શરીર નખળું અને લજ્જામણું હોય તો લોકો શરીરે લૂગડાં પહેર્યાં ને પહેર્યાંજ રાખે છે. કોઈ અમુક અવયવમાં ખોડ અથવા કદરૂપાપણું હોય તો તેને પણ ઘરેણાંની નીચે અથવા ખીજા કોઈ સાજ-સજવટની નીચે છુપાવવામાં આવે છે. જેની આંખે ખોડખાંપણ હશે તે પોતાની ખોડ ઢાંકવા ચશ્મા પહેરે છે. માથે પળીઆં આવે એટલે પળીઆંને

ઢાંકવા માટે કલપ લગાડવા માંડે છે. મોઢાનું રૂપ ઓછું એટલે લોકો પાઉડર, ચોમેટમ વગેરે લગાડીને તેની બહુ સૂરવી ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શરીર નિર્જીવ થઈ બચત્યારે તેને પણ શાલ પીતાંબર ઇત્યાદિ વડે ઢાંકી દેવાનો રિવાજ સર્વત્ર છે. લોકો બ્યારે પાપાયરણ કરે છે ત્યારે તેમને અસત્યના આવરણ નીચે કાળજીપૂર્વક ઢાંકી દે છે. એવીજ રીતે નિર્ભળ આત્મા પણ તરન ઉઘાડો રહી શકતો નથી. તેના ઉપર ઓછામાં ઓછું એક યોગિયુ-તો ચઢીજ બચે છે. પરંતુ બ્યારે તે યોગિયુ-પણ ઇસાઈને નંગણું થઈ બચે છે ત્યારે તેના રક્ષણને માટે પાછું બીજું એક નવું યોગિયું ચઢવા માંડે છે. એ પ્રમાણે આપણે આપણી ભવ ઉપર એક ઉપર એક પાંચ પાંચ યોગીમાં ચઢાવી દીધાં છે. એક સ્થૂળ દેહાંતર લઈએ તો આપણા આ સ્થૂળ શરીર ઉપરજ મંજીર, ખમીસ, જેકેટ, કોટ અને તેના ઉપર પંખી ઢાંખો કોવરકોટ, તેના ઉપર શાલ અથવા આકર, એવાં એવાં એક ઉપર એક એમ બધાં મળીને પાંચ સાત આવરણ ચઢાવી દીધાં છે.

* * * *

વીજળીનો એવો સ્વભાવ છે કે હમેશાં તે બહારની સપાટી ઉપરજ આવી બચે; તેવીજ રીતે આપણો આત્મા અહંકારનું રૂપ લઈને આપણા સૌથી ઉપરના આવરણ ઉપર ફૂટી નીકળે છે.

આત્માએ પોતાના રક્ષણને માટે પાંચ શરીરરૂપી આવરણોને પોતાના ઉપર ચઢાવી દીધાં એટલે આત્મા સૌથી ઉપરના સ્થૂળ દેહમાંજ આવી બચે છે. પછી આપણે આપણા દેહનેજ આપણું અસલ સાનું સ્વરૂપ ગમીને તેનેજ લાડ લડાવવા માંડી જઈએ છીએ, તેનીજ હરેક રીતે પૂજા કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ-તેને નાના પ્રકારના મુગધી સાણુઓથી

ખોજીઆની ઉપર ઉપરાડીપરી ખોજીઆં ચડતાં લાય છે, તેમ તેમ આપણી નિર્મળતા વધતી લાય છે, આપણી ખરાબી થતી લાય છે અને છેક અંદરના જાગમાં રહેલા આપણા આત્મા આત્માની નબળતા ઢંકાઈ લાય છે અને તે બિચારો અસંખ્ય ખોજીઆંની નીચે ઢબાઈને રૂંધાઈને આખરે શુન-જાઈ લાય છે. ઉપર મણાવેલી પાંચ મોટી મોટી મુશ્કેલીને વીંધીને તેનો અવાજ આપણા કાન સુધી નથી આવતો. તેનો શ્વાભાવિક પ્રકાશ આ ભારે ભારે પડદાઓની અંદર શુન-જાઈને ઝાંખો પડતો પડતો આખરે હોઠવાઈ જવા આવે છે અને અધારમાં આપણે આપણી બલને ખોઈ બેસીએ છીએ-આપણે કાણ છીએ તેનું જ જ્ઞાન મુઠ્ઠાં આપણને રહેતું નથી. આવી રીતે આપણા અહંકારની બાડી અને ઉંચી દિવાલો જેમ જેમ ચારે બાજુએથી રાજરાજ સમઢાસઢાડી ચલાવી લાય છે, તેમ તેમ આત્મા વધારે ને વધારે ઉંડા અધકારમાં ડેહ પુસતો લાય છે.

ત્યારે આ લયંકર સખત ડેહખાનામાંથી આત્માને છૂટો કરવો એમાં શરમાવાનું શું છે? આ બધાં આવરણોને તોડી ફાડીને આપણા અસલ સ્વરૂપમાં બહાર પડવામાં અસ-મ્યતા જેવું શું છે?

જ્યારે આપણે આ બધાં આવરણ અને મળનાં પડ-માંથી મુક્ત થઈને આપણા પોતાના નિર્મળ, નગ્ન અને આવરણરહિત સ્વરૂપમાં પ્રકટ થઈશું અને એ બધાં આવ-રણોમાં બરાઈ બેઠેલા આપણા અહંકારને ધડેલીને તેને આત્માની અંદર સ્થિર કરીશું, ત્યારે આપણી તમામ નળ-જાઈઓ આપણાથી દૂર ભાગી જશે.

x

x

x

x

ત્યારે આ બધાથી છૂટા થઈને નબ્બ થઈ જવાને શું કરવું રહ્યું? કોઈ પણ રીતે એક એક કરીને નીચેનાં અથવા

અંદરનાં જોળીઆંને પૂર્ણ અને પુષ્ટ કરતા રહીને, તેમની ઉપરનાં એટલે બહારનાં જોળીઆં તરફ બેદરકાર રહીને તેમની સાથેનો સંબંધ ધીમે ધીમે જ્ઞાનપૂર્વક છોડતા જઈશું. તો આખરે આપણે સર્વ નિરપેક્ષ, સ્વયં સમર્થ, સ્વયં પ્રકાશ અને નિરાવરણ સ્વરૂપમાં બહાર પડીશું. ત્યારે આપણને કોઈ પણ આવરણ ઢાંકી શકશે નહિ.

અત્યારની આપણી આવરણોથી ઢંકાયેલી અવસ્થામાં આપણને આપણી જનેતા કોઈ કોઈ વાર સાંભરી આવે છે. પણ માને મળવું કાંઈ સહેલ છે? અલબત્ત, માતા તો પુત્રને પોતાનાં સહા જાત્રત અને પ્રેમપૂર્ણ નેત્રોથી બધો વખત જોળતીજ ફરે છે; પણ આપણેજ આપણી નબળાઈ-એને તાળે થઈને આપણી જાતને ભાતભાતનાં જોળીઆંમાં ઢાંકતા ફરીએ છીએ, પછી માતા બિચારી શું કરે? આટલાં બધાં આવરણો નીચે ઢંકાયેલી, ઢબાયેલી આપણી જાતને માતા જોળખેજ કેવી રીતે? અને માતા જોળખે નહિ ત્યાં સુધી તે જોળામાં લે પણ શી રીતે? એ તો આપણી માતાના જેવુંજ આપણું તેજસ્વી મુખડું, જે આ બધાં કપડાંના ઢગ નીચે ઢંકાઈ ગયું છે, તેને આપણે બહાર કાઢીશું કે તરત માતાના જોળામાં બેડાજ જાણીએ. માતા તો આપણને જોળામાં બેસાડવાને માટે લાંબા હાથ કરીને પાસેની પાસેજ ઉભેલી છે. એક વાર આપણે અસલ દિદાર તે જોશે એટલે તરતજ તે આપણને ચૂમીઓ લેશે અને અહીં તહીં આકુળતાપૂર્વક આઘડીઆં ખાતાં પણ જે પરમ સંતોષ આપણે કદી પણ આપ્યો નથી તે ચળાડીને પરિતૃપ્ત કરશે.

તરંગ ૧૪ મો—મારી યાત્રા

મુસાફરને વળી વિચારો કેવો ?

હું તો મારે રસ્તે ચાલતાં યાકયો નથી—મારા પગમાં પગ દુલ્લ ચાલવાનું જોર છે, તે છેક થાકી નથી ગયા. પણ મારા વહાલા દિલેગુ મિત્રો ! મારા ઉપર હયા લાવીને ખૂણ હયાથી ભરપૂર ઘઠ્ઠામાં મને આરામ લેવાની ચલાહ આપતાં કહે છે કે “તારું શરીર હવે છેકજ લેવાઈ ગયું છે. તારાં અંગે અંગમાં અંગે ધમનાં ચિહ્ન જોઈએ છીએ.” આવું સાંભળીને હું પોતે પણ બુલાવો ખાઈ હું અને કણ વાર મને પોતાને પણ જોવું લાગે છે કે ખરેખર, તેઓ કહે છે એવોજ હું થઈ ગયો છું; પણ જરાક સ્થિર થઈને વિચાર કરું છું ત્યારે તો મને મારા શરીર ઉપર જરા નેટકી પણ હયા નથી આવતી; પણ મને તો તેમનાં હયાપૂર્ણ વચનો ઉપરજ હયા આવે છે. આવો વિચાર કર્યા પછી હું પાછો મારે રસ્તે પડું છું.

કેઈ કેઈ વાર આપણને આપણી વ્હાનુંજ વિશ્વરુપ થઈ જવાથી આવા બુલાવામાં પડી જવાય છે; પણ વિચાર કરી એવાં આપણાં ચાલવાની અર્થ અપૂટ શક્તિ છે એવો અનુભવ થવા માંડે છે. આવો અનુભવ થયા પછી કેઈ પણ કારણને લીધે મારો ઉત્સાહ જોડે થઈ જતો નથી.

x

x

x

x

અરે લાઈ ! હું વિચારો લડજ કેવી રીતે ! મારા કિશનવમાં તો એવી લગભગટ મજલ કરવાનુંજ લખાયું છે

કે અનંત વર્ષો સુધી રાતદહાડો, પળવારનો વિરામ લીધા વગર ટાંટીઆ ઘસડયોજ નહિં છું તોપણ મારા રસ્તાનો છેડો આજ સુધી તો મારી નજરે પડ્યો નથી. ત્યારે હવે મને કહો જોઈએ કે મારાથી અધવચ્ચ વિસામો લેવા કેવી રીતે થોભાય ? મને મારી રાડકનો છેડો ન દેખાય ત્યાંસુધી મને કળજ કેવી રીતે વળે ? મારા આ લાંબા રસ્તાનો કોઈ દહાડોય છેડો આવશે કે નહિ અને મને નિરાંતે ઠરીને જોસવાનો વખત આવશે કે નહિ તેનોજ હવે તો મારા મનમાં સંદેહ પેદા થવા લાગ્યો છે.

હું મારી આંખ આગળ ચોખ્ખું જોઈ છું કે મારી સામે કદી પણ પૂરો ન થાય એવો અનંત માર્ગ પડ્યો છે તો પછી થાક ખાવાનો મનમાં વિચાર આવતાં મારો જીવ ગભરાઈ ઉઠે એમાં કાંઈ નવાઈ છે ? ખાસ કરીને તો યુક્તિ અને તર્કનાં દૂરળીન માંડીને જોતાં પણ આ સીધી સડક ઘણું આઘે ગયા પછી પણ પૂરી થતી હોય એવું કથુંજ દેખાતું નથી.

x

x

x

x

મારા મિત્રો મને કોઈ કોઈ વાર કહે છે: “ અલ્યા ભાઈ ! આજનો દહાડો તો આરામ લે. વ્રત, નિયમ પાળતાં પાળતાં તો તારી આખી જિંદગી એમ ને એમ પૂરી થઈ જવાની. પણ મૂકતાંમાં પણ ગરકી જાય એવી નરમ પોચી તળાઈ ઉપર પોઢવામાં કેવી મઝા છે તે તો જો ! આજનો દહાડો તો સાફ સાફ ખાઈ લે, અમારી સાથે વાતોના તડાકે મારી લે—સારાં સારાં વસ્તુ તો શરીરે અડકાડ લલા ! તે ગળ્યો ગળ્યો શીરો તો કદી મોઢામાં મૂક્યોજ નથી. જરાક વાર થોભી જઈને ખાઈ લે; તેમાં શું તારા બાપનું બગડે જવાનું છે ? એકજ દિવસ મનને મોજ કરાવવાથી શું મોઢું કસાન થઈ જવાનું છે ? અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્ । આજ

નિયમ પાળવાં તે પણ સારું ન દહેવાય. આજનો રૂઢો
 વસ છે-બસ, આજનોજ દિવસ તું. આનંદ લોગવી લે-
 ! સૂકી બાદા જેવી સડકે ઊડીને તું ઘોડી વાર તો ઇંધડે
 સો રહીને આરામ લે. જો તો ખરો, આપણે કેવી મજેની
 ચિક વાતો કરીશું !” પરંતુ મારે ઘેર પહોંચી જવાનો
 રસ્તો મારા મનમાં આવે છે એટલે આ મીઠા મીઠા ચળકો
 ને અકારા લાગે છે-મને તેમાં કશો રસજ નથી આવતો.
 હું તો તે મારા વકાલા ગિત્રોને જવાળ આપવા જેટલો
 રખત પણ ન બગાડતાં ધીરે ધીરે મારો રસ્તોજ કાપવા
 મંડી બાકે છું.

x

x

x

x

તહેવાર અને માંગલિક પ્રસંગો બહુ કાંઠાકાંઠે અને
 આનંદોલ્લાસ સહિત ઉજવાય છે. બધે ધામધૂમ મચી રહે
 છે-ત્યાં લેઈએ ત્યાં રસિકતા અને ચણગારની જમાવટ
 થઈ રહી છે. જેની લોકો ઘણા દિવસથી રાહ લેતા હતા
 અને જેને ત્રાડ તૈયારી કરી રહ્યા હતા તે આનંદનો ઉજ-
 માળો દિવસ આજે આવી પહોંચ્યો છે. ચોતરફ આનંદો-
 લ્લાસની સામગ્રીઓ જેની તેની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગઈ છે.
 એ બધી વસ્તુઓ એકજ પ્રકારની બહેરાત કરી રહી
 છે કે “આવો, આજે બસ આનંદોલ્લાસમાં અને હપની
 લૂંટાલૂંટમાં મશગૂલ થઈ જાઓ. તમારી તમામ ઇન્દ્રિયો-
 ની લગામ છૂટી મૂકી દો અને તેમના વડે લૂંટાય તેટલો
 આનંદ લૂંટી લો. આજે બધુંજ બૂલી જઈને મોજ ઉડાવો.
 બસ, આજે તો આનંદ ! આનંદ ! બીલું કાંઈજ નહિ.”

પણ અરે ! મારે જેવાને માટે તો આ કામ પણ
 ઘણું કઠિન છે. આજનો દિવસ પણ મારાથી વ્યર્થ કેમ
 ગુમાવાય ! મારા પૂર્વ આદર્શ ગુરુ અને તેના ઉચ્ચ સિ-
 દ્ધાંતો, જેના સ્મરણમાં અમે આજના દિવસને પવિત્ર

મનનીને પીચી. તેનું સ્મરણ મનમાં તાણુ ચતાં મને તો
 રૂપર કહી તેણે સ્મરણમરની બચાવ પ્રવૃત્તિમાં તે દિવસને
 ધરણાદ કરતાં સંકેત અને જગ પેલા છે. આપણા
 પૂર્વજો સ્મરણોકમાં રહ્યા રહ્યા તેમનાં સંતાનોની હૃદય
 બારે પેઢની સાથે જોડ રહ્યા હશે. ભારે તો આપણે પર્વ
 આપણને એકજ કર્તવ્યમાર્ગ બતાવે છે કે આજે આપણે
 સંયમહીન અને શિથિલ ન ચતાં જમારે સાવધાનતા-
 પૂર્વક સંયમી બનવું જોઈએ.

આજે વિજયાદશમીનું પર્વ છે. આજે આપણા મર્યાદા-
 મુક્તોત્તમ સમ સમયદ્રે અસુરોનો પરાજય કર્યો હતો.
 તેમની દેરીખમાન વિજયી માતાનું સ્મરણ જે આપણા
 મનમાં તાણુ થાય તો આપણે જાણી લેવા મળીને આજનો
 પવિત્ર દિવસ ફાકટ “સાક્ષી દીક્ષી” કરવામાં ધરણાદ કરતા
 ચટકીએ. સમયદ્રણનો પવિત્ર ક્રિયાત્મક ઉપદેશ આપણા
 હૃદયનાં ઉંડાણમાંથી શુભ ઉડે છે અને આપણી આજની
 હીન પતિત દશાને માટે આપણે ફરીથી સાચી વ્યાકુળતાની
 વેદના અનુભવીએ છીએ. તેમ થતાંજ સારી સારી ચટાકાદાર
 રસોઈ આરોગવામાં અને માનતાનમાંજ આજનો તહેવાર
 ઉજવવાનું પાખંડ આપણે નજ કરી શકીએ. તે જ્ઞાનપાનનો
 અને મોજમજાહનો તહેવાર તો નજ થઈ શકે. આજનાં
 પર્વની ભવ્યતા અને પવિત્રતાને આવી રીતે બ્રહ્મ કરીને
 આપણે ભારે પાપ કરી રહ્યા છીએ એવું આપણને જ્ઞાન થવું
 જોઈએ. આજે તો સાઈં સાઈં જાણું અને સારાં સારાં લૂગ-
 ડાં ઘરેણાં પહેરીને ફરવા નીકળવું એ આપણું આવશ્યક
 કર્તવ્ય છે, એવી માન્યતાનો જોછાડ જોઢીને આપણી
 જાતને આપણે નજ છેતરી શકીએ. મારા અંતઃકરણના
 કોણ જાણે કયા જૂણામાંથી મને વારંવાર પરોણીની અણી
 ઘોઆયા જ કરે છે અને મને આગળ માર્ગ કાપવા ધકેલે

છે; તેથી કરીને આજ તહેવારનો દિવસ છે એમ સમજીને વિખાત્તિ લેવાને બહલે હું તો તે દિવસે રોજના કરતાં પણ બે ચાર ડગલાં વધારે ચાલી નાખું છું.

હે ત્રિભુવનના સ્વામી ! મારા પ્રભુ ! તમે દીનવત્સલ છો. તમે તમારાં સંતાનોની આ તીર્થયાત્રાને માટે ઘણીજ ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી રાખી છે. લોકો મને બટકાવે છે કે અધ્યા ! તારો રથ તો આવ દોડ્યો. કાંકાપુરી જેવો થઈ ગયો છે. ઘોડા દિવસમાંજ તે આરીઆડમણ થઈ જશે અને રસ્તા વચ્ચે ભાંગી પડશે; પણ હે કરુણાસિન્ધુ પ્રભુ ! મને તારા તરફથી સૂચના મળી ચૂકી છે કે જ્યારે આ મારો રથ રસ્તે ચાલતો ચાલતો ભાંગી પડશે ત્યારે હું છેક સાધન વગરનો નહિજ રહું. ત્યારે હું છેકજ અસહાય અનાથ બનીને નહિજ રહી મરું; પણ જેણે આ સમસ્ત બ્રહ્માંડની રચના ઉભી કરી છે તેનો ગેળી હાથ મારે ચાડુ એક તલત નવો અને ઉત્તમ રથ તૈયાર કરીજ આપશે અને ત્યાંસુધી મારી યાત્રા પૂર્ણ કરીને હું મારા પોતાના અસલ તીર્થ-સ્થળ સુધી ન પહોંચી જાઉં ત્યાંસુધી મને જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે નવા નવા રથ મળ્યાજ કરવાના પછી હું આ માટે રથની ફિકર કરતો ફરું ? આ માટે હું મારી યાત્રા અટકાવીને મારા રથના સમારકામમાં મારું ચિત્ત પરોવું ? આ માટે રસ્તા વચ્ચે ઘોડી જઈને તેને ઠીકઠાક કરવામાં ગયવા તેના ઉપર રંગરોગાન લગાડવામાં મારો વખત ખરબાદ ફરું ? આ રથ જેવો છે તેવો પણ મારા માલિકે મને યાત્રા કરવાને માટે ઉછીનો આપેલો છે. એનો માલિક તો તેજ છે. હે પ્રભુ ! તમે જ આ રથના ચાચા માલિક અને પ્રેરક છો. તમારે એનું જે કસ્તું હોય તે કરો; એ બધી રીતે જ તમારો પોતાનો છે.

ઓ મારાં સ્નેહી સંબંધીઓ ! તમે મારા ભાશાની પોટલીમાં તમારાં પૂરી-પકવાન બાંધી આપવાનું માંગે વાળો. મારે તે કશા બપનાં નથી. ઉલટો મારે એટલો નકામો બોલો ઉંચકવાનું થશે. જરા આમ તો મુજો ! તમે આટલા બધા અશ્રદ્ધાવાન ક્યાંથી ? મારા માલિકની દયામાં વિશ્વાસ રાખો. તેણે પહેલેથીજ મારા પ્રવાસને મુખરૂપ બનાવવા સારૂ મારા માર્ગની બેઠ બાબુએ મીઠાં અને પાકાં ફળથી લચી પડતાં વૃક્ષો પોતાને હાથેજ ઉગાડી રાખ્યાં છે. તમે સો મારા ઉપર ઘણોજ પ્રેમ રાખો છો તે કબૂલ રાખતાં પણ તમે તમારા પ્રેમનો દાવો કરીને મને તમારાં રેશમી વસ્ત્રોમાં અને જાડન તથા કાલર નેકટારનાં બાંધનોમાં જકડી રાખો તે હું કેમ ચલાવી લઉં ?

તમે મારે હાથે પગે બારે બારે ઘરેણાંની બેડીઓ ઝાડી છે તેથી મારા શરીરનો બાર વધી પડે છે અને રસ્તે આસવામાં મને ઘણીજ અડચણ પડશે તેનો તો તમને ખ્યાલજ નથી આવતો ?

પ્રિય બાંધુઓ, તમે ગાણતા નથી, પણ જે રસ્તે મારે ચલાવવાનું છે તે રસ્તે જનારા લોકો તો મારો આવો વેચ એકને મારાં વખાણુ નહિ કરે પણ ઉલટા મારી મરડવી કર્યો. તમારાં પડિતવેલાં સૂનરાં ઘરેણાંથી મારા શરીરની રોજના તો નચીજ વધવાની. મહિરબાની કરીને મને એકે તેથી વસ્તુઓ પડિતવીને વધારે બેડાળ અને લગનનો ન ખાતરી છે. હું જેવે છું તેવોજ મને મહિર કે. પણ જે લીધેલોજ નહિ જવો હું નીચોજ છું ત્યાંની પસિલ મેરી કેમ તે આ અનિચ્છ-અનિચ્છ-વસ્તુઓ કદાચ મારાં પડિતજ નવતર મહેલે મને તે ત્યાં જાણી હાથેજ ચલાવી નહિ જાય. પણ તમારો પ્રિય નક પડિતવેરે કરેલી નેકટારનું અર્થ મારા ન કરે. અને તમારા અનિચ્છ ત્યાં પડે અને તમારા

ખીલ્લ જાયા આડંબર વગરજ મને રસ્તાં રીતે મારે
રસ્તે જવા દે. મને મારા પોતાના અસલ સ્વરૂપમાંજ મારા
ઇંદ્ર તીર્થ સુધી પહોંચી જવા દે.

* * * *

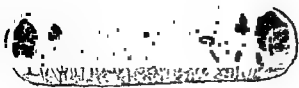
મેં તો હવે નિશ્ચય કર્યો છે કે રસ્તામાં પશીઓનાં
મધુર સંગીત સાંભળવાને માટે પણ નહિજ યોજું. હું ચાલતાં
ચાલતાં બંદે સાંભળી લઈશ, પણ ઉભો તો નહિજ રહું.
રસ્તામાં સુંદર સુંદર દેવો આવશે તેમને પણ હું આનંદ-
સહિત જોઈશ ખરે, પણ તેમના સૌન્દર્ય ઉપર મોહિત થઈ
હું કેઈ કેમણે ઉભો તો નથીજ રહેવાનો. રસ્તે ઉગેલાં
પુષ્પોની સુગંધ લેવાને હું મારાં નસકોરાં બંદે ઉઘાડાં રા-
ખીશ, પણ તે રૂપાળાં પ્રુથ્વોદાર ફૂલ તોડી લેવા સારૂં હું
મારી સડક ઉપરથી એક ડગલું પણ આગોપાછો ચવાનો નથી.

હરે હરે સુધી ફેલાએલાં લીલાં છમ મેઘાનોની ચોભા
નીરખીને હું મનમાં ઘણો મન્ન થઈશ, પણ તેમાંના કેઈ
પણ સ્થળના સૌન્દર્યની પાછળ યેલો જનીને હું ત્યાંની
કાંટાવાળી પગદંડીઓ ઉપર ભટકવા મારી સડક ઉપરથી
નીચો ઉતરું એ તો કદી જનવાનું નથી.

જળી મેં જોયો પણ નિશ્ચય કરી લીધો છે કે
રસ્તામાં મને મારો કેઈ પરિચિત સ્નેહી મળી જશે
અને તે પોતાની આથે પ્રેમાલાપ કરવાને સારૂં જરાક
યોજી જવાનું મને કહેશે તો તેને પણ હું ચોખ્ખું
સંભળાવી દઈશ કે “ભાઈ! મને મારે સુકામે પહોંચતાં
અસૂઈ થઈ બાથ છે, મને રોકો મા.” એમ કહીને હું તો
મારે રસ્તે ચાલવા માંડીશ. મને મારે રસ્તે આગળ વધવામાં
જે મહદગાર થાય તેજ હવે મારો સગો અને તેજ
મારો મિત્ર.

અરે બાપ ! હું તમને પૂછું છું કે જીવનમાર્ગના પ્રવારીને ચેન પડેજ કેવી રીતે ? આપણે પોતાને ઘેર જઈને જોડા વગર રસ્તામાં સ્વડતાં જાળકોના જીવને કસરત કેવી રીતે વળે ? માટે આવો ભાઈઓ ! આપણે રાતદિવસ જાગતાં ને ઉઘતાં, હસતાં ફરતાં, સૂતાં ને ઊંચતાં આપણી કમ્મર તો કસેલી ને કસેલી જ રાખીએ, જાંઘો વખત સાવધાન રહીએ અને આગળ ને આગળ ડગલાં ભરતાં જ જઈએ. અહીં અધવચ વિશ્રામ અથવા શાન્તિની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. મુસાફર રસ્તામાં આનંદ અને શાન્તિ લોગવી શકેજ શી રીતે ? ચાલો ભાઈ, હવે જાહુ મોડું થાય છે. હવે તમે તમારી રમતો પડતી મૂકો અને આપણા પોતાના ઘરની શોધમાં રાતદિવસ થાક્યા વગર-વિસામો લીધા વગર-આગળ ને આગળ જ ધપતા જાઓ અને જ્યાં સુધી આપણા મૂળ ધામના પવિત્ર જ્યોતિષી ઝગમગતા દિવ્ય પ્રદેશ ઉપર આપણે પગ ન મૂકીએ, જ્યાં અનંત પ્રકાશ ને અગાધ શાંતિ કદી પણ મંદ થાય નહિ એવું ચૈતન્ય અને અપાર અનિર્વચનીય આનંદ આપણું સ્વાગત કરવાને અનાદિકાળથી આપણી આવ્યાની રાહ જોતાં ઉભાં છે ત્યાં પહોંચી જતા સુધી આપણે અધવચ આરામ લેવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરીએ.

તરંગ ૧૫ મો—દુંકી નજર અથવા માથોપિયાનો નેત્રરોગ

અત્યારે તો આપણે જ્યાં જઈએ ત્યાં લોકોને ચક્ષુમાં પહેરીને ફરતા જોઈએ છીએ. એનું મોટું કારણ તો એ છે કે ઘણા લોકોને દુંકી નજર-જેને અંગ્રેજીમાં 'શોટ' સાઇટ' અથવા માથોપિયા કહે છે-તે દર્દ લાગુ પડ્યું છે. જેની આંખે આવું દર્દ થયું હોય તેનાથી આવેની વસ્તુ દેખાતી નથી. આ રોગ જગતમાં અનાદિકાળથી આવ્યો આવે છે કે હમણાં હમણાંજ નવો સવો પેદા થયો છે. તે તો સમ લાગે; પરંતુ આટલી વાત તો સાચી જ છે કે હાલમાં આવા રોગવાળા માણસોની સંખ્યા પહેલાંના ઠરતાં બહુજ વધી ગઈ છે. જેઓ આંખે ચક્ષુમાં પહેરીને ફરે છે તેમના ઉપરાંત એ રોગવાળા બીજા ઘણા છે પણ તે લોકો બિચારા મરીજ હોવાથી ચક્ષુમાંના પેન્ડા ખસવી શકતા નથી. એવા લોકો વગર ચક્ષુમાંએ ફરે છે અને તેથી તેઓ ચોતાને ઘણેલો રોગ સારે બહાર કરી શકતા નથી.

પ્રાચીન દેશોના એક વિદ્વાન કહે છે કે, આપણા પૂર્વજો 'અરબ્ય' તો હતા, પણ તેઓની નજર એટલી લાંબી હતી કે જે તારાઓ અને નક્ષત્રોને આજના સૂર્ય લોકો દરખીન માંડીને જોઈ શકે છતાં તેમને તેઓ ચોતાની નરી આંખે જોઈ શકતા અને એ રીતે તેઓ વગર દરખીને બ્રોતિપવિધાનાં સત્યો બહી લેતા. આ દૃષ્ટિબિન્દુથી

મરે બાઈ ! હું તમને પૂછું છું કે જીવનમાર્ગના
 પ્રત્યક્ષીને સેન પડેજ કેવી રીતે ? આપણે પોતાને જે
 જઈને મેડા વગર રસ્તામાં રાહતાં ગાળકેના જીવને કસર
 કેવી રીતે મરે ? માટે આપો બાઈઓ ! આપણે સતદિવસ
 જાગતાં ને ઊંચતાં, નરતાં દુસ્તાં, સૂતાં ને ઊંચતાં આપણી
 કમર તો કસેલી ને કસેલી જ રાખીએ, બધો વખત
 આજીવન મૂકીએ અને આગળ ને આગળ કમરમાં બસતાં
 જઈએ. આવી જામવા નિગ્રામ અથવા શાન્તિની આશા
 રાખવી એ બચન છે. મુસાફર રસ્તામાં આનંદ અને શાન્તિ
 લોગવી શકેજ શી રીતે ? આપો બાઈ, હવે બહુ મોડું થાય
 છે. હવે તમે તમારી રમતો પડતી મૂકો અને આપણા
 પોતાના ઘરની શોધમાં સતદિવસ થાક્યા વગર-વિ-
 સામે લીધા વગર-આગળ ને આગળજ ધપતા જાઓ અને
 જ્યાં સુધી આપણા મૂળ ધામના પવિત્ર જ્યોતિષી અગ-
 મગતા દિવ્ય પ્રદેશ ઉપર આપણે પગ ન મૂકીએ, જ્યાં
 અનંત પ્રકાશ ને અગાધ શાંતિ કદી પણ મંદ થાય નહિ
 એવું ચૈતન્ય અને અપાર અનિર્વચનીય આનંદ આપણું
 સ્વાગત કરવાને અનાદિકાળથી આપણી આંખ્યાની રાહ
 જોતાં ઉભાં છે ત્યાં પહોંચી જતા સુધી આપણે અધવચ
 આરામ લેવાનો વિચાર સરળો પણ ન કરીએ.

તરંગ ૧૫ મો—દુંડી નજર અથવા માથોપિયાનો નેત્રરોગ

અત્યારે તો આપણે જ્યાં જઈએ ત્યાં લોકોને ચક્ષુમાં પહેરીને ફરતા લોઈએ છીએ. એવું મોટું કારણ તો એ છે કે ઘણા લોકોને દુંડી નજર-જેને અંગ્રેજીમાં 'શ્રાટ' સાઈટ' અથવા માથોપિયા કહે છે-તે દર્દ લાગુ પડ્યું છે. જેની આંખે આવું દર્દ થયું હોય તેનાથી આંખની વસ્તુ દેખાતી નથી. આ રોગ જગતમાં અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવે છે કે હમણાં હમણાંજ નવો સ્વો પેદા થયો છે તે તો સામ જાણે; પરંતુ આટલી વાત તો સાચી જ છે કે હાલમાં આવા રોગવાળા માણસોની સંખ્યા પહેલાંના કરતાં બહુ જ વધી ગઈ છે. જેઓ આંખે ચક્ષુમાં પહેરીને ફરે છે તેમના ઉપરાંત એ રોગવાળા ખીચ ઘણા છે પણ તે લોકો બિચારા પ્રીતિ દેવાથી ચક્ષુમાંના પેશા ખરચી શકતા નથી. એવા લોકો વગર ચક્ષુમાં ફરે છે અને તેથી તેઓ પોતાને ધણેકો રોગ ચાને લાકેર કરી શકતા નથી.

પાશ્ચાત્ય દેશોના એક વિદ્વાન કહે છે કે, આપણા પૂર્વજો 'અસ્વચ' તો હતા, પણ તેઓની નજર એટલી ટાંબી હતી કે જે તારણો અને નશ્તોને આજના અસ્વ લોકો દૂરબીન માંડીને લોઈ શકે છે તેમને તેઓ પોતાની નરી આંખે લોઈ શકતા અને એ રીતે તેઓ વગર દૂરબીન લેવોતિપવિધનાં ચર્યો ખાટી લેતા. આ દ્રષ્ટિબિન્દુથી

વિચાર કરતાં તો અત્યારની આખી માનવજાતિને-જેમની આંખે ચશ્માં નથી આંખ્યાં અને તેથી જેઓ પોતાને નીરોગ માને છે તેઓને પણ-આ ‘દુઝી નજર’ અથવા શોટ-સાઈટનું દર્દ તો લાગુ પડેલું જ છે.

વળી જેવી રીતે કેટલાકને આવેની વસ્તુ ન જોઈ શકવાનો નેત્રરોગ થાય છે, તેવીજ રીતે બીજા કેટલાકને પાસેની ઘણીજ નાની સૂક્ષ્મ વસ્તુ સૂઝતી નથી. તેમને આવેની વસ્તુ ચોખ્ખી દેખાય, પણ પાસેનીજ ન દેખાય. આવા લોકોને “બેતાળાં” આંખ્યાં કહેવાય છે. એવા લોકો પોતાની આંખે બહિર્ગોળ કાચવાળાં ચશ્માં પહેરે છે અથવા તેથીએ જ્યારે બરાબર ન સૂઝે ત્યારે ચડતા ઉતરતા નંબરના ‘મેગ્નિફાઈંગ ગ્લાસ’ વાપરે છે.

* * * *

આ તો જાણે બહારનાં સ્થૂળ નેત્રોની વાત થઈ, પણ સ્થૂળ નેત્રોને લાગુ પડતા દુઝી નજર નામના નેત્રરોગનું હું અત્યારે વર્ણન કરવા બેઠો નથી. મનુષ્યમાં જે કાંઈ છે તે બધું તેનાં સ્થૂળ નેત્રોમાંજ હોત તો ભક્ત સૂરદાસ, વિરજા-નંદ સ્વામી, મિલ્ટન વગેરે આંધળા પુરુષો સંસારભરમાં બરેબરા કાન્તિદર્શી થઈ ગયા તે ન થાત અને આપણે પણ આપણું જેટલું કામ આપણાં અંદરનાં નેત્રો વડે કરીએ છીએ તેટલું બહારનાં નેત્રો વડે નથીજ કરતા. આપણું હરકોઈ કામ, હરકોઈ પ્રવૃત્તિ આપણાં અંદરનાં નેત્રો વડે થાય છે. તેથી કરીને જો અંદરનાં નેત્રોને ઉપર કહ્યો તેવો દૂંદી નજરનો રોગ લાગુ પડ્યો હોય તો તો તેની સ્વરૂપામણીમાં બહારનાં નેત્રોને રોગ કાંઈજ હિસાબમાં નથી. તેનાથી જેટલી હાનિ થાય છે તેના સેમા ભાગની પણ બહારની આંખેના રોગથી થતી નથી. જેમની અંદરની આંખો વડે આવે સુધી દેખાતું ન હોય તેમની

દયા તો ખરેખર દયાને પાત્રજ ગણાવી એકએ. જેમની અંદરની આંખોને દૂંઠી નજરનો રોગ લાગુ પડ્યો હોય એવા લોકોની સંખ્યા તો જેવા લોકોના કરતાંએ ઘણી મોટી છે. આખો સંસાર દુઃખથી વ્યાપ્ત બની રહ્યો છે અને આર્તનાદ કરી રહ્યો છે તેનું એકજ નિદાન છે કે તેમને અંદરની આંખોની દૂંઠી નજરનો વ્યાધિ થયો છે. આંખેની વસ્તુ અથવા આંખેની પરિસ્થિતિ તેમની આંખે દેખાતી નથી તેથી તો આ સંસારમાં ચો હાથવોય કરતા દૂર છે. કોઈ એવો સૂરમો કે નયનાંજન બતાવે કે જેથી આ દૂંઠી નજરનો વ્યાધિ મટી જાય ? અરે ! ચક્ષુમાંના નંબર કાઢી અપનારા ચક્ષુમાંવાળાઓ, પઠ્ઠીધર ડોક્ટરો, નેત્રવૈદ્યો અને ‘આઈરપેશિયાલિસ્ટો’ ! છે તમારી પાસે અંદરની આંખને લાગુ પડતી દૂંઠી નજરનાં ચક્ષુમાં ? અરે બાપુ ! મને તો એવું કહેવાનું મન થઈ આવે છે કે “પહેલાં તમારી પોતાની આંખો તો મુધારો; પછી બીજાની આંખોએ ચક્ષુમાં અથવા સૂરમો લગાડજો.” દૂંઠી નજરનો રોગ માત્ર બહારનાં સ્થૂળ નેત્રોને જ થાય છે, એવું નથી. એ તો બહુજ ઉંડું દર્દ છે. હું તો આ વાસ્તવિક દૂંઠી નજરના અથવા અંદરની આંખોની દૂંઠી નજરના રોગનો દેહાવો જોઈને હેબક ખાઈ ગયો છું.

* * * *

હું ત્યારે નાનો છોકરો હતો અને ચોથી ચોપડીમાં મણુતો હતો ત્યારે મારાથી વર્ગમાંના કોળા પાટીઆ ઉપર (બેંક બોર્ડ) લખેલું વંચાતું ન હતું. કેમકે એક નાનપણથીજ મારી આંખોનું દૂંઠી નજરનું દર્દ ઘણું સખત હતું; પણ ત્યારે મને ખબર પડી ગઈ કે હું કોઈને વચ એટલા માટે થાઉં છું કે મારી નજર દૂંઠી થઈ ગઈ છે; હું કામી લોકો અદેખો અને મિથ્યાભિમાની પણ એટલાજ માટે થાઉં છું

આનું કરવું શું ? વિષયલોગમાં ગુલતાન થઈ ગએલાને પોતાનાં ઠરોનું પરિણામ સૂઝતું નથી. ધનતું દાન કરવું એ તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ છે એ વાત કંજૂસને, સાંકડા મનના માણસને સૂઝતી નથી. શાળામાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓને બળવાળા ફાયદા સૂઝતા નથી. દેશને માટે મરી શીટવામાં કેટલે આનંદ આવે છે તે કાયરની આંખે દેખાતો નથી. પરિશ્રમનું આવેનું મીઠું ફળ આળસુને સૂઝતું નથી. અંધળાને રૂપ દેખાતું નથી. હવે આ મહારોગનો ઉપાય શો કરવો ? જેમની આંખેજ સૂઝતું ન હોય એમાં તેમનો શો વાંક કાઢીએ ? વાંક તો તેમની હાથિનોજ છે.

x x x x

હરેક માણસ પોતે જોતલે દૂર જોઈ શકે છે તેટલે ઘુપી તો હરકોઈ માણસ મુજ કાર્યજ કરતો રહે છે. જાણી જોઈને કોઈ ખાડામાં પડતું નથી, પણ હરેકને હાથિમર્યાદા હોય છે-કોઈને લાંબી તો કોઈને ટૂંકી. એટલી મર્યાદામાં તો બધાએ મુજ કર્મજ કરે છે; પણ એ મર્યાદાની બહાર ? ત્યાં સૂઝતું નથી એટલે ખોટામાં પગ પડે છે. કોઈ કોઈ લાંબી નજરવાળા આપો સંસાર અને સંસારનું વસ્ત્ર ધયા-વા નોપ શકે છે, તેઓ સંસારનો પૂરેપૂરો આનંદ માને છે.

હિન્દુસ્તાનના વતનીઓમાંથી જેમની આંખે દેશ તૂટે છે તેઓ પોતાના દેશની ગુલામીની બેઠીઓ તોડવા અધીરા થઈ જાય છે અને દેશને માટે કડબમાં કડબમાં તાવતી આંખમાં તપવાનું કામ તેમને માટે અતિસહજ છે. તેવા લોકો દેશને માટે ઉત્તર તપકર્ચોજો જ દરે છે અને તેટલું રૂપ માત્ર કરે છે. જેમની આંખે પોતાના નાના નાના દોષ દેખાય છે તેઓ ઉપલિખા રત્ના ઉપર ખૂબ પેમાઈ આગમ પાડે છે. જેમનો નજર પોતાના 'ધન' અને 'જાતના' એ બે વસ્તુઓ દેખાય છે તેઓ બહુજ પહોંચના સુખોના

હે મારી નજર દૂંકી થઇ ગઇ છે, ત્યારથી મારી બકતને
આંખોના વ્યાધિની વાત તો હું ભૂલી જ ગયો અને મને
મારા સાચા રોગની-મારી અંદરની આંખોની દૂંકી નજર
ની ચિંતા પેઠી. મને ધરાબર સમજાઇ ગયું છે કે હું
આવેની વસ્તુ જોઇ શકતો નથી તેટલા માટેજ હું સર્વ
પ્રકારની પાપવૃત્તિને તાળે થાઉં છું. હું દૂંકી નજરને
છું તેટલા માટેજ હું સંસારમાં બંધાયે રહ્યો છું. આપણ
બધાંજ શાસ્ત્રો અદર્શન અથવા 'અવિના'ને શામાટે મને
વ્યાધિ કહે છે, શામાટે તેનેજ બધા વ્યાધિનો મૂળમંત્રી
માન્યો છે તે બધું હવે મને સમજાય છે.

x

x

x

x

કાળકાલ તરીકે જીવનની આંખોને આવેથી બચાવું આપણ
પાપમય દેખાવું નથી લેવાયે ઘટમણ વહેવું વાંકું આવું
આપણે જોનાંજ કમો પાછળ તેમની આંખી જીવનની જાણ
માટે છે અને પાછળથી પસ્તાવો કરે છે.

હિંદુસ્તાનના જનનીઆને તેમનો દેશજ સમજીને ત્યાં
કેદારનાથે જઈ દેશ દેખાય છે ત્યારે તેનું અવિન્ય દેખવું
નથી એટલાજ માટે તેઓ પસંદથી કપડાં પાંડે છે. દેશને
મટે નિરોધન વિનાના જગત આવે ત્યારે ત્યાંથી કદાચ
જોઈ આવે છે અને એવાં એવાં દેશનું ત્યાંજ અધિક વાપ
રેલું જાય છે. વિનવા અવિન્યદેશનું જગત જાણે છે. એક વાક્ય

વર્ણન - ૧૯૨૦ નું જીવન દેશનાં વિનવા અવિન્ય
જગતે જાય છે. એવાં એવાં દેશનું ત્યાંજ અધિક વાપ
રેલું જાય છે. વિનવા અવિન્યદેશનું જગત જાણે છે. એક વાક્ય

વર્ણન - ૧૯૨૦ નું જીવન દેશનાં વિનવા અવિન્ય
જગતે જાય છે. એવાં એવાં દેશનું ત્યાંજ અધિક વાપ
રેલું જાય છે. વિનવા અવિન્યદેશનું જગત જાણે છે. એક વાક્ય

નહીં કરવું શું? વિષયભોગમાં સુવ્રતાન થઈ બંધાયેલો
 પાત્રનાં કર્મોનું પરિણામ સૂઝતું નથી. ધનનું દાન કરવું
 તેનો સ્વયંચાલિત ઉપયોગ છે એ વાત કંબુસને, સાંકડા
 નના માણસને સૂઝતી નથી. સાળામાં જાણના વિદ્યાર્થીઓને
 મધુવાના ફાયદા સૂઝતા નથી. દેશને માટે મરી શીટવામાં
 કંઈકે આનંદ આવે છે તે કાયદગી આંખે દેખાતો નથી.
 પરિશ્રમનું આગેનું મીઠું ફળ આજસુને સૂઝતું નથી.
 આંધળાને રૂપ દેખાતું નથી. હવે આ મહાદેવનો ઉપાય
 શો કરવો? જેમની આંખેજ સૂઝતું ન હોય એમાં તેમનો
 શો વાંક કાઢીએ? વાંક તો તેમની હાથિનોજ છે.

x x x x

દરેક માણસ પોતે જોતલે દૂર જોઈ શકે છે તેટલે
 સુધી તો હરકોઈ માણસ શુભ કાર્યજ કરતો રહે છે. બાણી
 જોઈને કોઈ ખોટામાં પડતું નથી, પણ દરેકને હાથિમર્યાદા
 હોય છે-કોઈને લાંબી તો કોઈને ટૂંકી. જોટલી મર્યાદામાં
 તો બધાએ શુભ કર્મજ કરે છે; પણ એ મર્યાદાની બહાર?
 ત્યાં સૂઝતું નથી જોટલે ખોટામાં પગ પડે છે. કોઈ કોઈ
 લાંબી નજરવાળા આજો સંસાર અને સંસારનું તત્ત્વ યથા-
 વત જોઈ શકે છે, તેઓ સંસારનો પૂરેપૂરો આનંદ માણે છે.

હિન્દુસ્તાનના વતનીઓમાંથી જેમની આંખે દેશ સૂઝે
 છે તેઓ પોતાના દેશની શુભામીની બેઠીઓ તોડવા અધીરા
 થઈ જાય છે અને દેશને માટે કંઈકમાં કંઈકમાં તાવણી-
 ઓમાં તપવાનું કામ તેમને માટે અતિસહજ છે. તેવા
 લોકો દેશને માટે ઉત્તમ તપશ્ચર્યાઓ આદરે છે અને તેટલું
 પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જેમની આંખે પોતાના નાના નાના દોષ
 દેખાય છે તેઓ ઉન્નતિના રસ્તા ઉપર ખૂબ વેગથી આગળ
 પડે છે. જેમની નજરે પોતાનો 'ધર્મ' અને 'આત્મા,' એ
 બે વસ્તુઓ દેખાય ■ તેઓ બહુજ સંહજમાં સુક્રિતના

હલમ તો એકલા સફળરુનાજ હાથમાં છે. પરંતુ દેાઈને એવો કુરુળ મનુષ્ય-શુર કદાચ ન મળે તો તેણે ગમરાઈ વધું નહિ; કારણ કે ઉદ્ધે સરવાળે તો જે સૌ શુરઓના શુર-પરમ શુરને સરણ જવાનું છે તે તો દરેકે દરેક માણસની પાસેનો પાસેજ છે; તેની લીધા તો માણસ જે ાડીએ માગે તે ઘડીએ મળી શકે એવી છે. પણ એ ઉપરાંત કાં તો શુદ્ધદેવ, કાં તો ચંકર ભગવાન, કાં તો સ્વામી ક્યાનંદ કે કાં તો મહાત્મા ગાંધી અથવા એવા દેાઈ પણ સફળરુએ તમારી આંખોમાં કાંઈક તો પ્રકાશ પાડ્યો હશે ને-તમને થોડા ઘણા તો દેખતા કર્યાજ છે ને ? જો આમાંના દેાઈએ પણ તમારે માટે આટલું કર્યું હોય તો હવે તમારે શ્રદ્ધાપૂર્વક તેની 'ઉપાસના' કરવાનું એટલે તેની નજીક બેસવાનું બાકી રહે છે. તેમના બતાવેલા સૂરમાની સળીઓ જેમ જેમ આપણી આંખોમાં ફરતી જશે, તેમ તેમ માતી-આનાં પડ કપાતાં જશે, આંખોનું તેજ વધતું જશે અને એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ આપણે પૂરેપૂરા દેખતા થઈ જઈશું' ત્યારે આપણે પણ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક જહાનુ સ્વરે નીચેના સ્તોત્ર વડે આપણા શુરદેવને યાદ કરીશું:-

ધાચરણમુધામઘ્યા ધાનાચનશલાકયા ।

વદુત્યુર્મોલિતેયેન તસ્મૈ શ્રીશુરયે નમઃ ॥

પણ આને માટે તો સાચી શ્રદ્ધા એ એકજ સાધન છે. પહેલાં તો શિષ્ય આ શ્રદ્ધાના બળ વડેજ પોતાના શુરની આંખો વડે જોતો થાય છે. કદી કદી શુરનાં આપેલાં પવિત્ર ચક્રમાં ચઢાવીને પણ પોતાનો રસ્તો જોઈ લે છે, પછી ત્યાં ત્યાં જ્ઞાનાંજનો આંજીને પોતાનાં નેત્રોનું તેજ વધારતાં વધારતાં છેવટે તેને પૂર્ણ દષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એટલા વાસ્તે શ્રદ્ધા એ સંઘરવા જેવી વસ્તુ છે. જો તમારે શ્રદ્ધાએ સાચો સફળશુર તમને મળી ગયો હોય તો તમારી

રોગ તો જુવાનીઆઓને જ હોય છે. કાંઈ ન માનતા હો તો ડોક્ટરોને પૂછીને જાણી કરજો. ઘરડા માણસોની આંખોમાં જે બગાડો થાય છે તે એથી તદ્દન ઉલટીજ નાતનો હોય છે-તેમને આંધળુંજ સૂઝે છે અને નજીકનું નથી સૂઝતું. ઉંમરે પહોંચેલા માણસો જ્યારે કાંઈ વાંચે કે ત્યારે કાગળ આંખથી હાથ દોઢ હાથ છેટે રાખીને વાંચે છે. એ લોકો વાતો કરે છે તે પણ દૂરની, પુતલા જમાનાની. તેમને પોતાની પાસેની વસ્તુજ દેખાતી નથી. આંધો કરીને ઘરડાઓ જુવાનીઆઓને ખીજવે છે અને જુવાનીઆઓ, તેમની પોતાની આંખો પણ બગડેથી છે છતાં, ઘરડાઓની મફકરી કરે છે. પાછી જ્યારે એજ જુવાનો ઘરડા થાય છે ત્યારે તેમના જમાનાના જુવાનોને શિખામણ દેવા લાગે છે. પણ તેઓ જ્યારે જુવાન હતા ત્યારે તેમના વખતના ઘરડાઓની વાતો સમજતા ન હતા; તેમ આ જુવાનોને પણ તેમની વાતોમાં ગ્રમજ પડતી નથી. આ રીતે આંખોના રોગથી સુચવાઈ ગએલા આખા સંસ્કારમાં જ્યાં ત્યાં આંધળા-બહેરૂં ફેલાય છે. ચોખ્ખી દ્રષ્ટિવાળા છે પણ બહુ ઘોડાજ. તેથી કરીને જેને જુવાનીમાં દુઠી નજરનો રોગ નથી લાગ્ય પડ્યો તે જુવાનને ધન્ય છે; કારણ કે તેને ઘડપણમાં લાંબી નજરનો રોગ પણ નહિજ લાગ્ય પડે. જેણે જુવાનીમાંજ પોતાની શ્રદ્ધા શુભાવી નથી તે જુવાનને ધન્ય છે; કેમકે ઘડપણમાં પણ તેની સ્વસ્થ દ્રષ્ટિ તર્ક કરવાને માટે અશક્ત રહી હશે. આવી સ્વસ્થ દ્રષ્ટિવાળા વૃદ્ધ પુરુષોજ જગતના સારા નેતા થવાને યોગ્ય છે. ખીજ તો પોતાની સાથે ખીજાઓને પણ અથડાવી મારે એવા છે. પોતાની જુવાનીમાં દુઠી નજરનો રોગ લાગ્ય ન પડે અને જુવાનીમાંજ શિષ્ય-સાવનો અને ધર્મનો ત્યાગ ન કરે આ બે બાબતોજ સારા નેતાની નિશાની છે. એવો માણસ વૃદ્ધ થતાં સાચો નેતા નીવડે છે, એજ નેતા છે અને એજ શુરુ છે. એવા સ્વસ્થ

દૃષ્ટિવાળા વિરહાચારજી નગતને સાચો રાહ જતાવી શકે છે.

❁

❁

❁

❁

નગતમાં જે જે મહાપુરુષો થઈ ગયા છે તે બધાએ દરદૃષ્ટિવાળા હતા. તેમની આવે સુધી જોવાની શક્તિને લીધેજ તેઓને અનાયાસે આ મહત્ પદ મળ્યું હોય જોઈએ. જેઓ આવેના ભવિષ્યને જરાજરા જોઈ લે છે તેઓ પોતાના કર્મક્ષેત્રને જોટલું વ્યાપક બનાવી દે છે કે તેટલો ભવિષ્યકાળ તેમના કર્મક્ષેત્રની સીમાની અંદરજ આવી જાય છે અને તેથી કરીને તેઓ લાંબા કાળ સુધી હયાતી ભોગવે છે. અઢી હજાર વર્ષ પછી આજે પણ બુદ્ધ ભગવાન હયાતજ છે. ત્રેતાયુગના રામ અને દ્વાપર યુગના કૃષ્ણ હજી જીવતાજ છે; કેમકે તેમની નજર બહુજ આવેના કાળ સુધી પહોંચતી હતી અને તેટલા કાળને તેમણે પોતાના કર્મક્ષેત્રમાં સમાવી લીધો હતો. અને હજી તો એ મહાપુરુષો કોણ જાણે બીજા કેટલાએ યુગ સુધી જીવતા ને જીવતાજ રહેશે. હાલ તો અંદાજથી જોટલું કહી શકાય કે ભવિષ્યના જેટલા સમય સુધી તેમણે પોતાની નજર પહોંચાડી હતી તેટલો વખત તો તેઓ હયાત રહેવાજ જોઈએ.

આપણે સામાન્ય કોટિનાં માનવીઓ આપણી આગળ પાછળના થોડા થોડા વર્તમાનકાળનેજ જોઈ શકીએ છીએ; આવેના ભવિષ્યકાળ સુધી આપણી નજર પહોંચતી નથી; એવીજ રીતે પૂંઠ ફેરવીને આપણી પાછળનો ખૂબ આવેનો ભૂતકાળ પણ આપણે જોઈ શકતા નથી. આવા માણસો જેમ તેમ કરીને પોતાના સાંકડા વર્તમાનકાળમાંજ જીવી શકે છે અને તેમની સામેથી ચાલ્યો આવતો ભવિષ્યકાળ તેમને ગળી જાય છે. કાળ આખા સંસારને ગળતો ગળતો ચાલ્યો જાય છે. જેમની લાંબી નજર ખૂબ આવેના કાળને પણ પોતાની મર્યાદામાં સમાવી લે તેઓજ માત્ર બચી

બય છે. હા, એક વાત ખરી છે કે જેઓ આવેનું ભવિષ્ય
 જોઈ શકે છે તેમને તેમનો વર્તમાનકાળ પોતાના તરફથી
 થોડીક કનડગત કરવા બય છે; પણ એ થોડા વખતમાંજ
 મરી જનારો વર્તમાનકાળ પેલા તપસ્વીઓનું ઠાંધળ
 બગાડી શકેતો નથી. તે તો થોડીજ વારમાં પોતાને મોતેજ
 મરી બય છે. એથી ઉલટું, જેઓ માત્ર વર્તમાનનેજ જોઈ
 શકે છે એવા સામાન્ય ઠોઢિના માનવીઓ વર્તમાનકાળમાં
 ખૂબ આનંદ ઉલ્લાસથી જીવતા તો કેળાય છે, પણ આવેથી
 આશ્યો આવતો કાળ તે ભીરુઓને ચાવી ખાય છે; તેમના વર્ત-
 માનની સાથે તેમનું આયુષ્ય પણ ખતમ થઈ બય છે. માટે
 આવેસુધી નજર પહોંચાડતાં શીખવું જોઈએ. જેનાથી જેટલે
 આવે જોઈ શકાય તેટલે સુધી જોવાને પ્રયત્ન કરવો અને
 આવેનો ઘણી નાની વસ્તુને પણ જોતાં શીખવું. 'દૂરદષ્ટિવાળા
 યાઓ, દૂરદષ્ટિવાળા યાઓ' એજ પોકાર કરતો કરતો કાળ
 આશ્યો આવે છે. કાળ કહે છે કે 'હે ભારતવાસીઓ ! દૂર-
 દ્રષ્ટા યાઓ, નહિ તો હું તમને ખાઈ જઈશ. હે માનવીઓ !
 હે સમાજો ! સંઘો ! રાષ્ટ્રો ! તમે તમારા લક્ષ્યને જેટલું
 ઉંચું કદાચ તેટલું કરો, જેટલું આવે લઈ જવાય તેટલું
 આવે લઈ જાઓ. તમે તમારા કાર્યક્રમ ઘડો ત્યારે પણ
 આવેસુધી નજર પહોંચાડીનેજ ઘડજો. જગતમાં જીવતાં
 રહેવું હોય તો આ એકજ શરતે જીવતાં રહી શકાય છે.
 ઠોઢિને અમર થવું હોય તો તેને માટે પણ આ એકજ
 ઉપાય છે. જે જેટલા આવેના સમય સુધી જોઈ શકશે
 તેટલો સમય તે હયાતી ભોગવશે.'

દ્રાષીર્વાસમનુષદયેત પન્થામ્ ।

લોકોએજ બહુવચનું સત્યાનંદ કાઢી નાખ્યું છે.

કેઈ કહે છે કે આવા લોકોનું હૃદયનું કાલ નાનું છે. તેઓ જમતને બોલકપ છે.

કેઈ કહે છે કે “આવા એકલસૂત લોકો તો બંધેજ હોય છે. મૂકો એમને પડના અને ચાલો આપણે આપણા રસ્તે આગળ ને આગળ.”

કેટલાક લોકો તેમને ગાંધી સમજીને તેમની કંપણ કરે છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા સ્વભાવવાળા માનુષ્યો તેમને પોતપોતાની સમજ પ્રમાણે જુદા જુદા ભાવથી જુએ છે અને તેમને જુદાં જુદાં નામથી જોગખારે છે. પણ સમજાવીતા તો કહે છે કે એ લોકો ‘સંયમી’ અને ‘પદ્યન્ન મુનિ’ છે; માટે ચાલો, આજે આપણે તેમને બહુવચીતાની દૃષ્ટિથી જોઈએ. ગોતા કહે છે કે “આ લોકો સંયમી બનીને બાંધત રહે છે કે જ્યાં બીજા બધા ઉપતા પડવા હોય છે અને આખી આલમ જ્યાં વળે છે ત્યાં તેઓ બધું જોતા છતાં સુષુપ્ત, સંપૂર્ણ ચેતન હોવા છતાં અચેતન ધઈને-જડવત બનીને, આ પદ્યન્ન મુનિ અચેતન જેવા પડી રહે છે.”

(૧) ચા નિશા સર્વભૂતાનાં તત્ત્વાં જાગર્ણિ સંયમી ।

(૨) યસ્યાં જાગ્રદિ ભૂતાનિ સા નિશા પદ્યતો મુનેઃ ॥

પણ આલેખની વાત તો એ છે કે આપણે આ બીજા પાછલી વાતનેજ જોઈ શકીએ છીએ કે જ્યારે આપણે બધા જગત્તા હોઈએ છીએ ત્યારે એ લોકો ઉપતા હોય છે; પણ આપણે જ્યાં ઘસઘસાટ ઘોરીએ છીએ ત્યાં એ લોકો ચઢા બંધત રહે છે. તે પહેલી અને સુખ્ય બાબત આપણા બહુ-વામાંજ નથી આવતી. આથી કરીને એમની નિદ્રાને જોઈને આપણે નાહકેના વિરમય અને ખેદ પામીએ છીએ અને જે ઉચ્ચ પ્રદેશમાં બંધત રહેવાને માટે તેઓ આ દુનિયા તરફ આંખો મીંચીને પડ્યા રહે છે તે વાતનો મમં જણવાની

ઉતરીને સૂક્ષ્મ વિચાર કરીને ભેળ્યું તો સંયમી અને વિપયી લોકોનો ઉંઘવા ભગવાનો વખત એકેળીજથી બરાબર ઉલટાજ પ્રકારનો જણાયો. આ ઉપરાંત તેમના બેઠેલા જીવનના બધા પ્રસંગોની સમાલોચના કરવાથી તેમનાં નિદ્રા-જાગરણને લગતું એક ખીણું રહસ્ય પણ હાથ આવ્યો. તે રહસ્ય એ છે કે જ્યારે સંસારાસક્ત લોકો આરામ લેવાને ખરા વખતમાં (ખરેખરી રાત્રિને વિષે) વિષયેન્દ્રિયાથી એટલા બધા બચ્ચ થઈ ગયા હોય છે કે તેમની ઇન્દ્રિયોદ્ગ્રી થોડાંઓને વ્યાખૂંદો મારી મારીને દોડાવે છે; તેમ કર્યાં સિવાય તમને ચેતન નથી પડતું. આનું પરિણામ એ થાય છે કે તે થોડાં શાક્ષિને એવા લોથપોથ થઈ ગયા હોય છે કે જ્યારે ખરે-ખરો દિવસ ઉગે છે અને કામ કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે આખી રાત દોડી દોડીને ઢીલાદસ બની ગએલા થોડાં હથુંજ કામ આપવા નથી અને લાચાર બનીને સૂઈ બાંધે છે. જગતમાં બધેજ આ નિયમ એવામાં આવે છે કે સંસારમય લોકો આરામ લેવાના વખતમાં નહિ કરવાનાં કામ કરી કરીને પોતાની જાતને એટલી ધક્કવી નાખે છે કે પછી જ્યારે કામ કરવાનો અથવા આગળ ધપવાનો વખત આવી જાય છે ત્યારે લાંબા થઈને સૂઈ જાય છે. એથી ઉલટું સંયમી લોકો આરામ લેવાના વખતમાં નિદ્રા લઈને પુષ્ટિ અને બળ મેળવે છે. અને દિવસ ઉગતાંજ તે બળ વડે કાર્ય કરીને પોતાની ઉત્પત્તિ કરવા રહે છે. આ ક્રમ પ્રમાણે સંયમી લોકો તો દહાડે દહાડે ઉંચે ચડતા જાય છે ત્યારે વિપયાસક્ત લોકો પોતાની ઇન્દ્રિયોને પરિશ્રમ આપવા છતાં રાત-દિવસ ધાંધોના બળદની પેઠે ચાલી ચાલીને હતા ત્યાંના ત્યાંજ પડી રહે છે. આથી કરીને બેઠેલી અવસ્થામાં દહાડે દહાડે વધારે વધારે તણાવ પડતો જાય છે. આગળ જતાં એવી સ્થિતિ આવી જાય છે કે સંયમી લોકો આ દુનિયામાં હાલતા ચાલતા છતાં એવા કોઈ ઉત્તમ પ્રદેશમાં જઈ પહોંચે છે કે

જેનું પેલા વિષયી લોકોને સ્વપ્ન પણ નથી આવતું. સારાંશમાં આ લોકોમાં જાગૃત રહેતા વિષયી લોકો ખીજી ભૂમિકાઓના સંબંધમાં ઉંઘતાજ રહે છે અથવા તેના સંબંધી તરફ અજ્ઞાન અવસ્થામાં પડી રહે છે. પણ પેલી ઉંચી દુનિયામાં જાગૃત રહેલો સંયમી જોકે આ દુનિયાને માટે ઉંઘતો દેખાય છે તોપણ તે બધુંજ જાણે અને જાગૃતજ (પર્યવસ) પડી રહ્યો હોય છે. આ દુનિયાને તે નથી જાણતો એવું તો છેજ નહિ. સંયમી અને વિષયી લોકોની નિદ્રામાં આ મોટો તફાવત છે. આનું પરિણામ એવું આવે છે કે પેલી ઉંચી દુનિયાના સંબંધમાં અજ્ઞાનપૂર્વક ઉંઘતા વિષયીનો તે દુનિયા નાશ કરી નાખે છે; ત્યારે આ દુનિયાના સંબંધમાં જ્ઞાનપૂર્વક ઉંઘનાર સંયમીનું તે કશુંજ બગાડી શકતી નથી. ત્યારે આ બધા ઉપરથી સાર એ નીકળ્યો કે પોતે 'પર્યવસ' (જાગૃતો દેખતો) બનીને વિશ્રાન્તિના વખતમાં સૂઈ રહેવું અને કામ કરવાને વખતે સંયમપૂર્વક જાગૃત રહેવું, એજ આ 'એકલસૂરા' માણસનું સૂક્ષ્મ લક્ષણ છે. તેણે એટલી હદ સુધી સંયમની સાધના કરેલી હોય છે કે કામ કરતી વખતે જાગૃત રહેવું જાગૃત થીન ઉત્પન્ન કરે અને બેહોશ બનાવી દે એવો નિદ્રાનો હુમલો થાય તોપણ તે હુમલાને ખાળી રાખે અને સૂવેજ નહિ. તેથી રીતે વિશ્રાન્તિના વખતમાં પણ એવી હુશીઆરીથી સૂવે કે પોતે સૂતો હોવા છતાં જાગૃતજ હોય. ઉંઘમાં પણ પોતાની જાતને ન ભૂલી જાય. પોતાના પ્રવેશથી એક પમથિયું નીચે ઉતરીને સૂવે અને પોતાના 'આત્મા' ઉપર નિદ્રાનો અમલ જામવા ન દે તેજ માનવ 'એકલસૂરા'ના વિશેષજ્ઞને યોગ્ય છે. તેનુંજ નામ 'સંયમી' અને તેનુંજ નામ 'પર્યવસ મુનિ.' બીજા બધા જેવો 'વિષયી' થઈને જાગૃત છે અને 'જગમુનિ' અથવા 'મુગ્ધ મુનિ' જાગૃત નથી. આવાં બધાં ઉપર છે તેવાં તો ટકનાર તો જોવા. આ દુનિયાના આવા વિષયી અને જગમુનિઓની સરી છે. તેમ

નાથી તદન છુટી જાતના એકલસૂરા ચવાની છે મદલ ?

x

x

x

x

તમે કહો છો કે આંખો ઉધારી રાખીને લેવું; તેઓ કહે છે કે આંખો ખંધ દરીને લેવું. તમે કહો છો કે 'આગળ ધપો, આગળ;' ત્યારે તેઓ કહે છે કે 'પાછા દો, પાછા.' તમે કહો છો કે 'અમારે સત્તા એટલે છે, સત્તા;' ત્યારે તેઓ કહે છે કે 'જેટલા જલદી 'અવિધતા' ધિકાર' (સત્તા વગરના) યર્થ જવામાંજ મગા છે. તમે કહો છો કે 'શુષ્કવાન બનો, શુષ્કની પ્રાપ્તિ કરો;' ત્યારે તેઓ 'શુષ્કોત્ત' ખંધન ઉડીને શુષ્કાવીત ધાય છે.' તમે કહો છો કે 'સૌની સાથે હજતા મળતા રહો; જેમ વધારે માણસને મળાય તેમ સારું છે,' ત્યારે તેઓ કહે છે કે 'તદન એકલા-સૌથી અજગા થઈ જાઓ.' કેવલતા(કૈવલ્ય)ની પ્રાપ્તિ કરવી એજ માનવજીવનનો ઉદ્દેશ છે.

તમે તમારા વીર્યની અધોગતિ (નીચે પાડવામાં) કરવામાં આનંદ માણો છો, ત્યારે તે તેની ઊર્ધ્વગતિ કરીને ઊર્ધ્વદેતા ધાય છે અને તેની મદદથી પ્રદાનનંદ ચાખે છે. તમે હમેશાં તમારા પોતાનાજ સ્વાર્થનો વિચાર કરો છો, ત્યારે તે બીજાઓના હિતનો વિચાર કરે છે; અથવા બીજી રીતે કહીએ તો તે પોતાના આત્મા તરફજ-પોતાના ખરા સ્વરૂપ ઉપરજ-નજર રાખે છે, ત્યારે તમે તમારી જાતને બૂલીને હમેશાં એથી ભિન્ન, અનિત્ય વસ્તુનેજ જોયા કરો છો. તમે અગણિત ઇચ્છાઓને પોપણુ આપ્યા કરો છો, ત્યારે તે વાચનાઓનાં મૂળજ કાપતો જાય છે. તમને તમારી જરૂરીઆતો પણ પૂરી મળતી નથી, ત્યારે તેની તમામ જરૂરીઆતો ઇન્દ્ર પૂરી પાડે છે.

તમે જે દિશાએ જાઓ છો તે દિશાએથી તે પાછો ફરે છે. તમે લોગને મીઠા સમજાવે તેની પાછળ દોડ્યા

જાઓ છો, ત્યારે તેણે તો તેને નીરસ સમજીને ક્યારનોય ત્યજી દીધો છે. તમે સુખની પાછળ દોડો છો છતાં તમને સુખ મળતું નથી; ત્યારે તે સુખને ધૂતકારી કાઢે છે, છતાં સુખ તેની પાછળ પાછળ પૂંછડી હલાવતું હલાવતું દોડ્યું આવે છે. લક્ષ્મી, યશ અને ખીન્ન ગદાં ઐશ્વર્યનું પણ એમજ છે; તેઓ તેની પાસે વગર તેડયાં દોડયાં આવે છે, ત્યારે તમારી પકડવાની ધ્વજાને જોઈને તેઓ ડરી જાય છે અને તમારાથી દૂર ને દૂર નાસે છે.

તમે જાઓ છો પશ્ચિમ તરફ ત્યારે તે જાય છે પૂર્વ તરફ. તમે કહો છો કે જગતનો વિકાસ થતો જાય છે, ત્યારે તે કહે છે કે દહાડે દહાડે જગત સંઢોચાતું જાય છે. તમે જે કહો છો કે જે કાંઈ આંખ વડે જોઈ શકાય તેજ જે છે તે છે, ત્યારે તે કહે છે કે જે નથી દેખાતું તેજ ખરેખરી સત્ય વસ્તુ છે. તમે કહો છો કે સંસારમાં જૂઠું ખોલ્યા વગર કોઈ પણ કામ પેશ થાયજ નહિ, ત્યારે તે કહે છે કે આખા સંસારનો આધારજ સત્ય ઉપર છે. તમે કહો છો કે ખાવાથી આયુષ્ય વધે છે માટે ખૂબ ખાવું જોઈએ, ત્યારે તે કહે છે કે ખૂબ ખાવાથી આયુષ્યનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે તેના એકલસૂરાપણાનું પુરાણ તો બહુ લાંબું છે. જેમ કહેતો જાઉં છું તેમ તેમ વધતુંજ જાય છે. હું તે એનો કેટલોક વિસ્તાર કરું? ટૂંકામાં એટલુંજ કહેવું ખસ થશે કે, તેની અને તમારી દુનિયાજ જુદી છે. આથી કરીને તેની એકકેએક ખાળત તમારી એકકેએક ખાળતથી સ્વાભાવિક રીતેજ જુદી પડે છે.

x

x

x

x

આવા એકલસૂરા માણસો લગભગ દરેક દેશમાં અને દરેક યુગમાં પેદા થાય છે; પણ જ્યારે જગતમાં કોઈ

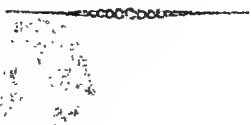
વી-કાન્તિ યવાની તેવાનો યવા લગે છે ત્યારે ખામ
રીને ખાવા માણસો જન્મેજ છે. કારણ કે યોગ વખતમાં
ન્યારી કાન્તિનાં સર્યોને, સોથી પહેલાં સમજનારા અને
તેમને પોતાનાં જીવનમાં ઉતારનારા એ કોઈ કોય તો આ
એકવક્ત્રો માણસોજ કોય છે. આપણા દેશનો ઇતિહાસ
કહે છે કે સમચંદ્રના અતિમાચીન જમાનામાં એ લોકો
'વાનર' યદને અવતર્યા હતા; કૃષ્ણના જમાનામાં તેઓ
'ગિર' યદ્યા હતા; બુદ્ધદેવના જમાનામાં તેઓ 'ગિરુ' યદ્યા
હતા અને શંકરાચાર્યના જમાનામાં એના એજ
એકવક્ત્રો એવા 'પરિવાજક' બનીને અવતર્યા હતા. યોગ-
જ વખત પૂર્વે સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીની સાથે 'આર્યો'
યદને અવતર્યા હતા અને આજે પાછા મહાત્મા ગાંધી
છની સાથે ખાદી પહેરનારા 'સત્યાગ્રહી' યદને અવતર્યા છે.

પહેલાં નંબરના 'એકવક્ત્રો' પુરોષો તો તેમનેજ
કહેવાય કે જેઓ પોતાના અનુપમ મનોબળ વડે સૂક્ષ્મ
જગતની અંદર કાન્તિનું મોણું ઉત્પન્ન કરે છે. બીજા નંબર-
ના 'એકવક્ત્રો' એ મોબને ઝીલી લે છે અને તેને
વધારે વેગ આપે છે. ત્રીજા નંબરના 'એકવક્ત્રો' તેને એક
અથવા બીજી રીતે મદદ કરીને જગદ્યાપી રૂપ આપે છે.

'એકવક્ત્રો' માણસોની પરીક્ષા કાન્તિના પ્રારંભકાળ
માં થાય છે. કાન્તિ પૂરેપૂરી ફેલાઈ ગયા પછી તેમના
માં અને બીજા માનવજીવડાંઓમાં કયો બહારનો તકાવત
દેખાતો નથી-પછી તો નવા પ્રવાહના સપાટામાં બધાજ
તણાવા માંડે છે, બૌદ્ધયુગના મધ્યાહ્નકાળમાં બધાજ પો-
તાને 'બૌદ્ધ' કહેવડાવવામાં, શંકરાચાર્યની બહોળલાલીના
જમાનામાં 'મહં પ્રહ્લારિમ'ની ટીંગ મારવામાં સૌ અભિ-
માન લેતા થઈ ગયા હતા. અત્યારેજ જુઓને, બધેજ
'નમસ્તે' 'નમસ્તે' સંભળાય છે અને ખાદીની ટોપીઓ તો

દેખાદેખી શામળ રામળ પણ પહેરતા થઈ ગયા છે. થોડા વખત પછી આખું જગત ગાંધીજીના અનુયાયી-ઓથી ભરાઈ જવાનું છે. પણ જ્યારે દયાનંદે પહેલવહેલો વેદનો ધનુષ્યટંકાર કર્યો અને ગાંધીજીએ જ્યારે પહેલ-વહેલો (સને ૧૯૧૯ માં) સત્યાગ્રહનો શંખ ફૂંક્યો ત્યારે જેઓ તેમના વાવટા નીચે ઉભા રહ્યા હતા તેઓજ બીજા અને ત્રીજા નંબરના ‘એકલસૂરા’માં ગણાય. શક્તિ-શાળી પુરુષની હયાતીમાં, ક્રાન્તિના પ્રારંભકાળમાં વિરોધ-નાં વાવાઝોડાંની સામે ટક્કર ઝીલીને જેઓ ક્રાન્તિના મોરચા માંડીને ઉભા રહે છે તેઓનેજ જગતના લોકો ખરેખરા ‘એકલસૂરા’ કહેશે અને ધન્યવાદ પણ તેમનેજ આપશે.

હે પ્રભુ ! જે તારે મને જન્મ આપ્યોજ હોય તો મને આવા એકલસૂરાનોજ અવતાર આપજો. પહેલા કે બીજા નંબરના એકલસૂરાને માટે હું લાયક ન હોઉં તો ત્રીજા નંબરમાં તો મને મૂકજેજ. પરંતુ ઓ ભગવાન ! ચાલતી ગાડીમાં જેસી જનારા-જેનો સિતારો ચઢતો હોય તેના પક્ષમાં જનારાની પંગતમાં મને જેસાડીને તેમની સંખ્યામાં વધારો ન કરીશ; નહિ તો હું એટલું માગી લઈશ કે મને અવતારજ ન આપતો. હે એકલસૂરાઓના શિરોમણિ ! મને તો એકલસૂરાપણુંજ પ્રિય છે. દુનિયા મને એકલસૂરો કહીને ખીજવે એમાંજ મને મજા પડે છે. પ્રભુ ! તારી અખંડ એકરસતામાં જે અખંડ એકલસૂરાપણું છે તેનોજ હું ઉપાસક છું. મારો તો તારી એકલસૂરાપણાની લીલામાંજ ઉપયોગ કરજો.

તરંગ ૧૭ મો-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

પીંત્વા પીંત્વા પુનઃ પીંત્વા યાચતિ પચતિ ભૂવલે ।

જ્ઞાનનો રસ પીવાને માટે માણસ એટલો બધો આધીરો બને છે અને તેને એવું થાય છે કે ક્યારે એ રસતું આખું પાત્રજ પીને ખાલી કરી નાખું ! એમ સમજીને તે રસની ખ્યાલીઓ, એક ઉપર એક, ગટગટાવતો બાધ છે. પણ તે પી પીને ક્યાં સુધી પીવાનો ? થોડીજ વારમાં તે થંધટ થઈ જશે અને ચકચૂર બનીને બેહોશ અવસ્થામાં હોંધ પર ઢળી પડશે.

ખરી વાતજ એ છે કે માણસમાં આહું જોરજ નથી. થોડોક રસ પીવામાંજ તેને યેન ચઢી બાધ છે. તેની રસ પીવાની અસંત ઉત્કટ ઈચ્છા તૂટ ચલી નથી. તેના મનની હોંસ મનમાંની મનમાંજ રહી બાધ છે, અને તે ઢીલો રસ બનીને હોંધ પર લાંબો થઈ બાધ છે. પેછું રસતું ફંડું તો જેવું ને તેવુંજ, બરેછું ને બરેછુંજ પડ્યું રહે છે,

x

x

x

x

ટોણ બાણે કયા અનાદિકાળથી આપણે આપણા અત્તનરૂપી શત્રુને છુટવા માટે મથી રહ્યો છીએ ? આપણા સૈન્યના નવા નવા ચોદાઓ હેઠામાં છેલ્લી દબનાં ચકચકતાં શસ્ત્રો સજીવે મનમાં ફેલાય છે, અને જઈ ચઢિત જોવા લાગે છે કે “બરે ! એના હવે શા બાર છે ? એને હમણાં હસ્યોજ બધુએ ને.” અભિમાનથી છાતી ફેલાવીને અને

તરંગ ૧૭ મો-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

પીત્વા પીત્વા પુનઃ પીત્વા પાવતિ પવતિ મૂળકે !

જ્ઞાનનો રસ પીવાને માટે માણસ એટલો બપો
અધીરો બને છે અને તેને એવું થાય છે કે ક્યારે એ
રસનું આણું પાત્રજ પીને ખાલી કરી નાણું! એમ સમ-
જીને તે રસની ખ્યાલીઓ, એક ઉપર એક, યદગટાવતો
બાધ છે. પણ તે પી પીને ક્યાં સુધી પીવાનો! યોદ્ધા
વારમાં તે થોડાટ થઈ જશે અને ચક્ર્યૂર બનીને બેહોશ
અવસ્થામાં લોંબ પર ઢળી પડશે.

ખરી વાતજ એ છે કે માણસમાં આણું જોરજ નથી.
થોડાક રસ પીતામાંજ તેને ઘેન ચઢી બાધ છે. તેની રસ
પીવાની અસંત ઉત્કટ ઈચ્છા તૂટી જાય નથી. તેના મનની
લોંચ મનમાંની મનમાંજ રહી બાધ છે, અને તે દીલો ઢસ
બનીને લોંબ પર લોંબો થઈ બાધ છે. પેલું રસનું ફંડું
તો જેવું ને તેવુંજ, ભરેલું ને ભરેલુંજ પડ્યું રહે છે.

x x x x

કોણ જાણે કયા અનાદિકાળથી આપણે આપણા
અજાનરૂપી શત્રુને લતવા માટે મથી રહ્યા છીએ? આપણા
ચેત્વના નવા નવા યોદ્ધાઓ છેલ્લામાં છેલી દળનાં ચક્રચક્રતાં
શત્રો સહને મનમાં ફૂલાય છે, અને મવં સહિત બોલવા
લાગે છે કે “અરે! એના હવે શા ભાર છે? એને હમણાં
હસંધોજ વાણી ને.” અભિમાનથી છાતી ફૂલાવીને અને

માથું ઉંચું કરીને તેઓ ભારે પ્રગટ્થતાભર્યાં વેણુ કાઢે છે કે ‘અમે અજ્ઞાનરૂપી શત્રુની છાયાને પણ જગતમાં નહિ રહેવા દઈએ.’ પણ અજ્ઞાનની સામે બધ્યંબધ્યા કરવાનો તેમને થોડોક પણ અનુભવ મળે છે. એટલે તેઓ આ તકલેદી અને નિર્ણય શરો શત્રુની સામે કાંઈજ કામ આપતાં નથી એવું સમજી જાય છે. અને આખરે હાર ખાઈને તેઓ પોતાને મોઢેથીજ કબૂલ કરે છે કે “અમારી ભારે ભૂલ થતી હતી; શત્રુનું સૈન્ય તો એવું અખૂટ છે કે તેને અમારાથી પહોંચી વળાય એમજ નથી.”

x

x

x

x

આ અથાગ મહાસાગરમાં જેમ જેમ કોઈ તરતો તરતો આગળ વધે છે, તેમ તેમ તેને એની પારાવારતા અને દુસ્તરતા પ્રત્યક્ષ થતી જાય છે. તેને સામે કિનારે પહોંચવાનો જેમ જેમ વધારે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેની પહોળાઈ વધતી જાય છે અને સામેનો કિનારો દૂરનો દૂર જતો જણાય છે.

જગત જેમને પૂરેપૂરા પારંગત અને ઉસ્તાદ ડૂબકી મારનાર તરીકે ઓળખે છે તેઓ પોતાનો આ ગંભીર, દુસ્તર અને કોઈ પણ જેને કદી તરી ગયો નથી એવા મહાસાગરના કિનારા ઉપરની ભીની કાંકરીઓ અને છીપોલીઓજ વીણુતા બુએ એમાં આશ્ચર્ય શું!

x

x

x

x

ખરૂં કહીએ તો જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે આપણે રાત-દિવસ એક પળનો પણ વિસામો લીધા વગર ઘોર પરિશ્રમ કરી રહ્યા છીએ તેનો માત્ર એકજ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ કે, આપણે કાંઈજ જાણતા નથી. એવી છેક છેલ્લે દહાડે આપણી ખાત્રી થઈ જાય.

આપણને ઇશ્વરે બુજાવે આંખો એટલાજ

માટે આપી છે કે આપણે આંધળા છીએ તે આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈ લઈએ.

૧લી આપણી આસપાસની વસ્તુઓ આપણને તેમનાં બહારનાં રૂપ અને આકૃતિ જોવા દે છે તેનું પણ જોજ કારણ છે કે તેમનાં વાસ્તવિક રૂપ તદ્દન જુદીજ જગતનાં છે તે આપણે જાણી લઈએ.

* * * *

રાતને વખતે આપણે આપણા હીવા, લેંપ વગેરે સજગાવીએ છીએ; તેઓ હોલવાઈ જાય છે ત્યારે ફરી ફરી સજગાવીએ છીએ; પણ તેથી કાંઈ રાત્રિ યોડીજ જતી રહે છે? મલુ' તો આપણા હીવાની આસપાસ ઘોડેક મુધી આંખો પ્રકાશ પડે છે જોટલુંજ. પરંતુ તે ચિવાયના સંપૂર્ણ અંતરિક્ષમાં તો ઘોર અંધકારનું અખંડ રાજ્ય સદાકાળ ચાલુજ રહે છે. આ આપણી સ્થિતિ છે અને ભવિષ્યમાં પણ એની જોજ રહેશે-અલેને આપણે ઉંચામાં ઉંચા નંબરના વીજળીના મોટા મોટા હીવા સજગાવીને રોશની કરીએ, પણ પરિણામ તો એનું જોજ.

x * * x

આપણામાં જેમની ખાસે ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારની જુદિની રોશની છે, તેમની જુદિનો પ્રકાશ પણ અમુક દંઢ મુધીજ પહોંચી શકે છે. આપણા માનસને ચારે બાજુએથી ઘેરી વળતી દિવાલોની પેલી એર શું છે તેની આપણે કલ્પના પણ નથી કરી શકતા. આપણી આસપાસ ઘોડેક દૂર મુધી જઈએ છીએ જોટલે આપણે એવા કાળા અલેધ પટ્ટાની સાથે જાટકાઈએ છીએ કે તેની પેલી બાજુએ શું શું છે તે જોવાનું માનવજાતિના ભાગ્યમાં સંભવ્યુંજ નથી. તકરૂંપી ધનુષ્યને ધારણ કરનાર માનવી પોતાના તકોની વીજળીની રોશનીનાં વીર ફેંકીને લક્ષ્યવેધ

કરવાની ઉમેદ રાખે છે, પણ તે બધાંય તીર પેલા કાળા ઘન પડદાને અથડાઈ અથડાઈને ભ્રષ્ટલક્ષ્ય થઈને પાછા આવે છે અને આપણી સામે આરે બાબુએ એક અક્ષેપ કાળો પડદો આવેલો છે જેને આપણે કદી પણ ચીરી શકતા નથી, એ ઉપરાંત તે તીર ખીણ કશીજ ખખર લાવતાં નથી.

x x x x

ત્યારે આપણાં હૃદયમાં પ્રકાશને માટે જાગેલી ઉંડી ભૂખ શું સદાને માટે અતૃપ્તજ રહેશે? આ અંધારી ભૂક-ભુલામણીમાંથી બહાર નીકળવાનો કોઈ રસ્તોજ નથી?

ના, એમ તો બનેજ કેમ! જરૂર, કોઈ ને કોઈ કંઠાણે તો પ્રકાશમય મહાજ્યોતિ ધિરાજમાન હોવીજ જોઈએ; નહિ તો આપણા નાનકડા આત્મદીવડાનો પ્રકાશ શું પોતે પોતાનામાંથીજ પ્રકટે છે? અને જે કૃપાળુ પરમેશ્વરે આપણા અંતરમાં તેના પ્રકાશને માટે પ્રેમ જગાડ્યો છે તેણે તેની પ્રાપ્તિને માટે એક પણ રસ્તો ઉઘાડો રાખ્યો નથી એ માની શકાયજ શી રીતે? ત્યારે તો કોઈ એવો અચળ નિયમ, એવો કાંઈ અમોઘ વિધિ હોવોજ જોઈએ-નિઃસંદેહ હોવો જોઈએ-કે જેને અનુસરીને ફરતાં ફરતાં, ફરી ફરીને આંટા મારતાં આપણે આ ભૂકભુલામણીની બહાર નીકળીને જ્યાં કેવળ પ્રકાશ છે ત્યાં જઈને ઉભા રહીએ.

* * *

જેમને માટે વેદ-સૂર્યનો વાસ્તવિક ઉદય થઈ ચૂક્યો હોય તે જ્ઞાન્યશાળી પુરુષોને ધન્ય છે. એ સૂર્યનારાયણ પોતાના સત્યના પ્રકાશ વડે તેમના મનને ભૂલા પડાય નહિ એવો સ્વરૂપ, ચાખ્યો, ઉજ્યો બનાવી દેશે. જેમની આંખોમાં પ્રકાશનું અંજન આંજનના સદૃશુર મળી ગયું હોય તે જ્ઞાન્યશાળી વ્યક્તિઓને પણ ધન્ય છે. કારણકે તેઓ પુરુષેવની બાંધ ઝાડીને નિશ્ચિંતપણે આ નૂતનુતન

છીની બદાર નીકળીને ઉત્તા રહેયો. હું ચોતે તો નથી
એવા ગુરુને ચોગ્ય અને નથી રીઠા મેં વેદ-સૂત્રનો પ્રકાશ,
પરંતુ હું તેથી નિરાશ થતો નથી. હું એક આશાને તો
સદાને માટે જાગી રહ્યો છું કે આ દિવાલોની સાથે માથું
ભટકાવતાં ભટકાવતાં, અસંખ્ય વર્ષો સુધી બૂલબૂલામણીમાં
જમતાં જમતાં આખરે એક દિવસ મારી જુદીની ગાંડ
ઉઠી જશે અને ખરે રૂતે જળીને હું પ્રકાશની પાસે
પહોંચી જઈશ.

‘अनेकव्रमसंसिद्धिः तवो याति परां गतिम् ।’

* * * *

આ અધિકારથી વીંટળાએલા પ્રદેશમાં આપણે બધા
ક્યાંકયો આવી પડ્યા છીએ અને અહીંજ વસવાટ કરીને,
ધરણાર અને કુટુંબ કળીલા જમાવીને અહીંનાજ વતની
બની બેઠા છીએ. આ અધિકારમાં આવી તેવી રમતો રમ-
વામાં આપણે બધા જખત ભરણાદ કરીએ છીએ અને
આપણી પોતાની ભવને પણ આખરે નહિ જેવી કરી
નાખીએ છીએ.

પણ જે ઘોડાકે લોકો કાંઈક શુદ્ધિમાં આવીને બેઠા
ધાય છે, અને જગતની વસ્તુઓને નવી દૃષ્ટિથી જોવા લાગે
છે, તેઓ આ બધા તમારો જોઈને વિસ્મય પામે છે.
તેમને આ જગત કીડાભૂમિ નહિ પણ અતિ આશ્ચર્ય-
કાંક રચાન જણાય છે. પરંતુ આગળ જતાં વધારે આશ્ચર્ય
પાત્રીને તેઓ પોતાની આંખોને પહોળી કરી કરીને
બધું જોવા લાગે છે અને એમ કરતાં કરતાં તેમનો અંત-
રાજ આવી પહોંચે છે અને તેમનાં પહોળાં મેત્રો પહોળાં ને
પહોળાંજ રહી વાય છે.

જળી પાછા તેઓ ત્રીજી વાર નિદ્રામાંથી જાગત થઈ-
ને બેઠા ધાય છે, પાછા જગતની વસ્તુઓને અવલોકવા
માંદે છે, પણ આ વખતે વિસ્મયપૂર્વક નહિ પણ ખૂબ

ગંભીરતાથી બધું તપાસી વળે છે. “આ શા માટે?” “આવું કેમ?” એવા પ્રશ્નો કરતા કરતા તેઓ ‘તરંગ’ની શોધમાં એકચિત્તે લાગી જાય છે; પરંતુ કાર્ય-કારણ લાવતું અતિ ભેદભરેલું કોકડું કોણે ઉકેલ્યું છે? અમુક વસ્તુ આવી શા માટે? “અમુકનો આવો ગુણ શાથી?” એ મહાપ્રશ્નોનો કોણ ઉકેલ કરી શક્યો છે? “એ તો અન્ન-કદી જાણી શકાય નહિ એવું છે.” “એ તો એવું જ હોય-એનો સ્વભાવ જ એવો છે.” એવા શબ્દપ્રયોગ કરીને આપણા મનનું ભલે સમાધાન કરીએ; પણ તેથી ખરા જિજ્ઞાસુને તૃપ્તિ થતી નથી. તે પોતાની અદ્યપણતાને ઓળખી લે છે. પોતાની ખરી સ્થિતિ સમજી જાય છે. જો કોઈના જીવનમાં સત્ય નિયમો જાણી લેવાની ખરેખરી ભૂખ જાગી હોય તો તે આજ લોકો છે. તેઓ સત્યને માટે વ્યાકુળ થયા હોય છે, પણ હાય! પોતાની તરશને છીપાવે એવા જલની શોધમાં અહીં તહીં વ્યાકુળતાથી ભટકાતા અથડાતા આખરે એક દિવસ પછાડા મારી મારીને મરણ પામે છે અને તેમને લાગેલી તરશની ઉંડી વેદના તેમની ગાઢ નિદ્રામાં પણ તેમને એન પડવા દેતી નથી.

x x x x

પણ વળી પાછા તેઓ ઉઠીને બેઠા થાય છે. પરંતુ આ વખતે તેમનામાં ખરેખરી યોગ્યતા આવી ગઈ છે તેનું તેમને પોતાને પણ જ્ઞાન થયું હોય છે. હવે તેમને તરશની શાંતિ થવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. આ વખતે તેઓ સત્ય જ્ઞાનના રસને પીને અમૃતસ્વરૂપ બનીને પૃથ્વી મુક્તિમુખમણીની ચરિત્ર અજ્ઞાતાંધી મૂઢા થઈ જાય છે. એટલું થયા પછી આ જન્મના અંધકારમાં પાછા નથી આવતા.

‘પુનરવત્યાય ચ વૈ પીત્વા પુનર્જન્મ ન વિચિન્તે |
એવું એ કહ્યું છે તે વચ્ચેનું કહ્યું છે.

તરંગ ૧૮ મો-ધરધણી

અવગ્ર મોટા મકાનમાં બીડાઈ ગયેલી આંખો
 લઈને આપણે આવ્યાજ ક્યાંથી ? અહીં આવ્યા પછી
 પીર પીર આંખોનાં ચોષ્યાં ઉધડતાં ગયાં ત્યારે તો
 બહી સહી ચમત્કારિક, ઉપસોગને ચોચ વસ્તુઓ આ-
 પણા અહીં આવતાં પહેલાંજ ઢોઈએ બારે ચતુરાઈથી
 ગોઠવી રાખેલી હીટી અને આપણે તેનો બેધડક
 ત્યાક લેતાજ ગયા. ધરમાં આવી પહોંચેલા બીજા સોળ-
 વીએની સાથે ઉપસોગના પ્રયોજનથી નાના પ્રકારના
 મંજીષોથી ભેડાયા-ઘણાની સાથે કદાં વેર બાંધ્યાં તો
 ઘણાની ઉપર ઘાટો મોઢ રાખ્યો. આપણા મનમાન્યા
 સોળમાં જે આડે આવ્યા અથવા આડે આવે એવા
 લાગ્યા તેમને ખૂબ પજવ્યા. તરેહ તરેહનાં દુઃખ હીધાં.
 આપણે પોતે પણ ઘણી વાર હાર્યા અને ઘણાના પગ-
 ની લાતો ખાધી; પણ એમ કરતાં કરતાં એવો એક
 કિસ્સો આવી પહોંચ્યો કે જ્યારે આંખો પાછી બીડાઈ
 ગઈ અને અહીંનું બધું અહીંનું અહીંજ પડતું મૂકીને
 ફોજ બંધે ક્યાં ચાલતા થઈ ગયા ?

આ રીતે આ મકાનમાં આપણે આવ્યા અહીંનાજ
 પદ્ધતિને માટે. ટંટા ઝનડા કર્યા, કરાવ્યા અને પછી
 જેવા ખાલી હાથ અને બીડાએલી આંખો લઈને આવ્યા

ગંભીરતાથી બધું તપાસી વળે છે. “આ શા માટે?” “આવું કેમ?” એવા પ્રશ્નો કરતા કરતા તેઓ ‘તત્ત્વ’ની શોધમાં એકચિત્તે લાગી જાય છે; પરંતુ કાર્ય-કારણ-લાવનું અતિ લેદહારેલું કોકડું કોણે ઉકેલ્યું છે? અમુક વસ્તુ આવી શા માટે? “અમુકનો આવો ગુણ શાથી?” એ મહાપ્રશ્નોનો કોણ ઉદેલ કરી શક્યો છે? “એ તો અજ્ઞેય-કદી જાણી શકાય નહિ એવું છે.” “એ તો એવું જ હોય-એનો” સ્વભાવજ એવો છે.” એવા શબ્દપ્રયોગ કરીને આપણા મનનું ભલે સમાધાન કરીએ; પણ તેથી ખરા જિજ્ઞાસુને તૃપ્તિ થતી નથી. તે પોતાની અદ્યપક્ષતાને ઓળખી લે છે. પોતાની ખરી સ્થિતિ સમજી જાય છે. જે કોઈના જીવનમાં સત્ય નિયમો જાણી લેવાની ખરેખરી ભૂખ જાગી હોય તો તે આજ લોકો છે. તેઓ સત્યને માટે વ્યાકુળ થયા હોય છે, પણ હાય ! પોતાની તરશને છીપાવે એવા જલની શોધમાં અહીં તહીં વ્યાકુળતાથી ભટકાતા અથડાતા આખરે એક દિવસ પછાડા મારી મારીને મરણ પામે છે અને તેમને લાગેલી તરશની ઉંડી વેદના તેમની ગાઢ નિદ્રામાં પણ તેમને ચેન પડવા દેતી નથી.

x

x

x

x

પણ વળી પાછા તેઓ ઉઠીને બેઠા થાય છે. પરંતુ આ વળતે તેમનામાં ખરેખરી ચોગ્યતા આવી ગઈ છે તેવું તેમને પોતાને પણ લાન થયું હોય છે. હવે તેમને તરશની શાંતિ થવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. આ વળતે તેઓ સત્ય જ્ઞાનના રસને પીને અમૃતસ્વરૂપ જાનીને પેલી ભૂલભુલામણીની જટિલ જાળમાંથી છૂટા થઈ જાય છે. એટલું થયા પછી આ જન્મના અધકારમાં પાછા નથી આવતા.

‘પુનરુત્થાય ચ વૈ પીત્વા પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ।

એવું જે કહ્યું છે તે યથાર્થજ કહ્યું છે.

તરંગ ૧૮ મો—ધરધણી

આવડાં મોટા મકાનમાં બીડાઈ ગએલી આંખો લઇને આપણે આવ્યાજ ક્યાંથી ? અહીં આવ્યા પછી ધીરે ધીરે આંખોનાં પોપચાં ઉઘડતાં ગયાં ત્યારે તો લલી ભલી ચમત્કારિક, ઉપલોગને ચોગ્ય વસ્તુઓ આપણા અહીં આવતાં પહેલાંજ ફેંકીએ ભારે ચતુરાઈથી ગોઠવી રાખેલી હીંદી અને આપણે તેને બેધડક સ્વાદ લેતાજ ગયા. ધરમાં આવી પહોંચેલા બીજા સોબ-તીઓની સાથે ઉપલોગના પ્રયોજનથી નાના પ્રકારના અંબધોથી ભોજાયા-ઘણાની સાથે કદાં 'વેર' બાંધ્યાં તો ઘણાની ઉપર ઘાડો મોહ રાખ્યો. આપણા મનમાન્યા ભોગમાં જે આડે આવ્યા અથવા આડે આવે એવા લાગ્યા તેમને ખૂબ પસંબ્યા. તરેહ તરેહનાં દુઃખ દીધાં. આપણે પોતે પણ ઘણી વાર હાર્યા અને ઘણાના પગની લાતો ખાધી; પણ એમ કરતાં કરતાં એવો એક દિવસ આવી પહોંચ્યો કે જ્યારે આંખો પાછી બીડાઈ ગઈ અને અહીંનું બધું અહીંનું અહીંજ પડતું મૂકીને ફાળ બાણે ક્યાં ચાલતા ઘઈ ગયા ?

આ રીતે આ મકાનમાં આપણે આવ્યા અહીંનાજ પદાર્થોને મારે. ટંટા ઝમટા કર્યા, કરાવ્યા અને પછી જેવા ખાલી હાથ અને બીડાએલી આંખો લઇને આવ્યા

હતા તેવાજ ખાત્રી હાય અને આંધળી આંખો સહિ
પાછા ચાલ્યા ગયા. પણ અહીં રહ્યા તેટલા વખત
કદી જાણી લીધું નહિ તેમજ કોઈને પૂછ્યું પણ નહિ
કે આ મકાન છે કોનું ? આ અગણિત પકાઈને
માલિક કોણ છે ? અહીં અને જે સુખ આપ્યું તે
અત્યંત મૂલ્ય ઝગમગ કર્યું ? અહીં જે દુઃખ વેડ્યાં તે
કરનું શું ? આપણે વગરવગરે કોઈના ઘરમાં ઘૂસ્યા
કે નહિ મને પુસ્તક પણ કેવી રીતે !-વારૂ, પેઢા પછી પાછા
ઘેર ફિરકા પેઢેલા આગળમાં ત્યાંથી બહાર નીકળી
વળતી રહ્યું આપણે આપણી જાતને વિશે અથવા જ
અન્યને વિશે કશું માર્યુંજ નહિ અને એ તે કાંઈ માટે
વિશિષ્ટ વાત છે ? આપણે તેની બહાર રહ્યા ત્યાં સુધી
કેઈ વાત પણ આપણા વનમાં આકર્ષિતો ગામ પેઢા
જ રહે. કે અત્યંત માટે વિદ્યાળ મકાન જેવી અંદા
અવગણી નહોતી આકર્ષણ શુંકે એકંદરે વખત રહી ચકે
કે એવું અત્યંત વિશિષ્ટતા તરફ આ મકાન કયા
અવગણિત હતું ? આપણા મૂલ્યનાં એક વાર વળતું
આવે એક કાચક ન હતા કે આપણે અહીં માટે
કમકમ વખત અવગણી હતી ? મને કાંઈ હતી, સા
મટે અહીં અવગણી હતી, અને અહીંથી નીકળીને અંત
અવગણી હતી ?

[illegible][illegible]

હના ઉત્તર આપો; નહિ તો વગર સમજાયે ભોગવેલું.
આ 'જીવન' (જીવ) 'અમૃત' મટીને વિષ બની જાયે
અને તમને મારી નાખયે." પણ એ ચક્ષુનો અજાણ
કોઈ સાંભળતું નથી. બધાજ એમ ને એમ પીવા
મંડે છે અને મરે છે. કેટલાક વગી આ સવાલ સાં-
ભળે છે ખરા, પણ તેના ઉત્તર આપી શકતા નથી. એ સ-
વાલને સાંભળે અને તેના યથાથોગ્ય ઉત્તર પણ આપી
શકે એવા બહુજ ઘોડા વિરલા હોય છે; તેઓ પેલા
સરોવરનું અમૃત (જીવ) પીને મૃત્યુરક્તિત બની જાય છે.

* * *

હે ધરપણી ! લોકો મને ચિખામણ કે છે કે
"હવે તું જીવાન થયો, માટે કાંઈ કામ કરવા મંડી જા.
પણ હું તો બ્યારથી મારી બાળપણની રમતોમાંથી
જાગી ઉઠ્યો. ત્યારથી, માફ ચિત્ત તો આ તારા સવાલનું
ઠોકડું ઉઠેલવામાં એવું પરોવાઈ ગયું છે કે એ સિવાય
પ્રીત્ય કયામાં તે જતું નથી અને તારું ઠોકડું પણ
એવું ગૂંચવાઈ ગયેલું છે કે તેની એકકે ગૂંચ ઉઠેલતી
નથી. આ તારા ધરમાં જે કાંઈ છે તે શું છે, તેનું
શું પ્રયોજન છે તે બહુયા કયા વગર મારાથી કોઈ
પણ 'કામ' માં હાથ ધર્યાજ કેવી રીતે ? હાથ ધાલવા
બાક અને વખતે વિવાહને ઠોકાણે વરસી કરી
એમું તો ? તારી સ્પષ્ટ આજ્ઞા વગર મારાથી અહીંની
કોઈ ચીજને હાથ લગાડયજ કેવી રીતે ? આથી કરો-
ને ઘડીમાં અહીં અને ઘડીમાં ત્યાં એમ ચારે બાજુ-
એ વને યોજતો યોજતો જે મળે તેને તારું ઠોકાણું
પૂછતો પૂછતો આજરે તારા દિવાનખાનાના બારણા આગળ
અડગો નાખીને બેઠો છું કે તું બહાર આવે એટલે
તને મળું, તારી આજ્ઞા સાંભળું-વને પૂછું કે આ શ-

રીર, મન વગેરે સામગ્રી તેં મને આ ઘરને લગતાં કંઈ
કયાં કામને માટે આપી છે ? આનો જવાબ મળ્યા પછી
લાં હું દેવી રીતે કોઈ 'કામ' માં હાથ નાખું ? અં
તારી રજા લીધા વગર અહીંના ઐશ્વર્યનો ઉપભોગ કરવો
એ તો મારાથી કદી બનવાનું નથી. એટલા માટે જ્યાંસુધા
મને તારો પ્રત્યક્ષ મેળાપ ન થાય અને મારા સાંભળ્યા
પ્રમાણે તેં ઘણાને તારો સીધો આદેશ આપ્યો છે તેવો
મને પણ જ્યાં સુધી આદેશ ન મળે ત્યાં સુધી હું તો
તારે બારણેજ ધામો નાખીને બેસી રહેવાનો છું-હું તો
બસ આજ કામ કરીશ. એ પણ એક કામજ છે ને ?

ઓ મારા માલિક ! તને જાણ્યા પછી, તને પ્રત્યક્ષ
રીતે જાણળી લીધા પછી, માણસ આપોઆપજ બધું
જાણી લે છે, તારા બધાજ કોયડા ઉકલી જાય છે અને
તને હીઠા વગર બધુંજ અંધારા ફેંવા જેવું છે અને વળી
તને જાણળ્યા વગર અહીંના ઐશ્વર્યજલનું પાન કરવું
એ ઝેર ખરોખર છે, એ બધું જો ખરું હોય તો પછી તારો
સાક્ષાત્કાર કરવાનો સંકલ્પ કરીને તારે બારણે ધામો નાખી-
ને બેસવું એ સારામાં સારું કામ નથી એવું કોણ કહેશે ?

તરંગ ૧૯ મો—પણ અમે ખાઈએ શું ?

પરદેશી કાપડના ઠાઠ વેપારીને કહીએ છીએ કે તમારા આ વેપાર પાપનો વેપાર છે ત્યારે તે શાનો સવાલ પૂછે છે કે તે છાત્રી છાંએ તો અમે ખાઈએ શું ? વિદેશી સરકારના અમલદારોને કહીએ છીએ કે તમે એ સરકાર સારીનો તમારા સંબંધ તોડી નાખો અને તેની સાથે અસહકાર કરો ત્યારે તે પૂછે છે કે અમે સરકારી નોકરી છાત્રી છાંએ તો પછી ખાઈએ શું ? 'અમે ખાઈએ શું' એ સવાલનું જૂનું આપણા ઉપર એટલી હદ સુધી ચઢી બેઠું છે કે ત્યારે દેશના યુવાનોને કહીએ છીએ કે તમે તમારું જીવન દેશની સેવામાં અર્પણ કરી દો ત્યારે તેઓ ગણરાઈ જાણે આપણને પૂછવા લાગે છે કે અમે દેશ સેવા કરવા પાછળ મંડી જઈએ તો પછી ખાઈએ શું ? આ 'ખાઈએ શું' નો સવાલજ આપણને ખાઈ રહ્યો છે.

હવે આ સવાલનો કયો સવાલજ નથી બેઠું તો ઉજ નહિ. જરાક ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તે એનો જવાબ ધબ્બેજ સહેલ છે 'અમે ખાઈએ શું' એના બેકજ જવાબ છે કે 'પરદેશ' ખારો—જરાક દુનિયા જે બહાર રહે તે ખારો અને તેટલીજ સતુદ રહો એકે જો, ખવાનો સવાલ તો ઉઠીજ રહે ને ?

હવે વિચારવાનું એ રહે છે કે યજ્ઞશેષ એટલે શું ? આપણી પોતાની યજ્ઞીય-યજ્ઞ કરીનેજ મેળવેલી-કમાઈમાંથી યજ્ઞનો ભાગ અલગ કાઢ્યા પછી જે કાંઈ વધે તે યજ્ઞશેષ. યજ્ઞ-દાખલા તરીકે સમૂદયજ્ઞ-એ આપણા અક્ષિગત જીવનનું પણ જીવન છે. આ ઉપરથી એક વાત તો દેખીતીજ છે કે યજ્ઞનો ભાગ જુદો કાઢ્યા વગર પોતાનુંજ પેદ લાવું, અર્થાત્ યજ્ઞને જુએ મારવો એ પહેલેથી જાતેજ મરી જવા અરોગર છે. એથી ઉચ્છ્રં કસું એટલે યજ્ઞશેષ ખાઈનેજ નિર્મોદ મગાવે અને તેન કરીને યજ્ઞને સતેજ ને સતેજ રાખે. એ પોતે સદાશય જીવાનો-અગર થવાનો-ઉપાય છે. એટલા માટેજ સમ્યક્કરો કહે છે કે, યજ્ઞશેષ તો અમૃત છે. દાખલા તરીકે-“યજ્ઞશિષ્યાનુનાનુમાં યાન્તિ ગામ-ભગવાનમ્” એ વચનમાં યજ્ઞશિષ્યને અમૃત કહ્યું છે.

અને યજ્ઞશેષ ગાઈને રહેતું એ પુણ્યકૃત્ય છે. બીજી ઉચ્છ્રં કરીને તેનો હિન્ના વસ્તુ ન આવે એ અને પોતાની અર્ચને માટેજ એનું કંપણી સંપર્કને ખાયા કરતું એ પાપ છે. આ બંનેનું રક્ષા નિવૃત્ત્યનું ન થાય તે માટે ગામવદ્-શિષ્યાનાં શિષ્યેર્વા નિ જ્ઞાનમદેન જેવાં વચનનાં માર્ગે કરી તેને ભરવું. આ માર્ગ જીવન.

(૧) યજ્ઞશિષ્યાદિભ્યઃ શ્રુત્વા નુચ્યમેવ વર્ષાદિભિઃ ।
ગામવદ્ દે યજ્ઞશેષમ્ ખાઈને રહેવાના વચન મકલ્પના
દિવ્ય સુત્ર અર્થ છે.

આ સુત્રને જે સ્વાં પાયા જે વચન-વાચન દાખવાને ન
વેળા જે રીતે અર્ચક રહે જે અર્ચક દેવતાનુંજ આ રીતે
કે જે ને જે ને જગત દેવતાના રહે છે.

યજ્ઞશેષમ્ ગામવદ્ ભગવાન ને અર્ચકે નુચ્ય કલ્પના
ગામવદ્ દેવતા દેવતા વચન વચન વચન વચન
વચન વચન વચન વચન વચન વચન વચન વચન વચન

માં તો આર્થિક વધારે ખુસ્સેખુસ્સુ દેહી હીધું છે:-

“કેવલાણાં મરણિ કંવલાણાં ।”

અર્થાત્ એકલો એકલો ખાનાર એકલું પાપન પાપ છે.

x . x x x

પણ આવા યસના ભાગનેજ આઈ જનારા શેઠીઆને અથવા કોઈ મોટા અમલદારને પોતાનું સોજન આરોગ્યતો એકુને આજે કોઈના માન્યામાં આવશે કે એ સોજન ખાતો નથી, પણ પોતાના પેટમાં પાપના કાળીઆજ હોમી રહ્યો છે? તેઓને તો શીરા, પૂતી, મેવા, મિકાઈજ ખાતા દેખીએ છીએ. આપણી નરી આંખોને તો એટલુંજ દેખાય છે. ઉપર કહી તે વાત આપણા મનમાં વસે કે ન વસે તોપણ એક વાત તો સાચી અને ચો કબૂલ કરે એવીજ છે કે, હરકોઈ ચીજ ગજાની હેઠે ઉતારી દેવી એનું નામ ‘સોજન કંવુ’ નહિજ. કોઈ માણસ કદાચ માટી, કાંકરા અથવા રાખોડીના બાવકા બસીને ગળી લાય તો તે સોજન ન કરે છે એવું આપણે તજ કહીએ. જે વસ્તુ શરીરને પોપણ ન આપે તેની ખોરાકમાં ગણતીજ ન યાય. એજ રીતે ખાપની કમાઈ કરીને મેળવેલી ખાવાની વસ્તુ ખોરાક જેવી દેખાય પણ તે ખોરાક નથીજ; કેમકે તેથી પોપણ નથી મળતું. કોઈ પૂછશે કે પોપણ નથી કેમ મળતું? એ શેઠીઆઓ અને અમલદારોનાં શરીર તો ખાસ્સાં શતાં માતાં દેખાય છે. હા, તેમનાં શરીર પુષ્ટ યાય છે એ વાત આપણે ઘડીબર માની લઈએ તોપણ તેમના આત્મા નિર્ગળ અને નિસ્તેજ થતા લાય છે. તેથી કરીને તેમના શરીરની પુષ્ટિ એ ખરી પુષ્ટિ નથી, પણ શરીર બહુ યથ જવાનો-તેનો સ્વૂળભાગ વધી જવાનો-એક પ્રકારનો રાગ છે. જેમ કોઈનું એકલું પેટજ વધી લાય તો તે રાગની નિશાની ગણાય છે, તેમ શરીરની અંદરનાં શરીરોને અકા-

ખલે જો એકલું સ્થૂળ શરીર ફૂલી જાય તો તે પણ એક જાતનો રોગજ છે. જે જોરાકનું આવું પરિણામ આવે તે જોરાક ભણે કંઈ ખાય તો તેથી તે જોરાક ખાય છે એવું ન કહેવાય. તે જોરાક નથી પણ પાપજ છે, અને એથી ઘડાતું શરીર પણ ‘પાપનો લોચો’જ છે; કેમકે એવા એવા જોરાકની અસર સ્થૂળશરીર ઉપર પણ થયા વિના નથી રહેતી.

*

*

*

*

આપણા દેશમાં એક રાષ્ટ્રેયજ્ઞ મંડાયો છે. એને આપણે સ્વરાજ્યની હિલચાત કહીએ, ભવિષ્યના રાષ્ટ્રત્વ ચણતર કહીએ અથવા ગમે તે કહીએ, પણ આપણને જીવતા રાખવાને તે ખડુંજ આવશ્યક છે. એ કાર્યમાં મદદ કરનારાં ખીજાં જે જે સંગઠનો રચાય છે તે ખંધાંય નાના-મોટા યજ્ઞજ છે. જે જે સંસ્થાઓ સત્ય ધર્મને જીવનમાં ઉતારવાના અને તેનો પ્રચાર કરવાના ઉદ્દેશથી સ્થપાઈ છે તે ખંધીજ યજ્ઞવેદીઓ છે. એ યજ્ઞોને ખવડાવ્યા પછી પોતે ખાવું-એ યજ્ઞના નિભાવને માટે જે કંઈ આપવું જોઈએ તે ખંધું પહેલેથી અલગ કાઢ્યા પછી જે ખાકી વધે તેટલું જ ખાવું-એજ યજ્ઞશેષ ખાવાનો ધર્મ અને એ ધર્મનું પાલન કરવાની પ્રત્યેક ભારતવાસીની ફરજ છે. એથી ઉલટું આચરણ કરીને પાપ ખાનારા ‘ચોર’ ન થવું જોઈએ. આ યજ્ઞમાં પોતાની આહુતિ આપવાના ધર્મને ભૂલી જઈને-ખીજા લોકોના હિતનો વિચાર કર્યા વગર-જેઓ એકલી પોતાની જાતનોજ વિચાર કરે છે અને પોતાની જાતને માટે ખીજાઓનો હિસો પણ મારી ખાય છે તેને ગીતા ‘ચોર’ કહે છે.

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ।

‘તેમને (યજ્ઞદેવતાઓને) અર્પણ થએલા પદાર્થોનો તે

દેવતાઓના આખ્યા વિના પોતાને કાંયે ઉપજાવે ઉપજાવ કરે છે તે ચોર છે.' હજી ચોરજ નહિ પણ વધારે ઉંડા ઉતારીને વિચાર કરીશું તો ક્યારે અન્નદેવતા જે કહ્યું છે તે સમજાશે કે-

‘સત્યં પ્રથમિ યથા દન્ સત્ત્વ’ (૦૧૦. જ્ઞ. ૧૧૭-૧)

હું સત્યજ કહું છું કે તે (ધન) તેવું (ત્યાગ નહિ કરનારવું) મોત છે.

પણ મૂળ મુદ્દાની વાત તો એ છે કે યજ્ઞભાગ જુદો નહિ કાઢવામાં આપણું મોત છે એવું આપણે સમજીએ છીએજ ક્યારે? તેમાં ચારી પણ આપણે ક્યાં માનીએ છીએ? ઉપર ઉપરથી જોનાર મનુષ્ય આ વાત નથી સમજી શકતો કે પાપની કમાઈ કરીને હું મારી પોતાનીજ ધોર જોડી રહ્યો છું. એવા લોકોને ઉદ્દેશીનેજ વેદને પણ કહેવું પડ્યું છે કે ‘હું સત્યજ કહું છું.’ મારા કથનને સાચુંજ માનજો. હું જે કહું છું તે અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. તમે જે લોગવો છો તે દેખાય છે લોગની વસ્તુઓ, પણ તે લોગ્યવસ્તુઓ નથી-તે તમારું મોત છે.

ત્યારે આપણે હિંદના લોકોએ શું ખાઈને પોતાનો નિર્વાહ કરવો એ સમસ્યાનું ને? આપણે યજ્ઞની ‘સામગ્રી’ ચોરી ખાવી? આપણે પાપના કેળીઆ ભરવા? પાપથી પેટ ભરીને પોતાના મોતને નોતરવું કે યજ્ઞ કરતાં વધેલું અમૃત ખાવું? શું કરવું?

x x x x

પણ કોઈ કહેશે કે “ખાવાનો સવાર તો હજી ઉસો ને ઉસોજ છે. તમે કહો છો તેથી અમારા પેટમાં અન્ન આવીને પડી ગયું? ભાવનાઓની અને આદર્શોની વાતો ક્યાંથી કાંઈ પેટનો ખાટો પુરાય એમ છે? પેટનો ખાટો

પૂરવોજ હોય તો ગમે ત્યાંથી પણ ખાવાનું તો લાવવું-
જ રહ્યું ને? પેટમાં બિલાડાં બોલે ત્યારે તો પાપ શું અને
પુણ્ય શું તેનો વિચારજ કેને આવે?” આ તકરારનું
ખરાખર પૃથક્કરણ કરીને ઉપલા પ્રશ્નોને તેમના સાચા
રૂપમાં રજૂ કરવા હોય તો એમ કહેવું જોઈએ કે શું
ખાવું તે સવાલ તો ઉઠીજ ગયો, પણ અમારી જરૂરી-
આત કરતાં વધારે ખાવું હોય તો શું કરવું એ સવાલનો
નિકાલ હજી થયો નથી. એનો નિકાલ થઈ શકે નહિ
અને થવો જોઈએ પણ નહિ. વાત એમ છે કે, આપણામાં
ઘણી જાતની કુદરતથી વિરુદ્ધ હોય એવી હાજતો ખૂબ
વધી પડી છે. આપણને ભૂખ લાગતી જણાય છે, કેમકે
આપણને ‘ભસ્મક’ રોગ થયો છે. યજ્ઞશેષ તરીકે જે કાંઈ
થોડુંક પ્રાપ્ત થાય તેના વડે આ બિનકુદરતી ભૂખની તૃપ્તિ
તો નજ થાય. જે આપણને જેએન જનાવી દે છે તે ખરી
ભૂખ નથી; ખરી ભૂખ આમ જેએન ન જનાવી દે, અને
એ ખોટી ભૂખને લીધેજ. આદર્શવાદી વાતો આપણા હૃદય
સુધી નથી પહોંચતી અને તે સાચી પણ નથી લાગતી.
પણ એક દિવસ જ્યારે તે આપણને સમજાઈ જશે, આપણે
તેમનો હૃદયમાં અનુભવ કરી શકીશું તે વખતે આપણું
મન એટલી હદસુધી નિર્માળ બની ગયું હશે કે પેલી
ખોટી બિનકુદરતી હાજતો આપોઆપ શમી ગઈ હશે
અને સાચી કુદરતી ભૂખ ઉઘડી હશે. તે વખતે આપણે
હિન્દમાં જન્મ્યા છીએ માટે હિન્દની પરિસ્થિતિને
ચોખ્ખા સ્વેચ્છાપૂર્વક માગી લીધેલી ગરીબાઈની
જિંદગીથી આપણે મોટા બાદશાહના જેટલા
મગરૂર રહીશું. સાચી ભૂખનું આ એક લક્ષણ છે.

પણ આ આદર્શની વાતો હેયે વસેજ દેવી રીતે? ત્યાં
આગળ બધો સુવાસ આવીને અટકે છે. આવો સવાલ

કરનારને મારે સમજાવવા કેવી રીતે? વેદ અને ગીતાનાં કાન્તિકર્ષીં વચ્ચેના અંશજાવવા ઉપરાંત હું ખીચું શું કરી ચકું? વેદ અને ગીતાના કરતાં હું પામરમાં એવી ક્ષી ચડીઆતી યજ્ઞિ છે કે તેમને સમજ પાડી દઉં? હું તો બહુ કહું તો આટલુંજ કરી ચકું કે મારો ધાંટો દુઃખવા આવે ત્યાંસુધી ખૂબ પાડ્યાજ કહું કે બાઈઓ! મરણેય કરતાં વધારે ખાણું એ ચાપ છે, ચોરી છે અને તેમાં તમારું પોતાનું મોત છે.

* * * *

શુક્ર નાનકડેવને વિષે એક એવી કથા છે કે એક દિવસ બે જણ તેમની પાસે લોજનની સામગ્રી લઈને આવ્યા, તેમાંનો એક મોટો ચાકુકાર હતો, તે શીરો પૂરી અને ખીજાં સાત સાતનાં પકવાનનો મોટો યાજ બરીને લાંબો હતો. ખીજો હતો ગરીબ, તે બિચારો જૂખા અને બાટા બાટા શેટલા લઈને આવ્યો હતો; પણ નાનકડેવ તો પેલા ગરીબના શેટલાજ ખાવા તૈયાર થયા. પેલા શેટા-આએ કાલાંવાલા કર્યા ત્યારે નાનકડેવે તેને કહ્યું કે બાપુ! તારાં પકવાન લોહીથી ભરેલાં છે; મને તે ન ખપે, આગળ જતાં તે કથામાં એવું આવે છે કે ઉવટે નાનકડેવે બેઉ જનની રસોઈમાંથી થોડુંક પોતાની મુઠ્ઠીમાં લઈને નીચોવી બતાવ્યું ત્યારે પેલા શેટાઆની રસોઈમાંથી લોહી ટપક્યું અને ગરીબના શેટલામાંથી દૂધ નીત્યું.

ભારતવાસીઓ! આજના અંતોએ તમારી કમાઈને નીચોવીને કેની કેટલી કમાઈ લોહીવાળી છે અને કેની કેટલી અમૃતથી ભરેલી છે એ તમને બતાવ્યું તો છે; ત્યારે હવે વાટ ચાની જુઓ છે? માત્ર જેવો પામર નાનકડેવની માફક તમારી કમાઈ નીચોવીને તેમાંથી લોહીનાં ટીપાં તમને ન બતાવી શકે તેથી શું તમે એવું માની લેશો

કે તમે જે પાપની કમાઈ કરી રહ્યા છો તે 'લોહીથી ખરડાયેલી' નથી ? જરા તમારી આસપાસ જુઓ તો જરા ! તમારી નજર આગળ ભારતના જીવતા સંત મહાત્મા ગાંધીએ એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ સેંકડો વાર તમારી કમાણીને નીચેનીને ખતાવી દીધું છે કે પરદેશી કાપડના વેપારની કમાઈ, હાથના વેપારની કમાઈ, ગરીબો પાસેથી હરેક પ્રકારે ધન ચૂસીને કરેલી કમાઈ-દુ'કામાં રાષ્ટ્રવ્રજ ઉપર પ્રહાર કરીને મેળવેલી પાઈએ પાઈ લોહીથી ખરડાયેલી છે, પાપથી બરેલી છે અને તમારા મૃત્યુનું દાર છે.

કેમ ? હજી આ વાત તમે માગતા હતા તેવી વાર્તાત્મિક અને વ્યવહારયોગ્ય થઈ કે નહિ ? હાહાબાઈ, રમેશચંદ્ર દત્ત, ગોખલે, ટીળક અને મહાત્મા ગાંધી વગેરે સતોત્રીસ દાખલાદહીત અને આંકડાથી સાબીત નથી કરી બતાવ્યું કે ભારતવર્ષનો રાષ્ટ્રદેહ આજકાલ કરતાં અનેક વર્ષો થયાં યંત્રકળા વડે પોપાતા મૂડીવાદથી ચૂસાતોજ આજ્યો છે. આ રુધિરશોષણની ક્રિયા એટલી બધી પ્રબલ છે કે કેટલાક વિદેશી પ્રેક્ષકો પણ તેની સાક્ષી પૂરે છે. ત્યારે હવે તમેજ તમારી બાતને પૂછો ન કે મૂડીવાદની દુકાળીતા કયા બનીને તમે જે કમાઈ કરો છો તે લોહીથી ખરડાયેલી છે કે નહિ ? કેહ પણ કેસવા ચૂસાઈ ગયા લેહીને આથી વધારે પ્રત્યક્ષ રીતે બતાવી શકાય ?

હવે વહનમને મરી આવતી દૃષ્ટિથી જોઈએ તો બિને આમરો પડેલા વજનનાં રાષ્ટ્રવજનનાં વપરાઈ ગયેલાં નવનવાં ચિતરતી કામ્યા આવજા કેશમાં લોચી રહે છે અને વજન કરતાં વધેલા વહનવજનનાં અનુપ

ખાનારા તો બહુજ ઘોડા છે, એ તો ઘણી બહાલી વાત છે. આ રીતે જ્યારે આપણામાંના ઘણાખરા લોકો યશની અથવા આપણા દેશની સામુદાયિક સંપત્તિ વધારવાને બદલે એકબીજાની સંપત્તિજ ખાઈ જવા બેઠા છે તેને પરિણામે આપણે દેશનાં જીવનરસને છાનામાના ચોરી ખાવાનું મહાપાતક કરીએ છીએ એવું તમને નથી લાગતું ! પાપનું આથી વધારે પ્રત્યક્ષ અને આંધળાને પણ સૂઝે એવું ચિત્ર બીજું કયું હોય તે કહો.

અને આ મરણપધારીએ પડેલા દેશને જોઈને, કેમકે દેશના લોકોનાં ચરીરનો ક્ષય થતો જાય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ પણ ઘટવા લાગી છે. અને આત્મિક શક્તિઓનું તો ઢહાડે ઢહાડે હીવાળુંજ નીકળતું જાય છે—તમને એમ નથી લાગતું કે આપણે ઘણા વખતથી યશનો બાગ ખાઈ ખાઈને નોતરેલા મૃત્યુનાં આ લક્ષણ છે ? અથવા તમને આ વાત સમજાવવાને કોઈ ઋષિમુનિને અવતાર લેવો પડ્યો ? અને આ અભાગીઆ દેશની નિસ્તેજ, નિર્દોષ અને મૂંઝા જેવી હાલત જોઈને વેદનું પેલું વચન—
“ સર્લ પ્રયામિ ઘપિત્સ વસ્ય ”—આપોઆપ તમારા કાનમાં શું જ નથી ઉઠતું અને તેના અર્થનું ભયંકર કાણું વાસ્તવિક ચિત્ર તમારી આંખો આગળ ખડું નથી થતું ?

આટલા માટે ખાપુ ! મારી આ વાતોને અદ્યત્તમ અને અવ્યવહાર કહીને ટાળી મૂકવી ઉચિત નથી; તમારી જિનદુસ્તી જોટી હાજતોને કમી કરી નાખવી એજ ઉચિત છે.

+ + + +

જો તમારે બીજું એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરું છે કે આ જોટી હાજતોને તૃપ્ત કરવાની તમારી ઉમ્મિદ હોય તો પણ આ વખતે તો તમે તેમ નજ કરી

શકે. આજે આપણા દેશની સરાસરી આવક કેટલી છે તેની તમને ખબર છે ? તમને ખબર ન હોય તે જાણી લેજો કે ગમે તેટલી ઉદારતાથી ગણતરી કરતાં પણ તે દર મહિને માથાઢીઠ ચાર રૂપીઆ કરતાં વધારે તો નથીજ. હિન્દીઓની સરાસરી કમાણી ચાર રૂપરડી જેટલી છે. જ્યારે સરાસરી માસિક કમાણી ચાર રૂપિયાની થઈ ત્યારે એથી પણ ઓછું કમાનારા કરોડો ભાઈઓ હોવાજ નોંધજો. તેથી કરીને જ્યાં સુધી આપણી સરાસરી કમાણી વધે નહિ ત્યાંસુધી આપણે ચાર રૂપીઆ કરતાં જેટલો વધારે માસિક ખર્ચ કરીએ છીએ તે ખર્ચો આપણે આપણા ગરીબ ભાઈઓને લૂંટીને, તેમના મોઢામાંથી સૂકા રોટલાનો ટુકડો જૂંટવીનેજ કરીએ છીએ. તમે કહોશો કે ચાર રૂપીઆમાં અમારું શી રીતે પૂરું થાય ? તો હું કહું છું કે ખોટી હાજતો શા માટે રાખો છો અને વધાર્યા નજો છો ? સાચું કહેવડાવો તો હાલમાં દરેક હિન્દીને ભાગ માસિક ચાર રૂપીઆ કરતાં વધારે યશશેષ આવતોજ નથી. એથી વધારે જે કોઈ કમાય તે ચોરી કરીનેજ કમાય છે. આવી ચોરી નહિ કરવાનું મત લેનાર માણસ કદાપિ પ્રમાણિકપણે માસિક ચાર રૂપીઆ કરતાં વધારે પેદા કરે તો તેણે પણ ચાર રૂપીઆ વડેજ નિર્વાહ કરીને વધારાની કમાણી દેશ-હિતના કામને માટેજ આપી દેવી રહી. પ્રમાણિક કમાણી કરનારનો જ્યારે આવો ધર્મ છે ત્યારે લોહીનો વેપાર કરનારને માટે તો કહેવાનુંજ શું હોય ? આપણા દેશના આજના યુવાનો દર મહિને ૨૦-૨૫ અથવા ૪૦ રૂપીઆ ઉડાવતાં પણ ધીજાઓને તેથી અનેકગણા ઉડાવતા નોંધને પોતાને ગરીબ સમજે છે તે જાણીને દેશની ખરી સ્થિતિ સમજનારના મનને કેટલું દુઃખ થતું હશે ? બાપુ ! આ અભાગીઆ દેશમાં તો તેજ માણસ ગરીબ કહેવાય કે

જેને મદિનાના ચાર, દુપિયા કમાવાનું પણ સાધન નથી તે. તેથી કરીને દિવંદના સંતાનની તો ફરજ છે કે તે વધારે દુપિયા ઉડાવનારનો વિચાર ન કરે, ગરીબોના લેહીથી ખરડાએથી તેમની પાપથી બરેથી કમાઈ ઉપર નજર ન કરે; પણ પોતાના જોખણ, શાહા અને ઉક જરૂર પૂરતા જ જોરાકને અમૃત માનીને ખાય અને તેથી પુષ્ટિ પુષ્ટિ મેળવે. ત્યારે તો આ મરવા પડેલા રેશને જીવતા રહેવાની આશા બંધાય. એટલા માટે જેમને રેશદાઝ છે તેઓ તો (તનમન અને ધનથી) પોતે સ્વદેશના વિનાશકના હાથ બની રહે છે અને તેમનાં શરીરના નિસાવને માટે તેમની ગરીબી માતા મૂઢી અજ્ઞ આપે તેટલું ખાઈને તેની સેવા કર્યે જાય છે. આ રેશમાં હાલના વખતમાં કોઈને ધર્મપૂર્વક જીવન ગાળવું હોય તો આ એક જ ઉપાય છે; બીજો નથી, નથી ને નથી.

* * * *

ભરતખંડના જીવનરસને ચૂસનાર પરદેશી રાજ્યરૂપી જે મોટું યંત્ર ચાલી રહ્યું છે, તેમાં યોડે બહુ અંશે તો બધાજ ભારતવાસીઓ મદદ કરી રહ્યા છે; પરંતુ પરદેશી કાપડના વેપારીઓ અને તેમને વાપરનારાઓ, વહીવેા અને કચેરીઓનાં મગધીમાં ધસનારા તેમના કાયમના અસીલો, સરકારી નોકરો, મોટા મોટા જમીનદારો, ચેક સાહુકારો, મિલકતવાળાઓ—જે બધા આ યંત્રના જુદા જુદા ભાગ છે. જે યંત્રનાં અંજ બની ગયેલા આપણા. દેશી બાઈઓ પોતાના જોરાકનો પ્રભ ઉઠેલવાને વાસ્તે પોતાની નીચેના લોહાનું લોહી ચૂસે છે અને તેમાંથી પોતાના બાળનું લોહી પી જઈને વધાઈનું લોહી પોતાની ઉપરનાઓ તરફ મોકલી દે છે; તેઓ વળી તેમનું મોટું બચકું બરીને બાંકીનું તેમની ઉપરનાઓ તરફ મોકલે છે. આ પ્રમાણે આ લોહી

છે; કારણ કે આપણે ગુલામ છીએ. આપણી આ ગુલામી દશા સંસારમાં પાપની વૃદ્ધિ કરવાના કામમાં એટલી મદદગાર થઈ પડી છે કે જેમના દુઃખમાં આપણે ઉમેરો કરીએ છીએ તે લોકો કહેતાજ હશે કે ‘હિન્દના લોકોનું’ અવતર વ્યર્થ છે’ અને આપણા મોતની માળાઓ પણ ફેરવતા હશે.

પણ આપણે અધાયુ-પાપમય અવનવાળા-એટલા માટે થયા છીએ કે તે પહેલાં આપણે ઇન્દ્રિયારામ થઈ ચૂક્યા હતા. આપણી ઇન્દ્રિયોની હાજતો આપણને એટલી બધી બેચેની ઉપજાવે છે કે યજ્ઞશેપના શુદ્ધ સાત્ત્વિક લોજન વડે આપણું પેટ નથી ભરાતું અને તેથી યજ્ઞનો હિસ્સો પણ ખાઈ જવા તૈયાર થઈએ છીએ. એટલા માટે જો આહારના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરી નાખવોજ હોય તો પ્રથમ ઇન્દ્રિયોમાં રમણ કરવાનું છોડી દો, તમારી જોડી હાજતોને કમી કરી નાખો. પછી બાકી રહેલી કુદરતી ભૂખની તૃપ્તિ કરવાનું કામ ઝાઝું અઘરું નથી. જે પશુપક્ષીઓને રોજ રોજ તેમનો આહાર પૂરો પાડે છે, જે ભારતનાં લાખો હાથપિંજર જેવાં માનવીઓને હજી અવતાં તો રાખેજ છે તેને તમારી ચિંતા હોવીજ નેઇએ. તે તમારો ‘યોગદેશ’ પૂરો કરશે. એટલા માટે હું ફરીથી કહું છું કે આવોના સત્તાક કાંઈ બહુ વિકટ નથી. પણ મોટી મુશ્કેલી તો એ છે કે આપણને ઇન્દ્રિયોની હાજતો પોપવાની ટેવ પડી ગઈ છે તેનું કેમ કરવું? એ હાજતોજ આટલી બધી સહેલી બાબતને અઘરી બનાવી દે છે.

x

x

x

x

એ બિનકુદરતી હાજતોને તો તમે ધારો તો તમારો

એકજ બળવાન સંકેતપૂર્વક અંતરના એકજ અવકાશ અનુભવતા એકથી હૃદયી શરૂ છે. આજ એકજ વાત મનમાં પસંદ થઈ ગઈ છે એથી કે આવો કદાચદીના સમયમાં આપણને

ભારતવાસીઓને આવી જિનદુરવી હાજતો હોયજ કેમ થકે ? આટલી એકજ વાત મનમાં ઉઠી. ખૂંપી જવી એકજે; જો કે તેમ થવું જરા અઘરું છે. જે રોયના કરોડો માણસોને એક ટંક ખાવાનું સામ્યેજ મળે છે, જ્યાંનાં કરોડો સાઈબહેનો રોયના આર પેશા ઉપર નિર્બંધ કરે છે, જ્યાં એક દુકાળ પડતાની સાથેજ લોકો માખીની પેઠે મરી જાય છે તે રોયના લોકોને આવી આવી હાજતો હોયજ કેમ ? તમે કહેશો કે આવી બાહ્યવાદી વાતોથી અમારાં પેટ નથી ભરાતાં; ત્યારે હું તમને પૂછું છું કે જે હાડકે તમારું ઠાઈ અત્યંત વહાણું ગુજરી જાય છે તે હાડકે તમારી પેલી બધી હાજતો ક્યાં ચાલી જાય છે ? તે હાડકે તમારું પેટ કેવી રીતે ભરાઈ જાય છે ? આપણા રોયનો તો એક દિવાજ છે કે જ્યાં સુધી આપણા મહોદ્ધમાં થળ પડયું હોય ત્યાં સુધી ચૂલો પણ ન સળગાવાય. ત્યારે આ રમચાન જેવા થઈ ગએલા ભરતખંડમાં જન્મ લેનારને બૂખ લગાડે એવી વસ્તુજ કમી છે ? આપણી આજની અવસ્થાના વિચાર આવતાંજ સારા માણસની તો બધીજે બૂખ મરી જાય. તમારી માતૃભૂમિના હાલના સ્વરૂપનું મનમાં જરાકે ધ્યાન તો કરી જુઓ ! વિચારી ચીંધરેહાલ અવસ્થામાં પસવા લોકોની ઠોકરે ચડતી, જ્યાં જાય ત્યાં હઠપૂત થતી ગુલામીના દોહાલા હાડકા જેમ તેમ કરીને પૂરા કરે છે અને છતાં આપણને ઇન્દ્રિયોનાં સુખની તૃપ્તિઓ પેદા થયા કરે ! આવા વખતમાં આપણે ઇન્દ્રિયારામ બની ચક્રિએ ખરા ? તો પછી ધિક્કાર હોજે આપણા હૃવતરને !

વારુ, હવવાને માટે ખાણુંજ એકજે એ પણ એક મોટો જમ છે. કેટલાક સંજોગોમાં ખોરાક ઝેર ખરેખર નીવડે છે. એકવીસ દિવસના ઉપવાસ કરીને મહાત્મા ગાંધી-

છે; કારણ કે આપણે ગુલામ છીએ. આપણી આ ગુલામી દશા સંસારમાં પાપની વૃદ્ધિ કરવાના કામમાં એટલી મદદગાર થઈ પડી છે કે જેમના હુઝારમાં આપણે ઉમેરા કરીએ છીએ તે લોકો કહેતાજ હશે કે ‘હિન્દના લોકોનું જીવન બ્યથા છે’ અને આપણા મોતની માળાઓ પણ ફેરવતા હશે.

પણ આપણે અમાયુ-પાપમય જીવનવાળા-એટલા માટે ઘયા છીએ કે તે પહેલાં આપણે ઇન્દ્રિયારામ થઈ ચૂક્યા હતા. આપણી ઇન્દ્રિયોની હાજતો આપણને એટલી બધી બેચેની ઉપજાવે છે કે યજ્ઞશેવના શુદ્ધ સાત્ત્વિક લોજન વડે આપણું પેટ નથી ધરાતું અને તેથી યજ્ઞનો હિસ્સો પણ ખાઈ જવા તૈયાર થઈએ છીએ. એટલા માટે જો આહારના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરી નાખવોજ હોય તો પ્રથમ ઇન્દ્રિયોમાં રમણ કરવાનું છોડી દો, તમારી ખોટી હાજતોને કમી કરી નાખો. પછી બાકી રહેલી કુદરતી ભૂખની તૃપ્તિ કરવાનું કામ આજુ’ અઘરું નથી. જે પશુપક્ષીઓને રોજ રોજ તેમનો આહાર પૂરો પાડે છે, જે બારતનાં લાખો હાડપિંજર જેવાં માનવીઓને હજી જીવતાં તો રાખેજ છે તેને તમારી ચિંતા હોવીજ જોઈએ. તે તમારો ‘યોગક્ષેમ’ પૂરો કરશે. એટલા માટે હું ફરીથી કહું છું કે ખાવાનો સવાલ કાંઈ બહુ વિકટ નથી. પણ મોટી મુશ્કેલી તો એ છે કે આપણને ઇન્દ્રિયોની હાજતો પોષવાની ટેવ પડી ગઈ છે તેનું કેમ કરવું? એ હાજતોજ આટલી બધી સહેલી બાળતને અઘરી બનાવી દે છે.

x

x

x

x

એ બિનકુદરતી હાજતોને તો તમે ધારો તો તમારા એકજ બળવાન સંકલ્પથી અંતરના એકજ જ્વલંત અનુવના જોરથી હઠાવી શકો છો. માત્ર એકજ વાત મનમાં વસી જવી જોઈએ કે આવા કટોકટીના સમયમાં આપણને

ભારતવાસીઓને આવી જિનકુદરતી કાજને કોઈ જ કમ
 થઈ ? આદર્શી ભાંજવાનું મનમાં ઉઠી જુઓ જાણી જોઈએ;
 જો કે તેમ ધણું જરા અમરું છે, જે દેશના કદાચે મળુ
 એને એક દાંડ ખાવાનું જાણ્યેજ મળે છે, જ્યાંનાં કદાચે
 જાણીએનો શાજતા આર પેલા કપડાં નિર્ણય કરે છે,
 ત્યાં એક દુકાન પડનાની જાણેજ લોકો આવીને પોંડે મરી
 જાય છે તે દેશના લોકોને આવી આવી કાજતો કેવજ
 ઠમ ? તમ કહેયો કે આવી આદર્શવાદી જાણેજી જાણનાં
 પેટ નથી ભરાતાં; ત્યારે હું તમને પૂછું છું કે જે દેશ
 તમારું કોઈ અત્યંત વધારું ગુજરી જાય છે તે દેશ
 તમારી પેલી બધી કાજતો ક્યાં ચાલી જાય છે ? તે દેશ
 તમારું પેટ ઠરી રીતે જાણેજ જાય છે ? આપણા દેશને
 તો એક વિચાર છે કે ક્યાં મુખી આપણા મહાકાવ્યમાં
 યજ્ઞ પદ્યું હોય ત્યાં મુખી ચૂલો પણ ન યજ્ઞમાયામ.
 ત્યારે આ રમયાન જેવા યજ્ઞ જોવા ભસ્ત્રખંડમાં જન્મ
 લેનારને જૂખ લગાડે એવી વસ્તુજ કથી છે ? આપણી
 આજની આવસથાનો વિચાર આવતાંજ સારા માણસની તો
 બધીજે જૂખ મરી જાય, તમારી માતૃભૂમિના કાવના
 સ્વરૂપનું મનમાં જરાક ધ્યાન તો કરી જુઓ ! જિયારી
 ચીંધરેલા અવસથામાં પરાયા લોકોની ઠાકરે ચડતી, ત્યાં
 જાય ત્યાં હરપૂત થતી ગુલામીના દોષલા દહાડા જેમ તેમ
 કરીને પૂરા કરે છે અને છતાં આપણને ઇન્દ્રિયોનાં મુખની
 તુલ્યુઓ પેદા થયા કરે ! આવા વખતમાં આપણે
 ઇન્દ્રિયારામ જની સફીજે ખરા ? તો પછી ધિક્કાર હોજો
 આપણા અવતરને !

વાર, અવતરને માટે ખાણુંજ જોઈએ એ પણ એક
 મોટો જ્ઞાન છે. કેટલાક સંજોગોમાં ખોરાક ઝેર ખરેખર
 નીવડે છે. એકવીસ દિવસના ઉપવાસ કરીને મહાત્મા ગાંધી-

છે; કારણ કે આપણે ગુનામ છીએ. આપણી આ ગુનામી દસા સંસારમાં પાપની વૃદ્ધિ કરવાના કામમાં એટલી મદદગાર થઈ પડી છે કે જેમના હુખમાં આપણે ઉમેરા કરીએ છીએ તે લોકો કહેવાજ કરશે કે ‘હિન્દના લોકોનું જીવન વ્યર્થ છે’ અને આપણા મોતની માળાઓ પણ ફેરવતા હશે.

પણ આપણે અધ્યાત્મ-પાપમય જીવનવાળા-એટલા માટે યયા છીએ કે તે પહેલાં આપણે ઇન્દ્રિયાસંગ થઈ ચૂક્યા હતા. આપણી ઇન્દ્રિયોની હાજતો આપણને એટલી બધી બેચેની ઉપજાવે છે કે યજ્ઞરોપના શુદ્ધ સાત્ત્વિક લોજન વડે આપણું પેટ નથી ભરાતું અને તેથી યજ્ઞનો હિસ્સો પણ ખાઈ જવા તૈયાર થઈએ છીએ. એટલા માટે જો આહારના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરી નાખવોજ હોય તો પ્રથમ ઇન્દ્રિયોમાં રમણ કરવાનું છોડી દો, તમારી જોડી હાજતોને કમી કરી નાખો. પછી બાકી રહેલી કુદરતી ભૂખની તૃપ્તિ કરવાનું કામ આજું અઘરું નથી. જે પશુપક્ષીઓને રોજ રોજ તેમનો આહાર પૂરો પાડે છે, જે ભારતનાં લાખો હાડપિંજર જેવાં માનવીઓને હજી જીવતાં તો રાખેજ છે તેને તમારી ચિંતા હોવીજ નોંધવું. તે તમારો ‘યોગક્ષેમ’ પૂરો કરશે. એટલા માટે હું ફરીથી કહું છું કે ખાવાનો સવાલ કાંઈ બહુ વિકટ નથી. પણ મોટી મુશ્કેલી તો એ છે કે આપણને ઇન્દ્રિયોની હાજતો પોપવાની ટેવ પડી ગઈ છે તેનું કેમ કરવું? એ હાજતોજ આટલી બધી સહેલી બાબતને અઘરી બનાવી દે છે.

x

x

x

x

એ બિનકુદરતી હાજતોને તો તમે ધારો તો તમારા એકેજ બળવાન સંકલ્પથી અંતરના એકેજ જ્વલંત અનુભવના ભેરથી હઠાવી શકો છો. માત્ર એકેજ વાત મનમાં વસી જવી નોંધવું કે આવા કટોકટીના સમયમાં આપણને

સારતવાસીઓને આવી જિનકુદરતી હાજતો હોઈજ કેમ
ચકે ? આટલી એકજ વાત મનમાં ઉઠી ખૂંપી જવી ભોઈએ;
જે કે તેમ થયું જરા અલગ છે. જે દેશના કરોડો માણ-
સોને એક ટંક ખાવાનું સાચ્યેજ મળે છે, ત્યાંનાં કરોડો
ભાઈબહેનો રાજના આર પૈસા ઉપર નિર્બીક કરે છે,
જ્યાં એક દુકાળ પડતાની સાથેજ લોકો માણીની પેઠે મરી
જાય છે તે દેશના લોકોને આવી આવી હાજતો હોયજ
કેમ ? તમે કહેશો કે આવી આદર્શવાદી વાતોથી અમારાં
પેટ નથી ભરાતાં; ત્યારે હું તમને પૂછું છું કે જે દહાડે
તમારું ઠાઈ અત્યંત વહાલું ગુજરી જાય છે તે દહાડે
તમારી પેલી બધી હાજતો ક્યાં ચાલી જાય છે ? તે દહાડે
તમારું પેટ કેવી રીતે ભરાઈ જાય છે ? આપણા દેશનો
તો એક રિવાજ છે કે જ્યાં સુધી આપણા મહોલ્લામાં
શબ પડ્યું હોય ત્યાં સુધી ચૂલો પણ ન સળગાવાય.
ત્યારે આ રમશાન જેવા યજ્ઞ ગએલા ભરતખંડમાં જન્મ
લેનારને બૂખ લગાડે એવી વસ્તુ કયી છે ? આપણી
આજની અવસ્થાનો વિચાર આવતાંજ સારા માણસની તો
બધીએ બૂખ મરી જાય. તમારી માતૃભૂમિના હાલના
સ્વરૂપનું મનમાં જરાક ધ્યાન તો કરી જુઓ ! બિચારી
ચીંચદેહાલ અવસ્થામાં પરાયા લોકોની ઠાકરે ચઢતી, જ્યાં
જાય ત્યાં હરપૂત થતી ગુલામીના દોશલા દહાડા જેમ તેમ
કરીને પૂરા કરે છે અને છતાં આપણને ઇન્દ્રિયોનાં સુખની
તૃષ્ણાઓ પેદા થયા કરે ! આવા વખતમાં આપણે
ઇન્દ્રિયાત્મ જની ચકીએ ખરા ? તો યહી ધિક્કાર હોજે
આપણા અવતરને !

વારૂ, અવગણે માટે ખાણુંજ ભોઈએ એ પણ એક
મોટો જામ છે. કેટલાક સંભોગોમાં ખોરાક ઝેર ખરોબર
નીવડે છે. એકવીસ દિવસના ઉપવાસ કરીને મહાત્મા ગાંધી-

જીએ સાબિત કરી બતાવ્યું છે કે ચોક્કસ સંજોગોમાં જીવતા રહેવાને ખાતર પણ જોરાકને ત્યજવો પડે છે. પોતાના ઉપવાસ ભાંગ્યા પછી તેમણે કહ્યું હતું કે “જો મેં ઉપવાસ કર્યા ન હોત તો હું જીવતો ન રહી શકત.” આમાં કંઈજ વિચિત્ર નથી. જેમની જિંદગી માત્ર ઉપવાસ કર્યા-થીજ બચી હોય એવા ઘણાએ માણસ તમને મળી આવશે. આ જમાનામાં ભારતનું જીવન પણ લોગવિલાસને છોડ્યાથીજ બચે એમ છે એમ જાણીને તમારી જૂઠી બિનકુદરતી હાજતોને આજથીજ એક લાત મારીને ફગાવી દો.

x

x

x

x

ભારતના નવયુવાનો ! ખાસ કરીને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થી-માંથી સ્નાતકની પદવી મેળવીને બહાર પડેલાં યુવક-યુવ-તીઓ ! વિલંબ કરવાનો હવે સમય રહ્યો નથી. પોતા-પોતાની જરૂરીઆતો ઓછી કરીને રાષ્ટ્રયજ્ઞની દીક્ષા લઈ લ્યો, રાષ્ટ્રની સેવા કરવા મંડી જાઓ. અત્યારે ગતિમાં આવેલા યજ્ઞચક્રને ચલાવતા રહેશો તોજ પેલું કદાવર પાપચક્ર ફરતું અટકશે. એ કામ તમારુંજ છે એમ સમજજો; અને તેટલા માટે ગરીબોનાં લોહીથી ખરડાએલી, દેશને મૃત્યુ તરફ ધસડી જનારી પાપમય લોગવિલાસની સામગ્રીઓ તરફ નજર પણ ન કરતાં. તે તરફ ભૂલેચૂકે તમારી નજર જાય તો તે વખતે દેશની હુદ્દાશાનું ધ્યાન કરજો. તમારી હુઃખીઆરી જનેતાનું કેવી રીતે લોહી ચુસાઈ રહ્યું છે તેનો વિચાર આવતાં તમારી બધી જૂઠી હાજતો શમી જશે. પરદેશી શાસનના પાપચક્રનો ખુલ્લેખુલ્લો ઉદ્દેશ એ છે કે એકેકેએક ભારતવાસીને ગરીબ બનાવીને આખરે તેને “લાકડાં ચીરનારાનો અને પાણી લરનારાનો”જ મુલક બનાવી દેવો તે કદી ભૂલતા નહિ. આનો સીધો અને સફળ શાય એવો એકજ ઉપાય છે કે આપણે આપણી રાજપુત્રી-

ધીજ ગરીબાંનું જન લેવું અને તેમ કરીને દેશને ઇશને સંભવે. જે છે તે સંસ્કૃતિથી કરવામાં છે. એમ નો બધાજ માત્ર આવે છે ત્યારે સંસ્કાર છોડે છેજ ને ? ૫૫ સંસ્કારને પોતાની રચેલાથી છોડનારા ‘મન્યાત્રી’ તરીકે પૂજાય છે. ત્યારે ત્યારે તો તમારે બીજાના દુખાવડાં ગરીબ બનીને મરવાનું તો છેજ. તો ૫૬ તમે સંસ્કૃતિથી ગરીબ બનીને જીવતા શા માટે ન કરો ? પાપચક્રની ચક્ષીમાં નાનાં મોટાં સૌ પીગ્રાઈ રહ્યાં છે અને બધાંજ એક દિવસ લંબોટીઆ બિખારી લેવાં થઈ જવાનાં છે- ઠાઈ આજે અને ઠાઈ કાલે-૫૭ વહેલા મોડા સોના એક- જ હાલ થવાના છે. તો ૫૮ પાપનો વિશય કરનાર પુણ્યચક્ર ચલાવવા માટે જે ગરીબી જરૂરી છે તેને સંસ્કૃતિથી શા માટે માગી લેતાં નથી ?

માટે ‘અમે શું ખર્ચશું’ એ સવાલ તો આજ ૫૯ પૂછ્યોજ નહિ. ખાવાની બાબતમાં નિશ્ચિન્ત બનીને પાપ- નાશક યજ્ઞમાં કામે લાગી જાઓ. યજ્ઞોપ તરીકે તમને લૂખું સૂકું જે કાંઈ મળે તેને અમૃત માનીને ખાઈ લેજો. આ પવિત્ર ખોરાકે તમારામાં બળ, વીર્ય અને ઝોજસ પેદા કરશે. ઠાઈ વખતે એવું પણ બને કે યજ્ઞોપમાં તમને કાંઈજ મળે નહિ તોપણ ગભરાતાં નહિ. એવા સંજોગો આવે ત્યારે બેઠાચક્ર બૂખે મરવું પડે તો બૂખે મરી જાઓ, પણ જીવો. ત્યાં સુધી આ પવિત્ર યજ્ઞને મરવા ન દેશો અને લોહીની કમાઈ ખાવાનો તો વિચારજ છોડી દેજો. પણ હવે તો એવો વખત આવતો જાય છે કે તમને દેશ- સેવા કરતાં બૂખે મરવાની ઇચ્છા હોય તોપણ લોહો. તમને બૂખે મરવા દે એમ નથી. એવું સફળાવ્ય હવે તમારે માટે રહ્યું નથી. એ સરસ જમાનો તો વીતી ચૂક્યો. ૬૦ ભારતના કલ્યાણની ઇમારતના પાયા જેમણે પોતાનાં હાડ-

માંસધી પૂર્યા છે તે ચૂરાઓ તો તેમની જનેતાના જોળામાં જઈને ક્યારનાય બેઠા છે. તે જમાનો પ્રારંભ કરનારાઓનો, ઝંડાધારીઓનો, ચૂરવીરોનો, કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે છૂપાં લસલસતાં બલિહાનો દેનારાઓનો હતો. તે જમાનો ગયો અથવા ગયોજ જાણો. હવે તો રાષ્ટ્રયશનું કામ એટલું આગળ ધપ્યું છે કે તમે સામાન્યમાં સામાન્ય દેશસેવક છો એટલું જો લોકો જાણશે તો તેઓ તમારી આરતીઓ ઉતારશે, તમે તમારી જરૂરીઆતો નહિ કહો તોપણ તેઓ તમારે વગર કહ્યે લાવી લાવીને તે જરૂરીઆતો પૂરી કરશે. પણ હજી આ દેશમાં એવાં કેટલાંક આણુખેડાએલાં ક્ષેત્ર પડ્યાં છે કે જ્યાં હજી પાયા પૂરવાની શરૂઆત નથી થઈ. તમે ચૂરવીર હો તો એવાં ક્ષેત્રોમાં ચાલ્યા જાઓ અને તમારા અમૃતભોજનનો મહિમા બતાવીને તમારો હિંદુસ્તાનમાં થયેલો જન્મ સાર્થક કરજો. આ દેશના ઉદ્ધારને લગતાં તમામ ખાતાંઓને ચાલુ રાખવાને માટે નવજીવાનોની એક ખડીફેજ ઘણીજ જરૂરની છે; પણ તેમણે પોતાની હાજતોનો એટલી હદ સુધી લઘુત્તમ સમજેદ કર્યો હોવો જોઈએ કે તેમની આગળ ‘અમે શું ખાઈશું’ એ સવાલ ઉભો રહેજ નહિ. આ આપણા દેશની મોટામાં મોટી અને અનિર્વાય જરૂરીઆત છે. તેને પૂરી કર્યા સિવાય દેશનું કોઈ પણ કાર્ય આગળ ધપી શકે એમ છેજ નહિ. એ એક એવું સત્ય છે કે જેની આગળ તમારે જરૂર જરૂર નમવુંજ પડશે.

તરંગ ૨૦ મો—કૃષ્ણની ખંસી

હમેશની માફક આ વર્ષે પણ લોકોએ શ્રીકૃષ્ણની ખંસીને યાદ કરી હશે. “અધર્મની વૃદ્ધિ થશે ત્યારે હું ફરીથી પ્રકટ થઈશ” એવો તેણે હીષેલો કોલ કવિઓએ તેને યાદ પણ દેવરાવ્યોજ હશે. પરંતુ આજ દેહલાક વખતથી મને તો હમેશાં કૃષ્ણની ખંસીજ વારંવાર સાંભળ્યાં કરે છે અને માફક દુઃખી મન અત્યંત અકળાઈ જઈને આખરે તેને પૂછે છે કે “આજના કરતાં ધર્મની વધારે ગ્લાનિ વળી શી થવાની હતી? અધર્મનું અરબુત્યાન આના કરતાં દેહહુંક વધારે હોય કે હલુએ તમે પ્રકટ થતા નથી?”

પણ ‘કૃષ્ણની ખંસી’ અત્યારે આપણી આગળ નથી, એ મારા અંતાપનું કારણ નથી. ખંસી તો આજે પણ છે; નથી તેને બલ્લવનાર કૃષ્ણ. હવે ક્યારે કૃષ્ણજ નથી ત્યારે એને ‘કૃષ્ણની ખંસી’ કહેવાય પણ શી રીતે? એ ખંસી એવા જઈએ તો આજેય ભગવદ્ગીતાની અંદર છેતો. ખંસી તો છે પણ તેને બલ્લવનાર કોઈ નથી એ વાતનુંજ જે દુઃખ છે તે છે.

હરી પાતું મને યાદ આવે છે કે એ આ ભારતનો ઉદ્ધાર કરનાર કોઈ હોય તો તે તેની પોતાની અનોખી રીતે વાગતી કૃષ્ણની ખંસીજ છે. એ ખંસી એ વાગવા માંડશે તો ભારતવાસીઓ પણ તેની સાથે સાથે નાચવા માંડશે અને પછી તો તેમનો ઉદ્ધાર કઈ નવોજ મળ્યો.

ચોટલા માટે હું કૃષ્ણને કહું છું કે હે જાંસીધર કૃષ્ણ ! તમે પાછા પ્રકટ થાઓ. આ દરિદ્ર ભારતનાં ધરતી અને આકાશ મૂંઝો પોકાર કરી રહ્યાં છે; આ જૂળે મરતાં અને પરાધીનતાથી દળાઈ ગયેલાં ભારતનાં સંતાનોનાં કલેજાંની હાથ તમને ચોકજ યાચના કરી રહી છે તથા પોતે ઉઠીને ઉભા થવા માગે છે; પણ તેટલુંજે જોર જેમનામાં રહ્યું નથી એવા ભારતવાસીઓ એકઠે અવાજે પોકાર કરી રહ્યાં છે કે “હે કૃષ્ણ ભગવાન ! તમે ફરીથી પ્રકટ થાઓ. અમને તમારી મોહન મુરલીથી મોહિત કરી દો. તો તો અમે કાંઈ જીવતા થઈએ, નહિ તો—”

*

*

*

*

ભગવદ્ગીતાની અંદર કૃષ્ણે જે જાંસી મૂકી રાખી છે તે ‘કર્મયોગ’ના આકારની છે. ગીતાના ગાનાર કૃષ્ણની એજ ખરેખરી જાંસી છે. કર્મયોગની આકૃતિવાળા કૃષ્ણની એ જાંસી કેવીક છે તે આજે હું જતાવવા ઈચ્છું છું.

‘કર્મયોગ’ એક એવા પ્રકારનો યોગ છે કે જેને કર્મ વડેજ સિદ્ધ કરી શકાય. એનો મહિમા એવડો મોટો છે કે ટીળક મહારાજ જેવા પંડિતે એનું વ્યાખ્યાન કરતાં કરતાં મોટો ભારે ગ્રંથ લખી નાખ્યો; પણ એનો પાર પામ્યા નથી. પરંતુ આપણી પ્રાચીન સભ્યતાની દરેક વસ્તુ જનાવટમાં સીધી સાદી હોય છે તેવી એ પણ છે. આજ-કાલનાં ‘હાર્મોનિયમ’ અને ‘પિયાનો’ની માફક એમાં કશી ગૂંચવણ નથી. વળી એની ખીજ ખુબી એ છે કે મોહન પોતે એને હોઠે અડાડીને જાનવે છે ત્યારે હાલનાં વાજિ-ત્રોના કરતાં લોકોને હજારગણાં વધારે મોહિત કરવાની એના સ્વરમાં તાકાત આવે છે; તે છતાં એની રચના તદ્દન સાદી છે. તેને સમજી લેવામાં તો જરાજો મુશ્કેલી પડતી નથી. કર્મયોગની જાંસી કેવી હોય છે તે તો મારા જેવો

પામર માણુન પણ બતાવી ચકે.

x

x

x

x

તેની બનાવટ કમના લોકડાની છે. કમ કેવું હોય
એ જો તમારે જોવું હોય તો પ્રશ્નિમના દેશો તરફ નજર
કરો. જો કોઈ કેકાવે સોવેસોળ આવી કમનું રાજ્ય હોય
તો તે ત્યાંજ છે. ત્યાંના લોકો રાજદિવસ કમ કરતાજ રહે
છે. એક યજ્ઞવાર પછુ કોઈ કરીને જોવતું નથી. અમે આ
બધાં કામ ચા માટે કરીએ છીએ તેનો વિચાર કરવા
જેટલી પણ તેમને કુરચક મળતી નથી. યુરોપ, અમેરિકા-
ના લોકો જેટલી હદ સુધી કમનું યજ્ઞ ગયા છે કે
આવવી ધરીએ આપણે કયું કામ કરવાનું છે જેટલુંજ
તેઓ બાણતા હોય છે. તેમની અંદર રહેલી અદ્ય વાસ-
તાઓ તેમને તેમના કમમાર્ગમાં આગળ ને આગળ
ધકેલ્યાજ કરે છે, અને એ રીતે તેઓ નવા નવા કમમવાહ-
માં ઘસડાયાજ બાય છે. ત્યાંનું વાતાવરણ પણ રજોગુણથી
ભરેલું છે અને એ રજોગુણ ત્યાંના લોકોને કષ્ટે કષ્ટે
કમમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. એક ધરી વાર જો તેમને કામ
કરવાનું ન મળે તો તેઓ આકળવિકળ થઈ બાય છે.
તેમની અંદર ધર કરી બેઠેલું રજોગુણથી ભૂત ગમે તેવું
જારે કામ હોય પણ તેનો ધરીવારમાં નિકાલ લાવી દે છે
અને 'કામ હાવો, કામ હાવો' એમ કહેવું તેમની સામે
આવીને ઉભું રહે છે. ત્યાંની ભાષામાં એક કહેવત છે કે
ખાટલો લતનારને કામ મળે જેટલા માટે જારેલા ખાટલા-
ની પાટી ઉઠેલી નાખવી. બરાબર આવોજ તે લોકોનો
સ્વભાવ છે. કમનું ભૂત તેમની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠું છે,
તે તેમની પીઠ ઉપરથી ઉઠાયું ઉતરતુંજ નથી. કમ કરતાં
કરતાં તેઓ મરી બાય ત્યારેજ આ ભૂત તેમની પીઠ
ઉપરથી નીચે ઉતરતું દેખાય છે. માણુસના મનની અંદર

રહેલી અતૃપ્ત કામનાઓ-લોગેચ્છાઓ હોય ત્યાં સુધી એ ભૂત ખસેજ શાનું ? કારણ કે એ કામનાઓજ તેને રાતદિવસ સતેજ રાખ્યા કરે છે. એ કામનાઓની કદી તૃપ્તિ થાય પણ નહિ અને એ ભૂતનો વળગાડ નીકળી જાય પણ નહિ. કર્મના આવા અતિયોગથી એ પ્રજાઓના વિનાશ થવાનાં ચોઘડીઆં વાગી રહ્યાં છે એ કહેવાની તો લાગ્યેજ જરૂર હોય; પરંતુ મરતાં મરતાંય તે લોકોએ પોતાનાં કર્મથી કેટલો મોટો લાભ મેળવ્યો છે તે તો આખી આલમ જાણે છે. એ લોકો તેમનાં કર્મને પ્રતાપે આખી દુનિયાના ઘણી થઈ બેઠા છે અને ધારે છે તે કરી શકે છે. સમુદ્ર પણ તેમનો હાસ બની ગયો છે. અગ્નિ, વાયુ, ઇંદ્ર વગેરે દેવો તેમની તહેનાતમાં હાથ જોડીને ઉભા છે. વીજળી તેમની હાસી બની ગઈ છે. આ બધી તેમનાં કર્મની વિભૂતિ છે.

x

x

x

x

આ તો જાણે કર્મનું વિવેચન થયું; પણ ‘કર્મ’નો ‘યોગ’ કેને કહે તે સમજાવતા પહેલાં કર્મની બાબતમાં આપણા દેશના લોકોની પશ્ચિમના લોકોથી કેવી તફાવત ઉલટી અવસ્થા છે તેના તરફ જરાક નજર કરી લઈએ ત્યાં તો આખો દિવસ અને રાત કામ કામ ને કામ; ત્યારે અહીં શું છે ? અહીં એથી ઉલટું બેસવાની સગવડ મળે તો આપણે ઉભા ન થઈએ અને લાંબા થઈને સૂવાનું મળે તો બેસીએ પણ નહિ. ત્યાં જેમ રજેશુણનું રાજ્ય છે, તેમ અહીં તમોશુણનું રાજ્ય છે. અહીંના લોકો ખોટાં હાડકાંના અને આળસુ થઈ ગયા છે. કામ કરવામાં તેમનો જીવજ પરોવાતો નથી. હાથપગ જોડીને બેસી રહેવાનું મળે તો કેવું સરસ ! એવુંજ તેમને મન થયા કરે છે. ખરું જોતાં આપણને કશુંજ કામ કરવાનું ગમતું નથી; માત્ર ડેંટલીક

બૂની ટેવોને વથ ઘઇને ઘોડીકે જરૂની ક્રિયાઓ કરીએ
 હીએ; પરંતુ એટલી ક્રિયાઓ પણ આપણાથી થી રીતે
 ઘઈ જાય છે તે એક સુવાત છે. આપણામાં આજસનું ઝેર
 નસેનસે ઉતરી ગયું છે. આપણાં કામ ગણાવવા બેસીએ
 તો એક ગામના ગપાટા મારવાનું અને બીજું બીડીઓ
 પીવાનું અથવા તંબાકુના ચપટા મોઢામાં ભરીને ધૂંકની
 પીચકારીઓ મારવાનું—આવાં આવાં બે ચાર કામ આ-
 પણી બૂની ટેવો આપણી પાસે કરાવે છે. આ ઉપરાંત
 જે જે કામો આપણે હાથે યાય છે તે બધાં આપણી
 પાસે યોગ્ય ઉપર ઠાંકરો મૂકીને કાંઈ ફરજિયાત રીતે
 કરાવે ત્યારે યાય. હાખલા તરીકે અંગ્રિજોની તોપો, તેમનાં
 ફેફસાનાંનો ભય અથવા લાલચ આપણી પાસે કામ
 લે છે. આપણા ઉપર રાજ્ય કરનારી પરદેશી સરકારને
 લાત મારતાં અને પીક ચાખડતાં બેઉ બરાબર આવડે
 છે. તેઓ કાંઈ વાર ભય બતાવીને તો કાંઈ વાર લાલચ
 આપીને આપણને તેમની મરજી મુજબ હાંકે છે
 અને તેમ કરીને તેઓ આપણા તમોગુણને ઘોટો
 વખત આપણાથી અજગો કરે છે. પણ કાં તો આપણી
 બૂની ટેવને વથ ઘઇને અથવા પરદેશીઓના ભયથી
 આપણે જે કરીએ તે સિવાય બીજું કશુંજ કરવાની
 આપણી દાનવ નથી. આપણા પોતાના સ્વાર્થને માટે પણ
 કાંઈ કામ કરવાનું આવે ત્યારે પણ આપણા મોતીઆ
 મરી જાય છે. આપણે એટલા બધા જડ બની ગયા
 હીએ કે આપણા દેશના ફેટલાએ માનનીય નેતાઓ
 ‘કંઈક કરો’ ‘કંઈક કર્તવ્ય કરો’ એવો આપણને ઉપ-
 દેશ આપતાં આપતાં મરી પડવાયો, ફેટલાક તો નેતા
 થવાને નાલાયક પણ હરી વડયા, પરંતુ આપણે જરૂ-
 એ પાત્રું બદલવા નથી—અરે ! હાલતા પણ નથી.

આપણે રજેશુભ કદાચ ખડું જોર કરે ત્યારે ખડું તો આપણે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં આપણા બાઈઓને મારી નાખવાનું કામ વખતે કરીએ તો કરીએ, પણ એ સિવાય બીજા કામની તો કોઈ વાતજ ન કરશો. હા, હમણું હું કહી ગયો તેમ આપણે જીભના ચૂરા છીએ. હાખલા તરીકે ત્યારે મહાત્મા ગાંધીજી આપણને રેંટીઓ કાંતવાનું કહે ત્યારે આપણે તરત જવાબ આપી દઈએ છીએ કે “એ કામ તો સ્ત્રીઓનું છે.” પરંતુ સ્ત્રીઓનું કામ પણ આપણને એટલું બધું અઘરું લાગે છે કે એના કરતાં તો મરવું પડે તો મરવાનું વધારે ગમે. કેટલાક વળી એમ કહે છે કે “રેંટિયાથી શું વળે ? અમે તો તલવારથી સ્વરાજ્ય લઈશું.” પણ ન કરે નારાયણ અને તલવાર વાપરવાનો વખત આવ્યો તો એ લોકો એમજ કહેશે કે “શું કરીએ ? તલવારની ધાર ખાંડી થઈ ગઈ છે નહિ તો ખતાવત.” અથવા બીજું ગમે તે બહાનું કાઢશે; એવું પણ બને કે તે વખતે તેઓ પોતાનાં ધર્મ-શાસ્ત્રોનો આશ્રય લઈને તેમાંથી “અહિંસા પરમો ધર્મ” નો કૃતવો પણ ટાંકી ખતાવે. આવી આપણી દશા છે. રેંટીઓ કાંતવાની વાત તો એક બાબતએ મૂકીએ પણ ખાદી પહેરવાનું કામ તો એથીએ વધારે સહેલું છે પરંતુ તેનો પણ આપણે કાંઈ કાંઈ ડાહી ડાહી વાતો કરીને ઉડાઉ જવાબ આપીએ છીએ. સો વાતની એક વાત એ છે કે આપણી પાસેથી નાનામાં નાનું કામ કરાવવાની પણ કોઈએ આશા રાખવી નહિ. અંગ્રેજો તેમની આખૂંદા મારીને આપણી પાસે કામ લે એ વાત જાણે સુદી; પણ આપણે આપણી રાજબુશીની આપણી જડતાને જાન કરવા ઇચ્છતા નથી. આપણી માં અગત્ય લરાઈ ગયું છે.

દેશના આવા હાલ જોઈને કોઈ વાર કેમ આવે છે અને કોઈ વાર રડવું આવે છે. રડવું આવે છે ત્યારે ઘણી ખરી વાર શ્રીકૃષ્ણ અને તેમનો 'કર્મ'યોગ', ચાંબરે છે. યુરોપની ઉપર વર્ણવેલી કર્મરતિને જોઈને પણ કૃષ્ણનો 'કર્મ'યોગ'જ થાક આવે છે. કારણ કે કર્મ'યોગ' એટલે તો યોગ્ય રીતે કર્મ કરવાં તો. એક બાજુએ પશ્ચિમની ભયંકર કર્મબૃથતા છે, ત્યારે બીજી બાજુએ આ દેશની તેટલીજ ભયંકર અકર્મબૃથતા છે. કર્મ'યોગ'ની પરમ કન્યાબુકારી પગલુંડી એ બેની બસબર વચ્ચેવચ્ચ ધકેલે જાય છે. એવો કર્મ'યોગ' કેને કહેવો ? કર્મ'નો યોગ સાધવો-કર્મ'ની યોગ્યતાસુની પેઠે સાધના કરવી એટલે પોતાના કોઈ અંગત લાભ માટે નહિ પણ કર્તવ્ય સમજીને કર્મ કરવાં. કર્મ કરવાનાં તો ખરાં, પણ ઇચ્છાઓ અને કામનાઓની પ્રેરણાથી નહિ. એનું બીજું નામ નિષ્કામ કર્મ. પોતાનાજ શબ્દોમાં કહીએ તો યોગ એટલે "કર્મણુ કૌશલમ્" -મગલમ કે કુશળતાપૂર્વક કર્મ કરવાં તેનું નામ કર્મ'યોગ. પણ એ કુશળતા નિઃસ્વાર્થતા અને નિષ્કામતાની પાછળ પાછળજ આવે છે. સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર એક જગ્યાએ બહુજ યોગ્ય રીતે કહે છે કે કર્મ'ને નિષ્કામ બનાવીને આપણા ઋષિઓએ જાણે સાપણના જડબાના દાંતનેજ ઉમેડીને ફેંદી દીધા છે અને સાપણને જીવતી રહેવા દીધી છે; જેથી કરીને આપણે કર્મ-સર્પિંહીની સાથે ખેલીએ પણ તે ઠસી શકે નહિ. એવી કુશળતાથી રમવું એનું નામજ કર્મ'યોગ. આપણને જે હસે છે અને જેનું ઝેર ચડે તે તો કામનાજ છે. પહેલાં તે પોતાના ઉપર આપણને આસક્તિ કરે છે, પછી બાંધી લે છે અને છેવટે કરડીને, દુઃખી કરીને આપણે નાશ કરે છે; જેથી કરીને એની આગળનાં એથી મોટાં અને એજ કામ કરવાનું આપણાથી બનેજ નહિ. આ આસક્તિ અથવા કામનાનો

કાંટો જ્યાં નીકળી ગયો એટલે આપણે નિર્દાન્દ્ર અને ગ્રમ (ખાધી અવસ્થાઓમાં એકચરખી અને સ્થિર વૃત્તિવાળા) થઈ જઈએ. એટલે નિર્ભય દશા તો એની મેળેજ આવી જવાની; અને તે થયું એટલે બારેમાં બારે કામ કરવાની શક્તિ અને યોગ્યતા પણ પ્રકટ થવાનીજ. તેથી કરીને હું કહું છું કે આપણા દેશના લોકોની અકર્મણ્યતા અથવા જડતાને હડાવવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય એજ છે કે તેમને કોઈ કર્મયોગ શીખવે. “તમે તમારું કર્તવ્ય કરો-કશા સ્વાર્થ વગર-કૃષ્ણની ઇચ્છા રાખ્યા વગર તમે તમારી ક્રુર જાન-વો;” આટલુંજ કોઈ શીખવી દે તો ખસ. પણ એ સિવાય ખીજે કોઈ ઉપાય તો છેજ નહિ. કેટલાક નવા વિચારવાળા એવું માને છે કે, આ દેશના લોકોની અકર્મણ્યતાને ટાળવા સારૂ તેમણે યુરોપના લોકોની નકલ કરવી-પોતાની જરૂરીઆતો વધારવી, કામનાઓને ખૂબ વેગ આપવો, નવી નવી હાજતો ઉત્પન્ન કરવી અને પછી તેમને તૃપ્ત કરવાને સારૂ મોટાં મોટાં કારખાનાંઓ સ્થાપવાં વગેરે વગેરે. આવી સલાહ આપનારાઓને યુરોપ-અમેરિકાની બાયંકર કર્મણ્યતાનાં માઠાં પરિણામની ખબર નથી, પણ તેની સાથે સાથે તેઓ એ પણ ભૂલી જાય છે કે અહીંના લોકોને યુરોપના લોકોના જેવા કર્મરત બનાવવાનું હિતકર હોય તોપણ તેમને કર્મ કરતા કરવાને સારૂ તેમને કર્મયોગ તો શીખવવોજ જોઈશે; કારણ કે હજી તો તેમને કામ કરવુંજ ગમતું નથી. યુરોપના કર્મરત કાલાંઈલ અને કાલ્ માર્કસમાં નવા વિચારવાળાઓને જેટલું દેખાય છે તેટલું તેમને કર્મયોગી કૃષ્ણમાં નથી દેખાતું એ વાત ખરી છે અને તેથી તેમને યુરોપની બાયંકર કર્મણ્યતા ગમે છે. પણ તેમણે એટલું તો વિચારવું જોઈએ કે આ જડ થઈ ગયેલા ભારતવાસીઓના ઉદ્ધારની સરૂઆતજ કેવી રીતે થાય ? એટલા માટે ગમે તે સંજોગોમાં ભરતખંડનો ઉદ્ધાર

કર્મયોગ વિના નજ થઈ શકે. “તમારી કામ કરવાની મરણ હો યા ન હો, પણ આ તમારું કર્તવ્ય છે એમ સમજીને તમે કર્મ કરો” આપું જ્યાંસુધી તેમને નહિ શીખવાય ત્યાંસુધી તેઓ હાથજ નહિ હલાવે ને ? પછી એમ કરતાં કરતાં જો તેઓ નિષ્કામ કર્મ કરતાં શીખે ત્યારે તો બીજું જોઈએ જ શું ? પછી તો આપણું કહ્યાણું ! કહ્યાણું !

* * * *

એટલા માટે મને બહતખંડના પુનરુદ્ધારના જ્યારે જ્યારે વિચાર આવે છે ત્યારે ત્યારે મારી નજરે તો કર્મ-યોગનો એકજ ઉપાય દેખાય છે; પણ તેની સાથેજ મનમાં બીજો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જો તો ખરું, પણ એ કર્મયોગ શીખવે એવો ગુરુજ ક્યાં છે ? બંસી તો છે પણ તેને બબલવે એવો છે કોણ ? ક્યારે પાછા શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થાય અને આ કર્મ-યોગની બંસીમાં કૃંક મારીને તેના તાનની સાથે નાચનારા બીજા સેંકડો કર્મયોગીઓને ભાસ્તના કર્મક્ષેત્ર ઉપર ખડા કરી દે ? આવી ઉમિં મારા જેવાં બીજાં સેંકડો હૃદયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેના જવાબને માટે અધીર બનીને ભવિષ્યમાં પ્રકટ થનાર કૃષ્ણની યોધા કરવા ચાલી જતી હોય તેમ જેવી તે ઉત્પન્ન થાય છે તેવોજ પાછી ભારતીય આઠાશમાં વિહીન થઈ વાય છે.

સુદનો સવારજ આ ॥ કે જો બંસીને બબલનારજ કોઈ નથી. બંસી તો ॥ અને ગીતાનો દરેક વાંચનાર તેને જોઈ શકે છે; પણ તેમાંથી સૂર પેદા કરનાર અને તે સૂરમાં પ્રાણ પૂરનાર બંસીપત્રનીજ ખોટ છે. એ બંસી તો મેં મારા શબ્દોને ક્યારનીએ બતાવી દીધી છે. તેની રચના એટલી બધી સાદી છે કે તેનો ખ્યાલ પણ મારા વર્ણન ઉપરથી રાંચકોને આવી મર્યો હશેજ. પણ એ બંસીની

પુણી સમજવાને માટે આટલું જ જણ નથી. એ જાણી
 દેવી અહમુલ વસ્તુ છે તે તો સૌને ત્યારે જ સમજાય છે
 જ્યારે કોઈ ઉચ્ચતર જાણીયર એની અંદર કૂંડે મારીને
 એના અંદર સુર જાસ્તખાંડના હોડોને ચાંલણાવી દે ત્યારે.
 એને જાણસી જાણે એને કોઈ વિરહો હોય તો તે એક
 દુનિયા છે તે એકલો જ મારા ઉપરના સવાડના વચ્ચાથોગ્ય
 જાણના પગ આપી શકે. જાણે તે ગમે તે જુદાં જુદાં નામ
 પાડે. કલિને પ્રકટ થાય, પણ જે જાસ્તખાંડીઓને કમ-
 નિયમો વિરમણે લાડના ધરાને તેજ આપણા જાનિશ્યના
 દુનિયા. અજાણ દુનિયા એકલો પોતાના કમવોગના પ્રવાસથી
 બદલે નેકડે. કમવોગીઓને ઉત્પન્ન કરનાર મહાકમવોગી.
 એજ દુનિયાના કમવોગી જાણીજ આપણો ઉદ્ધાર કરી શકશે.

١٢

✕

✕

[illegible]

કશું હોયજ નહિ, ઉલટું તેમાં તો કાંઈ ને કાંઈ મુખને,
 આરામનો અને પચાટકનો ત્યાગ કરવાનુંજ હોય. અમી
 કરીને લાલચો આપણને સહેલાઈથી છૂટી જાય છે અને
 આપણે તનમનના કાર્ષિમાં વધારે વધારે ફસાતા જઈએ
 છીએ. આપણા દેશના ઉદ્ધારનો કોઈ પણ કાર્યક્રમ સફળ
 થતો નથી તેનું આ એક મોટું કારણ છે. સફળતા તો
 ત્યારેજ મળે કે આપણા અંગત લાભહાનિનો લેશમાત્ર
 પણ વિચાર ક્યાં વગર આપણે આપણા દેશ પ્રત્યેની
 ફક્ત ખબરવતા થઈએ ત્યારે. આનુંજ નામ સાચો કર્મ-
 યોગ, રેડીઆ અને ખાદીના કાર્યક્રમમાં પ્રાણનું બલિદાન
 દેવાનું તો છેજ નહિ. રેડીઓ કાંતવો અને ખાદી પહેર-
 વી એના કરતાં સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિનો વધારે સહેલો અને
 સુગમ ઉપાય કોઈ બતાવવા તૈયાર છે. એમાં યોદ્ધા
 આનંદની અને જરાક અગવડ વેઠી લેવાનીજ જરૂર છે.
 પરંતુ આપણે આટલો નહિ જેવો ત્યાગ પણ નથી કરતા.
 તે આપણે કેટલી હદ સુધી ગુલામી મનોદશામાં ફસાઈ
 ગયા છીએ તેની આ એક દીવાની જ્યોત જેવી સાબિતી
 છે. શું સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે આના કરતાં પણ વધારે
 સહેલા ઉપાયની લોકો આશા રાખતા હશે? આ ઉપરથી
 કોએ આટલું તો ખરાબર સમજી લેવું રહ્યું કે આપ-
 òલી હાલની અવસ્થામાં કર્મયોગની સહાય લીધા
 વગર આપણે કોઈ પણ કાર્યક્રમ પાર ઉતારી શક-
 વાના નથી. બીજી બધી બાબતો ઉપરથી લક્ષ જોંચી
 લઈને આપણે માત્ર આપણા ઈર્ષ્યનોજ વિચાર કરતા
 થઈએ અને તે દિષ્ટિએ કામે લાગી જઈએ તોજ આ પાપ-
 મકમાંથી આપણે છૂટવાની આશા રાખી શકાય; નહિ તો
 એમાં આપણે દિવસે દિવસે વધારે ફસાતા જઈશું અને
 એક દિવસ એવો પણ આવશે કે ત્યારે જગતમાં આપણું

નામનિશાન પણ નહિ રહ્યું હોય. એક વાર આપણી હાલની દશાનો મનથી અનુભવ તો કરી જુઓ; પછી તો તમારા પોતાના મોઢામાંથી પણ 'કર્મયોગ' 'કર્મયોગ' એવા ઉદ્ગાર નીકળવા લાગશે. પરંતુ આપણામાં એટલી હદ સુધી કર્મઝેરી આવી ગઈ છે કે આપણે કર્મયોગ કરવાનો સંકલ્પ કરીએ તો પણ જ્યાં સુધી હોઈ જુઓ આવીને આપણને નિષ્કામ કર્મ કરવાનું જાણ ન આવે, તેના પોતાનાજ જાણથી આપણને કર્મમાર્ગમાં ન ધકેલે, આપણી કામનાઓની જાળને તોડી ન નાળે અને આપણે હાથે યુદ્ધ કર્મ ન કરાવે ત્યાં સુધી આપણે કાંઈજ કરી શકવાના નથી અને ત્યાંસુધી આપણા ઉદ્ધારની આશા પાશ્વ નથી. મેં ઉપર કહ્યું તેટલું થાય તોજ આપણે ઉગરીએ; નહિ તો આપણે કિવસે કિવસે વધારે ને વધારે ઉંડા ગરકતા મદ્યને છીએ અને આપણો જહાજ નીકળવાનો સંભવ કોઈને એછો થતો જાય છે.

ત્યારે હવે હું પૂછું છું કે ત્યારે આપણી પૂરપૂરી અધિભારિય વર્ત જૂઠી છે, આપણે આ જુલામીની તાવડી-નાં વગરનું વસ્ત્ર છીએ, આપણામાં અધર્મનું અવ્યુત્થાન અવધર્મ કરી કચાશ રહી નથી ત્યારે પણ આપણી આવી સંકલ્પ અવધર્મ અને વાતનાએ મોટાને મુજબને કયા ન આવે અને તે પછી બીજી વાર તેમજ આપણા હોડા કમળે સંકટ ન થાય? જાણ મન: જે પેલા આજે જેડ છે તે તેની સંસ્કરણને કેમ ન હોઈ? હું તો માનું છું કે કોઈ મન તેમજ ઉદ્ધારક મુજબને સમજ આપવાને માટે જ અધર્મનો મોઢા પેટો રહી છે. જરૂર, હોડાજ નજાવાં ઉપરથી આપણા કર્મવિનયની નસો અવધર્મને મુજબ આપણને જાણે તોજ આપણે અવધર્મનો મોઢા પેટો રહી નહિ ઉપરથી ઉપરથી

કરવા તૈયાર છો ? ન થયા હો તો થવા માંડો. આ તમારો અનેકવિધ દુઃખોની બહીમાં તપીને તમારા મેઢ ગાળી નાખો, શુદ્ધ થાઓ અને તમારાથી જેટલો કર્મયોગ સધાય તેટલો સાધતાં રીખી બાઓ. કૃષ્ણની વધાઇને માટે આ એકજ સાચી તૈયારી છે. દંદોને સહન કરવાં અને બધી અવસ્થામાં ચિત્તની સમતા જાળવી રાખવી, જોજ કર્મયોગીની પ્રાયશ્ચિક સાધના છે. કૃષ્ણ અવતાર લેતા પહેલાં પોતાના સાથીઓને પોતાની આમળ આગળ મોકલી દે છે. ત્યારે આ દેશમાં તપસ્વી નિષ્કામ કર્મયોગીઓની સંખ્યા ભેંસને તેટલી થઈ રહેશે ત્યારે કૃષ્ણ ભગવાન પોતે પ્રકટ થશે, ત્યારે તે મહાકર્મયોગી કર્મયોગની બંસી બબરશે. સાવધાન થાઓ, આ આછીનો અવસર છે. જો આપણે તૈયારી નહિ કરીએ તો યાદ રાખજો કે હિંદુઓની પ્રસવવેદના તેની મૃત્યુવેદના નીવડશે, અને તેની કાળી ટીલી તમારેજ કપાળે ચોંટશે. માટે કર્મયોગની સાધનાને અંગે તમારાથી થાય તેટલું કરી છૂટો તેમાંજ તમારું કલ્યાણ છે.

* * * *

મને તો ઘણી વાર એવો વિચાર આવ્યા કરે છે કે મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી જ આપણે જેવા કૃષ્ણને જેવા ઈન્છીએ છીએ તેવા આગળ જતાં કેમ ન નીવડે ? આ યુગમાં જગતનો ઉદ્ધાર કરવા સાડું કૃષ્ણ કયે રૂપે પ્રકટ થયા તે તો ભવિષ્યમાં શું થાય છે તે ઉપરથી કહેવાય. પણ જો ગાંધી જો આપણો ઉદ્ધાર કરવા અસમર્થ નીવડે તો હાં તો આપણો ઉદ્ધાર કદી પણ નહિ થાય અથવા તે કૃષ્ણ ગાંધીના કર્તવ્ય વધારે સમર્થ કર્મયોગીરૂપે અવતરશે. કૃષ્ણ તો આપણો ઉદ્ધાર કરવાને માટે ટાઈ ને ટાઈ રૂપે પ્રકટ થશેજ; પણ તેમના સ્વાગતને માટે આપણે પ

[illegible]

એ મોહનમુરલીના તાનની આથેનું મહાનૃત્ય દેવગમ્યનું
અલોકિક નૃત્ય બની જશે અને તેમાં જાનનાં અન્નજન્મ-
તરનાં પાપ ધોવાઈને સાફ થઈ જશે.

ચોડાંક વરંની વાત ઉપર ગાંધીએ પણ એક નાનું
સરખો નાચ કરાવ્યો હતો, અને તેની મરતીમાં ત્યાજવીરો
તેમની લાખો રૂપિયાની ખાવક જૂલો ગયા હતા અને વીર
પુરુષોએ સરકારી ઠેકાણાનાં ભરી દીધાં હતાં. પણ હજાર
કૃપા કરે ને હવે પછીનું મહાનૃત્ય પૂર્ણનૃત્ય નીવડે! જાંતી-
ધર કૃષ્ણની જાંતી એવી વાગે, એવી વાગે કે આખો
ભરતખંડ નાચી ઉઠે અને એની પરાધીનતાની બેડીઓ
તટોતડ તૂટી ભથ્થા!

પણ કૃષ્ણના જો લાડીલાઓ! તૈયાર થઈ બાજો!

તરંગ ૨૧ મો—વૈતરાઓની જનેતા.

અંગ્રેજ લોકો જેમ 'દુકાનદારોની પ્રજા' (નેશન ઑફ શોપ કીપર્સ) કહેવાય છે, જર્મન લોકો જેમ 'લડ-વીયાઓની પ્રજા' (નેશન ઑફ સોલ્ડર્સ) કહેવાતા હતા તેમ આપણે વારતખંડના લોકો કોણ કહેવાઈએ છીએ તેની તમને ખબર છે ? જગત આપણને કયા નામથી ઓળખે છે તે તમે જાણો છો ? દુનિયામાં આપણે 'વૈતરાઓની પ્રજા' (નેશન ઑફ ફક્લીઝ) કહેવાઈએ છીએ. આપણે સંખ્યામાં તો ત્રીસx કરોડ છીએ, પણ જીવંતનો જોતો ઉંચકનારા વૈતરાઓ છીએ. આપણી આટલી મોટી સંખ્યા વૈતરૂં કરવાને માટેજ સરખાઈ હશે ? અરેરે ! ખિચારી હિન્દ માતા ! વૈતરાઓની જનેતા ! રાંકે દીન દુઃખી પદ-દલિતોની માતા ! એને પેટે ત્રીસ કરોડ સંતાન જન્મ્યાં તો પણ એ ખિચારીના નસીબમાંથી વૈતરૂં વહેવાનું છૂટતું નથી. રાતદહાડો તેણે બોલેજ ઉપાડયે છૂટકો. આપણે છીએ તે કરતાં અડધા, પા ભાગના અથવા દસમા ભાગના હોત-ત્રીસ કરોડની જગ્યાએ ફક્ત ત્રણ કરોડજ હોત તોપણ જો વૈતરા ન હોત, 'માણસ' હોત, માની ફૂળે જન્મેલા દૂધ-મલ મદ સંતાન હોત તો આપણી માતા આપણે ભરોસે આજે નિશ્ચિન્ત બનીને બેઠી હોત. આજે તેને પારકું

x આજે તો ૩૫ કરોડ થયા છીએ.

નરૂં વહેતું પડે છે તે ન વહેતું પડત. અર્થે—

સદૈવ દક્ષાભિઃ પુત્રનાંદં વદન્તિ મહેષો ।
 અનેનૈવ મુપુત્રેણ સિદ્ધો દશવિતિ નિર્વવા ॥

હમ્મ દીકરાની ગણેલી માતા બર ઉપાટે છે ત્યારે
 એક પુત્રની માતા સિંદુલુ નિર્વતે ઉંચે છે.

• • • • •

સાચી વાત એ છે કે આપણે આપણી જનેતાને
 ‘સિંદુલુ’ને બદલે ‘ગણેલી’ બનાવી દીધી છે. આપણી આટલી
 મોટી સંખ્યા કયા કામની નથી. જ્યાં ‘શુલુ’ હોય ત્યાં
 સંખ્યાની જરૂર આવશ્યકતા નથી. સિંદુલુનું એકજ ભસ્મું
 પૂરતું છે. ભારતમાતાના આટલા બધા છેકરાઓની જખ્યા-
 એ ટીકક કે ગાંધીના જેવા યોગાકર્મ ‘વીર’ પુત્રો હોત તો
 તેનાં હુકમનો છેલો આવી ગયો હોત. માટે આવો, આજ-
 થી આપણું તમામ લક્ષ, તમામ બળ, તમામ બીયું
 ‘સંખ્યા’ની વૃદ્ધિ કરવાને બદલે ‘શુલુ’નો વૃદ્ધિ કરવા પાછ-
 ન જાપરીએ. સ્વામી સમતીર્થજીએ તો ચેતાના ‘બ્રહ્મ-
 ચર્ય’ વિષેના પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું હતું કે શું તમે
 તમારા દેશને ‘બેંક હાઉસ’ બનાવી દેશો ત્યારે જ જામશે ?
 સ્વામી સત્યદેવે ‘સામ્પ્રીય સંખ્યા’ નામની એક પ્રાર્થનામાં
 એવું પણ લખ્યું છે કે ‘હું’ મારા દેશને ખાતર બ્રહ્મચારી-
 જ રહીશ.’ એ પ્રાર્થના તમે તમારા હેવામાં ઘૂંટતા જાઓ
 અને બ્રહ્મચર્ય પાળીને માતાનું દૂધ દીપાવનાર સિંહનાં
 સંતાન બનો.

* * * *

આપણે વેતરૂં વહેનારા મજૂર-‘દૂલી’ શામી કહેવા-
 ઇએ છીએ તેનો દલી વિચાર કર્યો છે ? કારણ કે આ-
 પણા માથા ઉપરનો બોલો આપણી ચેતાની મર

જીથી નથી ઉપાડતા. જે માણસ પોતે પોતાનું પોટકું ઉંચકીને ચાલે છે, તે જોળે ઉપાડતો હોય છે છતાં તે વૈતરો નહિ પણ સ્વતંત્ર માણસ કહેવાય છે. જીનના જોળને રાજપુત્રીથી ઉપાડી લેનાર પરોપકારી પુરુષ કહેવાય છે; પણ વૈતરો એટલે તો પારકાનો જોળે ઉંચકવાની પોતાની ખુશી ન હોય તોપણ ઢળાણને વશ થઈને જેને ઉપાડવો પડે તે. એ માણસમાં જ્યારે પોતાની ઈચ્છાઓને પોતાને વશ રાખવાની શક્તિ નથી હોતી ત્યારે તેને જીનની ઈચ્છાને તાળે થવું પડે છે. આપણે વૈતરો-ફૂલી થઈ ગયા છીએ; કારણ કે આપણે પોતાનો જોળે જતે ઉપાડી લેવાની આપણામાં શક્તિ રહી નથી.

આપણે આપણા દેશના રાજ્યવહીવટનો જોળે નથી ઉપાડી શકતા, તેથીજ આપણે ફૂલી-વૈતરો બનીને જીન તરેહ તરેહના જોળ ઉપાડ્યા કરીએ છીએ. આપણે ત્રીસ કરોડ જણ ફૂલી બનીને માનચેસ્ટરની મિલોનો જોળે ઉપાડીએજ છીએ ને ? આપણે બધાજ 'ફૂલી'ઓ પરદેશી કપડાં પહેરવાનું છોડી દઈએ તો એ મિલોને આવતી કાલે તાળાં દેવાઈ જાય. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું હિત જાળવવાને માટે આ દેશમાં રાજેલા મોટા લશ્કરના ગંજાવર ખર્ચનો જોળે નાના પ્રકારના કર ભરતા જઈને આપણે હિન્દી 'ફૂલી' ઓ આજ કેટલાંએ વર્ષોથી ઉપાડતાજ આવ્યા છીએ. વળી જીન જત જતના કર ભરીને, સરકારી નોકરીઓ કરીને તથા જીજી હજારો રીતે સરકારની સાથે સહકાર કરીને 'વિદેશી નોકરશાહી'ના ખર્ચનો જોળે, જે આખી દુનિયાના કોઈ પણ દેશના ખર્ચ કરતાં અનેકગણો વધી જાય છે તે બધો આપણે હિન્દી 'ફૂલી'ઓ સૌ ભોગા મળીને ઉપાડીએ છીએ અને એ રીતે આપણે ફૂલીનું-વૈતરાનું જીવન જાતીએ છીએ.

અરે મારા વૈતરા બાઈઓ ! હું તમને કસગરી કર-
ગરીને કહું છું કે હવે બહુ ઘણું. હવે આ પરાયું. વૈતરૂં
પહેવાનું છોડી દો. એ સાડું નથીજ. પારકાની મરણને
તાબે થઇને પરાયો બોલે ઉપાડો છે તે છોડી દો, અને
તમારો પોતાનો બોલે તમે તમારી મેળે ઉપાડતા યઇ
બાઓ; અને કોઇ પણ રીતે તમારી જનેતા જે જમતમાં
“વૈતરાઓની માતા” કહેવાય છે તેને ઠેકાણે “વીરાની
માતા” કહેવાય એવું કરો.

સીધી પહેલાં તો ખાદીનો ચાકોક પછુ ખડખડ-
ચઠો બોલે તમારી ખાંધ ઉપર ચાંદ્રપુરીથી લેતા યઇ
બાઓ અને માનવેસ્ટની બારીક અને મુવાળી મલમલ
વડે તમારી કાયાને ઢોકવાનું વૈતરૂં કરી રહ્યા છે તે
છોડી દો, અને એ વૈતરાના બદલામાં તમને એ પેશા
મજૂરીના મળતા હોય તેને પણ જતા કરો. તમે
તમારૂં કાપડ બનાવી લેવાનો બોલે જાતે ઉપાડીને
જુઓ તો ખરા. થોડા દિવસ એટલોજ બોલે ઉપાડવાની
દેવ પાડ્યો તો તમને માલુમ પડ્યો કે તમારા આખા
રાજ્યનો ગંભીર બોલે ઉપાડવાની શક્તિ. પણ તમારામાં
પ્રકટ થઇ નહીં હશે એ શક્તિ તમારામાં આજે પણ
છે; પરંતુ બ્યારે તે પ્રકટ થશે ત્યારે પરાયાઓ તમને
તેના દાસ ગણીને તમારી ખાંધ લાદેલો બોલે ઉપાડવા-
નું વૈતરૂં તમે કદી પણ નહિ. તેના બદલામાં તમારે
જે જે હુઝ પડવાનાં હશે તે બધાં વેદી લેવાનું તમે
કમૂલ કર્યો પણ પારકાનું દાસત્વ તો તમે હરગીઝ
કમૂલ નહિજ કરો.

માટે માલો, મારા બાઈઓ ! આપણે ‘વૈતરા’ મટી-
ને સાચા ‘વીર’ બનીએ. આપણે આપણો બોલે માતેજ

જીથી નથી ઉપાડતા. જે માણસ પોતે પોતાનું પોટકું ઉંચકીને ચાલે છે, તે બોલે ઉપાડતો હોય છે છતાં તે વૈતરો નહિ પણ સ્વતંત્ર માણસ કહેવાય છે. બીજાને બોલને રાજખુશીથી ઉપાડી લેનાર પરોપકારી પુરુષ કહેવાય છે; પણ વૈતરો એટલે તો પારકાનો બોલે ઉંચકવાની પોતાની ખુશી ન હોય તોપણ દબાણને વશ થઈને જેને ઉપાડવો પડે તે. એ માણસમાં જ્યારે પોતાની ઈચ્છાઓને પોતાને વશ રાખવાની શક્તિ નથી હોતી ત્યારે તેને બીજાની ઈચ્છાને તાબે થવું પડે છે. આપણે વૈતરો-ફૂલી થઈ ગયા છીએ; કારણ કે આપણા પોતાનો બોલે જાતે ઉપાડી લેવાની આપણામાં શક્તિ રહી નથી.

આપણે આપણા દેશનાં રાજ્યવહીવટનો બોલે નથી ઉપાડી શકતા, તેથીજ આપણે ફૂલી-વૈતરો બનીને બીજા તરેહ તરેહના બોલ ઉપાડ્યા કરીએ છીએ. આપણે ત્રીસ કરોડ જણ ફૂલી બનીને માનચેસ્ટરની મિલોનો બોલે ઉપાડીએજ છીએ ને ? આપણે બધાજ ‘ફૂલી’ઓ પરદેશી કપડાં પહેરવાનું છોડી દઈએ તો એ મિલોને આવતી કાલે તાળાં દેવાઈ જાય. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું હિત જાળવવાને માટે આ દેશમાં રાખેલા મોટા લશ્કરના ગંજાવર ખર્ચનો બોલે નાના પ્રકારના કર ભરતા જઈને આપણે હિન્દી ‘ફૂલી’ઓ આજ કેટલાંએ વર્ષોથી ઉપાડતાજ આવ્યા છીએ. વળી બીજા જાત જાતના કર ભરીને, સરકારી નોકરીઓ કરીને તથા બીજા હજારો રીતે સરકારની સાથે સહકાર કરીને ‘વિદેશી નોકરશાહી’ના ખર્ચનો બોલે, જે આખી દુનિયાના કોઈ પણ દેશના ખર્ચ કરતાં અનેકગણો વધી જાય છે તે બધો આપણે હિન્દી ‘ફૂલી’ઓ સૌ લેગા મળીને ઉપાડીએ છીએ અને એ રીતે આપણે ફૂલીનું-વૈતરાનું જીવન બનીએ છીએ.

અરે મારા વૈતરાણી ! તું તમને કમ્પેરી કરીને કહું છું કે હવે બહુ ધણું. હવે આ પદ્યું વૈતરાણીને હવે હવે હવે બહુ ધણું. જાતકાનો મરણને પાછો ધણે પસંદો બોલે ઉપાડો છે તે બીજી કો, અને તમારો પોતાનો બોલે તમે તમારી મેજે ઉપાડવા ધણ બોલો; અને કોઈ પણ રીતે તમારી જન્મેના જે જન્મવામાં “વૈતરાણીની માતા” કહેવાય છે તેને કહેવું “ગીરીની માતા” કહેવાય એવું કરો.

સૌથી પહેલાં તો ખાદીનો ઘાટોક પણ ખાદી થયો બોલે તમારી ખાંધ ઉપર રાજપુત્રીથી લેતા ધણ બોલો અને માનવેશ્ટની બારીક અને મુંવાળી મલમલ વડે તમારી કાયાને લોકવાનું વૈતરાણી કરી રહ્યા છે તે છોડી દો, અને એ વૈતરાણા બહાણમાં તમને જે પેસા મજૂરીના મળતા હોય તેને પણ જતા કરો. તમે તમારું કાપડ બનાવી લેવાનો બોલે તમે ઉપાડીને લુઓ તો ખરા. થોડા દિવસ એટલેજ બોલે ઉપાડવાની દેવ પાડ્યો તો તમને ખાલુમ પડ્યો કે તમારા આખા શાન્તનો અંબર બોલે ઉપાડવાની શક્તિ પણ તમારામાં પ્રકટ થઈ ગઈ હશે. એ શક્તિ તમારામાં આજે પણ છે, પરંતુ ત્યારે તે પ્રકટ થશે ત્યારે પસંદાએ તમને તેના દાસ ગણીને તમારી ખાંધે લાદેલો બોલે ઉપાડવાનું વૈતરાણી તમે કહી પણ નહિ. તેના બહાણમાં તમારે જે જે દુઃખ પડવાનાં હશે તે બધાં વેઠી લેવાનું તમે કબૂલ કર્યો પણ પારકાનું દાસત્વ તો તમે હરગીજ કબૂલ નહિજ કરો.

* * * *

માટે ચાલો, મારા બાઈઓ ! આપણે ‘વૈતરા’ મટીને સાચા ‘વીર’ બનીએ. આપણે આપણો બોલે જાતેજ

જીથી નથી ઉપાડતા. જે માણસ પોતે પોતાનું પોટું ઉંચકીને ચાલે છે, તે બોલે ઉપાડતો હોય છે છતાં તે વૈતરો નહિ પણ સ્વતંત્ર માણસ કહેવાય છે. બીજાના બોલને રાજીખુશીથી ઉપાડી લેનાર પરોપકારી પુરુષ કહેવાય છે; પણ વૈતરો એટલે તો પારકાનો બોલે ઉંચકવાની પોતાની ખુશી ન હોય તોપણ દબાણને વશ થઈને જેને ઉપાડવો પડે તે. એ માણસમાં જ્યારે પોતાની ઈચ્છાએને પોતાને વશ રાખવાની શક્તિ નથી હોતી ત્યારે તેને બીજાની ઈચ્છાને તાબે થવું પડે છે. આપણે વૈતરા-ફૂલી થઈ ગયા છીએ; કારણ કે આપણા પોતાનો બોલે જાતે ઉપાડી લેવાની આપણામાં શક્તિ રહી નથી.

આપણે આપણા દેશના રાજ્યવહીવટનો બોલે નથી ઉપાડી શકતા, તેથીજ આપણે ફૂલી-વૈતરા બનીને બીજા તરેહ તરેહના બોલ ઉપાડ્યા કરીએ છીએ. આપણે ત્રીસ કરોડ જણ ફૂલી બનીને માનચેસ્ટરની મિલોનો બોલે ઉપાડીએજ છીએ ને ? આપણે બધાજ ‘ફૂલી’ઓ પરદેશી કપડાં પહેરવાનું છોડી દઈએ તો એ મિલોને આવતી કાલે તાળાં દેવાઈ જાય. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું હિત જાળવવાને માટે આ દેશમાં રાખેલા મોટા લશ્કરના ગંજાવર ખર્ચનો બોલે નાના પ્રકારના કર ભરતા જઈને આપણે હિન્દી ‘ફૂલી’ઓ આજ કેટલાંએ વર્ષોથી ઉપાડતાજ આવ્યા છીએ. વળી બીજા જાત જાતના કર ભરીને, સરકારી નોકરીઓ કરીને તથા બીજા હજારો રીતે સરકારની સાથે સહકાર કરીને ‘વિદેશી નોકરશાહી’ના ખર્ચનો બોલે, જે આખી દુનિયાના કોઈ પણ દેશના ખર્ચ કરતાં અનેકગણો વધી જાય છે તે બધો આપણે હિન્દી ‘ફૂલી’ઓ સો લેગા મગીને ઉપાડીએ છીએ અને એ રીતે આપણે ફૂલીનું-વૈતરાનું અવન માગીએ છીએ.

અરે મારા વૈતરા બાઈઓ ! હું તમને કરતરી કર-
તરીને કહું છું કે હવે બહુ થયું. હવે આ પત્રાનું વૈતરું
વહેવાનું છેડી દો. એ સારું નથીજ. પત્રકાની મરજીને
તાબે થઇને-પરાયો બોલે ઉપાડો છો તે છેડી દો, અને
તમારો ચોરાનો બોલે તમે તમારી મેળે ઉપાડતા થઇ
જાઓ; મને કોઇ પણ રીતે તમારી જ્ઞાનેશ ને જ્ઞાતમાં
“વૈતરાઓની માતા” કહેવાય છે તેને ઠેકાણે “વીરોની
માતા” કહેવાય એવું કરો.

હોયી પહેલાં તો ખાલીનો થાડોક પણ ખડખ-
ચડો બોલે તમારી ખાંધ ઉપર રાજપુત્રીથી લેતા થઇ
જાઓ અને માનચેસ્ટની બારીક અને મુંવાળી મલમલ
વડે તમારી કાયાને લાંકવાનું વૈતરું કરી રહ્યા છો તે
છેડી દો, અને એ વૈતરાના બદલામાં તમને જે રીઝા
મજૂરીના મળતા હોય તેને પણ જતા કરો. તમે
તમારું કાપક બનાવી લેવાનો બોલે જાતે ઉપાડીને
જુઓ તો ખરા થોડા દિવસ એટલેજ બોલે ઉપાડવાની
દેવ પાડ્યો તો તમને માલુમ પડ્યે કે તમારા આખા
રાજ્યનો મલબર બોલે ઉપાડવાની શક્તિ પણ તમારામાં
પ્રકટ થઇ નહીં હશે એ શક્તિ તમારામાં જાણે પણ
છે; પરંતુ વ્યારે તે પ્રકટ થશે ત્યારે પરાયાએ તમને
તેના દાસ ગણીને તમારી ખાંધ લાંકેલો બોલે ઉપાડવા-
નું વૈતરું તમે કહી પણ નહિ. તેના બદલામાં તમારે
જે જે દુઃખ પડવાનાં હશે તે બધાં વેડી લેવાનું તમે
કબૂલ કર્યો પણ પારકાનું દાસત્વ તો તમે હરગીઝ
કબૂલ નહિજ કરો.

* * * *

માટે ચાલો, મારા બાઈઓ ! આપણે ‘વૈતરા’ મરી-
ને સાચા ‘વીર’ બનીએ. આપણે આપણો બોલે જાતેજ

ઉપાડી લઈએ. એમાં છે શું મોટું ?

શુભ ગોવિન્દસિંહે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે 'ચિંતે
ઓંકો મેં વાજ વનાઉં' અને તેણે 'ચક્રાં'ના 'ખ'નું
ખનાવ્યા પછી ખરા. આપણે એના એજ ભારતવાસીએ
ફરી પાછા ચક્રાં મટીને જાજી જાની શકીએ; ગરે
મટીને સિંહ થઈ શકીએ; વૈતરાઓ મટીને વીર થઈ
શકીએ; શુભામ મટીને રાજકુમાર પણ થઈ શકીએ;
આપણી માતાને પણ આપણે 'વૈતરાઓની માતા'ને બદલે
'વીરોની માતા'નું પદ અપાવી શકીએ, તેને 'શુભામણી'
મટાડીને 'રાણી' બનાવી શકીએ.

એમાં બનાવવાનુંજ શું છે ? જે રામ અને કૃષ્ણ
ની જનેતા, ઋષિમુનિઓની જનેતા, બીષ્મ અને અ-
ર્જુનની જનેતા, સીતા અને સાવિત્રીની જનેતા, ગંધ
કાલેજ થઈ ગએલા પ્રતાપ અને શિવાજીની જનેતા છે તે
શું 'વૈતરાઓની માતા' કહેવાવા યોગ્ય છે ? તમે કોણ
છો તેની તમને 'સ્મૃતિ' થાય એટલીજ વાર છે. શુભામણી-
ઓ રાણીઓ જાનીને બેઠી છે ત્યારે જે રાણીજ છે તેને
રાણી બનાવતાં વાર કેટલી ? એમાં મુશ્કેલી શાની ? એમાં
ગભરાઈ જવા જેવું શું ?

ઓ ભારતવાસી ! જરા જો તો ખરો ? આપણે વૈતરા
જાની બેઠેલા હિન્દુમાતાના કપૂત દીકરાઓ આપણી માતાને-
જ બંદીબાને નખાવીને શુભામણીરીમાં કેવા શુભતાન થઈ
રહ્યા છીએ ? ઓ ભારતવાસી ! જો આ વાત તરફ તારું
લક્ષ ન જતું હોય તો વ્યર્થ છે તારી પાઠપૂજા ! ધિક્કાર
છે તારા ધર્મના અને યોગાધ્યાસના આડંબરને ! તું
તારી જાતનેજ પૂછી જો કે તારી માતાની સુક્તિને માટે
તું રોજ કેટલો ચત્ન કરે છે ? દિવસના ૨૪ કલાકમાં-
થી તું કેટલો વળત માતાની પૂજામાં અને સેવામાં ગાળે

છે ? તું તારી માતાને આવી ને આવી હાલતમાં સળડવા
હવે ઇશ્વરનો પ્રાપ્તિ કરવાની આશા રાખે છે ? તું તારી
બાતને કહે છે. બૃહા ધર્મના આડંબરને અને પાળાંડોને
વેગમાં મૂકીને અંતઃકરણ ઉપર બમેલા પક્ષપાતના મેલના
પોપડા પોષ નાખીને, શુદ્ધ ઘણ પોતાની માતાની સેવા
કરવી એજ પુત્રની પદેલી ફરજ છે. ઇશ્વરપ્રાપ્તિનો એજ માર્ગ
છે. જગદંબાનો સેવા કરવાનું પક્ષ એજ સાચું સાધન છે.

इति जगन्मात्रपूजमस्तु ।

હૃદય-તરંગ સમાપ્ત

છે ? તું તારી માતાને આવી ને આવી હાલતમાં સખડવા
હઈને ઇશ્વરની પ્રાપ્તિ કરવાની આશા રાખે છે ? તું તારી
બાતને કહે છે. બૃહા ધર્મના આડંબરને અને પાખાંટેને
વેગળાં મૂકીને અંતઃકરણ ઉપર બમેલા પક્ષપાતના મેલના
પોપડા ધોઈ નાખીને, શુદ્ધ થઈ પોતાની માતાની સેવા
કરવી એજ પુત્રની પહેલી ફરજ છે. ઇશ્વરપ્રાપ્તિનો એજ માર્ગ
છે. બગદંબાની સેવા કરવાનું પણ એજ સાચું સાધન છે.

इति जगन्मात्रर्पणमस्तु ।

હૃદય-તરંગ સમાપ્ત

વ્રાહ્મણની 'ગૌ'

પ્રારંભિક વિવેચન

આ પુસ્તકમાં આપેલા ગ્રંથગતી સૂક્તનું વાચન કરતાં પહેલાં વાચકે કેટલીક બાબતોની પહેલેથી જ ખરાબર જાણવટ કરી લે એ ધણું જ અગત્યનું છે; કેમકે વેદિક શબ્દોના અર્થ, તેમના ભાવ અને અભિપ્રાય વગેરેમાં વખત જતાં ફેરફાર થયા કરે છે. વેદના જમાના અને આપણા જમાનાની વચ્ચે ઘણાજ લાંબા કાળ વહી ગયો છે; તેથી કરીને તે પ્રાચીન કાળમાં અમુક શબ્દ ને ને અર્થમાં વપરાતા હતા અથવા અમુક શબ્દની સાથે ને ને ભાવો જોડાઈ જએલા હતા તે આજે આપણે આટલા લાંબા સમયના અંતર પછી ખરાબર સમજી શકતા નથી. ને વખતે વેદની ભાષા લોકભાષા હશે, તે વખતના લોકો એ શબ્દોમાં રહેલો બધોજ ભાવ સમજી શકતા હશે; પણ ત્યાર પછી હજારો અથવા લાખો વર્ષો વીતી ગયા પછી આપણે આધુનિક સંસ્કૃત ભાષાનેજ કાંઈક સમજી શકીએ એવા (સંસ્કૃત ભાષા આપણે હાલને દિસાએ પ્રાચીન કહેવાય, પણ વેદિક ભાષાને દિસાએ તો છેક આધુનિકજ ગણાય) હોવાથી વેદિક ભાષાના શબ્દો તે વખતે કેવા કેવા

અર્થમાં વપરાતા હતા તે જાણવા માટે આપણે વિશેષ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર પડે છે. વૈદિક ભાષા અને આહુ સંસ્કૃત ભાષા વચ્ચે એટલો ખેંચાઈ પડી ગયો છે કે કેટલાક વૈદિક શબ્દોના અર્થ સંસ્કૃત ભાષામાં બદલાઈ ગયા છે, એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક દાખલામાં તો તદ્દન ઉલટપુલટ થઈ ગયા છે. આના ઉદાહરણ તરીકે 'ત્રાત્ય'* 'અસુર' વગેરે ઘણા શબ્દો ટાંકી શકાય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે, આ પ્રહ્લગવી સૂક્તનું 'ખરેખરું' તાત્પર્ય સમજવાને માટે એમાં વારંવાર વપરાતા થોડાક મુખ્ય શબ્દોના અર્થ કાંઈક વિશેષ પ્રયત્ન કરીને સમજી લેવા જોઈએ. એવા મુખ્ય શબ્દો ખંધા મળીને ચાર છે:—૧ ગૌ, ૨ અદ્ ધાતુનાં ૩૫ જેવાં કે અત્તેવ, અદ્યાત્, અન્ન વગેરે, ૩ વ્રાહ્મણ, ૪ વૈતહવ્ય.

આ ચાર શબ્દોના વૈદિક અર્થ જાણી લીધા પછી સૂક્તને સમજવામાં કશું મુશ્કેલ પડે એમ નથી; કારણ કે તેની વાક્યરચના ઘણીજ સરળ અને સુગમ છે. ઉપર ટાંકેલા ચાર શબ્દોને જેમના તેમ રહેવા દઈએ—તેમના અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ ન કરીએ—તો સૂક્તનો સારાંશ નીચે મુજબ થવા જાય છે:—

“હે રાજા ! તું 'પ્રાક્ષણ'ની 'ગૌ'નું 'અદન' કરીશ નહિ; તેનો નાશ કરીશ નહિ. તું પ્રાક્ષણની હિંસા કરતો નહિ. એનું પરિણામ ઘણુંજ માડું અને ભયંકર આવશે. મરી જતી 'પ્રાક્ષણ'ની 'ગૌ' આખા રાષ્ટ્રને મારી નાખે છે. 'વૈતહવ્ય' તો સેંકડો હજારો હતા, પણ 'ગૌ'નું 'અદન'

* અગ્નેદના પ્રાચીન મંત્રોમાં ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓને માટે 'અસુર' શબ્દ વપરાયો છે. તે વખતે અસુર'નો અર્થ દેવ થતો. હતો. પાછળના જમાનામાં દેવને માટે 'સુર' શબ્દ વપરાતો થયો ત્યારે 'અ' ને નકારવાચક પ્રત્યય મળીને 'અસુર'નો અર્થ રાક્ષસ થયો.

કરવા જતાં બધાએ માર્યા ગયા.....”

આટલો સારાંશ વાંચી બેતાં વાચકના સમજવામાં આવીજ ગયું હશે કે આ ચાર શબ્દોનોજ અર્થ ૧૪૨૮ મધ્ધ લાય તો પછી આખા સૂક્તની મનઃપૂર્ણ સમજવામાં કરી અટકણુ રહેજ નહિ. આથી કરીને સૂક્તનો અર્થ સમજવા માટે જે ચાર શુદ્ધાઓની ધ્યાનવટ કરી લેવાની જરૂર છે તે આ ચાર શબ્દોના અર્થનીજ છે:-

૧-આ સૂક્તમાં ‘પ્રાદાણુ’ની ‘ગૌ’ એ શબ્દ કયા અર્થમાં વપરાયો છે ?

૨-‘ગૌ’નું ‘અદન’ કરવું એટલે શું ?

૩-‘પ્રાદાણુ’ શબ્દનો અર્થ શો કરવો ?

૪-‘વૈતહવ્ય’ એટલે શું ?

આ ચાર પૈકી ‘ગૌ’ અને ‘પ્રાદાણુ’ એ જે શબ્દો તો એવા છે કે સંસ્કૃતમાં તો શું પણ હિંદી અને ખીજ પ્રાકૃત ભાષાઓમાં પણ તે ઘણા પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ એજ શબ્દોનો વેદમાં જે બણીતો અર્થ છે અને આ સૂક્તની અંદર તેમનો જે વાસ્તવિક અર્થ છે તે આપણા હાલના અર્થ કરતાં તદ્દન ભુલીજ લાતનો છે. જદ્ ધાતુના અર્થમાં પણ તેમજ છે. હમણાં યોદી વાર ઉપરજ અમે વાચકને ચેતાવી ગયા છીએ કે વેદના અતિપ્રાચીન શબ્દોના અર્થમાં અને એના એજ શબ્દોના હાલના અર્થ, ભાવ અને અભિપ્રાયમાં ઘણા ફરક પડી ગયો છે. ‘ગૌ’ અને ‘પ્રાદાણુ’ શબ્દોની પેઠે ‘વૈતહવ્ય’ શબ્દ સાધારણ વપરાશમાં આવ્યો નથી. તેથી કરીને તેનો અર્થ આપણે સાધારણ રીતે બાળુના નથી એટલા માટે ‘વૈતહવ્ય’ શબ્દનો અર્થ નહીં કરતી વખતે ‘ગૌ’ ‘પ્રાદાણુ’ અને ‘અદન’ શબ્દોના અર્થ પણ પ્રયત્ન કરીને પહેલેથી ચોક્કસ કરી લેવા જોઈએ

મતલબ એ છે કે વેદમાં 'ગૌ' શબ્દનો જે પ્રસિદ્ધ અર્થ છે તે ગાય નહિ પણ પૃથ્વી છે. ખરું જોતાં વેદમાં 'ગૌ'નો ગાય એવો પ્રસિદ્ધ અર્થ છેજ નહિ. વેદમાં 'ગૌ'ના જેટલા અર્થ છે તેમાં સૌથી મુખ્ય અને પ્રસિદ્ધ અર્થ પૃથ્વી છે. વૈદિક સાહિત્યમાં 'ગૌ' શબ્દના જે જે પ્રસિદ્ધ અર્થ છે તે બધાને તેમની પ્રચ્છિન્ના ક્રમમાં ગોઠવીએ તો (૧) પૃથિવી (૨) દુર્યોક (૩) વાણી (૪) ગાય એવો ક્રમ છે. પછી એજ શબ્દના લાક્ષણિક અર્થ જોવા જઈએ તો 'ધન, કિરણ, પ્રકાશ, ઇન્દ્રિય, જલ, સ્તોતા અને ગાયની સાથે સંબંધ ધરાવતા રૂપ, ધી, ચામડું' એવા અર્થનું સૂચન થાય છે. વૈદિક સાહિત્યમાં 'ગૌ' શબ્દ ઉપર ગણાવેલા બધા અર્થમાં વપરાયો છે. એટલા માટે આ સૂક્તનો ખરે-ખરો અર્થ શો છે તે સમજવા પહેલાં 'ગૌ'નો અર્થ ગાય ન થાય છે એવા સંસ્કાર આપણા મનમાં દૃઢ થઈ ગયા છે તેને તો સૌથી પહેલાજ દૂર કરવા જોઈએ. એટલું જ નહિ કરીએ તો આપણે કાંઈ વેદને બારે અન્યાય થવાનો સંભવ છે. ત્રિવિધ અને બીજા કેટલાક પાત્રાત્ય દીકાકારોએ પણ આજ સૂક્તમાં 'ગૌ'નો અર્થ ગાયજ ઠાકી બેસાડ્યો છે; એટલા માટે આટલું લંબાવુથી વિવેચન કરવાનું અમને જરૂરનું લાગ્યું છે. આવી બૂલ થવાનું કારણ અસંલના દૃઢ થઈ ગયેલા સંસ્કારજ છે. આ સૂક્તમાં 'ગૌ'નો અર્થ ગાય કરવાથી સૂક્તના સામટા અર્થની સાથે તેનો મેળજ બેસતો નથી. (વાચક પોતે પણ આ વાત આપ્તું સ્વયં વાંચ્યા પછી જોઈ લેશે) અને છતાં ઉપર ગણાવ્યા તે બધા વિદ્વાનોએ આવી બૂલ કરી દીધી છે તેના વડે વ્યૂના સંસ્કારનું કેટલું જોર છે તેની એક વધારે તાબિલી મળે છે. એટલા માટે વેદના વાચન તરફ અનુગત ધરાવનાર વાચકોને અને વિ નતિ કરીના હીએ કે વેદના 'ગૌ' શબ્દના પૃથિવી, દા, વાણી, કિરણ, યથ વગેરે અનેક અર્થ થાય છે એવામાં

ઓછા ૧૧ કે ૧૨) અને એ બધાજ અર્થમાં એ શબ્દ વેદના મંત્રોની અંદર વપરાયો છે. જેમણે પોતે વેદનો અભ્યાસ કર્યો છે તેઓ તો આ વાતથી અનુભૂત હોયજ નહિ; તેઓ તો જાણેજ છે. વેદમાં 'ગૌ' શબ્દ અગ્નીઆરથી બાર અર્થમાં જુદી જુદી જગ્યાએ વપરાયો છે; પરંતુ સામાન્ય કોટિના વાચકો પણ બરાબર યાદ રાખી લે કે 'ગૌ' શબ્દના જે અગ્નીઆર બાર અર્થ થાય છે તેમાં ગાય એવો મુખ્ય અર્થ તો નથીજ.

ત્યારે હવે આપણે એ શોધી કાઢવાનું રહ્યું કે 'ગૌ'ના પૃથ્વી વગેરે જે અનેક જુદા જુદા અર્થ થાય છે તેમાંના કયા અર્થમાં તે આ સૂક્તની અંદર વપરાયો છે? સૂક્તને જરાક ધ્યાનપૂર્વક તપાસી જોતાં તરતજ ખબર પડી જાય છે કે અહીં તેનો 'વાણી' એવોજ અર્થ હોવો જોઈએ. અને પૃથ્વી, ઘો, ગાય વગેરે અર્થો અહીં બંધ જોસતા નથી. આગળ જતાં વાચકોની આગળ આ સૂક્તના મંત્રોનો અમે અર્થ કરતા જઈશું તે વખતે અહીં 'ગૌ'નો ગાય એવો અર્થ શા માટે બંધ જોસતો નથી તેનાં કારણ પણ અમે દરેક પ્રસંગે બતાવતાજ રહીશું. અત્યારે તો આ સૂક્તમાં 'ગૌ'નો અર્થ વાણીજ થાય છે અને બીજો કોઈ પણ અર્થ થતો નથી તેનો માત્ર એકજ પુરાવો આપવો અમને પૂરતો લાગે છે. અમારા મતના ટેકામાં અમે એક એવો સંગીત આંતરિક પુરાવો આપીશું કે તેને લક્ષમાં લીધા પછી બીજા પુરાવાની જરૂરજ નહિ રહે. આ સૂક્તનો આડમો મંત્ર નીચે મુજબ છે:—

जिह्वा ज्या भवति कुल्मलं वाङ्, नाडीका दन्तास्तपसा-
भिदिग्धाः । तेभिर्वक्त्रा विध्यति देवपीयून् इन्द्रलैर्धनुभि-
र्देवजृत्तैः ॥

આ મંત્ર આખા સૂક્તની ઇમારતના પાયારે કેડાણે

છે. આ મંત્રમાં આશ્વણ ચોતાની 'ગો'રૂપી ધનુષ્ય પટે જીવમગાર રાજાનો કેવી રીતે નાશ કરે છે તે રૂપક અલંકાર દ્વારા બતાવ્યું છે. ધનુષ્યની સાથે જે ગોનું રૂપક જોડાઈ ગયું છે તેમાં, ધનુષ્યની ચબુક, કામકું વગેરે સાગોને વાળીને ઉત્પત્ત કરનારા મોઢાના ભાગની સાથે સરખાવ્યા છે; ગાય નામના પશુના કોઈ પણ અવયવની એમાં કશી વાતજ નથી.

આ રૂપક અલંકારનું નીચે પ્રમાણે પૃથક્કરણ થાય છે:-

ધનુષ્ય	વાણી
તથા (ચબુક)	જીર્ણ-જીભ
બાણનું બરૂ અથવા શકું	ઉચ્ચારેલો શબ્દ
બાણનું જાંઘોડું	નાડીઓ અથવા જ્ઞાનતંતુઓ
અમિ	તપ્
ધનુષ્યનું કામકું	હૃદયબળ

હવે આ ઠેકાણે જે 'ગો' શબ્દ ગાયના અર્થમાં વપરાયો હોત તો ધનુષ્ય તથા તેનાં અંગોને જીભ, ઉચ્ચારેલા શબ્દો, ઉચ્ચાર કરવામાં વપરાતા અવયવોની સાથે ન સરખાવતાં ગાયનાં ચિંતરાં, પૂછકું વગેરે ગાયના શરીરના અવયવો સાથે સરખાવ્યાં હોત. અહીં 'ગો' શબ્દનો અર્થ આટલો બધો રૂપક છે છતાં ટીકાકારોએ તેનો ગાય એવો અર્થ ઠેવી રીતે બેસાડી દીધો એજ માટી નવાઈની વાત છે. વાણીની સાથે તેની સરખામણી આટલી બધી ખુટી અંગે દેખાય એવી રીતે કરી છે, તે છતાં તેના તરફ ટીકાકારોનું લક્ષ્ય ન ગયું? હા, વેદનાં કથન અપ્રાસંગિક, અસંબંધ, યુગિવિરોધ અને કથા દગધટા વગરનાં છે, એવું જો માની લઈએ ત્યારે તો તેઓ આ બાબતનો વિચાર ન કરે એ સમજી શકાય એવું છે. ખરી વાત એ

પડે તે 'યથાર્થ' રીતે દર્શાવી શકાય છે. 'ગો' શબ્દની સાથે સાથે નિર્દોષતા, સ્વચ્છતા, સોજાપણ, રક્ષણીયતા વગેરે ભાવો સુધાર્થ ગયા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો 'ગો' એટલે 'ગરીબ બિચારી વાણી' એટલું તો જરૂર કહેવું જ પડે. 'ગરીબ' બાપડા પ્રાણીઓ માથો 'ગયો' એ વાક્યની અંદર જે ભાવ સમાજેલો છે તે બીજા વેદિક ભાષાના એક 'ગો' શબ્દમાં આવી આવે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે, વેદિક ભાષાનો 'ગો' શબ્દ એટલે જાતે નિર્દોષ, બીજાનું હિતમાં બહુ, કરનાર અને જેનું રક્ષણ કરવાનો ચોનો ધર્મ છે એવી જાણી સોજી ઠોઠ વસ્તુ થાય છે. એટલાજ માટે વેદિક ભાષામાં 'ગો'ના સમાન અર્થવાળાં પર્થાય શબ્દની જગ્યાએ 'અન્યા' જેને કહી મરાય નહિ એવું આપેલો છે. એ સર્વથા પજાવા-રક્ષાવા યોગ્ય છે, એ ભાવ લાવવાને માટે 'વાણી' શબ્દ ન વાપરતાં મંત્રના રચનારે ધરાદાપૂર્વક 'ગો' શબ્દ વાપર્યો છે. નિષંકુમાં તો ગાયનાં નામ ગણાવવી વખતે સૌથી પહેલું જ નામ 'અન્યા' બતાવ્યું છે; કારણકે તે સર્વથા રક્ષણને યોગ્ય છે. એજ પ્રમાણે પ્રાણીની વાણી પણ સર્વથા રક્ષણીય છે, એ ભાવ દર્શાવવાને માટે વાણીને ઠેકાણે 'ગો' શબ્દ સ્કારણ વાપર્યો છે. 'હિ રાજા ! તું પ્રાણીની વાણીનો નાશ કરીશ નહિ' એમ કહેવાને બદલે 'હિ રાજા ! તું પ્રાણીની ગોનો નાશ કરીશ નહિ' એમ કહેવાથી વાક્ય વધારે જોરદાર બને છે. પ્રાણીની વાણી જે સર્વથા રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે, જે સૌનું હિત કરનારી છે, જે નિષ્પાપ છે, તેનો નાશ કરવો એ બારે પાપકર્મ છે, અને તે ગાયની હત્યા કરવા બરાબર છે, એવો ધ્વનિ એ વાક્યમાંથી નીકળે છે.

વેદિક સાહિત્યમાં જે જે વસ્તુઓને માટે 'ગો' શબ્દ વપરાયો છે, તે દરેકની અંદર એક ભાવ તો બરાબર એક-

સરખો અંતર્ગત થએલો છે કે 'ગૌ' નામની બધીજ વસ્તુ
 એવું જો ચોક્કસ રીતે પાલન-રક્ષણ કરવામાં આવે તો તેમ
 ના વડે ઘણો ઉપકાર થવાનો સંભવ છે. જો બધી વસ્તુ
 એને અસહાય, ગરીબ, નિર્બળ સમજીને કોઈ તેમને
 નાશ કરે તો તે તો બિચારી મરી જાય અથવા મરી ગએ
 લી દેખાય; પણ તેના અભાવથી આપણો પણ નાશજ થઈ
 જાય. પૃથ્વી, વાણી, કિરણ, ગાય વગેરે જે જે વસ્તુઓ
 'ગૌ' કહેવાય છે તે બધી એવી વસ્તુઓ છે કે જેનો નાશ
 કરવાથી નાશ કરનાર અને તેની સાથે બીજા બધા પણ
 નાશ પામે છે. પૃથ્વીરૂપી ગૌને જો આપણે કાળજીપૂર્વક
 ખેડીએ, તેને ખાતર પાણી વગેરે આપીને તેવું જતન કરી-
 એ તો એક બ્રાહ્મણની જગ્યાએ સેંકડો નવા બ્રાહ્મણ આપણે
 સારૂ તૈયાર કરી દે છે. ગાયરૂપી 'ગૌ'ને જો પાણીએ-
 પાણીએ, તેને ઘાસચારો વગેરે આપીને સારી હાલતમાં
 રાખીએ તો તે આપણને અમૃત જેવું દૂધ દે છે. સૂર્યનાં
 કિરણરૂપી 'ગૌ'ને પણ જો આપણે ભારીએ નહિ, બારી-
 બારમાં બંધ કરીને ઘરમાં આવતું રોકીએ નહિ પણ ઘરમાં
 આરે બાંધીએથી આવવા દઈએ તો તે પણ અમૃતજ્ય જીવન-
 સક્રિય આપવાનું કરે છે. એજ પ્રમાણે વાણીરૂપી 'ગૌ'
 અને વિશેષ કરીને બ્રાહ્મણની વાણીનું ચોક્કસ રીતે રક્ષણ
 અને પાલન કરવામાં આવે તો તે પણ બારે ઉપકારક વસ્તુ
 છે. આ બધા બારને એકજ શબ્દમાં સમાવીને પ્રકૃત કહે
 વા. કેટલુંક વૈદિક બાધામાં વાણીને માટે 'ગૌ' ઉપરના
 બીજા અલેક શબ્દો છે, છતાં જંચ વ્યનારે વાણીને કહેતા
 'ગૌ' શબ્દજ વાપર્યો છે. આ જતનને જેવા જે તેવા કૃષકને
 આપણે માનીને કયાંકનાં માટે અને પણ તેના 'પરકી'
 કારણે સમજાવેલું અનુભવ ન કરતાં 'ગૌ' શબ્દને પ્રાચીન
 ગ્રંથોમાં 'ગૌ-ગૌ' અથવા 'ગૌરૂપી ગૌ' એવાં શબ્દો
 વાપર્યાં હોવાનું જોવાનું છે.

૨-તેનું 'અર્થ' કરવું એટલે શું ?

હમણાં 'ગો' ચળકેને વિષે જે વિવેચન કર્યું તેની સાથે સાથેજ આ સૂક્તમાં ગ્રાહણની વાણીને 'શિક્ષી' અથવા 'જાણ કરવી' એને માટે 'દત્ત' અથવા 'જડ' ધાતુનો આ માટે પ્રયોગ કર્યો છે તે પણ સમજી લેવું જોઈએ. એનો ચળકાર્થ કરવા જઈએ ત્યારે તો વાણીને 'મારવી' અથવા તેને 'ખાઈ જવી' એવો અર્થ થાય; પણ એવો અર્થ જરૂર આપણા કાનમાં ખટકશે, આપણને તે અસ્વાભાવિક અને તાણી તૂટીને કર્યો હોય એવો લાગશે. પણ એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં અનુવાદ કરવા જતાં આવા દોષ તો હમેશાંજ નડવાના. વેદિક પરિપાટીથી જે આપણે માહિતગાર હોઈએ તો 'બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગધ્યા' આવા વેદિક વાક્યમાં આપણને ભારે સૌંદર્ય દેખાય, પણ એજ વાક્યનો 'ગ્રાહણની વાણીને ખાઈ જઈને' એવો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીએ તો તેમાં ખામી એ છે કે મૂળ વાક્યનો ભાવ જણાવે દર્શાવાતો નથી અને અર્થનો છખરો થઈ જાય છે. પાશ્ચાત્ય ટીકાકારો તો જરાએ અચકાયા વગર 'ગ્રાહણની બાયને ખાઈ જઈને' એવો અર્થ કરી નાખશે, અને તેમાંથી એવો સાર પણ કાઢશે કે વેદના જમાનામાં લોહો માથો મારી ખાતા હતા તેની આ આબિતી છે. પરંતુ આપણા લૌકિક સંસ્કૃત ભાષાના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થએલા સંસ્કારો પ્રમાણે વેદનો અર્થ ન કરતાં તે સંસ્કારોને એક કોરે મૂંઝીને વેદના મંત્રોને ફરી ફરીને વિચારીને, તેમાંના ચળકોમાં વેદિક ભાષાની જેદ પ્રમાણે કેવા અર્થ, ભાવ અને અભિપ્રાય રહેલા છે તે બધું લક્ષમાં લઈને તેનો અર્થ કરવા જોઈએ તો આપણે ઉપર કહ્યો તેવો અર્થ તો નહિજ કરીએ. વેદિક સાહિત્યમાં કયો અર્થ જતાવવાને માટે કેવી વાક્યરચના

કરવાનો રિવાજ છે એ જાણી લઈએ તોજ 'ગૌ' શબ્દ જોતાની સાથે લાગલોજ તેનો 'ગાય' અર્થ કરવાથી અને 'જગદ્વા'નો શબ્દાનુવાદ 'ખાઈ જઈને' કરવાથી આપણે હાથે વેદના ઉપર ફેટલો અત્યાચાર થાય છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે.

અંગ્રેજીમાં 'સ્વીટ ગર્લ'નો કોઈ 'મીઠી છોકરી' એવો અનુવાદ કરે તો તે અંગ્રેજી શબ્દપ્રયોગથી ફેટલો અજાણ છે તે ઉઘાડું પડી જાય. એક વાર અમારા ગુરુકુળમાં એક સિંધી અધ્યાપક અંગ્રેજી સાહિત્ય શીખવતા હતા. શરૂઆતમાં તેમને હિન્દી આવડતું ન હતું. એક વાર સ્કૉટનું 'માર્મિયન' કાવ્ય શીખવતાં તેમણે 'સ્વીટ ગર્લ'નો ધરાબર 'મિઠ્ઠી લડકી' એવોજ અનુવાદ કરી દીધો હતો. હવે આ ઉપરથી કોઈ એવું અનુમાન કરી એસે કે સ્કૉટ કવિના જમાનામાં ઇંગ્લંડના લોકો છોકરીઓને ખાઈ જતા હતા; કેમકે ખાધા વગર તેમણે છોકરીનો સ્વાદ મીઠો છે કે કડવો તે જાણ્યુંજ શી રીતે તો તેણે કવિના કથનનો ફેટલો ગયો અનર્થ કર્યો કહેવાય ? 'યંગ ઈન્ડિયા' પત્રમાં કોઈ ઠેકાણે ÷એમ. ડી. ની સહીથી લખનારે લખ્યું હોય કે "ગાંધીજી વૉર્ડ્સ ડ્રિન્કિંગ ઇન ધી સીનરી ઓફ ધી હિમાલયઝ ઓટ આદમોરા." હવે અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દપ્રયોગથી અજાણ્યો એવો કોઈ લેભાગુ અંગ્રેજી લખેલો એનો શબ્દાનુવાદ કરે કે "આદમોરા આગળનાં હિમાલયનાં દરેયોમાં ગાંધીજી પીતા હતા" તો તેને હાથે અંગ્રેજી વાક્યની ફેટલી દુર્દશા થઈ કહેવાય ? વળી "હી ડ્રિન્કસ" એટલે "તે દારૂ પીએ છે" એટલું જોણે ગોળી માયું છે એવો કોઈ પેલા કરતાં વધારે અંગ્રેજી લખેલો માણસ ઉપલા વાક્યમાંથી એવો પણ અર્થ

નીચીવી દાડે છે "આદ્યોશ્ચ અગમ્ય દિગ્દેશનાં દાડે જડે
ખોપીછ દાડે ખોળા દગા" ત્વરે નો કડે કડે કરે
કહેવાય ને? આવો અનર્થ કરવો એ કડે કડે ને કહેવું
શું? પણ વેદતા 'ગાં ગમવા' વાચના 'અવને' ને
જાહેરે એવો અર્થ કરનાર તો એથીજ વધારે પાપ કરે છે.

અસી વાત એ છે કે 'મધુર દવન, રવાળું' 'અનને
મમ્મલ કરે એવી' એટલું હાંપુ હાંપુ ન કહેતાં 'ખિડી'
અથવા 'મધુર' ચાન્દ વડે ઉપગ્રા બધાજ આવ વધારે જાણ
રીતે દર્શાવી શકાય છે, અને તેમાં શાખનું યોનદર્શન જે
વિશેષપણે ખીડી નીકળે છે, એજ પ્રમાણે "આદ્યોશ્ચ
દિગ્દેશનાં દર્શોને તન્મય થઈને એકા દગા અને અનન-
દમાં અકચૂર થતા હતા" એમ કહેવાને બદલે "ખોપીછ
તે દર્શોને પી રહ્યા હતા" એમ કહેવાથી વાચનામાં
વધારે સુંદર અને કમિલતાળી બને છે. એથીજ રીતે "રાજા
પ્રાદામુની વાળીને રાકે છે, તેને બોલતા રેતો નથી" એમ
ન કહેતાં "રાજા પ્રાદામુની વાળીને ખાઈ લાય છે" એવું
કહેવાથી વાક્ય વધારે સુંદર થાય છે અને બાવ વધારે
સ્પષ્ટપણે તરી આવે છે. "ખાઈ લાય છે" એ ચાન્દમાં જે
લાવ સમાજીવો છે તે "રાકે છે" એ ચાન્દ વડે નથી દર્શા-
વાતો. રાજા "પણી સહેલાઈથી રમતાં રમતાં તેનો નાશ
કરે છે, આનંદ લેતો લેતો તેનો પૂરેપૂરો નાશ કરી દે છે"
આ બધા લાવ દર્શાવવાને માટે તે "વાળીને ખાઈ લાય
છે" એવો વાક્યપ્રયોગજ ઘણો યોગ્ય છે. એ લાવને
વ્યક્ત કરવાના હેતુથી 'અર્ધ' ધાતુનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો
છે. એના ઉદાહરણને માટે અમે એ સૂત્રમાંથીજ એક બે
વચનો ટાંકીશું.

(૧) યો વ્રાદણં અજમેવ મન્યતે । (મંત્ર ૪)

(૨) યો મલ્લઃ વ્રદણામશ્નં સ્વાદુ અગ્નિ રૂતિ મન્યતે । (મંત્ર ૭)

આ જેઉ વચનોનો અનુક્રમે નીચે મુજબ શબ્દાર્થ થાય છે:-

(૧) જે ગ્રાહ્યણને અન્ન માને છે.

(૨) જે મદ્વ ગ્રાહ્યણને (ખાતી વખતે) સ્વાદિષ્ટ અન્ન ધારીને પોતે તેને ખાતો હોય એવું માને છે.

અન્ન ધારીને પોતે તેને ખાતો હોય એવું માને છે. હવે અહીં ગ્રાહ્યણને ખાઈ જવાની, ચાવી ખાવાની વાત તો નજ હોય એટલું તો પશ્ચિમના વિદ્વાનો પણ કથૂ કરશે. ગાયને ખાવાની ખાણતમાં તેમને બલે સંદેહ હોય, પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે ગ્રાહ્યણને ખાઈ જવાનો અર્થ તો આ વચનમાંથી નથીજ નીકળી શકતો. ત્યારે અહીં જે 'અન્ન' શબ્દ છે તેનો શો અર્થ કરવો? અન્ન એટલે તો ખાવાની વસ્તુ; ખીજો વળી શો અર્થ હોય? પણ અહીં 'અન્ન' શબ્દનો ઉપયોગ અલંકારપૂરતોજ કયો છે. ગ્રાહ્યણને 'અન્ન'ની માફક ખાઈ જવો એટલે તેને ખૂબ સત્તાવવો, તેને ગરીબ નિર્બળ સમજીને સહેલાઈથી રાજ થતા થતા સત્તાવવો-મારવો એજ આ વચનનો મૂળ ભાવ છે. ત્યારે એજ સૂક્તમાં-ઉપર ટાંકેલા મંત્રોની આસપાસના મંત્રોમાંજ 'ગૌ' શબ્દ આવે છે તો ત્યાં પણ તેનો આવેજ અલંકારિક અર્થ ન લેતાં સામાટે શબ્દાર્થનેજ વળગી રહેવું? આ બે મંત્રોમાં ગ્રાહ્યણના સંબંધમાં જેમ 'અન્ન' ધાતુનો પ્રયોગ કયો છે તેમ સૂક્તના છેવટના બાગમાં 'ગૌ' ના સંબંધમાં પણ એવીજ મતલબથી 'અન્' ધાતુનો ઉપયોગ કયો છે, એ નાનું છેકર પણ સમજી શકે એવી પુરતી વાત છે. તો 'અન્ન' શબ્દનો ગ્રાહ્યણના સંબંધમાં 'અન્' નહિ પણ 'તેને સત્તાવવો' તેનો નાશ કરવો' એવો અર્થ પડે. હવે અને પ્રિદિથ પણ 'દન્તિ' શબ્દનો ભર મને. 'અન્નંદન્ત' (મારે છે) કયો છે, 'દિન્ત' (ખારી

નાખે છે) એવો નથી કર્યો તો પછી 'ગૌ'—વાણીના સંબંધમાં 'નાથ કરવો' એવો અર્થ ન કરતાં 'ખાઈ જવી' એવો અર્થ કરવાની જરૂર જ્યાં રહી ?

આ ઠેકાણે 'અદન' શબ્દની અંદર જે ઉંડો ભાવ રહેલો છે તે એજ છે કે રાજા જેમ બીજા ધણી વસ્તુ-ઓમાં રહેલા હાનિકારક અંશનો પોતાની રાજશક્તિ વડે સહેલાઈથી નાથ કરે છે, તેવી રીતે તે 'ગરીબ બિચારા પાણીના નિર્દોષ અવાજને (વાણી-ગૌ) દબાવી દે છે; તેને અતિ તુચ્છ સમજીને સહેલાઈથી ખાઈ જવાની ચીજ માની લે છે. આ સૂક્તને વાચકો જેમ જેમ વાંચતા જશે, તેમ તેમ ઉપર કહેલો ભાવ તેમને પ્રત્યેક મંત્રમાં સ્પષ્ટ માલુમ પડશે.

વેદના 'અદ' ધાતુને એક બાજુએ પડ્યો મૂકીએ અને હિન્દી, ગુજરાતી એવી હરકોઈ ચાલુ ભાષામાં 'ખાવું' એ શબ્દ આલંકારિક રીતે કેટલા જુદા જુદા અર્થમાં વપરાય છે તેનાં ઘોઠાંક ઉદાહરણ આપીને આ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરીએ. પંડિત જ્ઞાતવળેકરજી પોતાના અધ્યવેદના 'સુખોદ્ધ બાખ્ય'માં આ પ્રસંગે એક ઘણુંજ સ્પષ્ટ ઉદાહરણ આપે છે. તે વળે છે કે ત્યારે અમુક સરકારી અમલદારને વિશે કોઈ કહે કે એ પૈસા ખાઈ બચ છે ત્યારે તે રૂપી-આ આના પાઈ ધણીચણની માફક ચાવી ખાય છે એવો કોઈ અર્થ કરતું નથી. અથવા અમુક રાબતે વિશે એવું કહેવાય કે તે પોતાની પ્રબલતા ખાઈ બચ છે ત્યારે તે પ્રબલતાં માણસોને ચાવીને પોતાના પેટમાં ઉતારી દે છે એવો અર્થ નજ થાય. આ સૂક્તમાં પણ 'અદ' ધાતુનો પ્રયોગ બરાબર આવાજ હેતુથી કર્યો છે. રાબ 'ખાઈ બચ છે' એવું કહેવાથી જે ભાવ બહાન થાય છે તે સ્પષ્ટ 'અદ' ધાતુનો પ્રયોગ ન કરતાં 'તે સહેલાઈથી નાથ કરી નાખે

છે' અથવા 'ખહુ મનની સાથે અટકાવી દે છે' એવી રીતે લખવાથી કદાપિ ઉતરી શકત નહિ. એજ પ્રમાણે ત્યારે આપણે કહીએ કે ફલાણુ માણસ 'લાંચ ખાય છે,' 'અમુક માણસ અમુકની મિલકત ખાઈ ગયો,' 'આજે મને મચ્છરાએ ફેલાવી ખાધી,' 'અમુક માણસ અમુકનું ખધું હોઈઆં કરી ગયો,' ત્યારે એવાં વાક્યોમાં 'ખાય છે,' 'ખાઈ ગયો,' 'ફેલાવી ખાધી,' 'હોઈઆં કરી ગયો' એ શબ્દોનો માત્ર શબ્દાર્થજ લક્ષમાં લઈએ તો તેની બધી ખુબી મારી જાય અને ઉલટો અર્થનો અનર્થ થઈ જાય. એવી રીતે રાજા પ્રાદાણુની વાણીને ઘણી સહેલાઈથી નાશ કરે છે એમ કહેવાને બદલે રાજા તેને ખાઈ જાય છે-તેનું 'અદન' કરે છે-એવું કહેવાથી વાક્યરચના ઘણી ખુબીદાર અને પૂરેપૂરી ભાવવાહી બને છે એવું કહેવાની હવે ભાગ્યેજ જરૂર રહી હોય.

વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાને સારૂ એક બીજી દલીલ પણ અમે રજુ કરીએ છીએ કે વાણીના સંબંધમાં આ સૂક્તની અંદર જે અદ્ ધાતુનો પ્રયોગ થયો છે તે 'અદ્-મક્ષણે' ના અર્થમાં નહિ પણ વૈદિક વ્યાકરણના નિયમ મુજબ 'અદ્-વન્ધને' ના અર્થમાં વપરાયો છે. એટલે વાણીનું અદન કરવું એનો અર્થ વાણીને ખાવી એવો નહિ પણ વાણીને રોકવી, દબાવી દેવી, રૂંધી નાખવી-આજની ભાષામાં કહીએ તો ફેંજદારી કાયદાની ૧૪૪મી કલમ લાગુ પાડવી. જેમના મગજમાં અદ્ એટલે ખાવું એ એકજ અર્થ ઘૂસી ગયો હોય અને તેથી જેમને અદ્ ધાતુના બીજા પ્રયોગ સમજમાં ન આવતા હોય તેમને માટે આટલી વ્યાકરણની ચર્ચા કરવી પડી. બાકી સાદી હકીકત તો એવી છે કે ભાષા પહેલી અને વ્યાકરણ પછી. વ્યાકરણ રચનારાઓએ ધાતુના અર્થ નક્કી કર્યા તે પહેલાં તે ધાતુ-

એનો લોકો વાતચીતમાં અનાદિકાગથી ઉપયોગ કરવા
હતા. વાણીનીએ એવું કે લોકો મદ્ર શબ્દનો ઉપયોગ
આવામાં તેમજ બન્ધન કરવામાં એક અર્થમાં કરે છે
ત્યારે તે ઉપરથી તેણે 'અદ્ર-મણ્ણ' 'મદ્ર-વજ્જને' એવા એ
જુદા અર્થવાળા ધાતુઓ વ્યાકરણમાં લખાવ કર્યા. અર્થાત્
'વાણીનું' અદ્રન કરવું એટલે 'વાણીને' ખાલી એમ વિચાર-
તાની આગળ 'વાણીને' રોકવી એ અર્થ પણ આપોઆપજ
સમજાઈ જાય છે. અમુક શબ્દ અમુક ધાતુમાંથી જન્મે છે
એ તો લોકોને સમજાવવાને માટે કહેવું પડે છે. હવે આટલા
વિવેચન પછી અદ્રન કરવું એટલે બન્ધન કરવું, અટકાવ
કરવો, એ અર્થજ બંધવેસતો છે તેની શીને ખાતરી થઈ હશે.

આની આજ વાત એ શબ્દસાક્ષની હોય સમજાવવી
હોય તો અદ્ર મણ્ણે એ મદ્ર ધાતુનો એક રૂદ પ્રયોગ છે,
એમ કહેવાનું આપણે વધારે પસંદ કરીએ. આ સૂક્તમાં
'વાણીને' ઠેકાણે 'ગો' શબ્દ વાપર્યો છે ત્યારે અદ્રન શબ્દ-
નો અર્થ કરતો વખતે બન્ધનની સાથે બદ્ધાણનો જાવ પણ
સામેલ કર્યાથી અર્થ વધારે સ્પષ્ટ દીપી ઉઠે છે, એ પણ
હવે શીને સમજાવુંજ હશે. વૈદિક સાહિત્યમાં વ્યાકરણના
નિયમોના અંબધમાં ઘણી શિથિલતા એવામાં આવે છે
એટલે બધી જગ્યાએ વ્યાકરણના નિયમો પૂરેપૂરાં પાળ્યા
નથી એ વાત ખરી હોય તોપણ અહીં તો વ્યાકરણ
આપણી તરફથી છે અને તે દષ્ટિએ પણ અદ્ર ધાતુને
આલંકારિક રીતે બદ્ધાણના અર્થમાં લેવો વધારે સરળ થઈ
પડે છે. જદને બદ્ધાણના અર્થમાં લ્યો અથવા બન્ધનના
અર્થમાં લ્યો તોપણ એક વાત આપણે મનમાં ધરાવે
કસાવી રાખવી જોઈએ કે, આ સૂક્તમાં વાણીની સાથે અદ્રન
શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ વાણીને રોકવી અથવા બાંધવી
એવોજ કરવાનો છે અને મોઢામાં નાળીને ગળી જવી

એવો અર્થ કરવાનો નથી.

‘ગૌ’ અને ‘અવન’ એ શબ્દોનો અર્થ ‘વાણીને રાક-
વી, ચૂંગળાવવી’ એવો જે અમે કર્યો છે તે તેનો વાસ્તવિક
અર્થ છે અને તાણીતૂશીને બેસાડ્યો નથી, એટલું વાચક
હવે કળૂલ કરશે એવી આશા અમે આટલા લંગાણથી
કરેલા વિવેચન પછી રાખીએ છીએ. અમે ઇચ્છીએ છીએ
કે, તેઓ સૂક્તના ખરા અર્થને મનમાં ઠસાવવાનો પ્રયત્ન
કરે અને પોતાના પાછલા સંસ્કારોને લીધે વેદનો અનુવાદ
કરવામાં જેઓ ભેદ્ય એવા સાવધાન રહ્યા ન હતા તેમણે
કેટલો અનર્થ કર્યો છે અને વેદના ઉપર કેટલો અસહ્ય
ખળાત્કાર કર્યો છે તેનો મનમાં અનુભવ કરતા થાય.

હવે આ સૂક્તમાં ‘પ્રાક્ષણ’ શબ્દ આવે છે તેના
અર્થને વિષે વિચાર કરીશું.

૩-પ્રાક્ષણ કેણું ?

પ્રાક્ષણ એટલે શું ? પ્રાક્ષણ કેહેવો કેને ? અહીં
પણ ‘ગૌ’ શબ્દની માફક ‘પ્રાક્ષણ’ શબ્દના સંબંધમાં
આપણા જૂના દૃઢ યદ્ય ગએલા સંસ્કાર આપણને ખરા
અર્થ સમજવા દેતા નથી. આજે તો ‘પ્રાક્ષણ’ શબ્દ આપણે
કેને પડતાંજ ટીલાં ટપકાં અને ચોટલીવાળું, જડસુ,
જૂની રૂઢિઓને જળોની પેઠે વળગી રહેનારું, અભણ,
યજ્ઞમાનને ઘેરથી ક્યારે નોતરું આવે તેની કાગને ડાળે
રાહ બેનારું, કાં તો રસોઈ અને કાં તો સ્ટેશનો ઉપર
‘પ્રાક્ષણીઆ પાણી’ વેચવાનો ધંધો કરનારું એવું પ્રાણી
આપણી સામે ખડું થઈ જશે. આજે તો ‘પ્રાક્ષણ’ એટલે
‘ખામણ’ એવોજ અર્થ કરવાની લોકોને ટેવ પડી ગઈ છે.
સંબંધમાં તો રસોઈઆને બદલે ‘ભટ’ અથવા ‘પ્રાક્ષણ’
શબ્દના વાપરવાનો રિવાજ છે. પરંતુ જેમણે વેદનો કાંઈક
તે અભ્યાસ કર્યો હશે તેમનો પ્રાક્ષણનો ખ્યાલ આના

કરતાં તદન બુદ્ધાજ પ્રકારનો હોય છે. વેદમાં પ્રાક્ષણને સમાવતું મુખ કહ્યો છે. તે મુખના જેવોજ તદન નિઃસ્વાર્થ વ્યક્તિ છે. મોઢામાં જે નાખો તેને ચાવીને રસ કરીને મોઢું બંધરને આપી દે છે. એજ પ્રમાણે પ્રાક્ષણ પોતે ઠોઠ બાવના સોજ ન સોગવતાં, સોગની તૃપ્તિ પશુ ન શખતાં પોતાના જ્ઞાન અને યજ્ઞ (ત્યાગ-તપ) વડે બીજાઓનું નિરંતર બહુ કરવાના કામમાં મગ્ન રહે છે. વેદમાં જેને પ્રાક્ષણ કહ્યો છે તેનું આપું સામાન્ય સ્વરૂપ છે. :

પશુ જે સૂક્ષ્મ આ પુસ્તકનો વિષય છે તેમાં 'પ્રાક્ષણ' શબ્દનો ઉપયોગ પ્રજ્ઞના સંબંધમાં કર્યો છે; માટે આ જગ્યાએ પ્રાક્ષણનો અર્થ 'પ્રજ્ઞનો નિઃસ્વાર્થ સેવક' એવોજ કરવો જોઈએ. આવો અર્થ આમાટે કરવો જોઈએ તેની સાબિતીઓ પશુ એજ સૂક્ષ્મમાં એક જગ્યાએ નહિ પણ અનેક જગ્યાએ જોવામાં આવશે. હાખલા તરીકે ૧૨ મા મંત્રમાં પ્રજ્ઞને પ્રાક્ષણની પ્રજ્ઞ કહી છે:-

“ પ્રજ્ઞાં દિગિરવા પ્રાક્ષણીન્ ”

જેની પહેલાંના સૂક્ષ્મમાં એટલે ૫-૧૬ મા સૂક્ષ્મના ૧૧ મા મંત્રમાં પશુ પ્રજ્ઞને પ્રાક્ષણી એટલે પ્રાક્ષણની પ્રજ્ઞ કહી છે, જેની આગળના ૫-૧૭ મા સૂક્ષ્મમાં એકલા પ્રાક્ષણનેજ સમસ્ત પ્રજ્ઞનો અથવા લોકસમાનો પતિ કહ્યો છે. જુઓ:-

પ્રાક્ષણ ઇવ પતિઃ ન રાજન્યો ન વંશયઃ

(૫-૧૭-૯)

એટલાજ પતિ છે-રાજ્ય પશુ નહિ અને વંશ

“ પ્રાક્ષણી સૂક્ષ્મના છઠ્ઠા મંત્રમાં 'પ્રાક્ષણ'ને અગ્નિ પશુ કહ્યો છે. ત્યારે આ બધાં પ્રાક્ષણ કહ્યો છે તે કેવી જગ્યાએ અગ્નિ

કરતાં તદન વ્યુદાય પ્રકારનો હોય છે. વેદમાં પ્રાજ્ઞને સમાચનું મુખ કહ્યું છે. તે મુખના જોવાનું તદન નિઃસ્વાર્થ વ્યક્તિ છે. મોઢામાં જે નાખે તેને આવીને મ્મ કરીને મોઢું જઠરને આપી દે છે. એજ પ્રમાણે પ્રાજ્ઞનું પોતે કોઈ જાતના જોગ ન સોચવતાં, સોચની તૃષ્ણા પણ ન રાખતાં પોતાના જ્ઞાન અને યજ્ઞ (ત્યાગ-તપ) વડે બીજાઓનું નિરંતર લાભ કરવાના કામમાં મગ્ન્યો રહે છે. વેદમાં જેને પ્રાજ્ઞ કહ્યો છે તેનું આપું સામાન્ય સ્વરૂપ છે.

પણ જે સૂક્ત આ પુસ્તકનો વિષય છે તેમાં 'પ્રાજ્ઞ' શબ્દનો ઉપયોગ પ્રજ્ઞના સંબંધમાં કર્યો છે; માટે આ જગ્યાએ પ્રાજ્ઞનો અર્થ 'પ્રજ્ઞનો નિઃસ્વાર્થ સેવક' જોવાનું કરવું જોઈશે. આવો અર્થ ચામાટે કરવો જોઈએ તેની સામિતીએ પણ એજ સૂક્તમાં એક જગ્યાએ નહિ પણ અનેક જગ્યાએ જોવામાં આવશે. દાખલા તરીકે ૧૨ મા મંત્રમાં પ્રજ્ઞને પ્રાજ્ઞની પ્રજ્ઞ કહી છે:-

" પ્રજાં હિસિત્વા પ્રાજ્ઞનીમ્ "

એની પહેલાંના સૂક્તમાં એટલે ૫-૧૯ મા સૂક્તના ૧૧ મા મંત્રમાં પણ પ્રજ્ઞને પ્રાજ્ઞની એટલે પ્રાજ્ઞની પ્રજ્ઞ કહી છે. એની આગળના ૫-૧૭ મા સૂક્તમાં એકલા પ્રાજ્ઞનેજ સમસ્ત પ્રજ્ઞનો અથવા લોકસભાનો પતિ કહ્યો છે. જુઓ:-

પ્રાજ્ઞણ એવ પતિઃ ન રાજન્યો ન વૈશ્યઃ

(૫-૧૭-૯)

(પ્રાજ્ઞણ એકલોજ પતિ છે-રાજા પણ નહિ અને વૈશ્ય પણ નહિ.)

૧૭ી આ પ્રજ્ઞણની સૂક્તના છઠ્ઠા મંત્રમાં પ્રાજ્ઞણને આખા રાષ્ટ્રદેહનો અગ્નિ પણ કહ્યો છે ત્યારે આ ૭ઠ્ઠાં સૂક્તોમાં જેને પ્રાજ્ઞ કહ્યો છે તે કેવી જગત્સદસ વ્યક્તિ

હોવી જોઈએ તેનો હવે વાચકને ખ્યાલ આવી ગયો હશે. સારાંશમાં બ્રાહ્મણ એટલે “પ્રજનો મોટો નિઃસ્વાર્થ સેવક અથવા પ્રજનો મોટો નેતા.” વળી એજ સૂક્તના ૧૩ માં મંત્રમાં બ્રાહ્મણને ‘દેવબન્ધુ’ કહ્યો છે અને પ્રજાદ્રોહી રાજાને ‘દેવપીયુ’ કહ્યો છે. બ્રાહ્મણ એટલે પ્રજાનો સાચો નેતા એજ આ સૂક્તનો અભિપ્રાય છે. તેની આ એક બીજી ગામિતી છે. બારતવર્ષમાં અત્યારે જે સ્થાન ગાંધીજી હોગવે છે તેનો પોતાના મનમાં ખ્યાલ રાખીને વાચક આ સૂક્તને વાંચશે તો તેઓ ‘બ્રાહ્મણ’ની સાચી કલ્પના કરી શકશે. ગાંધીજીના જેવા સાચા પ્રજાનેતાના અર્થમાંજ આ સૂક્તની અંદર ‘બ્રાહ્મણ’ શબ્દ વાપર્યો છે. અત્યારે સમાજમાં ચાલી રીતે જાણીતા થયેલા “સત્યાગ્રહી” શબ્દમાં જે બાવ રહેલો છે જરાજર તેજ બાવ અસહના ‘બ્રાહ્મણ’ શબ્દમાં સમાયેલો છે. ‘બ્રહ્મ’ શબ્દનો અર્થ ‘સત્ય જ્ઞાન’ અથવા ‘અનુસવયુક્ત જ્ઞાન’ થાય છે. વેદને પણ એટલા માટેજ ‘બ્રહ્મ’ કહે છે; કેમકે તે સત્યજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પણ એની સાથે સાથે ‘બ્રહ્મ’ શબ્દનો વેદિક અર્થ ‘કર્મ’ પણ થાય છે. વાસ્તવ મુજબ બ્રહ્મ શબ્દનો એક અર્થ કર્મ પણ બનતો છે. એટલા માટે બ્રાહ્મણ શબ્દનો પૂરો અર્થ તો “સત્યજ્ઞાનને કર્મમાં ઉતારનાર” એવો થાય. તેથી અમે કેમ કેમ કેમકે અર્થની વધારે ચોખવટ કરવાને ખાતર ‘બ્રાહ્મણ’ અથવા ‘બ્રહ્મા’ શબ્દનો અર્થ ‘સત્યાગ્રહી’ એવો કહ્યો છે તે ચોખવટ કર્યું છે. પ્રજાના સત્યાગ્રહી નેતા એટલા બ્રાહ્મણજ કેમકે શબ્દ—જ્ઞાન અને પેશવ્યુદિગ્ધાન નહિ. પરંતુ તે બ્રાહ્મણના પ્રચીન અર્થમાં, હાલના બધી મલેના અર્થમાં તે કદાચ નહિ.

હવે એક કહ્યું તેમ બ્રાહ્મણની વાળી કેટલી મહત્ત્વ હતી છે તે સંવત્સર સમગ્રજ મવા દિવ. જોડે. વળી

એજ બ્રાહ્મણની ખરેખરી અગત્યની અને મુખ્ય વસ્તુ છે. 'બ્રાહ્મણોસ્ત્ય મુક્તમાર્ગીય' એ પુરુષસૂક્તનું પ્રસિદ્ધ વચન છે. રાષ્ટ્રચરીત્રનું મુખ્ય બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણની માર્ગદર્શિત રાષ્ટ્ર પોતાના વિચાર પ્રકટ કરે છે. મનુષ્યચરીત્રના મુખની સાથે આપેલી ઉપમાનું જરાકે પૃથક્કરણ કરીને જોઈશું તો જણાયે કે મુખની અંદર પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને માત્ર એક જ હર્ષેન્દ્રિય છે અને તે વાણીજ છે. એટલે કે બ્રાહ્મણ વર્ગમાં પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે ત્યાર પછી જો કોઈ પણ હર્ષ કરવાનો તેને અધિકાર હોય તો તે એકમાત્ર વાણી વડે—પોતાની વાણી વડે તે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી શકે છે. રાષ્ટ્રના શારીરિક બળમાં, અથવા ધનમાં વધારો કરીને રાષ્ટ્રની સેવા કરવાનું કામ બ્રાહ્મણનું નથી. એ એક બળની ઉપેક્ષા કરીને તેમના કરતાં પણ વધારે શ્રેષ્ઠ બળ ને જ્ઞાન-બળ છે તેને ઉત્પન્ન કરીને તેનો પોતાની વાણી દ્વારા સમાજમાં ફેલાવો કરવાનું કામ બ્રાહ્મણનું છે. તે સમાજની આવી ઉત્તમ પ્રકારની સેવા કરે છે એટલા માટે રાષ્ટ્ર-શરીરનું ઉત્તમ અંગ ને મુખ છે તેની સાથે તેની ચરખા-માત્રી કરી છે અને સમાજમાં ઉંચામાં ઉંચું સ્થાન તેનું ગણાય છે. સમાજમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાનું, સમાજને વખતોવખત તેના કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરવાનું કામ ઉપર દલા તેવા બ્રાહ્મણનું જ હોઈ શકે, એ વાત તો ધણીમાં ધણી સ્પષ્ટ છે. તો પછી એવા બ્રાહ્મણને સત્યનો ઉપદેશ તેના શિક્ષકો—તેને શિક્ષક હોયો મારવો એ કેટલું બધું કર પાપ છે તે પણ તેટલું જ સ્પષ્ટ છે. એટલા માટેજ આ સમાજમાં બ્રાહ્મણની વાણીને રાજવારની ખૂબ સખતમાં સખત શબ્દોમાં આટકાત્રી કાઢી છે.

કેવટલા કેટલુંજ કહેવનું કે આ સુખનું અધ્યયન ૧૯૧૧ની તિહારી ૧૮૧૧. ઇ.કે. આ પછી ૧૯૧૬ કર્યાં ને છે

કે, હાલ જેઓ પ્રાક્ષણ કહેવાય છે તેમને જોઈને આપણા મનમાં પ્રાક્ષણ વિષેનો જે ખ્યાલ ઘૂસી ગયો હોય તે કાઢી નાખવો અને પ્રાક્ષણ એટલે “પ્રજનો સાચો નિઃસ્વાર્થ મિત્ર, હિતેચ્છુ અને તેનો સાચો નેતા” એ વ્યાખ્યાને હમેશાં નજર આગળ રાખવી.

૪-વૈતહૃવ્યનો અર્થ શો ?

હવે ચોથી ગાખત ‘વૈતહૃવ્ય’ શબ્દનો અર્થ નક્કી કરવાની છે અને તે એટલી બધી કઠણ નથી; કેમકે એ પ્રસિદ્ધ શબ્દ નથી. તેથી કરીને તેને વિષે આપણા મનમાં અશુદ્ધ સંસ્કાર ઘર કરી બેઠા નથી કે જેમને પ્રયત્ન કરીને ધકેલી કાઢવા પડે. એટલા માટે એનો અર્થ સમજવા સારું એનો ધાત્વર્થ સહિત શબ્દાર્થ જોઈ લઈએ એટલે બસ.

‘વીતહૃવ્ય’ શબ્દ ઉપરથી વૈતહૃવ્ય શબ્દ બન્યો છે. વીતહૃવ્યમાં બે પદ છે: વીત+હૃવ્ય=હવિ=હોમવાનું. વીત એટલે ‘ખાઈ લીધું’, ખતમ કરી નાખ્યું, ખચી નાખ્યું, ‘વીત્તાદને અથવા વિ પૂર્વક રૂપ ધાતુ’માંથી આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. ત્યારે વીતહૃવ્ય એટલે વીતં સ્વાદિતં હવિઃ હવ્યં વા ચેન=ચરમાં હોમવાનું દ્રવ્ય જે ખાઈ ગયો છે એવો હૃવ્ય અથવા હવિનો અર્થ તો આપણે જાણીએ છીએજ. દેવોના લાગને હૃવ્ય કહે છે. યજ્ઞમાં દેવતાઓને તેમના લાગનો જે હિસ્સો આપવાનો હોય તેનું નામ હૃવ્ય. યજ્ઞમાં વાપરવાના પદાર્થને ખાઈ જનાર મહાપાપી કહેવાયજ. એ કામ તો અસુર લોકોનું-દૈત્યોનું છે. એટલા માટે ‘વીતહૃવ્ય’ એટલે તે પાપી માણસ કે જે યજ્ઞના હૃવ્ય પદાર્થોને-દેવતાઓના લાગને દેવતાઓને અર્પણ ન કરતાં પોતેજ ખાઈ જાય, પોતાના સ્વાર્થમાંજ ખચી નાખે.

આ તો જાણે સામાન્ય યજ્ઞની વાત થઈ. પરંતુ રાષ્ટ્ર-યજ્ઞના સંબંધમાં વીતહૃવ્યનો શો અર્થ લેવો તે નક્કી

કરવા માટે રાષ્ટ્રયજ્ઞનો હવિ એટલે શું તે વિષે જરાક
 વધારે ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. રાષ્ટ્ર-
 યજ્ઞનો હવિ એટલે “રાજાને પ્રજાની પાસેથી મળેલા
 કરનું” (ટંકસનું) નાણું” એવો અર્થ થાય. યજ્ઞમાં
 હોમવાનું થી વગેરે પદાર્થોને આપણે સાધારણ ભાષામાં
 શા કારણથી હવિ કહીએ છીએ? ‘પુ દાનાદાનયોઃ’ એવી
 હવિ શબ્દની ન્યુત્પત્તિ થાય છે, જેનો અર્થ દાન અને
 આદાન-લેવું અને પાણું આપવું એવો થાય છે. યજ્ઞમાં જે
 પદાર્થ હોમાય છે તેમાં પણ ‘દેવા આપવાનો’ ભાવ તો
 રહેલો જ છે. યજ્ઞમાં આપણે જે કંઈ હોમીએ છીએ-દાન
 કરીએ છીએ તે હજારગણું થઈને આપણને પાણું મળે
 છે—આદાન થાય છે એજ યજ્ઞનું ખરું મહત્ત્વ છે અને
 એમાંજ હવિની સાધકતા છે. એજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રયજ્ઞ પણ
 પ્રજાએ રાજાને આપેલા કર (ટંકસ) વડે ચાલે છે. પ્રજા
 રાજાને કર આપે છે, એ જાણે દાન થયું. હવે રાજા
 અથવા સરકાર એવી રીતે મળેલા કરનો એવો ઠંડાપણુપૂર્વક
 ઉપયોગ કરે કે પ્રજાએ આપેલા કરના જાદવામાં તેમને
 કંઈક કિંમત કરતાં હજારગણો લાભ પહોંચે ત્યારે રાજાએ
 તેનું આદાન કર્યું કહેવાય. રાજાને પ્રજા પાસેથી કર ઉઘ-
 રાવવાનો અધિકાર આપેલો છે તેમાં આ હેતુ રહેલો છે.
 પ્રજા પાસેથી લીધેલા ધનનો પ્રજાના હિતમાં ખર્ચ કરવો
 એજ કરનો (ટંકસનો) સિદ્ધાન્ત છે. કવિ કાલીદાસે, રઘુ
 રાજાની કર લેવાની રીતને સૂર્યની સાથે સરખાવી છે. તેનો
 આધાર પણ ઉપર કહેલા સિદ્ધાન્તના ઉપરજ છે. સૂર્ય
 જેમ શોષણ પાણી વરસાદના રૂપમાં તેને હજારગણું
 કરીને પાણું આપે છે, તેમ રાજાએ અથવા જે વખતે જે
 રાજાને ઠંકાણે હોય તે સરકારે પણ કરવું જોઈએ. આ
 રીતે તે કાલિદાસનો શ્લોક:-

प्रजानां हि भृत्यर्थं स ताम्यो बलिमग्रहीत् ।

सदस्त्रगुणमुत्सष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥

“પ્રજાની આબાદીને માટેજ તે તેમની પાસેથી કર (ટંકસ) લેતો હતો; પણ જેમ સૂર્ય રસને ઉપર ખેંચીને તેને હજારગણો બનાવીને પાછો પૃથ્વી ઉપર વરસાવે છે તેમ.” આપણી કહેવાની મતલબ એ છે કે, રાષ્ટ્રવૃદ્ધિમાં હવેનો અર્થ કર (ટંકસ) થાય છે. વેદમાં કર (ટંકસ)ના અર્થમાં પણ હવે શબ્દનો ઉપયોગ કર્યાનાં કેટલાંક ઉદાહરણ મળી આવે છે. કરને માટે બીજો શબ્દ બલિ છે (ઉપર ટાંકેલા રઘુવંશમાંના શ્લોકમાં બલિ શબ્દને કરના અર્થમાં વાપર્યો છે) તે અને હવે શબ્દ એ બેઉ સમાનાર્થ છે એ તો ઘણીજ ઉઘાડી વાત છે. ત્યારે હવે વીતહવ્ય રાજ્ય અથવા સરકાર કોણુ તે નહીં થયું. જે રાજ્ય અથવા સરકાર પ્રજા પાસેથી લીધેલા કરનાં નાણાંને ખર્ચે નય છે, હોંઘણાં કરી જાય છે, પોતાના સ્વાર્થમાંજ તેને વેંચી મારે છે તે વીતહવ્ય રાજ્ય અથવા સરકાર. એ વીતહવ્ય શબ્દ ઉપરથીજ “વૈતદ્વયાઃ” શબ્દ બન્યો છે. અને ‘વીતદ્વયસ્ય ર્ઘ્મ ર્ઘ્મિતિ વૈતદ્વયાઃ’ એટલે વીતહવ્ય રાજ્ય અથવા એવી સરકારની સાથે સંબંધ રાખનારા, તેની સાથે સંકલ્પ કરનારા તેના અમલદારો વગેરે બધાજ ‘વૈતદ્વયા’ કહેવાય. આજની આહુ બાપામાં કહેવા જઈએ તો આણી નોકરશાહી-ખુરોડશી-પ્રજામતને આધીન ન હોય એવી કોઈપણ દેશનું સરકારનું અર્થાત્ તત્વ.

પ્રજા રાજ્યને અથવા સરકારને જે સીધો કર ભરે છે

તે કર જે માત્રના હોય છે-સીધો (ડિરેક્ટ) અને આકરના (ઇન્ડિરેક્ટ) કે અન્યારે પેલના અમલનાથી કાઢી ને તે માટે જે કલેક્ટર કેન્ટ્રલ આફફીસર તથા સ્ટેશનરી અફફીસર જેવાં નામના સરકારના નોકર કર લેવા છે તે બધા

તેને માટે સંસ્કૃતમાં દર અને બલિ એ બે બાળીતા શબ્દ છે. આ સૂક્તમાં તેમાંનો એકેકે શબ્દ ન વાપરતાં હવ્ય શબ્દના સામાટે વાપર્યો તેનું ખાસ કારણ છે. કદ અથવા બલિના કર્તા હવ્ય શબ્દમાં એક વિશેષ ભાવ રહેલો છે. હવ્યનો સંબંધ ધર્મકૃત્યની સાથે જોડાયેલો છે. હવ્ય પદાર્થને ખાઈ જવામાં બારે પાપ માન્યું છે; કારણ કે એ યજ્ઞનો ભાગ છે અને યજ્ઞ એ ધૃષ્ટીજ પવિત્ર અને દિવ્ય ક્રિયા છે. આથી કરીને અમુક રાજાને “પ્રજના કરનું નાણું” ખાઈ જનારો” એવું કહેવાને બદલે તેને “રાષ્ટ્રયજ્ઞનો હવિ ખાઈ જનારો” કહેવાથી વાક્ય વધારે ભોરદાર અને ભાવવાચક બને છે. એટલા માટે એવા રાજાને ‘ધીતયજિ’ ન કહતાં ‘ધીતહવ્ય’ કહ્યો છે. રાષ્ટ્રના વહીવટને પળું યજ્ઞના જેટલો પવિત્ર માનવો એ વેદની અને વૈદિક સભ્યતાની મોટી વિશેષતા છે.

“વેતહવ્યા”નો અર્થ સમજાવવા માટે હવે કશું વિશેષ કહેવાની જરૂર રહી નથી. આટલા વિવેચન ઉપરથી વાચકો તેનો અર્થ ક્યારનાએ સમજી ગયા હોવા જોઈએ.

૫-આ સૂક્તનો વિષય

સૂક્તના મુખ્ય મુખ્ય શબ્દોને વિષે આટલો વિચાર કર્યા પછી સૂક્તનો સામટો અર્થ પણ વાચકો એક વાર જોઈ લે તે વધારે સારું છે. તે માટે અત્રે તેના પ્રતિપાદ્ય વિષયનો અંશિયમાં ભાવાર્થ આપવામાં આવે છે:—

કેઈએક લોગવિલાસપરાયણ સ્વચ્છન્દી રાજા છે. (મંત્ર ૨) એવા ઉદાક નાળને હમેશાં ધનની જરૂર તો પડેજ પડે. અંધી તે ‘ધનકામ’ યજ્ઞ જાય છે. (મંત્ર ૫) ધનની કાનનાનાથી તેનું મનના પાપ પ્રવેશે છે—તેની ધનના જાદુ થાય છે. આથી તે વાતહવ્ય યજ્ઞ જાય છે, પ્રજા પાસેથી ઉપરાવેલા કરને પાનેજ ખાઈ જવા લાગે

છે. (મંત્ર ૧૦) આથી પ્રજા પીડાવા લાગે છે. (મંત્ર ૧૨) એવે વખતે પ્રજાની રક્ષા કરવા, પ્રજાની સેવા કરવા, પ્રજાને નેતા-પ્રાદ્યુ-ઉભો થાય છે. એની પાસે એકદમ શક્તિ છે અને તે તેની વાણી.* તે રાજાને અને પ્રજાને જેકે તેમના ખરા હિતનો ઉપદેશ કરે છે. પણ પેલા 'ધનકામ' રાજાથી આ સહન થતું નથી. તે પોતાના મનમાં એમ સમજે છે કે આ ગરીબ નિર્બળ નિઃશસ્ત્ર પ્રાદ્યુ શું કરવાનો છે? એની વાણીને તો હું આમ (ચપટીમાં) ખાઈ જઈશ, તેનો નાશ કરી નાખીશ. બસ, એમ કહીને રાજા પ્રાદ્યુની વાણીને ગુંગળાવે છે—તેને ખોડવા નથી દેતો.† એ પ્રમાણે રાજા પ્રાદ્યુની વાણીને—તેની ગોને કાં તો મારી જ નાખે છે અથવા મારી નાખવાના ઘાટ ઘડે છે. આવા સંજોગોમાં વેદ (રાજા-પ્રજાને) શો ઉપદેશ આપે તે આ સૂક્તમાં બતાવ્યું છે.

આવા સંજોગો કયા દેશમાં, કયા જમાનામાં ઉભા થયા હતા તેનો આ સૂક્તમાં કશોજ ઉલ્લેખ નથી; પણ બધેજ દોઢ દોઢ વાર આવી વસ્તુસ્થિતિ ઉભી થાય એ સ્વાભાવિક છે. રાજાઓ અને રાજ્યવર્ત્તા હમેશાં વીતહવ્ય બની જાય છે. આ તો એક રાજાનો બનાવ છે. રાજ્યવર્ત્તા ઇતિહાસને પાતે પાતે તેના દાખલા છે. આવા સંજોગોમાં રાજાઓ અને પ્રજાઓ શો ધર્મ છે તે શીખવવાના હેતુથી વેદના આ સૂક્તની-અથવા આ આખા અનુવાદનીજ રચના થઈ છે.

આ સૂક્તમાં રાજાઓને વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે કે

* આજની રૂઢિ પ્રમાણે સિદ્ધિને અને વિજય-મંદિરે લાવે અને આદરે. વળતું—અનુવાદક

† આજની રૂઢિ પ્રમાણે અંદર, બેગ અંદર, મનમાંથી પાતે નીકળે અને તેના—અનુવાદક

તમે બ્રાહ્મણની વાળીને રૂબે નુવચ સમજતા; તેનો નાચ
કેહી પણ કરતા નહિ. રૂંધાએથી જલ્દાતણી ધાત્રી જામંદર
વસ્તુ નીવડે છે. રાજાઓ આવી જૂઠ ન કરી બેસે તે
માટે તેમને ફરી ફરીને ચેતવણી આપી છે અને જીવી
ચેતવણીની ખૂબ જરૂર પણ છે. બ્રાહ્મણની પાસે ક્ષાત્રખળ,
તોપખંડક, મશીનમન વગેરે ઉતરતા પ્રકારનાં બળ નથી
એ વાત ખરી. આથી કરીને પોતાના સ્વાર્થથી આંધળો
ધએલો અવિચારી રાજકર્તા બ્રાહ્મણના સાચા જવાનને
પોતાના હિતને માટે ઘણો હાનિકારક માનીને, પોતાના
ક્ષાત્રખળનો દુરુપયોગ કરીને તેને હબાવી દેવાની ભયંકર
બૂઝ કરી બેસે છે. એટલા માટે એવા કૃત્યને બહુજ
આકરા ચબોમાં જખોડી કાઢ્યું છે; અને બ્રાહ્મણનું તેની
વાણીરૂપી શસ્ત્ર કેટલું જખરહસ્ત છે તે બતાવી આપ્યું છે.
તે મોટામાં મોટી રાજચક્તિના બૂઝા ઉડાવી દેવાની તાકાત
ધરાવે છે એવું પણ સાફ કહી દીધું છે.

હવે આ વિષયને વેદની સુંદર અને હૃદયગ્રાહી
ભાષામાં વાચક પોતેજ વાંચી લે એવું ઇચ્છીને આ ચર્ચા
અહીં ધોજ સમાપ્ત કરીએ છીએ. માત્ર એટલુંજ કહેવાતું
બાકી રહે છે કે, એક વાર આપું વેદિક સૂક્ત વાંચી લીધા
પછી આ ઉપોદ્ધાતને વાચક ફરીથી વાંચી જોશે તો
અમારાં ઘણાં કથનનું સાચાપણું તે પોતાની મેળેજ વધારે
સ્પષ્ટપણે જોઈ શકશે.

ॐ ब्रह्मगर्भी સૂક્ત ॐ

મંત્ર ૧ લો

પ્રાહ્મણની વાણીને રોકવી ઉચિત નથી.
 નૈતાં તે દેવા અદદુસ્તુભ્યં નૃપતે અત્તવે ।
 મા બ્રાહ્મણસ્ય રાજન્ય ગાં જિઘત્સો અનાદ્યામ્ ॥

(નૃપતે !) હે રાજા ! (તે દેવાઃ) તે (પ્રસિદ્ધ) દેવતાઓએ (પ્રતાં) એને અર્થાત્ પ્રાહ્મણની આ વાણીરૂપી ગાયને (તુભ્યં) તને (અત્તવે) ખાઈ જવાને માટે (ન અદદુઃ) આપી નથી. એટલા માટે (રાજન્ય) હે ક્ષાત્રાશક્તિસંપન્ન રાજા ! તું (બ્રાહ્મણસ્ય) પ્રાહ્મણની (અનાદ્યાં) જે કદી પણ ખાવા યોગ્ય નથી. અથવા જેને આજસુધીમાં કોઈ ખાઈ શક્યો નથી—જેનો કોઈથી કદાપિ નાશ થઈ શક્યો નથી એવી (ગાં) વાણીને (મા જિઘત્સઃ) તું ખાઈ જઈને નષ્ટ કરવાની ઈચ્છા કરતોજ નહિ.

આ મંત્રમાં કહ્યું છે કે, તે દેવતાઓએ રાજાને પ્રાહ્મણની વાણી આપી મૂકી છે; પણ તે તેને ખાઈ જવાને માટે નથી આપી. સૂક્તના રચનારને જેમનાં નામ મળ્યાં વાની પણ જરૂર ન પડી તે પ્રસિદ્ધ દેવતાઓ કેટલું હશે? અમિ, ઇન્દ્ર, વરુણ, સોમ વગેરે વગેરે વેદના પ્રસિદ્ધ

વેદાઓ છે. એ બધા દેવતાઓ આધિદેવ એક પરમાત્મા છે. તે પદ્મ દેવતા આ જગત ઉપર અવિચળ અને સંપૂર્ણ સત્વ કરી રહ્યો છે. તે પોતાની જુદીજુદી શક્તિઓ વડે પોતાના રાજ્યકારભારને જગતના જુદાંજુદાં કામો કરે છે તે તે એક એક શક્તિને વેદમાં એક એક દેવતા નામ આપ્યું છે. અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વરુણ વગેરે દેવો પરમાત્માની જુદી જુદી શક્તિઓનાં નામ છે. આપણા મનુષ્યોના રાજ્યો પોતાના નાના સરખા રાજ્ય ઉપર પોતાપોતાની અલગ શક્તિ પ્રમાણે આપણું રાજ્યવહીવટ ચલાવે છે. આવકા નાના સરખા રાજ્યનો વહીવટ કરવામાં પણ તે અનેક અમલદારો અને સૂબાઓની મદદ લે છે, અને તેઓ તેના રાજ્યતાંત્રના અંગ બનીને કામ કરતા રહે છે. રાજા અને તેના રાજ્યનાં જુદાં જુદાં ખાતાં (ડિપાર્ટમેન્ટ)ના મુખ્ય અમલદારોનો જે સંબંધ છે તેજ સંબંધ પરમાત્મા અને આ દેવતાઓનો છે. મનુષ્યે રાજ્યને 'સર્વેવ્રમય' કહ્યો છે તે આજ અર્થમાં. આના સંબંધમાં મનુષ્યમૃતિના સાતમા અધ્યાયના ત્રીજાથી અગ્નિઆરમા શુધીના શ્લોક વાંચી જવા જેવા છે. તેમાંના જે શ્લોક અને અહીં આપીએ છીએ:-

इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्च वरुणस्य च ।

चन्द्रचित्तेऽयोधैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः ॥

सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट् ।

स कुवेरः स वरुणः ॥ नहेन्द्रः प्रमाचतः ॥

આ જે શ્લોકની મતલબ એવી છે કે ઇન્દ્ર, વાયુ, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, સોમ, કુબેર, એ આઠ દેવતાઓના અંશમાંથી રાજ્ય ઉત્પન્ન થયો છે; અથવા રાજાના રાજ્યના મુખ્ય આઠ વિભાગ અથવા ખાતાં-ડિપાર્ટમેન્ટનો વહીવટ કરવાની શક્તિ રાજ્યને ઉપર ગણાવેલા આઠ દેવતાઓ પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ છે. શુકનીતિસારના પહેલા

અધ્યાયના ૭૧-૮૧ સુધીના પ્રલોકમાં આજ વિષયની સાર્થા કરી છે. મનુષ્યોના રાજ્યોને પોતાની શક્તિઓનો થોડો થોડો અંશ આપીને જે દેવતાઓ તેને રાજ્ય કરવાને સમર્થ બતાવે છે તે ઉપર ગણાવેલા મુખ્ય દેવતાઓ છે. રાજાની પાસે જે કાંઈ છે તે બધું તેને આ આઠ દેવતાઓ પાસેથી મળેલું છે. અગ્નિ, ઇન્દ્ર વગેરે દેવતાઓ પાસેથી રાજાને રાજ્યશાસન કરવામાં બપ લાગે એવી જે અનેક વસ્તુઓ મળી છે તેમાંની એક ઘણીજ મૂલ્યવાન અને અતિ-મહત્વની વસ્તુ તે પ્રાદાણની વાણી છે; કારણકે તેની મારફતે રાજા પોતાની પ્રજાને સદુપદેશ અપાવે છે, ઠેગવણીનો પ્રચાર કરાવે છે અને તેમને ખરો માર્ગ સુઝાડે છે. એકલી પ્રાદાણની વાણીજ શા માટે? દેવતાઓએ રાજાને રાજ્યના હિતને માટે આપ્યો ને આપ્યો પ્રાદાણજ આપી દીધો છે. પણ પ્રાદાણનું પ્રાદાણપણું તેની વાણીમાંજ રહેલું છે. તે પોતાની વાણી બડેજ રાષ્ટ્રની સેવા કરી શકે છે. આ પ્રદાણી ઘણીજ મહત્વની વસ્તુ છે અને દેવતાઓ તરફથી તે રાજાને મળેલી છે; અથવા તો પરમાત્મા તરફથી રાજાને મળી છે* એમ કહીએ તો વધારે સારું. પરંતુ તે કાંઈ ખાઈ જવાને માટે આપી નથી.

વારૂ, હવે આગળ ચાલીએ. પહેલાં તો વેદ રાજાને યાદ દેવરાવે છે કે, આ પ્રદાણી જેવી પવિત્ર વસ્તુ તને દેવતાઓએ--પરમાત્માએ આપી છે; પછી તે શા કામ માટે આપી છે તેનું પણ શ્રુતિ રાજાને સ્મરણ કરાવે છે. તે કહે છે કે, હે રાજા! તું એમ ન સમજતો કે તને એ વસ્તુ ખાઈ જવાને માટે આપી છે. તને ખાવાને માટે આપી-

* આ વાંચતાં વાંચતાં વાંચકો એક બોલ વાત પણ જોતા રહે કે જો 'ગૌ'નો અર્થ ગાયજ હોત તો હમણા જે કહ્યું તેનો કશો અર્થજ ન રહેત. વળી અગ્નિ વગેરે દેવતાઓએ રાજાને કંઈ ગાયનું દાન કરેલું ? (મૂળ લેખક)

જ નથી, પણ તે તારા રાજ્યમાં સ્વતંત્રપણે સાનનો ફેલાવો કરે, તને અને તારી પ્રજાને સન્માન બતાવીને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કરે એટલા માટે આપી છે. એનું પાલન-પોષણ કરીને એની ખીલવણી કરવી એ તારો ધર્મ છે. રાજાને ખાવાને માટે દેવતાઓએ કાંઈ નથી આપ્યું એવું તો છે જ નહિ. તેને ખાવા લાયક વસ્તુઓ આપી છે. રાજામાં યમનો અંશ તો ખાસ કાળજી રાખીને મૂકી આપ્યો છે. જેમાં કાંઈ ને કાંઈ શુભ અને હિતકારક તરવ હોય એવી રાષ્ટ્રહિતને વધારનારી હરકાંઈ વસ્તુને ઉત્પન્ન કરવી-કેરાવવી; તેમાં વૃદ્ધિ કરીને-તેનો રાજ્યમાં ફેલાવો કરવાનું કામ જેમ રાજાનું છે તેમ રાષ્ટ્રને હાનિકારક જે જે વસ્તુઓ હોય તેમનો સૌનો અંત લાવવાનું, તેમનો સર્વથા નાશ કરી નાખવાનું કામ પણ તેનું જ છે. રાજ્યમાં જે જે અશુભ અને ધર્મ વિરુદ્ધ હોય, કાયદાની દૃષ્ટિએ અપરાધ હોય, અશાન્તિ અને અવ્યવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર હોય, જ્યાં બળવાનને હાથે નિર્બળની પજવણી થતી હોય એવા તમામ અન્યાય અને અધર્મનો નાશ કરવો એ રાજધર્મ છે. તેણે યમદેવ બનીને ઉપર ગણાવેલી બધીજ વસ્તુઓને ખાઈ જવીજ એઈએ; પણ બ્રહ્મવાણી કાંઈ એવી નાશ કરવા લાયક સ્ત્રીજ નથી. એ તો દેવોની બક્ષિસ છે. દેવોએ જતન કરીને પાળવા-પોષવા માટે આપેલી છે. એ વાણીરૂપી ગાયને એ રાજા કાળજીપૂર્વક પાળે પોષે તો તેટલા જતનના બદલામાં તે આખા રાષ્ટ્રને હજારનજો બદલો આપીને ન્યાય કરી દે એવી છે.

આ વાણીરૂપી ગો 'અનાયા' છે-કદી પણ નાશ કરવા યોગ્ય નથી આ 'અનાયા' શબ્દ ખરી રીતે એવાં આખા મંત્રનો મુખ્ય શબ્દ છે. એના અનુમયકર્તા એટલે 'જેનો નાશ થઈ શકે જ નહિ' એવા કાંઈ અર્થ કરે તો તે અર્થ પણ ઉચિત જ છે. અને વિષે વધારે ખુલાસો હવે પછીના

મંત્રોમાં આપોઆપ થઇ જશે. 'તે ખાઇ જવા જેવી અથ-
વા નાશ કરવા જેવી નથી' એટલાનીજ મતલબ આ ઠેકાણે
સમજી લઇએ એટલે ખસ. ગાય જેમ 'અદન્યા'—મરાય
નહિ એવી—કહેવાય છે તેમ આ મંત્રમાં તેને 'અનાદ્યા'
કહી છે. બ્રહ્મવાણીને રોકવી, રૂંધવી, ગુંગળાવવી એ ઘણુંજ
હીણું નિન્દા પાપ છે; કેમકે એ પાપ કરનારને હાથે જેનો
નાશ થાય છે તે પાળવા યોગ્ય—જાળવી રાખવા યોગ્ય છે.
એટલા માટે તે ગૌહત્યાના ભારે પાપ બરોબર છે. દેવોએ
આપેલી વસ્તુનો તે ભારેમાં ભારે દુરુપયોગ છે. એક રીતે
કહેવા જઇએ તો વાણી માત્ર 'અનાદ્યા'—અવધનીયા—છે.
હરકોઇ વ્યક્તિને બોલવાની—પોતાના વિચાર દર્શાવવાની છૂટ
હોવીજ જોઇએ; પણ બ્રાહ્મણની વાણી તો રાષ્ટ્રની મુખ્ય
વસ્તુ છે. શા માટે તે મુખ્ય વસ્તુ છે તેનાં કારણો અમે
અગાઉ કહી ગયા છીએ. ખીજા લોકો તો કદાચ અજ્ઞાન
અને સ્વાર્થને વશ થઇને એવું બોલી નાખે કે જેથી રા-
ષ્ટ્રને હાનિ પણ થાય; પરંતુ નિઃસ્વાર્થી અને જ્ઞાની બ્રાહ્મ-
ણની વાણીમાં તો નયું કદ્યાણુજ બયું હોય છે. એવી
વાણીનું રક્ષણ એટલે આખા સમાજનું રક્ષણ. એનો નાશ
એટલે સમાજનો નાશ. એથી કરીને ચાર પગવાળી ગાયના
રક્ષણ કરતાં પણ આ બ્રહ્મવાણીનું રક્ષણ કરવાની ઘણામાં
ઘણી અગત્ય છે. અરે! બ્રહ્મવાણી પોતાના એક શબ્દ
અથવા ઇશારતથી એવી લાખો ચોપગી ગાયોનું રખોયું
કરી શકે છે. આ સૂક્તમાં બ્રાહ્મણની વાણીને ફરી ફરીને
અનાદ્યા-અનાદ્યા— કહી છે તે આવાં આવાં કારણોને લીધેજ.

આની પછી જે મંત્ર આવે છે તેમાં આવી 'અનાદ્યા'
બ્રહ્મવાણીનો નાશ કરવાનું ઘોર પાપ કરવા જે રાજા તૈયાર
થાય તે કેવી મનોવૃત્તિવાળો અને કેટલી હદ સુધી નીચે
પડેલો હોવો જોઇએ તેનો વિચાર કર્યો છે.

મંત્ર ૨ નો

પ્રાદ્યુની વાણીને રોકે તે રાત્ર કેવો કહેવાય ?

અણદુગ્ધો રાત્ર્યઃ પાપ આત્મપરાજિતઃ ।

સ પ્રાદ્યણસ્ય ગામઘાત્ અથ જીવાનિ મા ચઃ ॥

(અણદુગ્ધઃ) જેની ઇન્દ્રિયોએ તેની સામે દ્રોહ કર્યો છે એટલે અન્નિતેન્દ્રિય થયો છે, (પાપઃ) તેથી કરીને જે પાપી છે, (આત્મપરાજિતઃ) આત્મા વડે જે હારી ગયો છે અથવા પોતે પોતાને હાથેજ જેનો પરાજય થયો છે, (રાત્ર્યઃ) એવી હાલતમાં આવી ગએલો રાત્રજ (પ્રાદ્યણસ્ય ગામઘાત્) પ્રાદ્યુની વાણીને અટકાવે છે. જો કે (સઃ) તે (અથ જીવાનિ) આજે તો ભલે જીવતો હોય પણ (મા ચઃ) તે આવડી ઠાલે જીવતો નથીજ રહેવાનો.

આવો ટોઈ પતિત થએલો માણસ જે પોતાની ઇન્દ્રિયોનો દાસ બની ગયો છે તે જો રાત્રયાત્રને જઈ પહોંચે તો તેનેજ આવી જતનથી પાળવા યોગ્ય પ્રદ્યુવાણીનો નાશ કરવાનું સૂઝે. હમેશાં સાચુંજ કહેનારી પ્રદ્યુવાણી અવગત તેને મન આંખના કાંટા જેવીજ લાગે, પોતાના સ્વાર્થમાં આડે આવનારીજ દેખાય. આ જમાનાના મહા-તેજસ્વી પ્રાદ્યુ-ઋષિ દયનંદ-જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યાં પોતાની સત્યપ્રવાણ વાણી વડે સોને તેમના હિતનો ઉપદેશ કરતા હતા. પરંતુ જે લોકો પોતાના છુદ્ધ સ્વાર્થની

સાધનામાં, પોતાની ઇન્દ્રિયોના સુખમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા તેવાઓને દયાનંદનાં સત્ય વચન કાંટાની પેઠે ખૂંચતાં હતાં. તેમના સ્વાર્થમાં તે વિદ્યન જેવાં દેખાતાં હતાં. આથી ખીજવાઈને તેઓ ઋષિને મારવા સુદ્ધાં તૈયાર થઈ જતા હતા—ઋષિ કોઈ રીતે જોલતા અટકે એવું તો તેઓ જરૂર ઇચ્છતા હતા. અમુક રાજા ઘણો અન્નિતેન્દ્રિય હતો, તેને વેશ્યાના છંદમાંથી છોડાવવાની પવિત્ર નેમથી દયાનંદે તેને ઉપદેશ આપવા માટે પોતાની તેજસ્વી વાણીનો ઉપયોગ કર્યો અને તેથીજ તેમની માનવલીલાનો અંત આવ્યો એવું કહેવાય છે. કોઈએ તેમને હૃદયમાં વાટેલા કાચનો ભૂકો ખવરાવવાનું ઘોર પાપ કર્યું. કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ કે, જ્યારે કોઈ પણ રાજકર્તા વિલાસપરાયણ થઈ જાય છે ત્યારે તેનાથી બ્રાહ્મણની વાણી સહનજ થતી નથી અને તેના મનમાં પાપ પ્રવેશે છે.

આવો અન્નિતેન્દ્રિય રાજા જો કામી થાય તો તે જરૂર પાપકર્મ કરવા માંડે છે અને પોતાને હાથેજ પતિત થાય છે. તેથી કરીને એવા રાજાને 'અશ્વદ્રુઘ' કહેવા ઉપરાંત તેને 'પાપ' પણ કહ્યો છે. ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં અર્જુન કૃષ્ણને પૂછે છે કે માણસ શા કરણથી પાપ તરફ વળે છે? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે—

“કામ એષ ક્રોધ એષ રજોગુણસમુદ્ભવઃ ।”

કામની સાથે ક્રોધ બંને જોડાએકોજ હોય તેમ તેની પછળ ચાડ્યો આવે છે. મનુષ્ય કોઈ પણ વસ્તુમાં જ્યારે કામને લાંબે અસક્ત થાય છે ત્યારે તેના તરફ ક્રોધની વસ્તુજેવા ગયેલ. માટે કામને વશ થઈને, પાપ કરનાર પાપકર્મી બને છે.

પાપકર્મી બનેલા કામ અને ક્રોધમાયુજ થાય છે.

કામનું અને ક્રોધનું સૂક્ષ્મ આંતરિક સ્વરૂપ એવા જઈએ તો તે રાગ અને દેવ છે. છાંદોગ્ય અને જૈનદર્શનવક ઉપનિષદમાં અને વિષે એક મુંઠર કથા છે. એ કથામાં એવું આવે છે કે એક-વાર દેવો અને અમુર લોકો વચ્ચે યુદ્ધ થયું. દેવોએ પોતાની તમામ ઇન્દ્રિયોને એક પછી એક વારાફરતી ઉદ્ગમાવાનું સ્થાન આપ્યું; પણ અમુર લોકોએ તેમને સર્વને પાપયુક્ત બનાવી દીધી. તેઓ ઇન્દ્રિયોને શા કારણથી પાપયુક્ત બનાવી શક્યા? કારણ કે તેમનામાં દેવકમાં રાગ અને દેવનો વાસો હતો. પ્રાણ એકલો જ રાગદેવ સંહિત હતો તેથી અમુર લોકો પ્રાણને લીધી શક્યા નહિ. ઉત્કૃષ્ટ યયું એમ કે, એ પ્રાણની સાથે અથકાઈને તેઓના જ જૂઠા ઉડી ગયા. આ વાતનો સારાંશ એટલો જ છે કે, ઇન્દ્રિયમાત્રમાં રાગ અને દેવનો વાસો હોય છે-જેમનું સ્થળ સ્વરૂપ કામ અને ક્રોધ યઈ બંધ છે. તેથી કરીને જે કોઈ ઇન્દ્રિયોનો હાથ થાય છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ પાપ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ઉપર કહેલા નિયમ મુજબ જે રાગ અગ્નિતેન્દ્રિય થાય છે તેને પોતાની ઇન્દ્રિયોના વિષય તરફ 'કામ' ઉત્પન્ન થએલો હોવાથી તેનો વિરોધ કરનારી અને સત્ય બોલી દેનારી બ્રાહ્મણની વાણી તરફ 'ક્રોધ' ઉત્પન્ન થાયજ અને તેથી તે ક્રોધને વશ થઈને પાપમાં પડેજ. એવું પરિણામ એ થાય છે કે, ઉપર કહેલો તેવો સખ બ્રાહ્મણની વાણી-ગોનો પાત કરવાનું પણ પાપ કરવા તૈયાર યઈ બંધ છે.

આવા સખની સાથે ત્રીલુકા વિશેષણ 'માત્મપરાજિત' એડી દીધું છે. એનો અર્થ પોતે પોતાની બાંહેધરી હારી ગએલો એવો થાય છે. એની સાથે સાથે મંત્રમાં એવું પણ લખ્યું છે કે 'તે સહે આજે ભવતો હોય, પણ આવતી કાલે તો તે ભવતો નહિજ હોય.' આવું કહીને

સદ્ગત 'અક્ષરોદ્'—અજિતેન્દ્રિયતા—માંથી થવા લાગે છે, અને તેનું છેદ્વામાં છેદ્ધું કાય 'આત્મપરાજય'થી સિદ્ધ થઈ જાય છે. વચમાળાનાં છ પગથીઆંનું માત્ર 'પાપ' શબ્દ વટેનું સૂચન કર્યું છે.

હવે વિનાશના ઉપર બતાવેલા ક્રમને લક્ષમાં રાખીને આ મંત્રમાં બતાવેલા વિનાશના ક્રમનો જરા વધારે વિચાર કરીશું. 'અક્ષરોદ્'નો શબ્દાર્થ 'અક્ષરેન્દ્રિયેર્દુર્ગમઃ' એટલે જેની ઇન્દ્રિયોએ જેનો દ્રોહ કર્યો છે એવો થાય છે. જે પુરુષ અજિતેન્દ્રિય થાય છે એટલે જે પોતાની ઇન્દ્રિયોના વેગને અંકુશમાં રાખવાને બદલે તેમના વડે પોતેજ હારી જાય છે તેની સાથે તેની ઇન્દ્રિયો દ્રોહ કરે છે. પોતાને ઇન્દ્રિયોની પાએદારીથી મુખ થયે એવું માનીને તે ઇન્દ્રિયોની પાએદારી કબૂલ કરી લે છે. પરંતુ એ ઇન્દ્રિયો તેને મુખ ઉપજાવવાને બદલે તેને તૃષ્ણાના ફંદામાં વધારે વધારે દેશાવતી જાય છે. તેના ચિત્તમાં તૃષ્ણાની આગ વધારે વધારે સગમીવતી જાય છે. તેને પોતાનો વધારે વધારે પુલામ બનાવતી જાય છે. આવી રીતે તેને હળીને તેને પૂરેપૂરો બેસકુંડ બનાવે છે. માનવજીવનરૂપી રાજ્યનો સાચો રાજા તો આત્મા છે અને ઇન્દ્રિયો તો આત્માના ઉકળીયામાં નીચા દરજ્જાના નોકરને ઠેકાણે છે. પણ ત્યારે આ નોકર લોકો પોતાના માલિકને મુખ ઉપજાવવાની લલચ બતાવીને તેને પૂરેપૂરો હળી લે છે ત્યારે આત્માના રાજ્યમાં ઇન્દ્રિયોના દ્રોહનો સદ્ગત થવા લાગે છે. આ રાજવિદ્રોહ આગળ વધતાં વધતાં જાય છે. આ રાજ્યમાં અર્થ દેવાઈ જઈને પૂજા બેર પડે આવી જાય છે, ત્યારે રાજા-આત્મા હારી જઈને તેની આગળ દબાઈ જાય છે. પછી તો બળવો, ખેર ઇન્દ્રિયો રાજ્યને રાજ્યાસન ઉપરથી ઉતારી પાડીને તેનો જગજગે પોતેજ રાજ્ય ચલાવવા લાગે છે. જેની આવી અવસ્થા રૂઢિ દેવ એવો માણસ 'આત્મ-

પરાજિત' કહેવાય છે. ઇન્દ્રિયોનું સૈન્ય પોતાના રાજ-
આત્મા-ની સામે રાજદ્રોહનો વાવટો ફરકાવીને બહારના વિષ-
યોની સાથે સંગ-મૈત્રી-કરે છે. પછી કામ, ક્રોધ, સમ્મોહ
અગેરે રાજ્યના બહારના એક એકથી ચઢીઆતા શત્રુઓને
પોતાની કુમકે તેડી લાવીને આત્મા-રાજના સાચા સહા-
યકો-સૂક્ષ્મપ્રાણ, ચિત્ત, મન-તેમને દબાવીને પોતાને તાબે
કરી દે છે. આટલે સુધી વાત આવી એટલે આત્માની
સ્મૃતિવિભ્રમની અવસ્થા થઈ જાય છે. એટલે તો આત્મા-
ને પોતાની રાજસત્તાનું જ વિસ્મરણ થવા માંડે છે અને
ઇન્દ્રિયોની તાબેદારી એ જાણે તેની સ્વાભાવિક અવસ્થાજ
હોય એવી બ્રાન્તિ તેનામાં દઢમૂળ બની જાય છે. પછી
છેવટે જ્યારે આત્માના સૌથી વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર મંત્રી
બુદ્ધિની પાંજર ઢાર થઈ જાય છે ત્યારે તેના રાજ્યનો પૂરે-
પૂરો અંત આવી જાય છે-તે નામનો રાજા પણ રહેતો
નથી. પછી તો તેને માટે એકજ છેવટની અવસ્થા બાકી
રહે છે; અને તે તેના વિનાશની સાચી સલાહ આપનાર
મંત્રીજ પડ્યો એટલે રાજાથી કેટલી ક્ષણ ટકાય ? પછી
તો બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણશ્યતિ । હવે આટલા વિવેચન પછી
'અક્ષદુઃખઃ' અને આત્મપરાજિતઃ' એ બે વિશેષણોમાં રહેલો
ભાવ વાચકો બરાબર સમજી જાય હશે.

ત્યારે હવે એટલોજ વિચાર કરો કે, પોતાને રાજા
કહેવડાવનાર પુરુષ, જેની પોતાની અંદર આત્માનું રાજ્ય
પડી લાગ્યું છે, જેના રાજ્યમાં ઇન્દ્રિયોનો બળવો સફળ
થઈ ચૂક્યો છે, એવો માણસ રાજ્યશાસન કરેજ કેવી
રીતે ? તેના હાથમાં રાજ્યની લગામ રહીજ ક્યાં છે ? રાજા
તરીકે પોતાનો અમલ બેસાડવાનું તેનામાં સામર્થ્યજ ક્યાં
રહ્યું છે ? એવા રાજાને માટે વેદ લવિધ્ય લાખે છે કે તેનો
આજકાલમાંજ અંત આવી ગયોજ જાણવો. આજે તો એ
ઉપર ઉપરથી આવતો દેખાય છે એ વાત ખરી, પણ ખરી

રીતે તો તે અંદરથી ધ્યાનનોય મરી ચૂકે છે. માટે તે આવતી કાલ નથીજ જોવાનો. આજે પણ તે આજે નજરે આવતો દેખાય છે; કારણ કે આપણે તેને ફક્ત ૨૫૫ દિવસ જોઈએ છીએ તેથીજ આત્માને જોનારા તો તેને આજે પણ મરી ગયેલોજ જુએ છે. એટલે પછી આત્માને જ જોનારાઓ એવા મુરઠા જેવા રાજાથી દરે પણ ચા- માટે ! માત્ર સ્વૂળ શરીરનેજ જોએ જોઈ શકે છે એવા સાધારણ માણસો આવા પાપી અને આત્મપરાગિત યજ્ઞ ચૂકેલા રાજાને બહારનો ટાળકમાત્ર જોઈને, તેનું વ્યકર તેની તોષા વગેરે જોઈને થોડા વખત ચુપી ભય પામે, તેના રૂઆળ (પ્રેસિટલ)ને લીધે તેની શહેમાં તણાય. માત્ર બહારના દેખાવના કસતાં વધારે ઉઠે જોએ જોઈ શકવાનું નથી એવા લોકોને ખાત્રી પણ શી રીતે કરાવવી કે, અરે ! એ તો આજે આવતો જણાય છે, પણ એ આવતી કાલે તો નથીજ રહેવાનો. ‘અથ જીવાનિ મા મૃતઃ ।’ આવો વિ- શ્વાસ પેદા થયા વગર તેમને હિંમત પણ કેવી રીતે આવે અને તેમનો ભય પણ શી રીતે દૂર થાય ?

શ્રીકૃષ્ણે તો પોતાના પ્રિય સખા અર્જુનને પોતાના યોગબળથી મોહું પહોળું કરીને બતાવી દીધું હતું કે જો, તમામ કૌરવો, તેમના ભીષ્મ દ્રોણ વગેરે સેનાપતિઓ અને અગ્નીઆર અદૈહાદિણી સેનાસહિત આખો કૌરવસમૂહ આજે પણ મરી ચૂકેલોજ છે. પણ આજે આપણને એવો અપ- રાહ અનુભવ કેણુ કરાવે ? આજે આપણામાં એવો વિશ્વાસ કેણુ જગાડી દે ? તુલ્ય જેવા વર્તમાનમાંજ પોતાનો દિવસે બાંધી રાખનારા આપણે સાધારણ લોકો, ભયથીત અવસ્થામાં પડ્યા છીએ અને આપણી પોતાની દરજ્જા બલ- વતાં દરીએ છીએ, કર્તવ્યજ્ઞ થઈ ગયા છીએ. આપણને વેડ ઉપર શ્વદા હોય તો જે કામ કૃષ્ણ ભગવાને કર્યું તે આપણે માટે શ્રુતિ ભગવતી પણ કરેજ. અથ જીવાનિ મા

શ્વઃ' એ વેદવચન ઉપર જો આપણી દૃઢ શ્રદ્ધા જામી જાય તો પ્રાદ્ધણની વાણી-ગૌનો ઘાત કરનાર રાજા આજે પણ મૂચો પડ્યો છે-તે રાજા નથી પણ મૂડું છે, એ વાત આપણને દીવાની જ્યોત જેવી દેખાઈ જાય.

શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ઉપર કહેલું દૃશ્ય બતાવીને કહ્યું હતું કે એ બધાને તો હું ક્યારનાય મારી ચૂક્યો છું. તું હવે તેમને (સ્થૂળ રીતે) મારીને નિમિત્તમાત્ર થઈ જા. એજ પ્રમાણે આગળ જતાં ૮ મા, ૯ મા અને ૧૧ મા મંત્રોમાં કહ્યું છે કે પ્રાદ્ધણની વાણી પણ અર્જુનની પેઠેજ તે રાજાને મારવાનું નિમિત્તમાત્રજ થાય છે-ખરી રીતે તો જ્યારથી પોતે આત્મપરાજિત થઈને પાપી બન્યો ત્યારનો તે મૂચોલોજ હતો. સૌનું બહું કરનારી અને સૌનું બહું ઈન્દ્રનારી પ્રાદ્ધણની વાણી તો કોઈનો નાશ કરતીજ નથી અને કોઈનો નાશ ઇચ્છતી પણ નથી. 'આત્મપરાજિત' શબ્દનો અર્થજ એ છે કે તે માણસ પોતે પોતાને હાથેજ હાર ખાઈને મરે છે. તેનું પોતાનું પાપજ તેને મારી નાખે છે. તેને હરણવાને અથવા મારવાને માટે પ્રાદ્ધણને નથી સ્પર્શક તૈયાર કરવાં પડતાં કે નથી તોપ-ખંડક વાપરવી પડતી. તેને મારવાનો વિચાર પણ તેને નથી કરવો પડતો. તેણે પોતાની અંદર રહેલા આત્માને પોતાને હાથેજ હરાવી દીધો છે તેથી તે પહેલેથીજ હારી ચૂકેલો છે. તેના પરાજયનું અને વિનાશનું આણું સાચું કારણ સમજાઈ જતાંજ શ્રીકૃષ્ણનાં નીચેનાં વચન કાનમાં ગુંજવા લાગે છે:-

આત્મેવાત્મનો વન્ધુરાત્મેવ રિપુરાત્મનઃ ।

વન્ધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મેવાત્મના જિતઃ ।

અનાત્માનસ્તુ મૃતુત્વે વર્તેતાત્મેવ મૃતુવન્ ।

(ગીતા ૬-૫, ૬)

મંત્ર-૩ નો

ફંધાએલી ખાદાણની વાણી વળી ભયંકર
વસ્તુ બની જાય છે.

આવિષ્ટિતાપવિષા પૃથાહરિવ ચર્મણા ।
સા મ્રાદ્ધણસ્ય રાજન્ય તૃષ્ટેષા ગૌરનાથા ॥

(વળા મ્રાદ્ધણસ્ય મનાથા ગૌઃ) જેનો કહી પણ નાથ નજ થઈ શકે એવી ખાદાણની વાણી (વળા) જ્યારે તરસી ધાય છે-અર્થાત્ ખોલવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળી ધાય છે; પણ જેને ખોલવાનો અવકાશ મળતો નથી કેમકે તેને કોઈએ ફંધી નાખી છે, ત્યારે (સા) તે વાણી (ચર્મણા આવિષ્ટિતા) આમડાથી ઢંઠાએલી (પૃથાહરિઃ) ચર્મિંધ્રી (શ્વ) જેવી (અવિષા) ભયંકર વિપવાળી બની જાય છે.

ખાદાણની વાણી સ્વભાવે કરીને તો બધી સરળ, હયાણ અને સૌના ઉપર ઉપકાર કરનારીજ હોય છે; તે કોઈને પણ નુકસાન કરવાની ઇચ્છા રાખતી નથી. પણ જ્યારે તે તરસી ધાય છે અને છતાં જ્યારે તેને કોઈ રોકે છે ત્યારે તેને રોકનાર રાજ્ય અથવા સરકારને માટે આ મંત્રમાં કહી છે તેવી ઇચ્છાએલી નાગણના જેવી બની જાય છે. નાગણને ભેઈ હોય તો તે બહારથી સુંદર સુંવાળા આમડા વડે ઢંઠા-એલી હોય છે; તે કોઈ નિર્દોષ પ્રાણીના જેવી દેખાય છે; પણ તેની હાડમાં અવલેણુ ઝેર ભરેલું છે. નાગણની હાડમાં

જો ઝેર ન હોત તો તે વહી રૂપાળી અને સ્માટવા જેવી જ હોત. એવું પ્રમાણે રૂંધાણેની ગ્રામનાણી પણ બહારથી આવેલા નરમ અને નિર્દોષ દેખાય છે; પણ તેને રોકનાર રાગ મારવા સરકારને માટે ખુબ ઝેરી નીવડે છે. હવે જો ઝેર તેવામાં ઉત્પત્તિ થાય છે ક્યાંથી અને કેવી રીતે તે ગણ નિવારણ જેવી બાબત છે.

[illegible]

નહિય. રાંધવાથી તેમની સ્વાભાવિક પવિત્રતા જાણી જાય છે અને તેમાંથી વળતોવળત ઉત્પત્તિ થતું એક જઠાર ન નીકળતાં અંદરનું અંદર વેસાડને પણ આકર્ષે એવું જની જાય છે. પ્રાણજની વાણી પણ એવીજ 'વાયમાની' બીજને પવિત્ર કરે એવી વસ્તુ છે. સ્વાથી અને એવદ્દ રાજા એને અલિપ્ત કરનારી સમજાને રાકે છે. તે મનમાં એમ પારે છે કે, એને હું જોડવા નહઉં તેમાંજ મને ફાયદો છે; પણ તેનું પરિણામ એ થાય છે કે તેથી રાષ્ટ્રમાં પવિત્રતાની ઉત્પત્તિ અટકી જાય છે. રૂંધાએલી પ્રાણજની વાણીમાં એર કેવી રીતે પેદા થાય છે અને તેને નામજની સાથે યામાટે સરખાવી છે તે હવે સૌને સમજાવુંજ હરો. x

પ્રાણજની વાણીમાં સ્વાભાવિક રીતે તો એર હોતુંજ નથી; તે તો અમૃતથીજ બરેલી છે. પણ સામાન્ય જનતામાં કુદરતી રીતે પોતાને ધણેલા તુકસાનનો બહોલો દેવાની ઇચ્છા, ક્રોધ, હિંસા, દેવ વગેરે તરેહ તરેહનાં એર પેદા થાય છે, તેમના ઉતાર સામાન્ય રીતે સ્વતંત્ર, ખરું કહો નારી, સારિવક અને નિર્મળ પ્રાણજની વાણી વડે હમેશાં થતોજ રહે છે. તેથી કરીને રાષ્ટ્રચરીરમાં એરનો જમાવ થવા પામતો નથી. પણ ત્યારે કોઈ એવદ્દ રાજા આ 'ધનાયા' 'વાયમાની' અને સ્વતંત્ર રહેવાને યોગ્ય પ્રાણજાણીને રાકે છે, શુંગળાવે ત્યારે તેનું પરિણામ એવું થાય છે કે પ્રજામાં એવા રાજાની વિરુદ્ધ ઉત્પત્તિ થએલા દેવ, હિંસા, વિરસકાર વગેરે વિષને ઉતારનાર કોઈ ન હોવાથી રાષ્ટ્રચરીરમાં એર વ્યાપી જાય છે. આપણાજ દેશની હાલની પરિસ્થિતિમાંથી એનું સરસ દૃષ્ટાંત મળી આવે છે. સૌ જાણે

x 'ચર્મણાવિષ્ટિવા' એટલે જેણે પોતાની કાંચળા ઉતારી દીધી છે એવો અર્થ પણ થઈ શકે છે. કહેવાય છે કે, સાપણ કાંચળા ઉતારી દે છે તેટલા વખત તે વિશિષ્ટ એરી દોષ છે. (મૂળલેખક)

નહા થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે આદાણની વાણીને
પૂરશરીરમાં એકલા થયેલા ઝેરને-રાજ અને પ્રજા, જેમાં
માં ઝેર એકંદુ' થયું તેમાંથી-દૂર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા
ાય છે ત્યારે તે બોલવા ઇચ્છે છે, તે તરસી થાય છે.*
દેવ રાજ્યનો માલિક થઇ બેઠેલો કોઈ મૂર્ખ રાજા જેને
પણ કંઈ વાત સાંભળવી ગમતી નથી તે તેને
બોલવા દેતો નથી. તેને તરસી ને તરસીજ રહેવા દે છે.
માવું થવાથી રાખૂશરીરમાં લય'કર ઝેર એકંદુ' ન થાય
તે બીજું થાય પણ શું ?

દાખલા તરીકે કોઈ માણસ હવાની સાથે ધરમાં
બાંધી આવતી ગરમી અથવા શરદીના હરથી હવાનેજ ધરમાં
આવતી અટકાવી દે તો તેને તેનાં સમાંવહાલાં, મિત્ર, હિતે-
ન્દુઓ વગેરે શિખામણુ દે કે “અરે ! તું આ શું કરે છે ?
આ તો તું આપઘાત કરવાનું કરે છે ! ધરમાં હવા આવતી
ખિલકુલ બંધ થઇ જશે તો થોડીજ મિનિટમાં તું શુ'ગળાઇ
મરીશ. ગરમી કે શરદીના હરથી હવાનેજ બંધ કરી દેવી
જે તો વીંછીના મોઢામાંથી નીકળીને સાપના મોઢામાં જઇ
પડવા જેવું છે. તું ગરમી અને શરદીને યથાશક્તિ ચૂકી
કરતાં રહીશ, પણ હવાના અવરજવરને તદ્દન બંધ કરવાનો
તો વિચારજ ન કરતો.” બરાબર એવીજ રીતે ‘વેદ’ પેલા
રાજાના બલારને વાસ્તે તેના આવા કાર્યનું કેવું લય'કર
પરિણામ આવશે તે બતાવીને તેને ચેતવણી આપે છે.

* આ દેહાને તે ‘ગી’ શબ્દનો અર્થ ગાય નાનનું ચોપનું
પ્રાણી હોત તે ‘વૃણ’ શબ્દ ને ‘ગી’નું પિંડાનું છે તેનો દેવો
આન બહેનસનો અર્થ કર્યો તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ અને
પાનેકન ન પાને કાને નિર્ણય આ દેહાને ‘વૃણ’નો અર્થ ખરા-
બ ગા.દેહાને એવો કર્યો છે તે કોનું નાનું સુ સમજને કર્યો હતો !
(મુગલેખક)

છે અને સરકાર પણ આવે છે કે,
 રેલવેમાંથી હિંદોના ઝેરને કાઢી નાખવાનું
 રેલમાં વિચારમંડળ નિર્માણની આજ કાળ
 સંસ્કારનાર એકલા ગાંધીજી છે •
 હિંદુઓ જેઓ યોદ્ધા પાણી અમર સાધી
 રજુ મનમાં સમજે છે કે ગાંધીને બોલતો
 કરનાં હેને બોલવા હેવો એ વધારે આવ
 એટલા માટેજ કે વાસ્તવિક રીતે ગાંધી જેવા
 વાણી પવિત્રધારક વસ્તુ છે. તેનું કાગ તો દેશમાંથી
 પ્રકાશના ઝેરને દૂર કરવાનું છે. સમગ્રમાં અને પ્રજામાં
 હેવા માત્ર પણ વિગ હોય તેને દૂર કરવાની તેને હિંદુ
 તરીકે ઈચ્છા હોય છે.

આ મંત્રમાં 'વૃદ્ધા' શબ્દ આવે છે, તેનો અર્થ 'પૂર્વ
 વૃદ્ધાપૂર્વક વિચારી લેવા જેવો છે. તેનો મૂળ અર્થ 'તીવ્ર
 ઇન્કાવાળી' થાય છે. વાણીની ઈચ્છા તો બોલી નાખવાની
 જ હોય, માટે અમે તેનો અર્થ 'બોલવા ઈચ્છે છે પણ
 જે બહારના દબાણને લીધે બોલી શકતી નથી' એવો
 કર્યો છે. પરંતુ 'વૃદ્ધ' શબ્દનો ઉપયોગ એક ખાસ
 ઇચ્છામાં-પીવાની ઈચ્છામાં-રૂઢ થઈ ગયો છે. એવા રૂઢ
 અર્થનાં લઈએ તો એ શબ્દનો અર્થ 'તરસી' એવો
 થાય છે. બ્રાહ્મણની વાણી રાષ્ટ્રશરીરમાં એકઠા થઈ ગએલા
 ઝેરને દૂર કરવાને માટે હમેશાં તરસી ને તરસી રહે છે.
 આપણને પણ તરસ લાગે છે તેની મતલબ એટલીજ છે
 કે, આપણા શરીરમાં કાંઈક એવી જાતનું ઝેર એકઠું થયું
 છે જેને પરસેવા અથવા પેશાબ વાટે બહાર કાઢી નાખવા
 માટે શરીરને પાણી જેવા જાણીતા પવિત્રતાકારક પદાર્થની

* એટલા માટે તો વડા પ્રધાને અને હિન્દી વચ્ચે ગાંધીજીને
 બંગાળમાં જઈને ત્યાંના ક્રાન્તિકારીઓને સમજવવાની લલામણ
 કરી હતી.

—અનુવાદક

ધંધા થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે આદાણની વાણીને રાપ્પરરીમાં એકલા થયેલા ઝેરને-રાજા અને પ્રજા, જેમાં જેમાં ઝેર એકકું થયું તેમાંથી-દૂર કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા થાય છે ત્યારે તે બોલવા ઇચ્છે છે, તે તરસી થાય છે.* પરંતુ રાજ્યનો માલિક યદ્ય એકલો કોઈ મૂર્ખ રાજા જેને આવી પણ કરવી વાત આંબળવી ગમતી નથી તે તેને બોલવા દેતો નથી. તેને તરસી ને તરસીજ રહેવા દે છે. આવું થવાથી રાપ્પરરીમાં ગાયકર ઝેર એકકું ન થાય તે બીજું થાય પણ શું ?

દાખલા તરીકે કોઈ માણસ હવાની સાથે ઘરમાં ફેલી આવતી ગરમી અથવા શરદીના ડરથી હવાનેજ ઘરમાં આવતી અટકાવી દે તો તેને તેનાં સગાંવહાલાં, મિત્ર, હિતે-મુજો વગેરે શિખામણુ દે દે “અરે ! તું આ શું કરે છે ? આ તો, તું આપણા દરવાજાં કરે છે ! ઘરમાં હવા આવતી બિલકુલ બંધ થઈ જશે તો શેડીજ મિનિટમાં તું શુંગળાઈ મરીશ. ગરમી કે શરદીના ડરથી હવાનેજ બંધ કરી દેવી એ તો વીંછીના મોઢામાંથી નીકળીને આપના મોઢામાં જઈ પડવા જેવું છે. તું ગરમી અને શરદીને યથાશક્તિ ચૂકાવ દેનાં શીખ, પણ હવાના અવરજવરને તરત બંધ કરવાનો તો વિચારજ ન કરતો.” બરાબર એવીજ રીતે ‘વેહ’ પેલા પામના બહાને વાસ્તે તેના આવા કાર્યનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવશે તે બતાવીને તેને ચેતવણી આપે છે.

* આ દેશમાં જે ‘ની’ શબ્દનો અર્થ માત્ર નાનકું માંસનું પ્રાણી દેતો તો તે ‘સુણ’ શબ્દ જે ‘ની’નું વિરુદ્ધ છે તેના કબો ખાતે બેઠેલો અર્થ દરેકે તેના નિર્મૂલ કરવાનું કાવ અને પાનકોનેજ નાખીને હાંમે મિલિય આ કોને ‘સુણ’નો અર્થ ખરો ખ નહિવાળો એવા કયા છે તે દેખી જાણે તુ સમજીને કયાં દેશે ?
(મુદ્રાલેખક)

મંત્ર ૪ થો

એ વાણી બધે આગ ભડકાવી દે છે.

निर्वै क्षत्रं नयति हन्ति वर्चोऽग्निरिवारब्धो विदुनोति सर्वम् ।
यो ब्राह्मणं मन्यते अन्नमेव स विपस्य पिवति तैमातस्य ॥

રૂંધાઈ ગયેલી બ્રાહ્મણની વાણી (વૈ ક્ષત્રં નિઃનયતિ) રાષ્ટ્રમાંથી ક્ષત્રને-ક્ષાત્રબળને ધડેલી કાઢે છે (વર્ચઃ હન્તિ) તેજનો નાશ કરે છે અને (આરબ્ધઃ આગ્નિઃ ઇવ) સળગી ઉઠેલી આગની માફક (સર્વ વિદુનોતિ) સૌને બાળી દેવા માંડે છે. એટલા માટે (યઃ બ્રાહ્મણં અન્નં એવ મન્યતે) જે રાજા બ્રાહ્મણને ખાઈ જવાની કોઈ ચીજ સમજે છે (સ તૈમાતસ્ય વિપસ્ય પિવતિ) તે ઘોળેલું ઝેર પીએ છે અથવા સાપનું ઝેર પીએ છે.

ઘણા વૈદ્ય ડાકટરો તેમજ દરદીઓ શરીરમાંથી બહાર નીકળવાને જોર કરતા વાતપિત્તાદિ દોષનાં તત્ત્વોને અથવા શરીરમાં ભરાઈ ગયેલાં વિજ્ઞાતીય (ક્ષેત્રેન મૅટર) દ્રવ્યોને દવાના જોરથી અથવા ખીજા આપ્રાકૃતિક ઉપચારો કરીને માંદા ને માંદા દણાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ખરી રીતે વમન વિરેચન વગેરે ઇલાજો કરીને તેમને જેમ અને તેમ બહાર કાઢી નાખવાં જોઈએ. પણ તેમ ન કરતાં ઘણા વૈદ્ય-ડાકટરો તેમને થોડા વખતને માટે દણાવી દે છે અને તેમ કરવાથી રોગીના શરીરમાં રોગનાં ચિહ્ન થોડી વારને

માટે દેખાતા બધે માથે તેથી તે સાચું થયો એમ માને
કે અને મનાવે છે. પણ તેનું પરિણામ એટલું જ થાય છે
કે, શરીરમાં એકદુઃ મએલું એર એક નહિ તો બીજે રૂપે
ખઠાર ફૂટી નીકળે છે. પ્રાણસુની વાણીને બગાડકારે દેખાવી
દેવાથી સમુદયશરીરમાં પણ બરાબર આવીજ ક્રિયા થાય છે.
જાન પ્રાણસુની વાણીને બોલવા ન દેતાં તેને દેખાવી દે છે
ત્યારે તે પણ ઠોઈ બીજું રૂપ લઈને ફૂટી નીકળે છે.
વાણીને ત્યારે પોતાની અંદરના ભાવને પ્રકટ કરવાની
ઈચ્છા થાય છે ત્યારે તે રાહી રાહાવીજ નથી. તે તો
'મનાયા' અને 'અવગમનાયા' છે. પ્રભાગતને મોઢે રૂથો
મારવો ઈષ્ટ નથી અને મારી ચકાતો પણ નથી. ભાવને
પ્રકટ કરવાનું કામ વાણીનું છે. તેને તે કામ કરવી ઠોઈ
જાતકાલે, બહાર ભાષણની મના કરીને વાણીના અવાજને
બધે કરે અથવા છાપખાનના કાયદા વડે કલમ વડે લાવને
પ્રકટ કરવાનો માર્ગ પણ બધે કરે તો તેથી કાયમને
માટે તેની ક્રિયા બધે થઈ ચકલીજ નથી. આગળ જતાં
આપણે એઈશુ' કે મનુષ્યની સાચી વાણી આ સ્થૂળ વાણી
નથી, પણ તેની માનસવાણીજ છે. વાત, પિત્ત, કફ વગેરે
શરીરના દોષોને બહાર નીકળવાના જે કુદરતી રસ્તા છે તે
રસ્તાને બધે થાય તો તે દોષ કુપિત થાય, વિકૃત થાય,
તેમાં વિષ પેદા થાય અને ઠોઈ પણ રોમના લક્ષણના
રૂપમાં તે બહાર નીકળવાનું જોર કરે; એવીજ રીતે પ્રાણ-
સુની વાણી ઉપર કૃત્રિમ દબાવું કરવાથી તે વિકૃત અને
કુપિત થઈ બાય છે અને તેના સ્વાભાવિક રૂપમાં બહાર
નીકળવાનો માર્ગ ખુલ્લો ન હોવાથી તે વિકૃત રૂપમાં જોર
કરીને ફૂટી નીકળે છે.

છઠ્ઠા મંત્રમાં આપણે એઈશુ' કે, પ્રાણસુની વાણી તો
અમિત્વરૂપ છે. આવી અમિત્વરૂપ વાણીને ત્યારે ઠોઈ

ખળાત્કારે રોકે છે ત્યારે તે વિકૃત થઈને વિકૃત અશ્નિનું રૂપ ધારણ કરે છે. આપણે આપણા શરીરનું જ દૃષ્ટાન્ત લઈએ. આપણા શરીરમાં અગ્નિ તેના શુદ્ધ અને અવિકૃત રૂપમાં સદાકાળ રહે છે. તેનો આપણને સૌને અનુભવ છે. એ અગ્નિ વડેજ આપણું શરીરચંત્ર ટકી રહે છે. ભોજનની યથાનિયમ પાચનક્રિયા, શ્વસનક્રિયા વગેરે શારીરિક ક્રિયાઓમાંથી આ અગ્નિ રોજ રોજ ઉત્પન્ન થયાજ કરે છે અને ખાધેલા ખોરાકને પચાવવામાં તથા શરીરને નિભાવી રાખવાની ખીજ ઘણીક ક્રિયાઓમાં તેનો ઉપયોગ થતો રહે છે, જેથી શરીર સ્વસ્થ અને પુષ્ટ રહે છે. પણ એજ અશ્નિ જ્યારે વિકૃત થાય છે ત્યારે તે શરીરમાં તાવની વિકૃત ગરમીને પેદા કરે છે. અશ્નિના શુદ્ધ સ્વરૂપથી શરીરમાં કદી દાહ ઉત્પન્ન થતો નથી; પણ તાવની વિકૃત ગરમીથી શરીર ખળ્યું ખળ્યું થાય છે, તેનું તમામ નિયમિત કાર્ય અટકી પડે છે, શરીર કમજોર થઈ જાય છે, સહનશક્તિ છેકજ ઘટી જાય છે, ચિત્તમાં ઉત્સાહ રહેતો નથી. મનનો આનંદોહલાસ સૂકાઈ જાય છે, ક્રુધા મંદ થઈ જાય છે, ગળું સૂકાય છે, પાણીની અતિશય તરસ લાગે છે અને એવી જાતનાં ખીજાં ઘણાં ઉપદ્રવનાં ચિહ્નો શરીરમાં પ્રકટ થાય છે. ગ્રાહણની વાણી રૂંધાઈ જવાથી જ્યારે તે તેના વિકૃત સ્વરૂપમાં કૂટી નીકળે છે ત્યારે સખ્તશરીરમાં પણ ખરાબર આવીજ વિક્રિયા થવા લાગે છે. મંત્રમાં જે 'દુનોતિ' શબ્દ છે તે 'દુ-ઉપતાપે' ધાતુમાંથી જન્યો છે. તે વળતે આખા રાજ્યને જાહેર નખત તાવ આવ્યો હોય અથવા આખા રાજ્યમાં જ્યાં ત્યાં આગ લાગી રહી હોય એવી વસ્તુસ્થિતિ ઉભી થાય છે. એક નાની સરખી ચીણુગારી પરતાં જેમ આખું રાજ્ય એકદમ જાડજાડ સળગવા માંડે, તેમ રૂંધાઈ ગયેલી ગ્રાહણની વાણીના બે આર જાગ્યા તટયા શબ્દો ગમે

તેમ દરેને નીકળી તેા અથજ, તેનાથી રાજ્યની અથજા તેના રાજ્યતાંત્રની વિરુદ્ધના વિચારેા વિદ્યુત ૧૧૩૪માં આખા રાજ્યની અંદર ફેલાઈ જાય છે અને તેથી પ્રભમાં રાજ્યનાં અથજા તેના પ્રતિનિધિઓનાં કાર્યો પ્રત્યે સખત વિરોધ, અસંતોષ અને ઉદ્દેશીની લાગણીના પૂરબેસાથે પ્રકટી નીકળે છે. તેને પરિણામે રાજ્યની અંદર વિચારોની અનિયંત્રિત કાન્તિનું મોણું ઉઠાય છે. રાજ્યમાં બધેજ આમ સજાવા માંડે છે. નધારી બાળતોની લેગાલેની સારી સારી બાળતો પણ આ આમમાં બળી જઈને પૂજા-ધાણી થઈ જાય છે; કારણ કે એક વાર આમ લાગી એટલે તે ચારું શું અને નધારું શું તે જોતીજ નથી. તે તો જે આબુ તેને બાળતીજ જાય છે. 'અગ્નિરિવારુણો વિદુનોતિ સર્વમ્ ।'

પ્રાદેશીની વાણીને રોકવાનું માહું પરિણામ આટલે- થીજ નથી અટકતું; પણ શરીર ઉપર લાપનો હુમલો થયાથી જેમ તેનું તમામ બળ ક્ષીણ થઈ જાય છે, શરીર વડન હીલુંદસ બની જાય છે તેમ જ્યારે રાષ્ટ્રશરીરમાં પ્રાદેશીની વાણી પ્રક્રુપિત થઈ જવાથી રાજ્યતાંત્રની વિરુદ્ધ- માં ઉદ્દેશી ફેલાઈ જાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રનું ક્ષત્ર-ક્ષાત્રગણ, જેનું કામ રાષ્ટ્રને ક્ષત્રથી-ઉપદ્રવથી બચાવવાનું હોય છે; તેનો પણ નાશ થઈ જાય છે. તે દેશના રાજા અથજા સરકારની સામે પ્રભમતનો વિરોધ જેમ જેમ તીવ્ર થતો જાય છે, તેમ તેમ તેનું 'ક્ષત્ર' પણ તેટલુંજ ક્ષીણ થતું જાય છે. રાજ્યની રક્ષા કરનારા જ ક્ષત્રિય લોકો તેવી સર- કારની નોકરી કુમાવી કે છે અને જે ઘોડા ઘણા ક્ષત્રિયો સરકારના પક્ષને વળગી રહે છે તેમને પ્રભાં ગાંઠતી પણ

• નવે ૧૮૧૭માં જ્યાં ગણિયામાં બેા-ગેવિડ કાન્તિ થઇ ત્યારે આણુ બંધન જાન્ની સામે દરે બેઠું હતું.—સંવાનંદ

તેની પ્રજાની સહાનુભૂતિ ન દોવાથી દેવના તન્મયી તેને જે મહદ મગધી લેઈને તે મગધી નથી અને રાજ્યનું બળ તો દેવતાની મહદ અને સહકારમાંજ રહેલું છે. ત્યારેજ પોતે કેટલી હદ સુધી દાત્રણજા વગરનો પ્રભુ ગયો છે તેનું રાજ્યને જ્ઞાન આવે છે. પછી ત્યાંસુધી નવા રાજ્યતાનનો અમલ પૂરેપૂરો ન રચપાઈ બાક ત્યાંસુધી તે રાજ્યને આવી નિર્ણય અવસ્થામાંજ દહાડા કાઢવા પડે છે. બ્રાહ્મણની શાણીને રોકવાનું આદર્શ બધું, માત્રું પરિણામ આવે છે.

જમીન શરીરમાં તાવની કૃત્રિમ ગરમી ચડી જવાથી ફરદીનાં ફરદી બળ, તેજ વગેરેનો ક્ષય થઈ જાય છે; તેવીજ રીતે પ્રજાને અકાશ થઈ પડેલા રાજા અથવા સરકારની વિરુદ્ધમાં પ્રજામાં ફેલાયેલી અસંતોષની આગ સજાની ઉઠવાંજ, રાજ્યની પ્રતિષ્ઠાની જરબાદી થઈ જાય છે; તેનું તેજ (એનિર્જી) હસાઈ જાય છે. શરીરમાં તાવ હોય ત્યાંસુધી તો તાવની ગરમીને લીધે ફરદીના મોઢા ઉપર શીકાય નથી દેખાતી, તેને ઝાઝી કમજોરી પણ નથી દાખવતી; પણ ખરેખરી શીકાય અને કમજોરી તો તાવ ઉતરી ગયા પછીજ દેખાય છે. તેવીજ રીતે ઉપર કહ્યાં તેવાં કારણોથી દોહળાં થઈ ગયેલાં રાજ્યોની તેજહીનતા થોડા વખત સુધી ઉઘાડી નથી પડતી, જો કે તેઓ અંદરથી તો સડીને ખોખાં જેવાંજ બની ગયેલાં હોય છે.

ક્ષત્રના ક્ષયની સાથે દાત્રતેજનો પણ ક્ષય થાય છે. ક્ષત્રનો નાશ થાય એટલે તેનું તેજ પણ ઝાંખું પડ્યુંજ નેઈએ, એવી સ્થિતિ થતાં જ્યાં રાજ્ય ઉપરથી પરરાજ્યોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે. તેની સાથે મૈત્રી કરવા કોઈ આહતું નથી. સૌ તેને દબાવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. તેનો પરરાજ્યો સાથેનો સંબંધ જેમ જેમ બગડતો જાય છે, અને તેનાં પોતાનાં ક્ષત્ર અને દાત્રતેજ જેમ જેમ ઝાંખાં પડતાં જાય

યહએ છીએ. એવીજ રીતે શ્રદ્ધાળુની વાણીમાં રહેલી શક્તિને સાધારણ લોકો તો ત્યારેજ ઓગળતા થાય છે, કે ત્યારે તેની મારફતે કોઈ પણ જાતની વિદ્યુત વ્યવસ્થાને તેઓ આખા દેશમાં જાડજાડી રહે ત્યારે, પણ આ તો તેની વિદ્યુત દશાનું એક સ્વરૂપ છે. એ વાણીદ્વારા અભિને એ કોઈ કબાળી દેવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તે પોતાની જગ્યાએ શુષ્ક પડી પડી રાખી જાય છે. એ વાણીને પ્રતાપે રાખીમાં એવી શાંત કાન્તિ થયા કરે કે જેના વડે રાજાનું અને પ્રજાનું બેઉનું દંડ્યાણુ થતું રહે. મોટે શ્રદ્ધાળુની વાણીને કોઈએ કદી રોકવીજ નહિ. જો રોકી તો તે રોકાવાની તો નથીજ; પણ ઉલટી બીજા રૂપમાં દૂધી નીકળશે અને રોકનારને સારે પડી જશે.

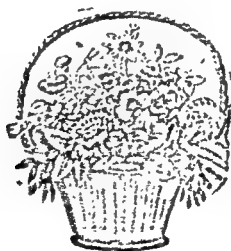
આટલું કહ્યા પછી આ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં જે કહ્યું છે તે તો ધણુંજ સ્પષ્ટ છે. જે રાજા શ્રદ્ધાળુને * અત્ર અટલે ખાવાની ચીજ સમજે છે, મતલબ કે તેને નળજો, પોચો, મહેલકથી કબાળી શકાય એવો ધારે છે તે ઘોળેલું ઝેરજ પીએ છે. ઝેરને આખું ને આખું ચાવી ખાવા કરતાં તેને પાણીમાં ઘોળીને પીવાથી વધારે જલદી અસર થાય છે. સાધારણ માણસની વાણીને રોકવી તે પણ ઝેર ખાવા

* આ મંત્રમાં તથા તેની અગાઉના મંત્રમાં શ્રદ્ધાળુને ખાધ જવનું કહ્યું છે તે ઉપરથી એ સ્પષ્ટજો રૂઢ અર્થ કરીને 'શ્રદ્ધાળુને ઘાંત વડે ચાવી ખાવાનો' અર્થ કાઢવાની તો કોઈની પણ દિ'મન નહિ ચાલે; એવું કહે કરી કરીને કહેવાની જરૂર રહી નથી. એવીજ રીતે એની આસપાસના મંત્રોમાં જ્યાં શ્રદ્ધાળુને ઠેકાણે શ્રદ્ધાળુની વાણીને ખાઈ જવાની વાત આવે છે ત્યાં પણ તેનો અર્થ ઘાંત વડે ચાવીને પેટમાં ઉતારી દેવી એવો થઈ શકે નહિ. મંત્રમાં 'ખાધ જવું' એવો સ્પષ્ટ આવે છે તેટલા ઉપરથીજ અહીં 'ચા'નો અર્થ ગાય નામનું પ્રાણી નથી એવું સાજિત થઈ જાય છે. (મૂળલેખક)

ગરોળર તો છેજ; પણ ગ્રાહ્યણની વાણીને રોકવી એ તો x
ઘોળેલું જેર પીવા ગરોળર છે. કારણકે ગ્રાહ્યણની વાણીને
સૌના ઉપર તરતજ પ્રભાવ પડે છે.

કોઈ મૂર્ખ માણસ પોતે જેર ખાતો હોય, પણ મન-
માં એમ સમજે કે હું જેર નથી ખાતો પણ અન્ન-ખાતાને
પદાર્થજ-ખાઉ છું, તેવીજ મૂર્ખાઈ ગ્રાહ્યણને નખખો
પોચો માનીને તેની વાણીને રોકનાર રાજા કરે છે. પેલો
માણસ એમ ધારે છે કે, આ મારો ખોરાક છે અને તેથી
મારા શરીરને પુષ્ટિ મળશે. રાજા એમ ધારે છે કે, રાજ્યના
ગ્રાહ્યણને દળાવીને, મારીને તેનો નાશ કરીને હું અને
મારી સરકાર વધારે જળવાન બનીશું; આ બેઉ જણ એકમર-
ખીજ બૂલ કરે છે.

વેદ કહે છે કે, એવો રાજા પોતાને હાથેજ પોતાના
વિનાશનાં ખીજ વાવે છે.

મંત્ર ૫ મો

એવા રાજાને અંદર અને બાહાર, ક્યાંય
શાંતિ મળતીજ નથી.

य एनं हन्ति मृदुं मन्यमानो देवपीयुर्धनकामां न चित्तात् ।
सं तस्येन्द्रो हृदयेऽप्रिमिन्य उमे एनं द्विष्टो नमसी चरन्तम् ॥

જે (દેવપીયુઃ) દેવી સાવનો નાથ કરનાર (ધનકામઃ)
ધનલોભી રાજા (ન ચિત્તાત્) વગરસમજાયે એટલે બ્રાહ્મણ-
ની શક્તિને ખૂરી ઝાળખ્યા વગર (મૃદું મન્યમાનઃ એનં હન્તિ)
તે બ્રાહ્મણને નબળો, પોચો, મુંવાળો માનીને તેણે હનન
કરે છે, તેને હળાવે છે, મારે છે, (તસ્ય હૃદયે) તે રાજાના
હૃદયમાં (ઇન્દ્રઃ) ઇન્દ્ર (આર્તિ તમિન્ધે) આગ સળગાવી દે
છે અને (એનં ચરન્તં) બ્યારે તે ચાલે છે-આચરણ કરે
છે અથવા પોતાનું કામકાજ કરવા લાગે છે ત્યારે (ઉમે)
નમસ્તી આકાશ અને પૃથ્વી બન્ને લોકમાં વાસો કરતા
તમામ દેવતાઓ (દ્વિષ્ટઃ) તેનો દ્રેષ કરવા લાગે છે.

પાછલા મંત્રમાં કર્યું છે કે આવો રાજા પોતાની
મૂખાઈને લીધે, અપૂરી અથવા ખોટી સમજને લીધે વિપ-
ને ખાવાની ચીજ માની લે છે. બ્રાહ્મણને પીડવાથી પોતાનો
નાથ થયે એમ ન બાળતાં તે એમ માની લે છે કે, તેથી
મને પુષ્ટિ મળશે-મારા બળમાં વધારો થશે; પણ આવી
જેરસમજ અવળી અઠ્ઠલ તેને શાથી સૂઝે છે ? કારણ કે તે

‘ધનકામ’ થયો છે, તેને ધનનો લોભ લાગ્યો છે. તેને ધનનો લોભ સાથી લાગ્યો ? કેમકે કે ‘દેવર્ષીયુઃ’ બની ગયો છે. ‘દેવર્ષીયુઃ’ એટલે શું તે ધરાધર સમજી લેવું જોઈએ. એનો એ શબ્દ હવે પછીના મંત્રોમાં પણ આવશે અને ૧૩ માં મંત્રનો તો તે મુખ્ય શબ્દ છે. દેવર્ષીયુ એટલે દેવોની હિંસા કરનાર. જે રાજા પોતાના રાજ્યમાં, પોતાના રાજ્યતંત્રમાં દૈવી ભાવોની જડ ઉખેડી નાળે છે તે દેવર્ષીયુ કહેવાય છે. આ પુસ્તકના આરંભમાંજ અમે કહ્યું હતું કે, આ જગત ઉપર દેવાધિદેવ પરમાત્માનું તેમના અગ્નિ, ઇંદ્ર આદિ દેવોરૂપી અંશોની મારફતે અવિચળ રાજ્ય ચાલે છે. જેમ ભગવાનના રાજ્યમાં દેવતાઓરૂપી ભગવાનના મુખ્ય મુખ્ય સુળાઓ, અધિકારીઓ તદ્દન નિઃસ્વાર્થપણે ભૂલચૂક વગર, ભગવાનના અચળ નિયમોની મર્યાદામાં રહીને રાજ્યવહીવટ ચલાવે છે તેજ પ્રમાણે આ પૃથ્વીના રાજ્યમાં પણ મનુષ્યોના રાજાએ પોતાને ભગવાનનો નીમેલો સેવક ગણીને ભગવાને ઘડેલા શુભ નિયમો મુજબ રાજ્ય ચલાવવું જોઈએ. એ પ્રમાણે જે રાજ્યમાં ઇન્ધિરના નિયમોનું યથાશક્તિ અનુસરણ થાય છે તે રાજ્ય સમરાજ્ય કહેવાય છે; કારણ કે ત્યાં ભગવાનના ધારાધારણ મુજબજ રાજ્ય ચાલે છે. પણ જે રાજા પોતાના અમલ દરમિયાન પોતાનો ધર્મ ભૂલી જઈને સ્વાર્થથી આંધળો થઈ જાય છે તેના રાજ્યમાંથી દૈવભાવ ઉઠી જાય છે અને તેની જગ્યાએ આસુર ભાવ ચઢી જાય છે. એવા રાજાને વેદમાં દેવર્ષીયુ કહ્યો છે. ટુંકામાં કહીએ તો પોતાના કર્તવ્યમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા, પ્રજાપીડક, સ્વાર્થી રાજાને માટે એક શબ્દ દેવર્ષીયુ છે.

પ્રજા તરફ પોતાનો શો ધર્મ છે તેનો જરાએ જેને વિચાર નથી, પ્રજાના સુખ તરફ જે કશું લક્ષ્ય આપતો

નથી જોયો સ્વર્ગી' હજી 'અમુગ્ધ' વિદ્યાની અને વિદ્યાથી થઈ જાય છે. પોતાના જોમવિલાસના મદ્યોત્તમ ચિંતન કરતાં કરતાં તેને તે વિષયોની પ્રાપ્તિ ક્ષમવત્તર 'પત' તરફ 'કામ' ઉપર ધ્યાન છે. તેને પત મેગવત્તરી. તોજ બૂધ જાગે છે. કામુ કે તે એમ સમજે છે કે, મારી તમામ વિષ- ચેત્ત્વો. પત પડે તુમ થયો. આમજ જતાં તેની પતની બૂધ એટલો હરે પડોંચી જાય છે, પતની તુમ્મ તેને એવો આંધળો ભીંત જનાનો મૂકે છે કે તેને તેના ત્રિધાય બીંતુ' ક્યું સુચતું નથી. કાઈ પણ ઉપાયે પોતાની વિભેદીમાં પતના દગલા થાય એટલુંજ તે જાણે છે. એ વિધાય બીંતુ કયા તરફ તેનું ધ્યાનજ જતું નથી. પતકામના તેને આજ- રે જોયો આંધળો જનાનો-કે છે-જીતાના ચળદોમાં કદીએ તો 'કામ' ના વેગથી તે 'અમુગ્ધ' અને 'સ્મૃતિધણ' થઈ જાય છે, કે પછી તે શાશ્વતને 'મુદુ' પોષો, નજળો, સહેલાઈથી કચરી નખાય એવો. પારે છે અને તેને બિન- જોખમે રમતાં રમતાં 'આઈ જવાયો' જોગ માની લે છે.

હવે આવા રાજના મનની હાલત કેવી હોય તેનું વર્ણન આ મંત્રમાં ક્યું છે. મંત્રમાં કહ્યું છે કે, તેના હૃદય- માં ઇદ્ર આગ સળગાવે છે અને આકાશ તથા પૃથ્વી, બેઉ લોકના દેવતાઓ તેને ચાલતો જોઈને તેનો દેવ કરવા લાગે છે. જ્યારે તે એકલો પડે છે અને તેના હાથમાં ક્યું કામ- કાજ હોતું નથી ત્યારે ઇદ્રે સળગાવેલી આગ તેના હૃદય- માં ધીછી ઉઠે છે; જ્યારે તે ચાલે એટલે બીજા લોકો- ની સાથે સમાગમમાં આવે છે ત્યારે ઉપરનો અને નીચેનો આજો સંસારજ તેના તરફ ટોળા ધૂરકાર્પાને જોવા લાગે છે. આથી કરીને ને એકલો પડે છે ત્યારે અને રાજનું કામકાજ કરનો હોય છે ત્યારે, બેઉ અવસ્થામાં તેના ચિત્ત- ને શાંતિ તે કદી હોતીજ નથી. એકલો પડે છે ત્યારે તેના

મનમાં લાગેલી આગ અથવા પશ્ચાત્તાપની લડી તેને બેચેન બનાવે છે—તેનું અંતઃકરણ તેને ડંખ્યાજ કરે છે. કારણ કે અંતઃકરણનો દેવતા ઇંદ્ર પોતે લગાડેલી આગને સંકોચીજ કરે છે; એ આગના તાપમાંથી છૂટવાને તે કામકાજમાં ચિત્ત પરોવે છે, સંસારના લોહો સાથે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવા લાગે છે ત્યારે ત્યાં પણ બધો વખત ચારે તરફથી પોતાની નિંદાને નિંદાજ સાંભળવાનું તેના લાગ્યમાં લખાયું છે. તે જ્યાં નજર કરે છે ત્યાં તે સૌને પોતાના તરફ ધૃણાની નજરથી જોતા જુએ છે. લોહોના મનમાં તેને માટે ધૃણા તો ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલીજ છે અને તે કોઈ ને કોઈ રીતે બહાર પડ્યા વિના રહેતીજ નથી. આનું પરિણામ એ થાય છે કે, અંદર અને બહાર, એકાન્તમાં તેમજ લોહો સાથેના વ્યવહારમાં, કોઈ પણ અવસ્થામાં તેને શાંતિ જેવું તો કંઈ હોતુંજ નથી.

વસ્તવમાં જાણ જગતની અંદર જે કંઈ છે તે બધુંજ આપણા અંદરના જગતની છાયામાત્ર છે. વ્યક્તિ-ગતની દૃષ્ટિએ આખા સંસારમાં માત્ર બેજ વસ્તુઓ છે—(૧) અન્ન (૨) અનાત્મ. જે જે અનાત્મ પદાર્થો છે તે બધા જ દરેક વ્યક્તિના પોતપોતાના આત્માની-પોતાના અંદરના જગતની-પ્રતિકૃતિઓ છે. આખો જગત આપણા અંદરના સંસારની છાયાજ છે. હરકોઈના અંતરમાં—તેના અંદરના જગતનું—કેન્દ્ર તેનું પોતાનું હૃદય છે તેનું હૃદયની અંદરજ તેણે આખો સંસાર બંધો રાખ્યો છે અને ત્યાંજ ઈન્દ્રનું—આત્મનું—પરમાત્મનું—વસ છે સંત્રમાં કહ્યું છે કે “હૃદયમાં આત્માનાં નિવાસસ્થાન છે” અને તેથી છેલ્લે તેનું ‘અનાત્મ’ નામ મળે છે. આખો સંસાર—એ જગત—તેને એક પગલે જીતી શકે છે કેવલ એક આત્મ—અનાત્મનાં તરફને કલ્પ

માં સમીપેજ કહ્યું છે. જેને જે રાજા દુરદરના-વેળે ના
આત્માનો-માંનિ નથી તેને જલદરના જનરનો દુરદર
મેયજ શી રીતે? તેને તો આત્મા જનરના જે રાજા
આત્માની અંદર કોનેલી આત્મના અત્મના વડકા જે રાજા
કરે છે. આવા 'વેવપીયુ' રાજાને જે રાજા અંદરના રાજાને
નાથ કયો હોય છે તેવું કરીને તેની જલદરના-આત્મા
સંજ્ઞાસરના રેવો તેનો હોય કરે છે, તેને પ્રતિકૂળ અત્મ
રણ કરે છે. તેણે પોતાના આત્મરેને દુષ્કાર્યો સંદર્ભે
આત્મ જનર તેની આત્મ દુષ્કાર્ય છે, આત્મ જનર તેનાથી
પ્રતિકૂળ થઈ ગયું છે. જે જ્યાંથી જનર્યું હોય ત્યાંથીજ
તે સુધી રહે, એ નિયમ પ્રમાણે આવા રાજાને જો સુધ-
રું હોય તો તેણે પોતાની અંદર સુધરણા કરવીજ રહી.
ઈન્દ્ર-તેનો આત્મા અથવા પરમાત્મા-તેનો અંદરના કેન્દ્ર-
ના, તેના પોતાના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ અથવા દુઃખની
આત્મ લગાડે છે તે રોટલાજ હેતુથી કે એ દુઃખના વળ-
ચણાટથી તેની સાન ઠકાણે આવે. જો તેણે સુધરવુંજ હોય
તો પ્રથમ તો તેણે પોતાની અંદરના 'આત્મ-રાજ્ય'નો
મહિમા કેવો છે તે બાણુ' જોઈશે-ત્યાં રેવોના રાજ્યની
પુના સ્થાપના કરવી જોઈશે. જલદરતું જગત તેનો દેવ
કરે છે તે જોઈને પણ તેણે તેમાંથી બોધ લેવો જોઈશે.
તેમ કરીને તેણે 'વેવપીયુ'ને ઠકાણે 'વેવપીયુ' જાતી જવું
જોઈશે. પોતાના તુલ્ય સ્વાર્થને તો છોડીજ રેવો પડશે
અને પ્રજાતું પાલન એજ મારું કરવુંજ છે અને તેમાંજ
મારો સાચો સ્વાર્થ છે એ તત્ત્વ તેણે બરાબર સમજ
લેવું જોઈશે.

આવા સંજ્ઞાને 'પ્રજા-પીયુ' ન કહેતાં 'રેવપીયુ' કહેા

+ અર્થો પન્માત્માને દન્દ્ર કહેવાનું સુ પ્રયોજન છે તેનો ખુલાસો
આની પછાના મત્રની વચ્ચે કરતી વખતે કયો છે. (મૂળલેખક)

છે અને 'પ્રજા આખા રાજ્યમાં તેનો સર્વત્ર દ્રેષ કરે છે' એમ ન કહેતાં 'ઉભય લોકના દેવતાઓ તેનો દ્રેષ કરે છે' એવું કહ્યું છે તેમ કરવાનું જે ખાસ પ્રયોજન છે તે પણ વાચકો જરાજર સમજી લે. આખા જગતને દેવમય જોવાની વેદની શૈલી છે. વૈદિક વાતાવરણમાં રહેનારમાં સર્વત્ર દેવ-ભાવના દૃઢ થઈ જાય છે. પોતાના રાજ્યમાં જે જે મનુષ્યો વસતાં હોય તે બધા દેવો છે એવું રાજાએ સમજવું જોઈએ. વેદમાં 'પંચજન' શબ્દ આવે છે તેમાં પણ આ પ્રજારૂપી દેવતાનીજ સ્તુતિ છે. એટલા માટે પ્રજાનો દ્રોહ એ દેવોનોજ દ્રોહ છે. ખાસ તો એટલા માટે કે જે રાજા પોતે રાજા હોવા છતાં પ્રજાને પીડે છે તે માત્ર પ્રજારૂપી દેવતાઓનો અપરાધ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ સર્વ દેવ-તાઓનો—ખુદ પરમાત્માનો પણ અપરાધ કરે છે. આવા ઉંચા આશયને લક્ષમાં રાખીને વેદમાં એવા રાજાને પ્રજા-પીડુ ન કહેતાં દેવપીડુ કહ્યો છે. એવા રાજાની વિરુદ્ધમાં એકલી તેની પ્રજાજ ઉભી થાય છે એમ નહિ, પણ ચૌદ લોકના દેવતાઓ પણ તેની વિરુદ્ધ થઈ જાય છે; કેમકે તેણે પ્રજાને પીડીને પરમાત્માના નિયમોનો ભંગ કર્યો છે. જેમ દેવતાઓએ રાજાને બ્રાહ્મણની વાણીનું ઘાત કર્યું છે, તેવીજ રીતે દેવતાઓએ તેના હાથમાં પ્રજા સોંપી છે તે પણ તેમનું રક્ષણ કરવા સોંપી છે, નહિ કે પોતાના સ્વા-ર્થને માટે, તેમને નીચોવાય તેટલી નીચોવી લેવા માટે. આથી કરીને પ્રજાને પીડવી એ એકલા દેવતાઓનેજ નહિ, પણ ખુદ પરમાત્માને પીડા કર્યા જરાજર છે. આ સિદ્ધાંત ઘણા મહત્વનો છે અને વાચકો તેને જરાજર સમજી લે એ જાહુ જરૂરનું છે.

આથી ઉદ્ગટપક્ષે જે બ્રાહ્મણમાં સાચા બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ હોય છે તેને આખી પ્રજા અનુદ્વંજ થઈ જાય છે

મંત્ર પ મો-એવા રાગને ક્યાંય શાંતિ-મળતી નથી. ૨૪૨

એટલું જ માત્ર ન. કહેતાં, હવે પછીના મંત્રમાં કહ્યું છે કે તેવા પ્રાણીને તમામ દેવતાઓ અનુકૂળ થઈ જાય છે. તમામ દેવતાઓ પ્રાણીને અનુકૂળ હોવાથી તેને દેવપ્રીયુ રાજા ધારે છે તેવા તે નખળો, પોચો, સુંવાળો, કાઠની મદદ વગરનો અને સહેલાઈથી કચરી ન ખાય એવો નથી હોતો. પણ તે તો ધણીજ બળવાન હોય છે; કારણકે તેણે સહુ કરવા માટે તમામ દેવતાઓની એકત્ર થએલી શક્તિ તેની પૂઠે ઉઠેલી છે. આ બાબત હવે પછીના મંત્રમાં વધારે વિગતવાર સમજાવી છે.

મંત્ર-૬ ક્રો

પ્રાહ્મણુ પોતે અગ્નિસ્વરૂપ છે અને તમામ
દેવતાઓ તેના સહાયક છે.

ન બ્રાહ્મણો હિંસિતવ્યોઽગ્નિઃ પ્રિયતનોરિવ ।

સોમોક્ષસ્ય દાયાદ ઇન્દ્રો અસ્યામિશસ્તિપાઃ ॥

(પ્રિયતનોઃ અગ્નિઃ ઇવ બ્રાહ્મણઃ ન હિંસિતવ્યઃ)
પોતાના વહાલા શરીરમાં રહેલા અગ્નિના જેવો પ્રાહ્મણુ છે
માટે તેની હિંસા ન કરવી. (અસ્ય) આ પ્રાહ્મણુનો (સોમઃ
હિં) સોમરૂપી જગદીશ્વર (દાયાદઃ) સંભાળી છે અને (ઇન્દ્રઃ)
ઇન્દ્રરૂપી પરમેશ્વર (અમિશસ્તિપાઃ) બીજાની હિંસાથી
તેનું રક્ષણ કરે છે.

પ્રાહ્મણુની હિંસા કરવી જોઈએ નહિ; કેમકે તે આ-
ત્મહત્યા કરવા ખરોખર છે. સૌને પોતાનું શરીર વહાલું હોય
છે. શરીરની અંદર જે ગરમી રહેલી છે, પ્રાણુ છે, ચેતન છે
તેના વડે શરીર વહાલું લાગે છે. એ ગરમી, પ્રાણુ, ચેતન
જો શરીરમાંથી નીકળી જાય તો તે શરીર નથી રહેતું, પણ
સુકડું બની જાય છે. હવે શરીરમાંની ગરમીને કાઢી નાખીને
તેને ઠંડું બનાવી દેવું એ જેમ આત્મહત્યા કરી કહેવાય,
તેમ પ્રાહ્મણુની હિંસા કરવી, તેને મારવો એ રાષ્ટ્રીય
આત્મહત્યા કર્યા ખરોખર છે; કારણકે તે સૌને પ્રિય એવો
રાષ્ટ્રીય શરીરને સચેતન રાખનાર અગ્નિ છે.

ત્યારે પ્રાહ્મણુ અગ્નિસ્વરૂપ છે એ આ મંત્રની ગ્રીથો
પડેલી બાબત થઈ. વૈદિક સાહિત્યમાં પ્રાહ્મણુનો અગ્નિ

સાક્ષીનો મંત્ર'ધ ધર્મો ભર્તૃતો ઇ. વેદમાં કહ્યું છે કે 'બ્રાહ્મણોદય મુલમાલોન્' ઇતી મતદગ એવી છે કે તેમ આધિભૌતિક ક્ષેત્રમાં વિશદ પ્રકરના મુખમાંથી બ્રહ્મ ઉત્પન્ન થયો છે, તેમ આધિદેવિક ક્ષેત્રમાં એજ વિશદ પ્રકરના મુખમાંથી અગ્નિનો ઉત્પત્તિ થઈ છે. x એજ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં એજ અગ્નિ વાજ્ (વાણી) રૂપે પ્રકટ થાય છે એમ કહ્યું છે. * દેવતાઓના વર્ણવિભાગ કરતી વખતે અગ્નિદેવને બ્રાહ્મણ માન્યો છે. આ રીતે અગ્નિ, બ્રાહ્મણ અને વાણી એ ત્રણેનો પદપદ સંબંધ-તેમની ત્રણેની એકતા-વૈદિક સાક્ષિત્યમાં માનીજ લીધેલ છે. આ આ બાબતના પુરાવા પણ જોઈએ તેટલા છે. અહીં તેા દુકામાં એટલુંજ કહેવાનું પ્રયોજન છે કે, સરીરની બંદરના અગ્નિનો નાશ કરવો એ જેમ આત્મહત્યા છે, તેમ બ્રાહ્મણનો નાશ કરવો એ પણ આત્મહત્યા છે.

આ મંત્રની બીજી લીટીમાં બીજી બાબત જોવી આવે છે કે, સોમ દેવતા બ્રાહ્મણનો સગો છે, અને ઇન્દ્ર તેનું હિંસામાંથી રક્ષણ કરે છે. આથી કરીને બ્રાહ્મણને, નબળો પોથી કે અસહાય નજ ગણવો જોઈએ. મોટા મોટા દેવતાઓ એની સહાયે ઉભા છે. સોમ અને ઇન્દ્ર એ બેઉ પરમાત્માનાંજ નામ છે, અને પરમાત્માની બે જુદી જુદી શક્તિઓને વેદમાં આ નામથી ઓળખાવી છે. એટલી હદીકત આમાન્ય વાચકને માટે પૂરતી છે. અહીં મૂળ બાબત એટલીજ ॥ કે, આખા જગતનો એકમાત્ર રાજા પરમાત્મા પોતાનાં આ બે સ્વરૂપ વડે સર્વદા બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરતોજ રહે છે. પરંતુ જે વાચકો વધારે ઉંડા ઉતરીને

x 'મુસ્તાદિન્દ્રધગ્નિઃ ॥ આને લગતું આવું વેદવચન છે

* જુઓ એના સંબંધમાં વેદનું વચન.—

અગ્નિર્વાજ મૂન્યા મુયં પ્રાપિશત્ ॥ —અનુવાક

આ વિષયનો વિચાર કરી શકે એવા હોય તેમણે એ વસ્તુ જાણી લેવું જોઈએ કે, પરમાત્માની કયી કયી શક્તિઓને 'સોમ' અને 'ઈન્દ્ર' એવાં નામ આપ્યાં છે અને 'અશ્વિ'ની સાથે તેઓ 'રક્ષક' અને 'દાયાદ'નો સંબંધ શામાટે રાખી રહી છે ?

આખા સૂક્તમાં અશ્વિ, ઈન્દ્ર અને સોમ, એ ત્રણ દેવતાઓનાં નામ બે કે ત્રણ ઠેકાણે આવે છે. જગતમાં સર્વત્ર કાર્ય કરી રહેલી જગદીશ્વર પરમાત્માની ત્રણ મુખ્ય શક્તિઓને લક્ષમાં રાખીને પરમાત્માને આ ત્રણ નામ વડે આ સૂક્તમાં ઓળખાવી છે. બાકીના બીજા તમામ દેવતાઓનો આ ત્રણ દેવતાઓમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. ત્રણ દેવતાઓની ત્રિપુટી-ત્રિદેવત્વ(ટ્રિનિટી)નો સિદ્ધાન્ત તમામ ધર્મોએ માન્ય રાખ્યો છે.

નીચે એક કોષ્ટક આપીએ છીએ તેને લક્ષપૂર્વક સમજી લેવાની વાચકને ભલામણ છે.

બ્રહ્મ	ક્ષત્ર
<div>૧ { અશ્વિ સોમ</div> <div>{ અમ્રણીર્ભવતિ સુનોતે:</div> <div>૨ ઉત્પત્તિ (વૃદ્ધિ) સ્થિરતા (પુષ્ટિ)</div> <div>૩ બ્રહ્મા (ઉત્પત્તિ) વિષ્ણુ (સ્થિતિ)</div> <div>૪ પ્રગતિ (પ્રોગ્રેસ) સ્થિરતા (પર્મેનન્સ)</div> <div>૫ વ્યવસ્થા (લેઊટ્સેયર) ન્યાય (જુડીશિયલ)</div>	<div>ઈન્દ્ર</div> <div>ઈન્દ્રચ્છત્રુણાં.</div> <div>દારચિતા</div> <div>રક્ષા (શત્રુનાશ)</div> <div>મહેશ (સંહાર)</div> <div>રક્ષણ (પ્રોટેક્શન)</div> <div>શાસન</div> <div>(એક કીડ્ઝટિવ)</div>
<p>નોંધ:-બ્રહ્માનું એક નામ વિધિ છે. વિધિ એટલે કાયદો.</p>	
<div>૬ પિંગલા ઇડા</div> <div>૭ પિત્ત કંક</div> <div>૮ તામિ શિર</div>	<div>સુતુમ્ના</div> <div>વાત</div> <div>હૃદય</div>

ઉપરના કોષ્ટકમાં પહેલા આંકડાવાળાં આસન અભિ, સોમ અને ઇન્દ્રનો સામાન્ય સંબંધ બતાવે છે. તેના ચોથા અને પાંચમા આસનમાં એના એજ ત્રણ દેવો આધિ-કૌતિક ક્ષેત્રમાં (સમાજમાં અથવા રાષ્ટ્રમાં) કયા કયા વિશેષ રૂપમાં પ્રકટ થાય છે તે બતાવ્યું છે. ૬ કૃતિ, ૭ મા અને ૮ મા આસનોમાં એજ દેવતાઓ હરકોઈ વ્યક્તિના શરીરમાં કયે કયે રૂપે રહે છે તે બતાવ્યું છે.

હવે પ્રથમ આપણે અભિ અને સોમના એકબીજા સાથેના સંબંધનો વિચાર કરીએ. 'અભિગોમી' એવું અભિ અને સોમનું યુગલ વેદિક સાહિત્યમાં ઘણું જ જાણીતું છે. અભિ એ પ્રગતિ, ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિનું મૂલ્ય સ્વરૂપ છે. અભિ વડે જે ઉત્પત્તિ વગેરે સધાય છે તેને સ્થિર કરવાનું, પોષણ આપવાનું કામ સોમનું છે. અભિ એ 'અગ્નિ' આગળ લઈ જનાર શક્તિ છે. સોમ તેમાં રસ રેડે છે. એકલા અભિ અને એકલો સોમ જીવન નીભાવવાને માટે પૂરતા નથી. એકના પરસ્પર સહકારથી જીવનનો નિભાવ માય છે. એક એકબીજાની ન્યૂનતા પૂરી કરે છે, એક એકબીજાના પૂરક (કોમ્પ્લેમેન્ટરી) છે. એક બાજુએ ઉત્પત્તિ અને પ્રગતિ પણ થતી રહેવી જોઈએ અને બીજી બાજુએ જે પ્રગતિ થઈ હોય તેમાં સ્થિરતા પણ આવવી જોઈએ. અભિએ કરેલો વૃદ્ધિને સોમ પુષ્ટિ આપે છે. એટલા માટે સોમને અભિનો વાયાદ એટલે સગો સંબંધી કહ્યો છે—સોમ જે તેને આપે છે તેને (વાયને) ઝડપ કરનાર—આદાન કરનાર—એવો એ સબંધનો અર્થ છે. વાયમ્ વાયસં દત્તિ વાયાદઃ । અભિ અને સોમનું એકબીજા સાથેનું વાયાદનું સમપણ વાચકે જણાવે લક્ષમાં રાખવું.

અંગ્રેજ તત્ત્વવેદના એન રૂઝવર્ટ મિલ સાસન (ગવર્નમેન્ટ)નો ઉદ્દેશ પ્રગતિ (પ્રોગ્રેસ) અને સ્થિરતા (પર્મેનેન્સ)

એ જે શબ્દો વડે સમજાવે છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે, જો રાષ્ટ્રને ઉન્નત કરવું હોય તો તેની ઉન્નતિને સ્થિર અને પુષ્ટ કરવી જોઈએ. પણ આ જોઈ જાળતો રાષ્ટ્રના આંતરિક કડ્યાણની સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. જો બહારના જગતનું અસ્તિત્વજ ન હોય તો ઉપર ગણાવેલી જે જાળતો વડે બધો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થઈ જાય. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એથી જુદી છે. જેવું અંદરનું જગત છે તેવું પાછું બહારનું જગત પણ છે. એ બહારના જગતમાંથી અંદરના જગતની ઉન્નતિમાં વારંવાર અડચણો પેદા થયા કરે છે. તે ઉપરથી 'મિલ' પ્રોટેક્શન-સંરક્ષણ નામનું એક ત્રીજું તત્ત્વ બતાવે છે. પ્રગતિ અને સ્થિરતા મળીને અંતે એકજ તત્ત્વ બની જાય છે. પછી આ 'અન્નિપોમૌ' ના યુગલની સાથે 'ઇન્દ્ર' મળે છે ત્યારે એ ત્રણ મળીને એક નવુંજ યુગલ બને છે. આજકાલની રાજનૈતિક પરિભાષામાં કહેવા જઈએ તો આ નવા દ્વંદ્વને દિવાની (સિવિલ) અને લસ્કરી (મિલિટરી) એ જે તત્ત્વોનું બનેલું કહેવું પડે. વેદમાં આમાંના એકને 'વ્રહ્મ' અને બીજાને 'ક્ષત્ર' કહ્યું છે. પ્રહ્મ (સિવિલ)માં પ્રગતિ અને સ્થિરતા જોઈ તત્ત્વો સમાઈ જાય છે—વ્યવસ્થા અને ન્યાય (લૉ એન્ડ ઓર્ડર) જોઈ આવી જાય છે. યાસ્ક મુનિ 'ઇન્દ્ર' શબ્દનો અર્થ 'ઇન્દ્રજ શત્રુણાં દારયિતા' એવો બતાવે છે. જે દેવતા પોતે ઐશ્વર્ય લોગવતો રહીને શત્રુઓનો નાશ કરે તેનું નામ 'ઇન્દ્ર.' વ્યવસ્થા- (લેજિસ્લેચર)નો પતિ ગ્રાહણ છે. રાષ્ટ્રમાં કાયદો અને બંદોબસ્ત (લૉ એન્ડ ઓર્ડર) યથાયોગ્ય રીતે જાળવ્યાથી કાયદાનો અમલ સ્થિર થાય છે, અને તેથી રાજ્યની વ્યવસ્થા બરાબર જળવાઈ રહે છે. પણ માણસના સ્વભાવમાં એવું પણ એક તત્ત્વ છે કે જે તેના પોતાનાજ ઘડેલા કાયદાઓને માળવા નથી દેતું—કાયદાની અજવણી કરવાની.

પેતે તે પ્રવૃત્તિ નથીજ કરતું, પણ ઉલટો તેનો વિરોધ કરે છે. આથી કરીને કાયદાને અમલમાં મુકાવવાને વાસ્તે હિન્દની એટલે એકઝીક્યુટિવ શક્તિની જરૂર પડે છે.

આગળ જતાં આ ત્રણ દેવતાઓમાંથી પારાણિક દ્રશ્યા, વિદ્યુ અને મહેશની ત્રિપુટી બને છે અને એ ત્રણ નામથી હવે જગત તેમને ઓળખે છે.

૧લી પ્રસ્તુત મંત્રમાં 'મયતનોરિવ' એમ કહીને તેમાં અક્રિયગત દેહની ઉપમાનો ઉપયોગ કર્યો છે; તેથી આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ આ ત્રણ દેવતાઓ કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તે પણ આપણે સમજી લેવું પડે છે. યોગ-શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે આપણા શરીરની જમણી બાજુએ પિંગ્લ નામની એક મુખ્ય નાડી આવેલી છે, એને સૂર્ય-નાડી પણ કહે છે, જેનું કાર્ય ઉત્પત્તિ અથવા ગતિ કરવાનું મનાય છે. ડાબી તરફ બીજી એક નાડી છે, જેને ઇન્દ્ર અથવા ચન્દ્રનાડી કહે છે, જેનું કાર્ય શરીરમાં સ્થિરતા ઉત્પન્ન કરવાનું છે. એ બેઉની વચમાં બેઠેને બેડી દેનારી એક ત્રીજી નાડી છે, જેને યોગશાસ્ત્રમાં શુષુપ્ત્યા એવું નામ આપ્યું છે. આશુર્વેદશાસ્ત્રમાં પણ પિત્ત અને વાતનું બેકરું બતાવ્યું છે અને એ બેઉનું શરીરમાં સંચાલન કરનાર 'વાત' શક્તિ છે, એ પણ ઘણી બધીતી વાત છે. આ વાતનો સારાંશ એ છે કે, ઉપર ગણાવેલા ત્રણ દેવતાઓ, અગ્નિ, સોમ અને હિન્દ, શરીરની અંદર વાત, પિત્ત અને કફરૂપે કાર્ય કરે છે, અગ્નિ આરીરિક બળ ઉત્પન્ન કરે છે, શરીરની અંદર રહેલી ગરમીના રૂપમાં તેમાં પ્રાણનો, જીવનનો સંચાર કરે છે. સોમ શરીરમાં રસ ઉત્પન્ન કરે છે અને શરીરની ગરમીનો સામે પોતાનું બળ વાપરીને શરીરને સ્થિર રાખે છે. આ બેડ દેવતાઓ વડે પ્રાપ્ત થએલો જીવનશક્તિનું હિન્દ રક્તકરે છે. શરી-

રની અંદર રોગના હુમલાની સામે ટક્કર લેવાની જે શક્તિ રહેલી છે તે ઇન્દ્રનીજ શક્તિ છે. રોગના હુમલાને અટકાવવાનું અને તેને પાછો હટાવવાનું કામ શરીરની અંદર છેલ્લામાં છેલ્લી ઘડી સુધી લાગલગાટ ચાલ્યા કરે છે તે કામ ઇન્દ્રની શક્તિનું છે. યોગશાસ્ત્રમાં સ્થૂળ શરીરની અંદર આ ત્રણ દેવતાઓનાં સ્થાન નીચે પ્રમાણે બતાવ્યાં છે:—અગ્નિનું સ્થાન નાભિમાં છે, વાણીનું મૂળ-સ્થાન પશુ ત્યાં આગળ છે. એની સાથે મુકાબલો કરનાર સોમનું સ્થાન મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં છે. એ બેઉ શક્તિઓ હમેશાં એકબીજા ઉપર ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા કર્યાજ કરે છે. પશુ એ બેઉની વચ્ચે શરીરના મધ્યબિન્દુમાં (હૃદયમાં) ઇન્દ્રદેવનું સ્થાન છે. ત્યાં રહ્યો રહ્યો તે શરીરના તમામ કાર્યનું સંચાલન કર્યો જાય છે. આગલા મંત્રમાં કહ્યું હતું કે ઇન્દ્ર હૃદયની અંદર આગ સળગાવે છે તે આ તત્ત્વને લક્ષમાં રાખીનેજ કહ્યું હતું. ઇન્દ્રનું સ્થાન હૃદયમાં છે. અપરાધ કરનારને સજા કરીને સુધારવાનું કામ તેનું છે. શરીરમાં એકઝીક્યૂટિવ-શાસનકારિણી શક્તિ ઇન્દ્રની છે.

આ ત્રણ દેવતાઓનાં સ્વરૂપ અને તેમના પરસ્પરના સંબંધ વિષે આટલી બધી વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા અમે એટલા માટે કરી છે કે, ૧૩ મા મંત્રનું રહસ્ય સમજવાને આ ચર્ચા ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે.

હવે વાચક પોતાની કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરશે તો અગ્નિ, સોમ અને ઇન્દ્ર નામની પરમાત્માની ત્રણ શક્તિઓ આખા જગતમાં સર્વત્ર કેવી રીતે કાર્ય કરી રહી છે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકશે. એ ત્રણમાં ઉત્તતિના દેવ અગ્નિનો પ્રતિનિધિ પ્રાક્ષણ છે. એ પ્રાક્ષણ દેવપીયુ ન થતાં દેવ-બન્ધુજ હોય છે; કારણકે તે દેવોના-સૃષ્ટિના-સત્ય નિયમોને રહીનેજ આચરણ કરે છે, પરમાત્માની અગ્નિ-

અગ્નિનો સાચો પ્રતિનિધિ થવાનેજ હમિયાં પ્રયત્ન કરીને
 રહે છે. તેથી કરીને પરમાત્માની શોભાશક્તિ તેને પોતાના
 કાયાક્રમ-મળો-અણે છે અને તેણે કરવા પાડેલા ઉદ્ધતિના
 કાર્યક્રમને પોષવાને, વિધર કરવાને માટે હમિયાં તેમની
 તૈયારી રહે છે. વળી પરમાત્માની ઇન્દ્રશક્તિ તેના કાર્યમાં
 હલકત કરતાર વિધોને મારી કંડાવવાને માટે ચલાવે ચલાવ
 બનીને ઉભીજ હોય છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માની અનંત
 શક્તિ આ ત્રણ દેવતાઓરૂપે સાચા પ્રાદ્યુષને તેના કાર્યમાં
 મદદ કરીજ કરે છે. આમાં મૂળ વાત એટલીજ છે-કે, જે
 માણસ પોતે પરમાત્માના, અગ્નિસ્વરૂપનો સાચો ઉપાસક
 બને છે તેને પરમાત્મા શોભ અને ઇન્દ્ર દેવતારૂપે મદદ
 કરે છેજ અને પરમાત્માની અનંત શક્તિ તેને તેના
 કાર્યમાં સફળ કરવા તેની પૂઠે ઉભીજ રહે છે.

શક્તિનો સાચો પ્રતિનિધિ થવાનોજ હમેશાં પ્રયત્ન કરતો રહે છે. તેથી કરીને પરમાત્માની સોમશક્તિ તેને પોતાનો ઉપાસક-મુજો-ગાવું છે અને તેણે કરવા ધારેલા ઉત્તતિના કાર્યક્રમને પોષવાને, સ્થિર કરવાને માટે હમેશાં તૈયારની તૈયારજ રહે છે. વળી પરમાત્માની ઇન્દ્રશક્તિ તેના કાર્યમાં હક્કત કરનાર વિધોને મારી હંકાવવાને માટે સદાએ સજ્જ પર્શીને ઉભીજ હોય છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માની અનંત શક્તિ આ ત્રણ દેવતાઓરૂપે સાચા ગ્રાહણને તેના કાર્યમાં મદદ કરીજ કરે છે. આમાં મૂળ વાત એટલીજ છે કે, જે માણસ પોતે પરમાત્માના અભિસ્વરૂપનો સાચો ઉપાસક બને છે તેને પરમાત્મા સોમ અને ઇન્દ્ર દેવતારૂપે મદદ કરે છેજ અને પરમાત્માની અનંત શક્તિ તેને તેના કાર્યમાં સફળ કરવા તેની પૂઠે ઉભીજ રહે છે.

મંત્ર ૭ મો

આત્મણુને ગળી જવો તો સહિતો છે; પણ
હજમ કરવો મુશ્કેલ છે.

मन्त्राणां निमित्तं तां न शक्नोति निःशब्दम् ।
जज्ञे यो ब्रह्मणा मन्यः स्वाद्भुमीति मन्यते ॥

[illegible][illegible]

[illegible]

પૈતાના પશુબળને બળિમાની થવું પૈતાને ધર્મદા
 પારણાશિખાણો-અર્થાત્ પાવન કરવાની તાકત પદ્મ-
 નારી માને છે. તે પૈતાને 'નલ્ય' સ્વમને છે. તે આશ-
 ધુને પીટે છે, મળી બધું છે વાત ખરી, પણ તેને હજ-
 મ તો નથીજ કરી શકેતો. જેમ બળને સ્પર્શિત થઈ પળ
 પેદમાં પદ્મની માફક સોડી બધું બેસી બેઠાદ બજાય
 વરુ કોઈ ખાઈ તો બધું, પણ ખાધા પછી તેને પેદમાં
 સખત ચૂંક આવે છે. એ ચૂંકને મટાડવાને માટે તે વળી
 બાકરાં બોસડીઓના કાકા મારે છે. તેનાથી થોડા વખતને
 માટે ચૂંક તો હજાઈ બધું છે, પણ તેને આજે ચરીરે કાં
 તો ફાલ્લીઓ અને ગુમડાં ફૂટી નીકળે છે અથવા તો તેને
 આડા કે ઉલટી થઈ ફૂટી બધું છે અથવા હેડલીઓ આવે
 અથવા હેવટે જાંટો પણ થઈ બધું છે. તેમ ઉપર કહ્યો તેવો
 રાજા સત્યાગ્રહી પ્રાણજને સતાવે છે. પ્રાણજ એ બધો
 જીવમ મૂંજે મોટે સહન કરે છે. એ જીવમના બદલામાં
 તે પોતે રાજા તરફ હિંસાવૃત્તિ રાખતો નથી; તેને સામે
 સ્તાવતો નથી તેથી કરીને રાજા તેને રસ્તું લઈ લઈને સતા-
 વતો બધું છે; પણ સત્યાગ્રહી પ્રાણજે આપેલાં મૂંગાં બલિ-
 દાનને લીધે ન્યારે આજો દેશ રાજાની સામે ઉશ્કેરાઈ બધું

x 'મલ મહા ધારણે' એ ધાતુભાષી 'મલ્ય' શબ્દ બન્યો છે.
(ભૂગણેખક)

જ અને તેથી સજ્જનોના નાના પગરના ઉપદ્રવ થતા જાય છે. આપણે જેને સમી રાજાની રૂઢી ચાલતું નથી, સમજીને કે સજ્જનોને કાગલનું પત્રોનું પત્રો તેના જેવી તેની રિવાજો માટે જાય છે. તેને પગપાસ પણ નેન પડતું નથી. તેના સજ્જનો પણ પેદા થઈ જાય છે, તેને કાગલ ઉપર ઉડતી ભાત પડે છે. પેદાશ સખાર થાય પૂરે છે, તેના માયામાં મજા જાય છે અને પાપનું સંજ્ઞાતંત્ર સમજાવે આવી પડશે એવા રિવાજો કાગલો થાય છે. કાગલને કોઈવાચાળી તેની અને તેના રાંધણી સામે અભિરામ ઉશ્કેસબેલી પ્રભાનો કાપ મળેલા નાના પગરના ઉપદ્રવ પડે છે, તેને સજ્જનોની પેદાશ પડતું નથી. સજ્જનોને પણ સીજી તો સજ્જનોની પેદાશ છે. ઉશ્કેસબેલી કોઈકમૂલ સામુદાયિક જળાશયો જુડે ફરકે છે. સરકારી કચેરીઓ, સાચાં વગેરેને જાગ સગાડીને અભિરામથી તેના બુધ્ધા ઉડતી દે છે, સરકારી અમલદારોનાં કાં તો ખુરશી રીતે અથવા જુગી રીતે ખૂન થાય છે અને એવાં એવાં મનુષ્યોનાં ફરવો કરવા ઉશ્કેસબેલી પ્રભા પેદાશ થઈ જાય છે. આ બધા ઉપદ્રવોને રાજા કદાચ મેળાના પ્રશુભાળથી કળતી દે તોપણ રાત્રાગ્રહીઓએ પાતાનાં અભિરામથી પાવેલાં અને પોતાનાં લોહીથી રીંચેલાં અંજ દેશનાં એટલાં કાચ્યાં હાથ છે, તેમનો પ્રભાવ લોકોના જ્ઞાનસ ઉપર એટલો દઢ અને ચિરસ્થાયી થઈ ગયો હોય છે કે પરિણામે રાજાનું કૌન્ય, જેના ઉપર તેનો મુખ્ય આધાર છે, તેજ આખરે ફરી ખેસે છે. સરકારી અમલદારો નોકરીઓ છોડી દે છે. આજે રાજાને પેગામ મળે છે કે આટલા અમલદારોએ રાજાનામાં આપી દીધાં. બીજે દહાડે વળી નવી આકૃતના સમાચાર આવે છે કે અમુક જુદાં જુદાં ખાતાના નોકરોએ બહુ સખત તિલ પાડી છે; વળી તેને જળર મળે છે કે કારખાનાં

ગોદીએ અને ખાણેમાં કામ કરતા કામદારોની દેશત્યાગી હંડલાવ પડી છે; અસુક માંતના લોકોએ કર નહિ ભરવાની લડત ઉપાડી છે; માંતની જેલો સત્યાગ્રહી કેરીઓથી ચીકર કરાઈ ગઈ છે અને ખીલ નવા આવતાન જાય છે; તેમને રોટલા ખવડાવવા માટે ત્રિજેરીમાં નાણું નથી; હરક-રનો પગાર ચઢી ગયો છે; લોકો સરકારને નાણું મીરવાની ના પાડે છે; રાજ્યનો વેપાર તારાજ થઈ ગયો છે; બંદરની, આવકવેરાની, સ્ટાંપશીની આવક ઉપર મીડું દેવાઈ ગયું છે; આવા આવા ઉપદ્રવોની પરંપરા ઉભી થયાજ કરે છે, એક ઉપદ્રવ સમાવે તો તેની જમ્યાએ બીજા હથ ઉભા થાય છે. રાજ બહાવરો બહાવરો બની જાય છે. રાજ સત્યાગ્રહીને સલાવે છે, તેને ગળી જાય છે, પણ હજમ નથી કરી શકે તો એકું ને ઉપર ઠથું હેતું તેડું આવું વિગતવાર સ્વરૂપ છે.

હજમ થાયજ કેવી રીતે ? હજમ કરવાની શક્તિ જે અમિની છે તેનેજ તેણે દબાવી દીધી પછી હજમ કરવાની આધાર શી ? અગાઉના મંત્રમાં કહ્યું હતું કે ગ્રાહ્ય રાષ્ટ્ર-ચરીરના અમિને ઠેકાણે છે, જકરામિને દબાવી હાંપને ખોરાક-ને પચાવવાની આધાર કેવી રીતે રખાય ? મૂળ સુદાની પાતજ એ છે કે રાજમાં રાજ્યમાં થતા ઉપદ્રવોને દબાવી દેવાની, તેમને હજમ કરી જવાની જે શક્તિ છે તે તેને મળતી પાણેથી મળી છે. તેનો સુખ આધાર લોકમતના ઉપર છે. જે રાજની પાછળ બજવાન લોકમતનો ટેકો હોય તે રાજ્યમાં પોતાનું ધાર્યું કરી શકે છે. પણ તે ક્યાંગુધી ? ક્યાંગુધી તેનાં કામને લોકમત અનુમોદન આપે ત્યાંગુધી જ. કોઈ પણ રાજ બલે અને તેવો બજવાન હોય તોપણ તે પ્રમના મોટા બાગની ઈન્છાને ઠોકરે મારીને ઠાંઈજ કરી શકે તો નથી. દુકામાં કદીએ તો રાજ પ્રવ્વના બજથીજ બજવાન છે. એથી ઉલટું ચારો રાજ પોતાના રાજ્યમાં

મંત્ર ૮ મો

પ્રાણાય કયા ધનુષ્ય વડે દેવપીયૂનો નાશ કરે છે ?

જિહ્વા ગ્યા મયતિ કુસ્મલં વાદ
નાદીકા વન્નાસ્તપકાભિદિગ્ધાઃ ।

તેમિર્નિઘ્ના વિષ્પતિ દેવર્ષાગૂન્
હૃદ્વર્ણધનુર્મિદેવજૂતઃ ॥

જે ધનુષ્યનો (જિહ્વા ગ્યા મયતિ) છલા દોરી અથવા (પલંગા) પશુછ છે, (વાદ્ કુસ્મલં) ગોઢામાં ઉચ્ચારેલો શબ્દ જેનો બાણદંડ એટલે તીરતું બરૂ અથવા રાડું છે, (નાદીકાઃ વન્નાઃ) નાદીઓ એટલે જ્ઞાનતંતુઓરૂપી જેને બાણાત્ર એટલે બાણોડું છે તે જે (તપસ્યા અભિદિગ્ધાઃ) બાણોડાને તપ વડે તીક્ષ્ણ બનાવ્યાં છે (તેમિઃ) એવા (વેષ-જૂતઃ) દેવોના બળથી ત્રેસાએલા-ફેંકાએલા (હૃદ્વર્ણઃ ધનુર્મિઃ) હૃદયબળરૂપી ધનુષ્ય વડે (વ્રજ્યા) પ્રાણાય-પ્રજાનો સત્યાત્રહી નેતા (વેવર્ષાગૂન્) દેવદ્રોહી પ્રજાપીડક રાજાને અને તેના અધિકારીઓને (વિષ્પતિ) બીધી નાખે છે.

આ મંત્ર ખાસ લક્ષ્યપૂર્વક સમજી લેવા જેવો છે. આખા સૂક્તમાં આ મુખ્ય મંત્ર છે. સત્તાની જીતમથી પીડાતી પ્રજા પાસે જે એક માત્ર મંત્ર છે તેનું સ્વરૂપ આ મંત્રની અદર બતાવ્યું છે. એ શાસ્ત્રની-એ ધનુષ્યની

રચના કેવી છે તે પણ સમજી લેવા જેવી છે; કારણકે એ સામાન્ય કામકામ નથી પણ બ્રાહ્મણની વાણીરૂપી ધનુષ્ય છે.

એ ધનુષ્યની પણ્છને ઠેકાણે બ્રાહ્મણની જીભ છે. (આ જમાનામાં કલમ પણ હોઈ શકે.) તેની જીભમાંથી નીકળેલો શબ્દ બ્રાહ્મણની ગરજ સારે છે. બ્રાહ્મણુ' ભાલોડું જે તેના વિરોધીના કાળજીમાં લોંકાય છે તે તેની પ્રાણ-વાહક નાડીઓ અથવા જ્ઞાનરબ્ધિઓ છે. વળી જેવી રીતે સાધારણ તીરનાં અણીઆંને ઝેર પાઇને અથવા તો અગ્નિમાં તપાવીને ઝેર અથવા પાણીદાર બનાવવામાં આવે છે તેવી રીતે બ્રાહ્મણ પોતાની વાણીરૂપી ધનુષ્ય વડે છોડવાના બ્રાહ્મણને પોતાના તપ વડે, કષ્ટ સહન કરવાની પોતાની શક્તિ વડે તીક્ષ્ણ બનાવે છે. એ ધનુષ્યના કામકાની જગ્યાએ તેના હૃદયનું બળ કામ આપે છે. એ ધનુષ્યની પણ્છને ચઢાવનાર, તેને ખેંચીને બ્રાહ્મણને ફેંકનાર બ્રાહ્મણના હૃદયમાં વાસો કરનારા દેવતાઓ છે. આવા ધનુષ્ય વડે પ્રજાનો સત્યાગ્રહી નેતા બ્રાહ્મણ પ્રજાદ્રોહી અને દેવપીયૂ રાજાને તથા તેના અધિકારીઓને વીંધી નાખે છે.

આ રૂપકને બરાબર સમજી લેવા માટે અર્થાત્ વાણી વડે શત્રુનો વેધ કેવી રીતે થાય છે તેને યથાવત્ સમજી લેવા માટે વાણીના સ્વરૂપને વિષે વધારે ઉંડા ઉત્તરીને વિચાર કરવાનું પ્રયોજન રહે છે. વાણીનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તેનામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તેનો જો વાંચનારને જેવો જોઇએ તેવો ચોખ્ખો ખ્યાલ આવી જાય તો પછી વેદના આ રૂપકમાં રહેલા ભાવ સમજવાનું કામ થણું સહેલું થઇ પડશે.

૧-વાણીનું સ્વરૂપ

વાણીને વિષે સામાન્ય રીતે લોકોના મનમાં એવો ખ્યાલ હોય છે કે 'જીભ વડે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો' એ જ

વાણીનું કાપું છે. મુજબને ઉચ્ચક જેવું વાળેનું કાપું છે; અને અપમાનનના વિષયને ધોષનના કાપું કરે છે. પહેલાંના પાંદડાના વાણીનું કાપું છે. ૫મું પાંદડું જેને વાણીનું કાપું એથી ધર્મજ રજાને અપક છે અને તેના અપમાની મર્યાદા પણ અપકું માનીએ છીએ તે કદનાં મર્યાદા પધારે બદોળી છે. વેદિક શ્રદ્ધાત્વમાં જેને 'વાર્ષ' દેવના કહે છે અને ત્યાર પછીના શ્રદ્ધાત્વમાં જેને 'વાર્ષ' દેવના કહે છે તે કાંઈ પણ અને વિસ્તારમાં, એક રીતે. પધારે આપક અર્થવાળા કાપું છે.

પ્રથમ ઉદાહરણ ઉપર હવે વાણીને વાણીના અર્થ અને કાપુંને વિચાર કરીએ. વાણીનો અર્થ એ અપમાન પારીનાં છીએ તેમ જ એ આગળથી નથી મતો. પણ તેનું મૂળ તો મૂળાધાર એકના પ્રદેશમાં છે. જલ આગળથી તો વાણીનું પાણું રચુળ અને અત્યંત મર્યાદિત સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે. મૂળાધારથી નીકળીને જલ મુખી આવતાં આવતાં વાણી ચાર પગથીઆં જોળાંનીને પગીજ સંપ્રચિત થઈ જાય છે. વાણી પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રકટ થાય તે પહેલાં નીચે જણાવેલાં ચાર પગથીઆં તેને જોળાંમવાં પડે છે. એટલા માટે તેને 'ચતુસ્પદા' કહી છે. એ દરેક પગધિયું જોળાંમતી વખતે તે જે જે સ્વરૂપ લે છે તેને આપણા દેશના ઋષિમુનિઓએ અકકેક જુડું જુડું નામ આપ્યું છે. મૂળાધાર પ્રદેશમાં રહેલી વાણીને 'પરા' વાણી કહી છે. આ વાણીમાં જ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી હોતું; તેમ તે કયા વિશેષ પ્રકારનું છે તે પણ કહી શકાતું નથી. ત્યાં તો તમામ જ્ઞાન અપરિમિત અથવા સામાન્ય રૂપે-નિર્વિશેષ-નિરાકાર-રૂપે રહેલું હોય છે. ત્યાંથી એક પગધિયું આગળ

૪ વાચક પાતે કાંઈવળું શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી જોશ તો તેનો ધણો નાજીલી નીચેના લાગ મુખી છેક મલકાર મુખી લાગતો જણાશે.

છીએ તે તો ચોને પરિચિત એવી સ્વૂળ વાણી છે, જે મોઝમાંથી નીકળતા ચળક-અવાજનું રૂપ ધારણ કરે છે. વાણીનું મૂળ હૃદયમાં છે એ વાત સમજી જવામાં તો કોઈને પણ જરાએ અઘરું પડે એમ નથી; કારણ કે વિચાર પ્રયત્ન હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આપણે તેને શ્રેષ્ઠ વડે બહાર પાડીએ છીએ એ તો સૌના જાતિ અનુભવની ખાબત છે; પણ વાણીનું ખરેખરું મૂળ સ્થાન હૃદયમાં નહિ પરંતુ એથી વધારે નીચે મૂળાધાર આગળ છે. વાણીમાવતો હૃદય ત્યાં આગળથી જ થાય છે. વાણીની ઘડી મોટી અને મજબૂત જડ ત્યાં આગળજ છે.

આટલું વિવેચન વાણીના ઉડાણને માટે પૂરતું છે. હવે એના વિસ્તારને વિષે વિચાર કરીએ. ચળકાંકેતનો આવાની સંજ્ઞાઓનો ઉપયોગ આપણે બોલવામાં તેમજ લખવામાં, બેઠમાં કરીએ છીએ. લખવાની લિપિની શોધ યથા પછી અને ઘોટોક વખત યથા છાપખાનાની શોધ યથા પછી વાણીનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ થઈ ગયું છે. આપણે બોલીએ તે વાણી છે અને લખીએ તે પણ વાણી છે. એ અર્થમાં ગ્રેસ અને પ્લેટફોર્મ એ બધાં વાણીનાં જ ખાંડ છે. એકલા લખેલા કે છાપેલા અક્ષરોજ નહિ, પણ ચિત્રો, વ્યંગચિત્રો (કેરિકેચર્સ, ડ્રૂન્સ) એ બધાંએ વાણીનાં સ્વરૂપ છે. એ પ્રમાણે એકલા બોલેલા બોલજ નહિ પણ હાથનું, રાતનું, ગાણું, વગાડનું, સીસોટી વગાડવી-એ

આનું એક જુદું ઉખાડાણ છે તેના ઉપર ખાસેનું વાણીનું મૂલ તત્ત્વ રહેતું છે. નહેનજની એક જગતની પૈતરી ધણી ઉડતી જાત બહાર લાવે છે — અનુવાદક

૩ મ્મ. ૩૫૫. ૫૮૧ હાલના 'સોલિસ્ટિક' ની રૂઝદારી એક વાચકને આપતું સારતું અર્થ સુનિયંત્ર કરતું સાંજનાં દર્શન — અનુવાદક

બધા વાણીના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકાર છે. x ઇશારતો, વાવટાઓના સંકેત (ફલેંગ સિગ્નલિંગ), નૃત્ય, વક્તાઓ ટેબલ પર હાથ પછાડે અથવા હાથના મોઢાના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાવદર્શક આજા કરે એ બધું વાણીમાંજ ગણાય છે. આપણે આપણા મનના વિચારને, લાગણીઓને જે જે રીતે સામા માણસને દર્શાવીએ તે બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારની વાણીજ છે. કોઈ કોઈ વાર તદ્દન મૌન ધારણ કરવું એ ભારેમાં ભારે વાણીનું કામ કરે છે અને કોઈ કોઈ વાર તો ઘણાજ મહત્ત્વના વિચાર માત્ર મૌન વડેજ દર્શાવી શકાય છે. વળી મોઢાની તરેહ તરેહની આકૃતિ, આંખોનો પ્રસંગે પ્રસંગે બદલાતો રંગ, એ બધાં વાણીની ગરજ સારે છે. બોલ્યાચાલ્યા વગર પોતાનું કામ કયે જવું એ પણ મૂંઝુ વ્યાખ્યાન બની જાય છે.

અસહના લોકો તેમના કરતાં અગાઉના સમયમાં થઈ ગયેલા લોકોનાં વચનોનો સંગ્રહ કરવા માટે તેમની સ્મરણશક્તિનો ઉપયોગ કરતા હતા. અસહ ઘણા જાણુને સારાં સારાં સુભાષિતો કંઠસ્થ હતાં. વેદ વેદાંગ વગેરે આજ સુધી એ રીતેજ સચવાઈ રહ્યાં છે. પણ આજે હવે આપણે વાણીને સાચવી રાખવામાં છાપખાનાની મદદ લઈએ છીએ. વળી પ્રામોદિન દ્વારા બોલનારનો અવાજ અને તેનાં બીજાં ખાસ લક્ષણગ્રહિત બોલનારની વાણીને લાંબા વખત સુધી સાચવી રાખવાનું સાધન આપણે શોધી કાઢ્યું છે. આ બધાં સાધનો મારફતે વાણીને એક જગ્યાએથી બીજી

x એ. આખા તે. આખાની સરકાર પણ કમ્પ્લેટ રાખે છે. બાકી કેન્ડેરસ્ટો કવેન્સ. બુલ્ડોઝ બેન્ડોઝ બાલન અને લાખનું નાકે વાલનના, કાચના ચાલ. કેન્ડેરસ્ટો કવે એવો અપજ, એ બધાં ને. કેન્ડેરસ્ટો કવેન્સની કવરનના નાનાંકે કવે છે અનુવાદ

અપો નાચે સરના.કે:-

ગુપ્તેન્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં શિષ્યાસ્તુ હિત્તસંશયાઃ ।-અનુવાદ

જ્યારે પહેલાની દેવાનું કામ થતું ત્યારે મહાં મહાં છે. વાર, દેવિદેવ, વાયવ્યેન્દ્ર, દેવિદેવ એ વાળી એ વાળે. જ રહે છે જાણ્યો વચ્ચેનું અંતર નહિ જેનું રહ્યું છે અને એ વધાં રહે આપણું વાળીનો ઉપયોગ વધારી લેવા છે. એક એક દિવસમાં સંખ્યાબંધ આદુનિયો કાલનાં વર્તમાન-પત્રો સમાચારને આખા જગતમાં ફેલાવી દે છે અને મારે સારું બહાર ખબરો ઉપર જીવનસંજોગોની શાણને પણ ખૂબ ઉત્તેજન આપે છે.

૨-વાણીની શક્તિ

ઉપર ગણાવેલાં સાધનોને લીધે વાણીનો વિસ્તાર તો થયો વધી ગયો છે એ વાત ખરી, પણ તેની સાથે તેનું સામર્થ્ય તેટલા પ્રમાણમાં વધ્યું નથી, ઉલટું થઈયું છે. વાણીનું સામર્થ્ય ઠેકું અને ફેટકું છે તે તો આપણે આજે મૂકીને ગયા છીએ. વાણી એ ઠેકું જખરજસ્ત બન્યું છે, એ જો તેના ખરા અર્થમાં સમજી લેવું હોય તો વાણીમાં ઠેકું ઠેકું શક્તિઓ ફેટલા પ્રમાણમાં રહેલી છે તેનો ચલાવત્ જ્યાં આપણા મનમાં કચાવો લેવો જોઈએ. આજકાલ વાણીનું સામર્થ્ય તેના વિસ્તારમાં-પ્રાપ્તિગેન્ડા અથવા પ્રચાર કરવાની શક્તિમાં-ફેટકું છે તે ઉપરથીજ તેનું માપ કાઢવાની આપણને ટેવ પડી છે. કાલના વખતમાં તો પોતાના વિરોધીઓની વિરુદ્ધમાં ખૂબ પ્રચાર કરવો-પ્રાપ્તિગેન્ડા ચલાવવો-એજ મોટું હથિયાર મનાય છે. પણ ખરી રીતે જોતાં વાણીના ઉદાણમાં જે મહાન અદ્ભુત શક્તિ ભરી છે તેની સરખામણીમાં તેના વિસ્તારની શક્તિ કયા હિસાબમાંજ નથી. ધનુષ્યની પગલેને કાનમુધી ખેંચી ને છોટું તીર થલે દૂર મુધી જાય છે, તેમ જેની વાણી જેટલા ઉદાણમાંથી નીકળે તેટલી તે વધારે પ્રભાવવાળી હોય છે. “અસુક મ.પુચ ખરા અંતઃકરણથી બોલે છે”

અથવા “અમુકના શબ્દો તેના અંતઃકરણના ઉંડાણમાંથી નીકળે છે” (હી સ્પીક્સ ટ્રામ ધી ગોટમ ઓફ ડિમ હાર્ટ) એવું જ્યારે આપણે યોલીએ છીએ, ત્યારે સાચા દિવસો કહેલા શબ્દોમાં—અંતરના ઉંડાણમાંથી નીકળેલી વાણીમાં ફેટલી તાકાત છે તેના આપણે પુરાવો આપીએ છીએ. અંતરનું ઉંડાણ એટલે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો “સત્ય” છે. જેના હૃદયમાં જેટલું સત્ય હોય, જેટલા પ્રમાણમાં તે શુદ્ધ હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેની વાણીમાં જોર આવે છે. આ મંત્રમાં હૃદય—બળની ધનુષ્યની સાથે સરખામણી કરી છે તેનું રહસ્ય એ છે કે “શુદ્ધ અને સાચું હૃદય” એ જ બળવાન વસ્તુ છે. “આ તો એના આત્માનો મ- છે” એવું આપણે યોલીએ છીએ ત્યારે તેના હૃદયના પાછળ પણ એક બીજી વધારે બળવાન શક્તિ છે એવું આપણે આડકતરી રીતે કબૂલ કરીએ છીએ. નીકળતી માનસિક વાણીનો અનુભવ તો આપણને ઘણો છેજ; પણ નાભિ અને મૂળાધારમાંથી ‘હિ’ અને ‘પરા’ વાણીનો આપણને સાધા હોતો નથી તેથી તેનું કાર્ય અમલ નડે છે. પણ મનની પવિત્રતા અને નિઃસ્વાર્થતા આપણા મનમાં જેમ જેમ તેમ આ ‘વિદ્યન્તી’ અને ‘પરા’ વાણી પામતો જશે. સાચા અને શુદ્ધ આ બે વાણીઓનાજ અવાજ છે. ‘વિવર્જીત’ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે કે એ વાણીનું વેગ બળ રાગ કાર્મ મનુષ્યનું અંતઃકરણ નથી, પણ સિદ્ધાંત આપણથી તેને દેવ જેવું બનેલું છે. ‘પરા’ વાણીના અવાજ આપણને તેનું જુદું પરમાત્માનો અવાજ સંભળાવે છે.

આસખીયા પતંગથી દેવપીવનો નાનું કંદે છે. ૨૬૩

નહિ પણ વાણી છે. દેવ સિદ્ધિ તો કંદુરિ દેવનાં
માંનો હરદોઈ એક દેવ, પણ એ બધાના મૂળમાં તે: એક
પરમાત્મા છે. આપણી વાણી પરચન્નીના સ્થાનમાંથી
ઉત્પન્ન થાય છે કે પરા વાણીના સ્થાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય
છે, એ કાંઈ મુદ્દાનો સવાલ નથી. મુદ્દાનો સવાલ તો આ
પતંગ હૃદય શુદ્ધ થયું છે કે નહિ તે છે. સત્યનો આપણા
હિતમાં વાસો રહ્યો છે કે નહિ તે જોવાનું છે. આપણું
હૃદય અસત્યના મેદાથી, અસત્યના વિસિપથી મુગ્ધ થઈને
પતંગ ચોખ્ખું થયું છે કે નહિ તેટલું જ જોવાનું છે.

“સત્યેન પન્થા વિવર્તો દેવયાન: ।”

“આ દેવયાનનો (દેવોને આવ ન્વ કરવાનો) માર્ગ
સત્યનો જ બનેલો છે.” એટલા માટે આપણા હૃદયમાં
દેવોનો વાસો સાચો જોવું જોઈએ હોઈએ તો આપણે
બસબસ ગોખી સખવું જોઈએ કે, દેવો તો દેવયાન માર્ગે
જવા આવવાવાળા છે. માટે આપણે સત્યનું સેવન કરવું
જોઈએ. સત્યનું સેવન કયાંથી હૃદયમાં દેવતાઓ આવી
વસે છે અને પછી જે વાણી આપણા મુખમાંથી નીકળે
તે પરચન્ની અને પરા વાણીના ઉંડા ઉંડા ઉત્પત્તિ-
સ્થાનમાંથી નીકળવા લાગે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને
માટે જે કરવાનું છે તે માત્ર સત્ય અને દેવજ સત્યનું જ
સેવન કરવાનું છે. આપણી અંદર અને બહાર, વિચારમાં
અને આચારમાં દેવજ સત્ય, સત્ય ને સત્યજ હોય. વાણીમાં
જે શુદ્ધ શક્તિ છે તે સત્યમાંથી જ ચાલી આવે છે.
વાણીમાં રહેલી એ મૂળ સાચી શક્તિનો વિચાર કરીને જ
પતંગવિ મુનિએ લખ્યું છે કે:-

“સત્યપ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયાફલાશ્રયત્વમ્ ।”

સત્યનું આ ઉંડું બળ પતંગવિએ પારખ્યું હતું
અને બ્યાસ મુનિએ પણ તેને સારી રીતે જોળખી લીધું

હતું, જેથી કરીને ઉપર ટાંકેલા યોગસૂત્ર ઉપર ટીકા કરતાં વ્યાસદેવ લખે છે કે જે મનુષ્ય પોતાની અંદર સત્યની પ્રતિષ્ઠા કરે છે તેની વાણીમાં એટલું બધું સામર્થ્ય આવી જાય છે કે તે જે કહે તે સફળ થાય છે. આ સામર્થ્યનું ઉદાહરણ આપતાં વ્યાસ કહે છે કે:—

“ધાર્મિકો ભૂયા ઇતિ ભવતિ ધાર્મિકઃ, સ્વર્ગ પ્રાપ્નુહીતિ સ્વર્ગ પ્રાપ્નોતિ, અમોઘાસ્ય વાગ્ભવતીતિ ॥”

સત્યની પ્રતિષ્ઠા કરનાર મનુષ્ય જો કાંઈને કહે કે ‘તું ધાર્મિક થઈ જા’ તો તરત તે માણસ ધાર્મિક થઈ જાય છે, તે કાંઈને કહે કે ‘તને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાઓ’ તો તરતજ તેની વાણી ફળે છે અને તે માણસને સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે તે જે કહે તે તરતજ ફળે છે. તેની વાણી અમોઘ ફળ આપનારી બની જાય છે. તે જે કાંઈ કહે તે ફળ્યા વગર રહેજ નહિ એટલું બધું તેની વાણીમાં બળ આવી જાય છે. સત્યમય વાણીનું આપું અફલુત સામર્થ્ય છે. વાચક તેના ઉપર વિચાર કરે, તેનું મન ન કરે અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરે.

આપણામાં અસત્ય એટલી હદ સુધી ઘર કરી બેઠું છે કે પ્રથમ તો પતંજલિ વ્યાસના કથન ઉપર આપણો વિશ્વાસજ બેસતો નથી. આપણે સત્યના ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખીએ તો સત્યનું તો કાંઈજ બગડી જવાનું નથી; બગડશે તો આપણુંજ બગડશે. બાકી સત્ય વાણીમાં એટલી શક્તિ ભરી છે કે તે જે કાંઈ બોલી નાખે તે ફળ્યા વગર રહેજ નહિ. પણ તેને માટે તો આપણે હૃદયમાં સત્યનારાયણની પધરામણી કરીને દેવયાન માર્ગ ઉપર પગલાં માંડવાં જોઈશે. તેમ કરી જોઈશું તો આપણને પણ સત્યના મહિમાનાં દર્શન થશે. વર્તમાન સમયના મહાસત્યનિષ્ઠ મહા-

આમણ ક્યાં બહુજીવી દેવપીજનો નાશ કરે ? ૨૬ ।

મા ગાંધીજી જ્યારે કહે છે કે:—

“આવર્તવર્ષમાં જો આજે માત્ર જોક-જ પૂરેપૂરા સત્યાગ્રહી (આચાર્ય પુરુષ) હોય તો તે આજે ને આજે જ સત્યાગ્રહને સ્વરાજ અપાવી સકે છે; કારણ કે તે જે કાંઈ કહેશે તેનો પ્રભાવ તેની વાણીમાં રહેલા સત્યના બળને લીધે લોકોના ઉપર એટલો બધો પડી જશે કે તે જે કહેશે તે લોકોને માન્ય થઈ જશે છે.” ત્યારે ગાંધીજી પતંજલિનું કહેલું જ કહે છે. પતંજલિએ યોગદર્શનમાં પ્રકટ કરેલા સત્યને તે પોતાની શાખામાં અને પોતાની પરિસ્થિતિ અનુસાર ફરીથી કહે છે. આણું કહેલી વખતે ગાંધીજી પોતે પણ સત્યના બળનો અનુભવ કરીને જ કહે છે; કારણકે તે પોતે જ માટા સત્યનિષ્ઠ પુરુષ છે.

માટે મારા પ્રિય બંધુઓ! હું તમને ફરી ફરીને કહું છું કે વાણીનું બળ તેના ઉંડાણમાં છે—તેને દેવો વરદાધી મળેલા બળમાં રહેલું છે, પ્રચારમાં—ગ્રાપેગેન્ડા—માં નથી. પ્રચાર તો અસત્યનો પણ થાય છે. એવા પ્રચારમાં કશું જ બળ નથી. એટલું હમેશાં કાળજીમાં કાતરી રાખજો કે આ જગત ઉપર સૌથી છેલ્લામાં છેલ્લો અધિકાર તો એક પરમાત્માનો જ છે અને તે સત્યસ્વરૂપ છે. આત્મિ, ઇશ્વરિ દેવતાઓ, જેઓ પરમાત્માના રાજ્યના મુખ્ય અધિકારીઓ છે તેઓ સત્યમય અચળ નિયમોને અનુસરીને જ જગત ઉપર રાજ્ય કરે છે. એ બધા સત્ય નિયમોને માટે વેદમાં એક ‘ઋષિ’ શબ્દ છે. ‘ઋષિ’ એટલે સત્ય. વેદમાં દેવોને અનેક ઠેકાણે ‘ઋતાવૃષઃ’—સત્યની વૃદ્ધિ કરનારા કહ્યા છે, અને તેમને ‘ઋતાધાનઃ’—સત્યમય એવાં એમ અર્થસૂચક વિશેષણો લનાડ્યાં છે. એટલા માટે આ સંચારમાં આખરે તો સત્યનું જ રાજ્ય છે એ રખે ભૂલી જતા. સત્યનો આધાર લેનારને તો પ્રજ્ઞાંશધિપતિ પરમાત્મા-

ની અનંત શક્તિ મદદ કરવા ચાલીજ આવે છે. તેનો તે દોષ વાળ પણ વાંકો કરી શકતું નથી. પણ જે સત્યનો આશ્રય છોડી દે, જે જગતના અધિપતિનોજ દ્રોહ કરે, જે 'ઋત્વ' સત્યના નિયમોનો ભંગ કરે તેને સફળતા મળેજ દેવી રીતે? માટે હવે સૌ સાવધાન થઈ જાઓ. જગતમાં થોડી વાર અસત્ય ક્ષત્રી જતું દેખાય તે જોઈને બ્રાહ્મણમાં ન પડો. અનુભવી ઋષિમુનિઓ જે કહી ગયા છે તે સાચું જ છે એવો વિશ્વાસ રાખો. સત્ય વાણીમાં ઋષિઓ કહે છે તેવું મહાન સામર્થ્ય છેજ. તેની સામે કોઈ ગમે તેટલું પ્રચારકાર્ય ચલાવે તોપણ તે અંતે તો નહિજ કાવે.

વાણીમાં તો આખા જગતને હલાવી નાખવાનું ગણ છે. આપણે એટલુંજ માની બેઠા છીએ કે વાણીનું કામ માત્ર એક જણના વિચાર બીજાને જણાવવા પૂરતુંજ છે. પણ ખરી રીતે એવું કહેવું જોઈએ કે વાણીનું કામ 'શક્તિ-રૂપ જ્ઞાનનો' નો ફેલાવો કરવાનું છે. કારણ કે સંસારના ચક્રને ચલાવનાર કોઈ શક્તિ હોય તો તે જ્ઞાનશક્તિ છે અને તેને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવાનું કામ વાણી કરે છે. માટે વાણીજ ખરી રીતે આખા જગતનું ચક્ર ચલાવી રહી છે. એટલા માટે તો વેદના 'વાગાન્મુખી' તામ્રના એક સૂકતમાં જેમાં વાણી પોતે પોતાને વિષે એક વલુંજ પ્રભાવશાળી વ્યાખ્યાન આપે છે, તેમાં પરમાત્માની પરાવાણી બોલે છે કે:—

“મારામાં તમામ દેવતાઓનો વાસો છે. હુંજ સર્વનું વેદવલું કહું છું. હું આખા વિશ્વને ચલાવી રહી છું. જે કંઈ થાય છે તે બધું મારી મદદથીજ થાય છે. તમામ પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને કર્મ હુંજ પ્રેરું છું. ઈશ્વરહિ”

(અન્વેદ, ૧૦-૧૨૫)

માટે જે કંઈ થાય છે તે બધું તમામની પરવાણી

પરેશ થાય છે એમ સમજવું ભેદભ્રમ વિશ્વની ઉત્પત્તિ
શબ્દોમાંથી થઈ છે એવો ઇશ્વરો તમામ ધર્મશાસ્ત્રમાં છે.
જનવાનના "શબ્દ"માંથી જે બહાર પડે છે તે જગતની
અંદર થયા કરે છે. જગત આજ રીતે બન્યું છે, અને નબી
રહ્યું છે. પણ ખરી વાત એ છે કે આપણે જનવાનની
વાણીને સમજી નથી શકતા. આપણે ધણું કરીએ તો આપ-
ણી પેલાની વાણીની રચનાશક્તિને જોઈને ઇશ્વરની વાણીની
કાંઈક કલ્પવા કરી શકીએ એટલુંજ. જગતમાં "સત્યસંકલ્પ"
મહાત્માઓ પેદા થાય છે અને તેમનો ફરેક સંકલ્પ સફળ
થાય છે એ વાત આપણા માનવામાં પણ કદાચ ન
આવે. સાચું કહીએ તો તેમને બોલવા માટે ભુલનો પણ
ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. તેઓ તો મધ્યમાં વાણીનોજ
મયોગ કરે છે. તેમના મનમાં જેવો સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો
કે વસ્તુ તે ફળ્યોજ બાણ્યો. આવા "સત્યસંકલ્પ" મહા-
ત્માઓનું વર્ણન કરતાં ઉપનિષદ્ કહે છે કે:—

“स यदि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवास्प पितरः
समुत्पिष्टान्ति ।” (છાન્દોગ્ય, ૮-૨-૧)

“તેને જો પિતૃલોકની ઇચ્છા થાય તો તેના એક
સંકલ્પથી તેની આગળ પિતૃઓ હાજર થઈ જાય છે.”
વાણીની આવી અપાર શક્તિથી આપણે ધણાજ દૂર નીકળી
ગયા છીએ તેનું એકજ કારણ છે કે, અસત્યમાં પણ
કાંઈક બળ તો છે એવું હજી આપણને ડેખાય છે.

સત્યને સંપૂર્ણપણે ધારણ કરવાનું કામ અલગત
પણુંજ મુશ્કેલ છે; પણ જે સત્યને જેટલે અંશે ધારણ
કરે તે તેટલી ઉદ્દામમાં જીવને સત્યમય દેવની નજીક

x વિસ્તીર્ણના બાહ્યવશાત્ જન જીવની ગાથામાં પદેલુંજ
વાક્ય આવે છે કે—આ જગતનો આરબ થયો ને પદેલાં એકતો
શબ્દજ દતો અને ને શબ્દ ઇશ્વરની પાસે દતો.—અનુવાદક

જઈ પહોંચે છે અને તેટલા પ્રમાણમાં તેની વાણી અમોઘ નીવડે છે. જે વિરલા સત્યસંકલ્પ મહાત્માઓના આત્મા સત્યમય દેવની સાથે જોડાઈ ગયા હોય છે, તેમની વાણી તો 'પરા' વાણીના ઉંડાણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી કરીને તેની અસર તો કુદરતના છેક છેદલા છેડા સુધી પહોંચી જાય છે, એટલે સુધી કે તેની વાણી વડે જડ પ્રકૃતિમાં પણ ફેરફાર થઈ જાય છે. જે યોગીઓ આટલે સુધી પહોંચ્યા નથી, જેમણે પરમતત્ત્વની સાથે પૂર્ણ યોગ હજી નથી કર્યો પણ ઘણે અંશે સત્યમય તો થયા-જ હોય છે તેમની વાણી 'પશ્યન્તી' વાણીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; તેની અસર પશુઓ સુધી એટલે ઉતરતી શ્રેણીની સચેતન સૃષ્ટિ સુધી પહોંચે છે. એવા યોગીઓ પોતાની વાણી વડે પશુઓના સ્વભાવને પણ ફેરવી નાખે છે. ત્યાર પછી ત્રીજા વર્ગના મહાત્માઓ આવે છે, જેમણે સત્યની એટલી હદ સુધી સાધના કરી હોય છે કે પોતાના મનમાં જે હોય તેજ કહે છે. તેઓ સત્યનો પૂર્ણ અનુભવ તો નથી કરી શક્યા; સંપૂર્ણ સત્ય તો તેમને હાથ નથી આવ્યું; પણ સત્યનો જેટલો અંશ તેમણે જોયો છે, અનુભવ્યો છે, તેટલોજ-ખરાબર તેટલોજ-તેઓ બોલી નાખે છે. એવા પુરુષોની વાણી તેમના હૃદયમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની અસર ઓછામાં ઓછી માણસો ઉપર તો જરૂર થાય છે. ત્યાર પછી છેદલા વર્ગમાં આપણે બધા આવીએ છીએ કે જેમનાથી સ્થૂળ સત્યનું પણ પૂરું પાલન થતું નથી અને મનમાં હોય તેવું ચોખ્ખેચોખ્ખું બોલી શકતા નથી. તેથી કરીને આપણી વાણી તો હૃદયમાંથી નહિ પણ જીભમાંથીજ નીકળે છે. તેથી કરીને તે જીભ લોકોના કાન સુધીજ પહોંચે છે, તેમનાં હૃદયમાં સોંસરી પેસી શકતી નથી.

છટાદાર અને મીઠું લાગે એવું બોલનારાની હુનિયા-

આજીવન સ્વા મનુષ્યથી દેવપીયૂનો નાશ કરે છે ? ૨૬૮

જોટ નથી. તેમનું જોલેલું તે વખતે ઘણું આનંદ-
પકે પણ લાગે, પણ તેની અસર હૃદયના ઉપર લાંબો
મત રકવી નથી. એથી હિલકું લોકમાન્ય ટીળકનાં
પણ વજીવકળાની દૃષ્ટિએ ઘણાં ખામીવાળાં હતાં, પણ
તેમના જોલેલોલ સાંભળનારના હિલમાં તીરની પેઠે ખૂંપી
જતા અને તેની અસર તેમના ઉપર લાંબા વખત સુધી
કાયમ રહેતી.

એજ પ્રમાણે હાલના સમયમાં લોકો વાણીનો
વિદ્યોજ ઉપયોગ કરે છે, અને તેમાંજ વાણીની બધી શક્તિ
જે એવું માની લે છે. પણ જેની લોકોના મન ઉપર
અસર થાય છે તે આજુ જોલવાની પણ હૃદયના ઉડાણ-
માંથી જોલવાની છે. અસલના ઋષિમુનિઓ જે કહેતા
હતા તે સૂતરપે કહેતા હતા. યુદ્ધનો આરંભ કરતા પહેલાં
નેપોલિયન પોતાના સેનિકો આગળ ઘણું ટુંકું બાપણ
કરતો, પણ તેટલા ચળોમાં તો તે તેમનામાં પ્રાણ બરી
રેતો, મહાત્મા ગાંધીજીના ટુંકા બાપણમાં પણ કેટલું
બળ છે તે સી બજે છે. જેની વાણીમાં જેટલું બળ
તેટલું તે યોદ્ધા ચળોથી પણ પોતાનું કામ કાઢી લે છે.
પ્રાણવાન પ્રાણસને લાંબુ બાપણ આપવાની જરૂર પડતી
નથી. જેઓ "સત્યસંકલ્પ" થયા હોય છે તેઓ તો
જેમની વાણીમાં જોલવા પણ નથી. મનમાં ને મનમાંજ
કરેલી ખરા અંતઃકરણની પ્રાર્થનાની કેટલી અસર થાય
છે તે હવે વાચકો સમજી જાય હશે. જેઓમાં જેટલું
સ્નેહ અને પ્રાર્થનાઓ છે તે બધાજ આજ પ્રયોજન છે.
મનુષ્યમૃતિમાં કણુ છે કે, વાચિક જપના કરવાંજ ઉપરજ

જોલવા દ્વારા પણ ચળક સમજાવ નહિ ને તે સી રીતે કરે
જેવળુ. દેવ પણ તે દ્વારા જાન નહિ જાણવા જાય શકે તે
મનુષ્ય જાય — મનુષ્યકાંકે

શ્રદ્ધાસ્થિ દેવપ્રીતિ નામ હરે ? ૨૬૬

જે સત્યની સાથે નિર્ધારણ કરાવે એકદમ સ્વચ્છ રહે છે.

સત્યાજ્ઞાસિ મયં કર્વાચન્ ।

હૃદયની અંદર સત્ય અને નિર્ધારણ બાકી બાક છે ત્યારે તેમાં પૂર્ણ બળ આવે છે. હૃદયની "દેવી શબ્દ"ના બાબતે કાંતી વખતે ધીરુષ્ઠી "મમર્ષ સત્યવંતુષિઃ" સ્વરૂપે શબ્દથી શરૂઆત કરી છે. ત્યારે વાણીરૂપી ધનુષ્યના કામકાને ઠેકાણે સત્યથી પરિપૂર્ણ થએલા હૃદયનું બળ છે અને હજી તો માત્ર એ ધનુષ્યની ફોરી અથવા પશુછાનું કામ કરે છે. એની માનફતે શબ્દરૂપી બાણ છૂટે છે. જેમ પશુછના પક્ષાથી તીર છૂટે છે, તેમ હજીની ક્રિયાથી શબ્દરૂપી બાણ છૂટે છે. * કામકાની સહાયતા વગર એકલી પશુછ તીર ફેંદી શકતી નથી. તેટલા માટે પશુછને ધનુષ્યના કામકાની સાથે બાંધી દેવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે હજી પોતે સ્વતંત્રપણે એકલી તો કાંઈજ બોલી શકતી નથી, પણ હૃદયમાં બ્યારે અમુક અભિપ્રાય બહાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે હૃદયના વેગથી હજીમાં બોલવાની વૃત્તિ અને ચક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. હજી હૃદયની આશ્રિત છે, જેમ પશુછ ધનુષ્યના કામકાની આશ્રિત છે તેમ. એટલા માટે

* આ ઠેકાણે "હજી" અને "શબ્દ" એ બેનો ઉપયોગ ફક્ત ઉપલક્ષ્ય તરીકેજ કર્યો છે. મંત્રમાં તો હજીને ઠેકાણે જિહ્વા અને શબ્દને ઠેકાણે વાક્ પદ છે. એ બેઉ શબ્દોને માત્ર શબ્દજ્ઞ કલા છે; નાદીકાઃ નાદીઓ-જ્ઞાનતંત્રોની ગણના પણ નિષ્ક્રિયા તો વાણીના વાયક શબ્દોની સાથેજ કરી છે. તેથી 'જિહ્વા' અને 'વાક્' શબ્દોનું ભાષાતર હજી અને શબ્દ કરીએ તો તે અધૂરો અનુવાદ દેવેચ્ચ. એટલા માટે આ ઉપલક્ષ્ય તરફ વાચકનું લક્ષ બેંચવાની ગરજ છે. વાણી વડે પોતાના પ્રભાવની છાપ બીજા ઉપર પાડવાની ક્રિયાનું ઉપલક્ષ્ય વાક્ (શબ્દ) છે. વળી જે જે સાધનો (પુસ્તક, ચિપિ વગેરે)થી આપણે આપણા પ્રભાવનો વિસ્તાર કરીએ તે બધાનું ઉપલક્ષ્ય 'જિહ્વા' છે.

હૃદયને ધનુર્ઘા અથવા કામડાની સાથે સરખાવ્યું છે. થોડા વખત ઉપર વાણીના ઉત્પત્તિસ્થાન વિષે જે વિવેચન કર્યું હતું તે ઉપરથી વાચકો એટલું તો સમજ્યાજ્ઞ હશે કે હૃદય પણ વાણીનું એક અંગ છે—વાણીની ઉત્પત્તિનું વચ્ચું પગથિયું છે. જેમ ધનુષ્યના કામડાની સાથે પશુછનો જેવો બેઠેલો તેવો યોગ થયો હોય તોજ તેની મારફતે તીર છૂટી શકે છે, તેમ હૃદયગળ અને જીભ, એ બેનો યથાવત યોગ થયો હોય તોજ મોઢામાંથી શબ્દ નીકળી શકે છે. શબ્દરૂપી બાણમાં જે અર્થ રહેલો છે તેને ગ્રેરનાર તો હૃદયજ છે, જીભ નહિ. જીભ તો માત્ર ધ્વનિ—અવાજનેજ ઉત્પન્ન કરીને બહાર કાઢે છે. શબ્દરૂપી બાણ છૂટે તે પહેલાં ઉપર કહી તે બધી ક્રિયા થાય છે.

જે સામા માણસના હૃદયમાં જઈને લોકાય છે તે તીરનું ભાલોડું અથવા અણી શાની બનેલી છે તેનો વિચાર કરીએ. એ અણીની સાથે પ્રાણવાહક નાડીઓ, જેને હોલના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનતંતુ અથવા જ્ઞાનરજ્જુ (નર્વઝ) એવું નામ આપ્યું છે, તેની સરખામણી કરી છે. આપણે નનીન શારીરવિજ્ઞાન શાસ્ત્રની મદદથી જાણીએ છીએ કે આપણા શરીરની બધીજ ઇન્દ્રિયોને શબ્દ, સ્પર્શ વગેરેનું જ્ઞાન જ્ઞાનતંતુઓની મદદથીજ થાય છે. આપણા મોઢામાંથી નીકળેલો શબ્દ સામા માણસના કાન ઉપર અથડાઈને તેના શરીરના જ્ઞાનતંતુઓની મારફતે તેને આપણા શબ્દનો અનુભવ કરાવે છે. એ રીતે બોલનારના જ્ઞાનતંતુઓની અસર સાંભળનારના જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર થાય છે. બોલનાર જેટલું અંતઃકરણની વેદના(લાગણી)પૂર્વક બોલે છે, તેટલાજ પ્રમાણમાં તે સાંભળનારના અંતઃકરણમાં પણ તેવાજ પ્રકારની વેદના અથવા લાગણીઓને ઉત્પન્ન કરાવે છે. બોલનારનો શબ્દ તેના જ્ઞાનતંતુઓના આવેગથી જેટલો પ્રાણ-

તેથી કરીને તેઓ શત્રુના શરીરમાં ઘોઘાઈને તેને પોતાના
 ઝેરને લીધે હણે છે. પણ આ શબ્દરૂપી બ્રાહ્મણ શું ? એને
 કયી ભઠ્ઠીમાં તપાવ્યું હશે ? એના જવાબમાં મંત્રમાં
 છે કે “તપસ્તામિદિગ્ધા” આ બ્રાહ્મણની અણીઓને તપ
 તપાવીને તીક્ષ્ણ અને પાણીદાર બનાવેલી છે. એનામાં
 તીક્ષ્ણતા છે, જે તેજ છે તે તપમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં
 તપ એટલે દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ. બોલનારે પોતે
 જેટલી તપશ્ચર્યા કરી હશે, સત્યને સમજવા માટે તથા તેને
 જીવનમાં ઉતારવા માટે જેટલાં કષ્ટ ઝીડ્યાં હશે, તેટલા
 પ્રમાણમાં તેના સત્ય કથનમાં વેગ આવશે અને સાંભળ
 નારના અંતઃકરણ ઉપર તેના શબ્દ તેટલાજ વેગથી જઈ
 અથડાશે અને તેને ઘાયલ કરશે. આ શાસ્ત્રના પ્રયોગ
 સામા બ્રાહ્મણને દુઃખ દેવાનો તો સવાલજ નથી. આ
 તો પોતે બોલેજ દુઃખ સહન કરી કરીને પોતાના શબ્દ
 એની તીક્ષ્ણતા ઉત્પન્ન કરવાની છે કે જે સામાના અંતઃ
 વીંધીને તેનામાં પણ સત્યની જ્યોત જગાડે. અહીં
 પોતે અનુભવેલા સત્યને સામાના હૃદય સુધી પહોંચાડવાનો
 જ ઉદ્દેશ છે, બીજાનો હૃદયપત્રો કરવાનો છે. તેથી કરીને
 એ સત્યને પ્રાપ્ત કરતાં આપણે પોતે જેટલા કષ્ટ સહન
 કરીને તપશ્ચર્યા સધી હશે તેટલા પ્રમાણમાં આપણી પાણી
 નયન, તેજથી તીક્ષ્ણ અને કાર્યસધક મન હશે અને
 તેટલે હજારો આપણે જાતિમાનવને હૃદયપત્રો કરીને તેમ
 ન તે સત્યને. હૃદય કંઈ ના સફળ થયું કે વધુ ન થયું
 કે વધુ થયું થયું છે તેજ નથી જે તેને સતે કષ્ટ
 સહન કર્યું હોય છે તેમ ન તેજ નથી તેને કષ્ટ
 નથી. તરીકે જેમણે દેવને નથી આજે કષ્ટ કર્યું
 નથી. હૃદયવિત્તના કષ્ટના નથી નથી નથી નથી
 કરના નથી. ઉપર કંઈ કષ્ટ નથી

ખેંચનાર કંઈ શક્તિ છે તેનો હવે વિચાર કરીએ. તેનામાં જે બળ આવે છે તે ક્યાંથી આવે છે ? એના જવાબમાં 'દેવજૂનૈઃ' શબ્દ વાપર્યો છે. પ્રાક્ષણના હૃદયમાં આવી વસેલા દેવો અભય, પવિત્રતા, સત્ય વગેરે દેવભાવો એ ધનુષ્યને "જવ" એટલે વેગ આપે છે. એ ધનુષ્યમાં જે મુખ્ય કાર્ય-કારિણી શક્તિ છે તે "દેવોની શક્તિથી ભરપૂર થએલું" હૃદય-બળ છે. હાલની આહુ બાપામાં કહેવું હોય તો એને "સ'કલ્પ-શક્તિ" અથવા "મનોબળ" (વિહવાવર) કહેવું પડે. ખરેખરી વાણી તો હૃદય-બળજ છે. અંદરની માનસ-વાણી અથવા અંતરનો અવાજ કહીએ તોપણ આવે. પ્રાક્ષણનું ખરેખરું ધનુષ્ય એ કોઈ હોય તો તેના હૃદયની વાણીજ છે. છતાં, વાક, નાદીઓ એ તો બધાં તે વાણીનાં અંગ ઉપાંગ છે. અને તેને ગતિ આપનાર તો તેના હૃદયમાં બેઠેલા દેવતાઓ છે, જે ધનુષ્યની મદદથી પ્રાક્ષણ દેવપીયૂનો વિનાશ કરે છે, તેના હૃદયપલ્લો કરી નાખે છે તે આ દેવતાઓથી પ્રેરાયેલું "દેવજૂનૈઃ" હૃદય-વાણીરૂપી ધનુષ્ય છે.

૪-એ ધનુષ્યને પકડી તો લુગો !

સત્યાગ્રહી પાસે એ કોઈ અસ્ત્ર હોય તો આ એક-લુંજ છે. મનુ ભગવાને કહ્યું છે કે "આયર્વાણ્ય શ્રુતિ" એજ પ્રાક્ષણનું હથિયાર છે. આવી સાચા અંતરની વાણીને બોલનારા આવા હથિયારથી શત્રુનો પરાજય કરનારા-તપ-સ્વી પુરુષો દરેક યુગમાં પેદા થયાજ કરે છે. એવા તેજ-સ્વી પુરુષોના હૃદયમાંથી નીકળેલી વાણી પડે આખા દેશ-ભરમાં કાન્તિ પેદા થાય છે. તેના એક ઈતિહાસથી હાલનાં હાથો માણસો તેની આજ્ઞાનો અમલ કરવા સંપોવ્ય તૈયાર થઈ જાય છે વાણીરૂપી આ મહાન અસ્ત્રના મુકા બલમાં તોપો અને બટકે તો જબ્બ મારે છે. વોર વદન-બદની વાણી ખરડોલીના ખેડુનેના હેયામાં ઉતરી નહ;

તેથી કરીને તેઓ શત્રુના શરીરમાં ઘોચાઈને તેને પોતાના ઝેરને લીધે હણે છે. પણ આ શબ્દરૂપી બ્રાહ્મણ શું ? એને કયી ભઠ્ઠીમાં તપાવ્યું હશે ? એના જવાબમાં મંત્રમાં કહ્યું છે કે “તપસાભિદિગ્ધા” આ બ્રાહ્મણની અણીએતે તપ વડે તપાવીને તીક્ષ્ણ અને પાણીદાર બનાવેલી છે. એનામાં જે તીક્ષ્ણતા છે, જે તેજ છે તે તપમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં છે. તપ એટલે દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ. બોલનારે પોતે જેટલી તપશ્ચર્યા કરી હશે, સત્યને સમજવા માટે તથા તેને જીવનમાં ઉતારવા માટે જેટલાં કષ્ટ ઝીડ્યાં હશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેના સત્ય કથનમાં વેગ આવશે અને સાંભળનારના અંતઃકરણ ઉપર તેના શબ્દ તેટલાજ વેગથી જઈને અથડાશે અને તેને ઘાયલ કરશે. આ શાસ્ત્રના પ્રયોગમાં સામા માણસને દુઃખ દેવાનો તો સવાલજ નથી. અહીં તો પોતે જાતેજ દુઃખ સહન કરી કરીને પોતાના શબ્દોમાં એવી તીક્ષ્ણતા ઉત્પન્ન કરવાની છે કે જે સામાના અંતરને વીંધીને તેનામાં પણ સત્યની જ્યોત જગાડે. અહીં તો પોતે અનુભવેલા સત્યને સામાના હૃદય સુધી પહોંચાડવાનો જ ઉદ્દેશ છે, બીજાનો હૃદયપલટો કરવાનો છે; તેથી કરીને એ સત્યને પ્રાપ્ત કરતાં આપણે પોતે જેટલાં કષ્ટ સહન કરીને તપશ્ચર્યા સાધી હશે તેટલા પ્રમાણમાં આપણી વાણી સત્યના તેજથી તીક્ષ્ણ અને કાર્યસાધક બની હશે અને તેટલે દરજ્જે આપણે સાંભળનારનો હૃદયપલટો કરીને તેનામાં તે સત્યનો ઉદય કરવામાં સફળ થઈશું. હથિયાર ધસવાથી ધારવાળું ધાય છે તેવીજ રીતે જે સત્યને માટે કષ્ટ સહન કર્યું હોય છે તેનામાં તેટલી તીક્ષ્ણતા આવે છે. દાખલા તરીકે જેમણે દેશને માટે જાતે કષ્ટ વેડ્યું હોય છે તેમના દેશહિતના બાવણમાં ઘણું બળ આવે છે અને સાંભળનારના ઉપર ઉડી છાપ પાડે છે.

આ તો જાણે ધનુષ્યની રચનાની વાત થઈ, પણ તેને

ખેંચનાર કંઈ શક્તિ છે તેનો હવે વિચાર કરીએ. તેના જે બળ આવે છે તે ક્યાંથી આવે છે ? તેના જન્મકાળમાં 'દેવજૂને' શબ્દ વાપર્યો છે. પ્રાદ્યમુન્ય હૃદયમાં આવી રહેલા દેવો અભય, પવિત્રતા, શત્રુ વગેરે દેવતાઓ એ ધનુષ્યને "જવ" એટલે યેગ આવે છે. એ ધનુષ્યમાં જે મુખ્ય કાવ્ય-કારિણી શક્તિ છે તે "દેવોની શક્તિથી ભરપૂર થયેલું" હૃદય-બળ છે. દ્વાદશી ચાઉ સાપામાં કહેવું હોય તો તેને "ત્રિકલ-શક્તિ" અથવા "મનોબળ" (વિગ્રહ.૧૨) કહેવું પડે. ખરેખરી વાણી તો હૃદય-બળજ છે. અંદરની માનસ-વાણી અપરા અંતરનો અવાજ કહીએ તોપણ આવે. 'પ્રાદ્યમુન્ય' ખરેખર ધનુષ્ય એ કોઈ હોય તો તેના હૃદયની વાણીજ છે. જન, વાક, નાદીઓ એ તો બધાં તે વાણીનાં અંગ ઉપાંગ છે. અને તેને શક્તિ આપનાર તો તેના હૃદયમાં બંધિયા દેવતાઓ છે. જે ધનુષ્યની મદદથી પ્રાદ્યમુ દેવપીયૂનો વિનાશ કરે છે, તેનો હૃદયપથનો કરી નાખે છે તે આ દેવતાઓથી પ્રેરાયેલું "દેવજૂન" હૃદય-વાણીરૂપી ધનુષ્ય છે.

૪-એ ધનુષ્યને પકડી તો લુપ્તો !

સત્યાગ્રહી પાસે એ કોઈ અશ્ત્ર હોય તો આ એક-લુંજ છે. મનુ ભગવાને કહ્યું છે કે "આયવંશુ શ્રુતિ" એજ પ્રાદ્યમુન્ય હથિયાર છે. આવી સાથા અંતરની વાણીને ખોલનારા આવા હથિયારથી શત્રુનો પરાજય કરનારા-તપ-સ્વી પુરુષો દરેક યુગમાં પેદા થયાજ કરે છે. એવા તેજ-સ્વી પુરુષોના હૃદયમાંથી નીકળેલી વાણી વડે આખા દેશ-ભરમાં કાન્તિ પેદા થાય છે. તેના એક ઇમારાથી હજારો લાખો માણસો તેની આજ્ઞાનો અમલ કરવા અપોત્તપ તૈયાર થઈ જાય છે. વાણીરૂપી આ મહાન અશ્ત્રના મુકા-બલામાં તોયો અને બંદૂકો તો જળ મારે છે. વીર વલ્લભ-બાઈની વાણી બારડોલીના ખેડુતોના હોવામાં ઉતરી ગઈ;

કારણ કે તેમની વાણીમાં એવું તેજ હતું કે તેને માન્યા વિના તેમનો છૂટકોજ ન હતો. તેવું પરિણામ આખા જગતે દીડું કે આવડા મોટા વિશાળ બ્રિટિશ રાજ્યની તોપો એક ખૂણે પડી રહી. એજ પ્રમાણે જો ગાંધીજીની વાણી આખા ભારતના હૃદયમાં વસી જાય તો સ્વરાજ તો જોતજોતામાં આવીને ઉભું રહે. એજ ગાંધીજીની વાણીની પ્રેરણાથી સને ૧૯૨૧-૨૨માં દેશમાં એટલું બળ વ્યાપી ગયું હતું કે હજારો લોકો રાજપ્રુશીથી ભારેમાં ભારે કષ્ટ સહન કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. એ બધો એકજ વ્યક્તિની “દેવજૂત” હૃદયવાણીનો પ્રતાપ હતો. ત્યારે એ હથિયાર તો આપણા સૌના હૃદયમાં પડેલુંજ છે. આપણે તેને ઉપાડીએ એટલીજ વાર છે. આપણે બધા એક વાર એ હથિયાર ઉપાડતા થઈએ તો પળવારમાં કેટલું મહાન પરિણામ આવીને ઉભું રહે? જગતની આગળ આ વેદોક્ત અસ્ત્રની સફળતાને સિદ્ધ કરવાનું કામ આપણું ભારતવાસીઓનુંજ છે. એ આપણા લોકોનુંજ વિશેષ કાર્ય છે. આ નવા અસ્ત્રનો પ્રતાપ આપણે એક વાર જગતની આગળ સાબિત કરી દઈએ તો તોપોમાં ઝાડવાં ઉગે અને દારૂગોળાની રાખ બની જાય અને તોપો, મશીનગનો અને ઝેરી વાયુની ચિન્તાથી ત્રાસી ગએલી અને ધર્મ્યા તથા દ્રેષથી હેરાન હેરાન થઈ ગએલી જગતની પ્રજાઓ સુખી અને નિશ્ચિન્ત થઈને ભારતમાતાનાં સંતાનોને આશિષ દે. પણ આપણે અસત્યને છોડવું પડશે. આપણા હૃદયને શુદ્ધ કરવું પડશે. એટલું કર્યું એટલે તે એની મેળેજ દેવાને વસવા લાયક થશે—તે “દેવજૂત” દિવ્ય ધનુષ્ય બની જશે. ઓ ભારતીઓ ! એ ધનુષ્ય તમારુંજ છે. તમે તેને એક વાર પકડો તમે જગતને ચક્રિત કરી નાખો. આપણી બાંહેધ નથી તેથી શું થાય

હથેરે આપણા એકે એકના હાથમાં આપ્યું તો છે, અને તે હથિયારને વેગ આપવા માટે તે જાતેજ આપણા હૃદયમાં બેઠેલો છે. 'પછી તમારે બીજું શું જોઈએ ?'

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

પણ હૃદયમાં બિરાજનાર પરમાત્મા આ ધનુષ્યને ચલાવે, તેને 'જય' (ગતિ) આપે, તેને માટે આપણે એકજ કામ કરવાનું છે અને તે કયા વગર નજ આવે. આપણે આપણાં હૃદયને તદ્દન ચોખ્ખાંચટ કરી નાખીએ; અસત્યનો એક નાનો સ્પર્શો હાથો પણ ન રહેવા હંધએ, દ્વેષ, હિંસા, ભય, કાયસ્તાની એમાં છાયા પણ ન હોય-એટલું કરીએ એટલે આપણે આપણાં સાગનું કામ પૂરું કર્યું કહેવાય, પછી બાકીનું કામ પરમાત્મા પોતેજ કરી લેશે. તે કામ તેનું છે. આપણું હૃદય ઉપર ગણાવેલા મેલ ધોવાઈ જતાં જેમ જેમ ખાલી થતું જશે, તેમ તેમ તે જગ્યાએ સત્ય-સ્વરૂપ દેવનો નિવાસ થતો જશે. પછી તે પોતેજ એ ધનુષ્યને જેટલે જાશે "દેવવૃત્ત" બનાવશે તેટલે દૂર સુધી એ ધનુષ્ય તાકી શકશે. આ અગ્રના પ્રયોગને સફળ કરવાને માટે પહેલું જરૂરી કાર્ય તો તેને "દેવવૃત્ત" બનાવવાનું છે. તેટલું કરી લીધા પછી એક બીજું કામ કરવાનું બાકી રહે છે અને તે બાબતની અણીને વીડવું કરવાનું. બાણ ધનુષ્યમાંથી બેરથી છૂટે તો ખરું, પણ જો તે ખૂટું હોય તો તેનો ધા નકામો જવાનો, તે ચતુર્ની આરંપાર નહિ નીકળી જાય. માટે પ્રથમ હૃદયને શુદ્ધ કરીને તેને દેવને વસવા લાયક કયા પછી ચાણીરૂપી બાણની અણીને "વપસ્તામિદિગ્ધા" વપ વડે વીડવું કરવો જોઈએ; આપણે વપ કરવા-કદ સહન કરવા તેયર થવું જોઈએ. સ્નાધીનતા રૂપી મહાન સત્યની પ્રાપ્તિને માટે આપણે વચ્ચામ પ્રકારનાં કદ સહેવા તેયર થવું જોઈએ અને પછી તો જેમ જેમ

આપણું તપ સિદ્ધ થતું જશે, તેમ તેમ આપણી વાણીની તીક્ષ્ણતા વધતી જશે, તેના વડે આપણા દેશખંધુઓનાં હૃદયમાં આપણે સ્વાતંત્ર્યનો પ્રકાશ ફેલાવી શકીશું અને સાથે સાથે અંગ્રેજ ભાઇઓનાં હૃદયમાં પણ તેમના સ્વાર્થને લીધે જે અધકાર જામ્યો છે તેને પણ આપણે દૂર કરી શકીશું.

આની સાથે જીજ્ઞાસા રાખવા જેવી જાણત એ છે
 આ ધનુષ્યનો સૌથી પહેલો ઉપયોગ તો આપણે આપણા
 ધિયોની સામેજ કરવો પડશે. પરદેશી ભાઈઓ ઉપર
 અસર ત્યાર પછીજ થાય. પહેલાં તો સ્વાધીનતા
 ને આપણાજ દેશી ભાઈઓનાં હૃદયની અંદર
 ભેદશે, સ્વતંત્રતા લોગવવાની તૃષ્ણા તેમનાં દિલમાં
 પડશે. એમ કરતાં કરતાં પ્રથમ તો આપણા
 આમાં હૃદયપક્ષનો કર્યા પછી અંગ્રજ ભાઈ
 આપણે અસર કરી શકીશું.

મધુજ કાર્ય હૃદય-વાણીરૂપા દિવ્ય
શક્ટિ એમાં સંદેહ નથી. હૃદયના
વાણી સામાન્ય હૃદયનું પાત્રપાત્ર
ને ઉલ્લેખ હોય તો માત્ર એ ધનુ
વીર પુરુષોનીજ છે. ધનુષ્ય પાત્ર
આપણું પડે એમ નથી. તે ન
અનાદિકાવચી વિનવપરાશને
છે. એને કાચમાં લે, ત્યાર
મા ઉપયોગ કરવા માંડે અને
તે એજ જરૂરી બાબતો સીની
શુદ્ધિ અને (૨) તપ-અભ્યાસ

[illegible]

તેમાં કશું નવું થેવા જરૂર પડે એમ નથી. હવે મ્હી મ.પ બેઠા વસતુઓ. એક તો ધનુષ્યને “દેવજૂત” બનાવવાની તૈયારી, અને સીંગુ તીરની બાજુને તપસ્વીવાંની જાડીમાં તપસ્વીને તીક્ષ્ણ કરવાનું કામ. એ બે કામ છે તો બધું અથરાં, પણ ધનુષ્યની શક્તિ પણ કાંઈ જેવી તેથી છે ? છેલ્લે શક્તિ છે ને ? ચોરનાની દરેલી પણ અથરાં કામ પ.ર ઉતારવામાંજ છે ને ?

હવે આ બે બાબતો વિશે જરા ચપ્પારે વિચાર કરીને નેને પૂરેપૂરી સમજાણ લઈએ. (૧) યાદ રાખજો કે પોતાના ધનુષ્યને સંપૂર્ણ રીતે “દેવજૂત” દેવક્રિયા બનાવવામાં આખા દેશમાં એકજ મહાપુરુષ સફળ થાય તોપણ બરા છે. જે મહાપ્રસાદેથી વીરપુરુષ ‘વરા’ વાણી સુધી પોતાના ધનુષ્યની પવ્વહને જેવી શકે તે તો પોતાના એકજ સંદેશથી ભારતને સ્વતંત્રતા અપાવી દે. તેની એક પ્રાર્થનાજ બરા છે. “બક્તજનનકે સંકટ ક્ષણમાં દૂર કરો” એવું જે આપણે ગાઈએ હીએ તે તદ્દન સાચું છે. પણ પ્રાર્થના દ્વંદ્વના ઉડામાં ઉડા ભાગમાંથી નીકળવી જોઈએ. એવી એકજ પ્રાર્થના કોઈ યોગ્યતાવાળો પુરુષ કરે તો ભગવાન ખરેખર એક ક્ષણવારમાં દેશના માયાનાં તમામ સંકટો વીખેરી નાખે. અસહના વખતના પ્રાણોએ એક દુકાર કરીને વેત શબને મારી નાખ્યો હતો એમ કહેવાય છે તેમાં કશુંજ અસંબધિત નથી. પ્રાચીન કાળના અધિ-મુનિઓ વેદના મંત્રો વડે ધાર્યું કામ કરી શકતા હતા. આને આયણમાં એટલું બળ રજું નથી; કેમકે આયણું દ્વંદ્વ અસત્ય, દેવ વગેરે નાના પ્રકારના મળથી ગંધાઈ ઉડ્યાં છે. પણ આપણે આપણાં દ્વંદ્વને પૂરેપૂરાં-મેલનો એક છાટો પણ ન રહે એટલી હદ સુધી સાફ ન કરી શકીએ અને તેથી કેહ કાન સુધી ધનુષ્યની પવ્વહ ન

જેંચી શકીએ તોપણ શું ? પરાવાણી સુધી પોતાના ધનુષ્યને જેંચનારા મહાત્માઓ તો ઘણા વિરલાજ હોય અને તેઓ જગતમાં ઘણા લાંબા સમયને અંતરેજ પ્રકટ થાય છે. આપણે તેટલી હદ સુધી હૃદયની શુદ્ધિ કરીને બળ ન મેળવી શકીએ તેથી છેક નાહિંમત શા માટે થઈ જઈએ ? આપણે આપણાથી જેંચાય ત્યાં સુધી તો જેંચીએ અને આપણાથી જેટલે અંશે બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં આપણા હૃદયને દેવપ્રેરિત બનાવીએ. આપણાથી બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં હૃદયને સત્ય અને પ્રેમથી ભરી દઈએ. એટલું તો આપણે સૌ કરી શકીએ છીએ. આપણે હાલ એટલુંજ કરીએ તોપણ આપણાં હૃદયની વ્યાકુળતાની અસર આપણા દેશબંધુઓનાં હૃદય ઉપર જરૂર થશે અને તેથી આખો દેશ જાગ્રત થઈને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આળસ મરડીને બેઠો થઈ જશે.

(૨) આપણા વિચારનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ આવતાં બે વિલંબ થાય તો નક્કી માની લેવું કે, તેનું કારણ બીજું કંઈજ નહિ પણ આપણા તપની ઉણપને લીધે આપણું બાણ જેવું બેઈએ તેવું તીક્ષ્ણ નહિ થયું હોય. એવું જણાય તો ધીરજ રાખીને વધારે ઉગ્ર તપ આદરવું અને તેમ કરીને આપણા બાણની અણીને વધારે તીક્ષ્ણ બનાવવી એજ આપણું કર્તવ્ય છે. તપની તીક્ષ્ણતા તો એવી છે કે આખરે વજન પાણુ લેદી નાખે છે; તો પછી મનુષ્યના હૃદયનો પલટો કરવો એનો તો હિસાબજ શો ? એ તો તેને માટે રમત જેવું છે. વીર પુરુષો કદી હિંમત હારી જતા નથી. આપણા અસ્ત્રને સફળ થવામાં બે વિલંબ થાય તો ખાત્રીપૂર્વક માની લેવું કે આપણામાંજ ઉપર કદી તેમાંની ગમે તે એક પ્રકારની અથવા બેઉ પ્રકારની ઉણપ હોવીજ બેઈએ. કાં તો આપણું ધનુષ્ય દેવપ્રેરિત નહિ થયું

ભારતવાસીઓની—કુમદેજ છે. આ આટલુંજ આપણું કર્તવ્ય છે. એ કર્તવ્યનું ધ્યાન કરીને આપણે ઉદ્યમ કરવા મંડી જઈશું તો આખા જગતની કાન્તિ ખદવાઈ જશે અને જેને નિહાળીને દેવતાઓ પણ મનમાં હરખાય એવી કોઈ દિવ્ય ભૂમિ યુની જશે.

ભારતવાસીઓ ! ઋષિમુનિનાં સંતાનો ! આ 'કામ તમારું' એકલાનુંજ છે; વસિષ્ઠ અને વાલ્મીકિના વારસોનું છે. તમને તેમના દિવ્ય અસ્ત્રનો વારસો મળ્યો છે. એ વારસાને ઓળખો, તેનો ઉપયોગ કરતાં શીખો. જગત તમારી રાહ બેઈ રહ્યું છે.

મંત્ર ૯ મો

આ તો અમોઘ અસ્ત્ર છે.

વીક્ષ્ણો પવો વ્રાહ્મણાદેતિમન્તો યામસ્યન્તિ શરવ્યાં ન સા મૃપા ।
અનુહાય તપસા મન્યુના ચોત દૂરાદવ મિન્દન્ત્યેનમ્ ॥

(દેતિમન્તઃ) આવા હૃદયબળરૂપી ધનુષ્યવાળા (તીક્ષ્ણે પવઃ) અને ઉપર કદાચ મુશળ તપ વડે તીક્ષ્ણ કરેલાં બાણ-વાળા (વ્રાહ્મણાઃ) તે બ્રાહ્મણો (યાં શરવ્યાં અસ્યન્તિ) જે જે બાણોનાં સમૂહને છોડે છે (ન સા મૃપા) તે કદી પોતાનાં નિશાન ચૂકતાંજ નથી. (તપસા મન્યુના ચ) તપ અને મન્યુ એટલે જે જે અશુભ હોય તેને દૂર કરવાની વીજ છન્ડા, એ બે વસ્તુઓ વડે (અનુહાય) શત્રુની પૂંક પકડીને એવો પુશળ-વાપૂર્વક (વનઃ) તે દેવપીયૂને (દૂરાન્) દૂર રહ્યા રહ્યા (અવ-મિન્દન્તિ) ભેદી નાખે છે.

આ મંત્રમાં એક વિશેષ વાત કહી છે તે એ છે કે મયા મંત્રમાં વર્ણવેલી હૃદય-વાણીરૂપી ધનુષ્યને ધારણ કરનારા બ્રાહ્મણો જે જે બાણને છોડે છે તે કદી વ્યર્થ જતાંજ નથી—તેઓ પોતાનું નિશાન કદી ચૂકતાંજ નથી—તેઓ જે જે વિરોધીના તરફ વાહીને પોતાનાં બાણ છોડે છે તેને આબાદ વીધી નાખે છે. વ્યાસજીનિએ જેને વિષે “અમોઘા યસ્ય યાન્ મષર્તાતિ ।” (તેની વાણી અમોઘ રૂળ

આપનારી થાય છે) એવું કહ્યું છે તે અમોઘ વાણીનો મહિમા આ મંત્રમાં વર્ણવ્યો છે. છતાં વ્યાસમુનિને આવું લખવાની જે વેદવચનમાંથી પ્રેરણા મળી તેના ઉપર હજી આપણે શ્રદ્ધા ન રાખીએ? આ વેદવાક્યની સત્યતા ઉપર જો આપણા મનમાં શ્રદ્ધા પેદા થાય તો આપણામાં અસાધારણ બળ આવી જાય, સત્યનિષ્ઠ થવાને માટે આપણને ભારે વેગ મળી જાય. કારણ કે જેને પોતાના અસ્ત્રના અમોઘ-પણામાં એક વાર દૃઢ વિશ્વાસ જેસી જાય તે કોઈ કાળે પોતાના આવા અનુપમ અમોઘ અસ્ત્રને હાથમાંથી હેઠે તો નજ મૂકે. સત્ય નિષ્ઠાના આટલા બધા ઉંચા આદર્શને આપણે આજ ને આજ ન પહોંચી વળીએ એ વાત ખરી, પણ એક વાર જો આ વેદવચનને શ્રદ્ધાપૂર્વક હૃદયમાં પધરાવીએ તો પછી તેના વડે આપણી ઉન્નતિ તરફની કૃત્યમાં હગલે ને પગલે આપણને બળ અને મદદ તો મળતાંજ રહેશે. કારણકે જેટલા પ્રમાણમાં આપણે સત્યનિષ્ઠાને આપણી પોતાની કરી હશે તેટલા પ્રમાણમાં આપણું હૃદય દેવ-પ્રેરિત બન્યું હશે અને તેટલા પ્રમાણમાં આપણાં બાળને પણ આપણે સફળ થતાં જોઈશું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, ગમે તેટલી થોડી સત્યનિષ્ઠા પણ નકામી તો નથીજ જવાની. તે જેટલી હોય તેટલી પણ કાંઈ ને કાંઈ શુભ પરિણામ તો બતાવશેજ બતાવશે. સંપૂર્ણ સફળતા તો અલગત્ત ઘણી દૂર છે, પણ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો જો કોઈ માર્ગ હોય તો આ એકલોજ છે અને નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રયત્ન કરનારને તેની વહેલી મોડી આ રીતેજ પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ બાબતો ઉપર તો આપણે દૃઢ વિશ્વાસ જેસી જવો જોઈએ. વેદ જે કહે છે તે આટલુંજ કહે છે. આ દિશામાં કરેલો આપણો નાનો સરખો પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ તો નથીજ જતો. તોપ બાંદ્ધકથી લડાતાં હિંસક યુદ્ધોમાં સેંકડે ઘણા ગોળા અને દારૂ વ્યર્થ જાય છે. યુરોપના છેલ્લા મહાયુદ્ધ

પછી તપાસ કરતાં જણાયું કે તે પુત્રજ દારૂઓનો નકા-
મો ગયો હતો; કેમકે તોપોમાંથી જેટલા ગોળા છૂટે તે
બધા કોઈ દુરમન ઉપર નથીજ પડતા. ઘણાખરા આલ-
ખગા થાય છે. પણ સત્યમય વાણીમાંથી છટેલાં ગોળા તો
એવાં છે કે કદી ફાકટ બાયજ નહિ. એ તો “રામબાણુ”
જ છે. “રામબાણુ”ને ઠેકાણે “દેવચૂર વાણી”—દેવોએ ગ્રેરેલાં
વાણીરૂપી ગોળા કદીએ તોપણ ચાલે. આપણી પોતાનીજ
નિર્બળતાને લીધે કદાચ આપણને આ અસ્ત્ર દ્વારા એકદમ
સફળતા ન એ મળે, પણ એજ અસ્ત્ર વડે આપણને આપણી
શક્તિ અને યોગ્યતાના પ્રમાણમાં ચોક્કસ સફળતા મળવા-
નીજ છે એટલું અત્યારે આ અસ્ત્રની અમોઘતાની જાણત-
માં આપણે ચોખ્ખેચોખ્ખું સમજી લઈએ તો બરા છે.
આપણી સવિધ્યની સફળતાનો આધાર આટલી ચોખ્ખી
ધારણા ઉપરજ છે. કારણકે જેને આ અસ્ત્રની અમોઘતા
ઉપર પૂરો વિશ્વાસ નહિ હોય તે કાં તો આ દિવ્ય અસ્ત્રને
પકડવાજ તૈયાર નહિ થાય, અથવા કદાચ પકડશે તોપણ
અધવચ્છ છોડી દેશે એટલા માટે શરૂઆતથીજ કેટલાક
અગત્યના મુદ્દા દૃઢ્યમાં ખૂબ પાકા કસાવી લેવા જેવા છે
અને તે એ કે આ અસ્ત્ર અમોઘ છે, “ન સા મૃણા” તે કદી
ખાલી જતુંજ નથી. તે આપણને વિજયના છેદલામાં છેદ્યા
ધિખર મુધી જરૂર લઈ જશે. વળી આપણી સત્ય નિષ્ઠામાં
એટલું બળ હોય કે આપણે ધનુષ્યને જેટલું ખેંચવું
એટલું તેટલું ખેંચી શકતા હોઈએ તો તો તેનું ફળ એક-
દમ આપણી સામેજ આવીને ઉભું રહે. આટલા થોડાક
મુદ્દા આપણે ખૂબ વિચારપૂર્વક સમજીને પાકા કરી લેવા
જોઈએ. “ન સા મૃણા” એ શબ્દો તો આપણી રંગેરંગમાં રમી
રહેવા જોઈએ.

એ શરૂના આ કારણથી અમોઘ કલું છે તેનો વિશેષ
વિચાર કરીએ એનું કારણ એ છે કે આપણુ તપ અને

મોઠા કિં તેમજ કદીનું અપેક્ષા કરીને કોઈ કોઈ કોઈ એકે
 તેને મનુષ્યની યથા લાગુ પાડવા એ અશક્ય છે. એથી જ
 એટલા માટે 'મનુષ્ય' શબ્દના અર્થવિષયક અનુદાન કરવા
 હવે તો 'અશુભ' માનવે દૂર કરવાની તીવ્ર પ્રયત્ન, જે
 ખુબ હિંમત દેવે પણ તેમાં કેવળ, કેવળ અંતરમાં કેવળ પાત્ર
 ને હવે એવી ભાવના કરાવવા આપણે જઈએ. એવાના
 વાસ્તવિક જોડાણ પણ કેવળના અંતરના જગત તેના દૃષ્ટિ-
 માંથી મનુષ્યના અંતરના અંતરમાં 'કેવળ' મંડળ. અર્થ
 અને તે છતાં જ પછી તીવ્ર હિંમત તો તે પાતાના લક્ષ-
 ની વિદિને માટે પાતાના નામના ઉપર દુઃખના કુન્દર
 ઝીલવા તૈયાર થાયજ, ઉપર કહી તેથી અને દુઃખ તરફ
 કરી દેવાની તૈયારી, જેને આપણે એક અંતરમાં "તપ"
 કહીએ છીએ, તે આપણા જીવન પાત્રને ઉકારે છે. જે
 પ્રમાણે, તપ અને મનુષ્ય, જે જે પાત્રની સામગ્રી મહાત્મા
 સત્યાત્મની શ્રાવણ પાતાના વિશાળીના એક હૃદય સુધી
 પહોંચી જાય છે. એમાં તપ અને મનુષ્ય, એકેના જગત
 મેળ હોય તોજ કામ સધાય છે. તપ એકલું હોય તો તે
 એક જાતુએ પાત્રની જાય, પણ સામાવાજાના હૃદય સુધી
 તો નજ પહોંચાડે. હૃદય તરફ તો મનુષ્ય ગતિ કરાવી
 શકે. તપ વિશાળીની નજીક જવાની ગતિ આપે અને
 મનુષ્ય ચોખ્ખા દિશા જાતકાવતું જાય તોજ હૃદય સુધી
 પહોંચી જવાય. તેથીજ રીતે એકલા મનુષ્ય સામાજીક
 હૃદય જીતી શકાતું નથી. એકલી ઇચ્છાથી શું વળે? કહ
 સહન કરવાની તૈયારી પણ સાથે જોઈએજ ને? સામા-
 વાજાને સુધારવાની ખાતર આપણે કરેલા તપ વડે, તેને
 માટે સહેલા કહ વડે તેના હૃદય સુધી પહોંચી જવાનો
 માર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે. અશુભને દૂર કરવાની જેટલી
 તીવ્ર ઇચ્છા હશે અને તેને ખાતર કહ સહન કરવાની
 જેટલી તૈયારી હશે તેટલા પ્રમાણમાં સામાવાજાના હૃદયને

કળને જલદી મળી જશે. આના એક ઉદાહરણ તરીકે આપણા દેશની હાલની સ્થિતિનો વિચાર કરીએ. દેશની ગુલામી આપણા આત્માને જેટલી ખટકે તેટલો મન્યુનો તીવ્ર ભાવ આપણા હૃદયમાં જાગી ઉઠશે, અને એ ગુલામી દશાને દૂર કરવાને માટે વ્યાકુળ થઈને આપણે આકરામાં આકરાં તપ કરવાને તૈયાર થઈશું. પોતાના દેશની ગુલામી અવસ્થાનો તીવ્રતા (મન્યુ)થી અનુભવ કરનાર કોઈ મહા-પુરુષ ભારતવર્ષમાં હોય કે જે તે ગુલામીને દૂર કરવાને માટે પોતાનું તમામ સાંસારિક સુખ, ધન, માન વગેરેનું બલિદાન દેવાનેજ નહિ પણ પોતાના મનમાં સ્વતંત્રતાની સાચી કિંમત આંકીને તેને ખાતર પોતાના મોંઘા પ્રાણનું પણ બલિદાન દેવા તૈયાર હોય-એકજ ત્રિદગીમાં નહિ પણ લાખો કરોડો વાર જન્મ લઈ લઈને 'સ્વતંત્રતા દેવી'ને ચરણે પોતાના પ્રાણની ભેટ હેયાની ઉલટની સાથે પ્રસન્ન ચિત્તે ચઢાવવા તૈયાર હોય તો તેવો એકજ મહાપુરુષ અખંડી ભારતને સ્વરાજ અપાવી દે, તે પોતાનાં તપ અને મન્યુ વડે અંગ્રેજોનો હૃદયપલટો પળવારમાં કરી નાખે.

તપ અને મન્યુમાં એવો પ્રભાવ છે કે તે આપણા વિરોધીની સાથે એક પળવારમાં આપણો મેળ કરાવી દે છે. એ વિરોધી ગમે તેટલો દૂર હોય તોપણ શું થઈ ગયું ? અહીં અંતરનો સવાલજ નથી. 'દૂરાદવામિદ્વન્ત્યેનમ્' આ આન્તરીય યુદ્ધમાં બેઉ વિપક્ષીઓની વચ્ચેનું સ્થૂળ અંતર જેવું કંઈ છેજ નહિ. ગમે તેટલું અંતર હોય તોપણ તેથી કશી અડચણ નડતી નથી. છેલ્લામાં છેલ્લી ઢળની તોપોના ગોળા ઘણામાં ઘણું તો ૪૦ કે ૫૦ માઇલ સુધી ગોળા ફેંકી શકે છે. પણ આ હૃદય-વાણી-માંથી છૂટેલું બાણ તો સાત સમુદ્રની પાર જઈને કેક ઇંગ્લંડના રહિવાસીઓની ઉપર જઈને અવકાશ છે. એક એટલું પણ નહિ પરંતુ જેના તરફ નિશાન તાક્યું હોય

સહિત આ પુસ્તકમાં નહિ પણ કે જે પુસ્તક દેવતા
તે દેવ તે ત્યાં પણ નથી કરીએ જઈને વહે છે
અને મનુષ્યી પ્રકારનાં છેડેથી જાણતું નિર્મલ
દેવ આપે મુખી પણ થઈ શકે છે.

હવે આ અશ્વના પ્રકારનો ઉપદેશ કરીએ તે
દેવનાં આટલા જણ વિવેચનનો આગ્રહ દેવ થશે તેના
કે વાર કરીએ સામટો વિચાર કરી લઉં. પહેલો મુદ્દો
જો કે હરકોઈ આપણ, જેની ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા
કેવડે, આ અશ્વનો ઉપયોગ કરી શકે છે. સાત માત્ર
એટલીજ કે પાછલા મંત્રમાં કદા મુખજ તેવું પુરવતે
શુદ્ધ કરતું અને તપ કરતું. આટલું ક્યાંયે સમજી તેવું
એકજો તેવું તૈયાર થઈ જશે, પણ તેનો ઉપયોગ કરતાં
આપડે એટલા માટે એક બીજી સરત પાળવી પડશે. હવે
તે શુદ્ધ થયુંજ એકજો, પણ જો શુદ્ધ હવેની અંદર જેનો
સંવદા વિનાશ કર્યોજ હજી જ એવાં અસત્યોને માટે
મનુષ્યો પણ અનુભવ થયો એકજો—તેને દૂર કરવાને મનમાં
તીવ્ર ઇચ્છા જાગવી એકજો. આપણે જે જે તપ કરીએ તે
માત્ર પોતાની વાણીને તીવ્ર કરવાને માટેજ નહિ પણ
વિરોધીઓનાં હૃદય છતી દેવાની ચોખ્ખતા મેળવવાને માટે
પણ તપ કરવાની જરૂર રહે છે. સાચંચ એ થયો કે, આ-
પણું શુદ્ધ થએલાં હૃદયમાં અશુભ માત્રને દૂર કરવાની તીવ્ર
ઇચ્છા કરતાં કરતાં તપતું અનુષ્ઠાન કરવું એકજો.

આપણે જે કાંઈ કરવાતું છે તે તો તપજ કરવાતું
છે. આ વાણીરૂપી સજ પકડવાને માટે “ખૂણ વાચાળ
થવું એકજો” આવો અર્થ તો કાંઈ નહિજ કરે. વાણીને
અસ જનાવવાને માટે પ્રથમ વાણીનો સંયમજ કરવો એ-
કજો. એ વિષે તો સફળતાથીજ જાર મૂકીને કહ્યું છે. એટલા
માટે વાચાળપણની દેવને તો પહેલેથીજ છોડી દેવાની છે.

મંત્ર ૧૦ મો

વૈતહવ્યોનો નાશ

ये सहस्रमराजन्नासन् दशशता उत ।

ते ब्राह्मणस्य गां जग्ध्वा वैतहव्याः परा भवन् ॥

(યે સહસ્રં અરાજન્) જે હજારો ઉપર રાજ્ય કરતા હતા (ઉત્તદશશતાઃ આસન્) જેમની પોતાની સંખ્યા સેંકડો જેટલી હતી (તે વૈતહવ્યાઃ) તે વૈતહવ્ય લોકો રાષ્ટ્રયજ્ઞમાં વાપરવા પ્રજાએ આપેલા કરૂપી હુવિને ખાઈ જનારા સરકારના અમલદારો [ત્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા] બ્રાહ્મણની વાણીને ખાઈ જવાના અપરાધને લીધે [પરાભવન્] હારી ગયા-તેઓ પણ તેમના રાજા અથવા સરકારની સાથે માર્યા ગયા.

‘વૈતહવ્ય’ શબ્દનો અર્થ પ્રારંભિક વિવેચનમાં ખુલાસાવાર સમજાવ્યો છે. ‘શત’ અને ‘સહસ્ર’ એટલે બરાબર સો કે હજાર નહિ પણ ‘મોટી સંખ્યાવાળા’ એવોજ કરવાનો છે. વેદના શબ્દકોશ ‘નિઘંટુ’માં એ શબ્દોનો અર્થ ‘ઘણા’ એવોજ કર્યો છે. એટલા માટે આ શબ્દોમાં અમુક સુકરર કરેલી સંખ્યાનો ભાવ લેવાનો નથી; પણ એનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે, આ વૈતહવ્યો-ધનલોભી રાજા અથવા સરકારને મદદ કરનારા ળીજા સેંકડો અમલદારો ઘણી મોટી સંખ્યાવાળી પ્રજા ઉપર પોતાની સત્તાનો ડોરડો

ચલાવતા હતા અને એવા અમલદારોની સંખ્યા પણ ઘણી મોટી હતી. તેઓ રાજ્યના કરને પોતાનાજ ઉપલોગમાં વાપરી આવતાં વાસ્તે ઉઘરાવતા હતા; એટલે રાષ્ટ્રયજ્ઞના હવિને રાષ્ટ્રયજ્ઞમાં વાપરવાને બદલે-કર ભરનાર પ્રજાના હિતમાં વાપરવાને બદલે-પોતેજ ખર્ચ જતા હતા તેથી રાષ્ટ્રયજ્ઞના હવિને ખર્ચ જવાના કારે પાપને લીધે અંતે તેઓ માર્યા ગયા.

ધનલોભી રાજા અથવા સરકારની જ્યારે એટલી હદ સુધી અવનતિ થઈ ગઈ કે રાષ્ટ્રયજ્ઞના હવિને ખર્ચ જતાં પણ તેમને કરી શકે કે લગભગ ન રહી, ત્યારે દેશના બ્રાહ્મણવર્ગથી દેશમાં ચાલી રહેલી ધોળા હડકાડાની લૂંટ સહન થઈ શકી નહિ, તેથી તેમણે આ પાપની વિરુદ્ધ પોકાર કરવા માંડ્યો. ત્યારે જેલા વૈતહંચોએ તેમની વાણીનેજ બધે કરી બ્રાહ્મણની નિર્દોષ વાણીરૂપી ગાયનીજ હત્યા કરી. આ પાપને લીધે તેઓ બધા માર્યા ગયા.

હવે ઉપર કહેલા પાપને લીધે વૈતહંચોનો નાશ કેવી રીતે થાય છે તે વાચકો બરાબર સમજી તો ગયાજ હશે. આ નાશની વિગત હવે પછીના બે મંત્રોમાં ખુલાસાવાર આપેલી છે તેથી અમારા પોતાના શબ્દો કરતાં ખુદ વેદના શબ્દોમાંજ વાચક સાંભળે એ વધારે ઈચ્છવાલોગ છે.

મંત્ર ૧૧ મો

પ્રાદ્ધાણી વાણી ભરતી ભરતી તેમને તો ભારતી જાય છે.

ગૌરેવ તાન્ હન્યમાના વૈતહવ્યાં અવાતિરન્ ।

યે કેસરપ્રાવન્ધાયાશ્વરમાજામપેચિરન્ ॥

(યે) જે વૈતહવ્ય લોકો (કેસરપ્રાવન્ધાયાઃ) સંસારમાં મુખનો ફેલાવો કરવા માટે જેને ગંધનરહિત રાખવી બેઠએ તે વાણીની (ચરમાજાં) છેલ્લામાં છેલ્લી ચેતવણીને પણ (અપેચિરન્) પચાવી જાય છે—અર્થાત્ તેને ગણકારતા નથી (તાન્ વૈતહવ્યાન્) તે વૈતહવ્યોને (હન્યમાના ગૌઃ एव) ભરતી ભરતી પ્રાદ્ધાણી વાણીએજ (અવાતિરન્) હરાંવી દીધા છે.

પ્રાદ્ધાણીનો સ્વભાવજ એવો છે કે પોતાની વાણીરૂપી તપોમય અને અમોઘ અસ્રનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં પોતાના વિરોધીઓને ફરી ફરીને ચેતવણી આપીને સાવધાન કરવા, લડાઈ શરૂ કરતાં પણ, તેમના ઉપર પોતાનું શસ્ત્ર અજમાવતા પહેલાં પણ, તેમને તેઓ એક વાર ફરીથી ચેતવણી આપે છે કે વળતે તેઓ તેમની શિષ્યામણ સાંભળે અને પોતાની નીતિ બદલે. આ છેલ્લી ચેતવણીx (ચરમાજા)

* ચરમા=ઋતિમા=છેલ્લી. અજા=અજનમ્ ચેષ્ટનમ્ । ‘અગ્ન’ નો અર્થ યારક મુનિ અજનમ્ એટલે ચેષ્ટા, પ્રયત્ન એવો કરે છે. પણ પશ્ચિમના પંડિતોને તો અજ એટલે બકરા સિવાય બીજું નહોતું જ નથી. (મૂળલેખક)

ને પણ વધારે તે મહેન્મન રાજ્ય અને તેના અનુકારો
અનુકારતા નથી ત્યારે તેમના ઉપર પેશ અને પેશ અનુકારો
પ્રદાન થાય છે, અને તેની આગળ નમ્યા વગર તેમના
જાપનો પણ છુટકો થતો નથી. જઈ ક.કેજ જે રાજ્ય
પોતાના અભિમાનમાં તણાઈ જઈને જાણુને કયા દિશા
માં દેખવતો ન હતો તેને આજે જાણુની આગળ નમતું
પડે છે અને તે જે કહે તે કાજ દા કરતું પડે છે. તેણે
પોતાની વાક્યો તો જાણુની વાણીને મારી કચરીને છૂંદી
નાખી દેાય છે તેથી પડેલાં તો તે જાણુની (વરમાત્રા)
ઉદ્ધવી ચેતવણીને અનુકારતો પણ નથી. પરંતુ પાછળથી
હાર ખાઈને આખરે તેને જાણુના કથનનો અશરે અશર
કળૂક રાખવો પડે છે, એ રીતે જાણુની મરતાં મરતાં
ચેતવણીને તો નમાવે છે.

જે તેણે જાણુની ઉદ્ધવી ચેતવણી કાને પરી હોત
તો વધારે સાફ થાત; પણ જેને સત્તાનો મહ અવરો હોય
તે તેની કિંમત સમજેજ કવી રીતે? એ વાણી તો *
કેસરપ્રાવચ્ચા સર્વનાં મુખને માટેજ પ્રવૃત્તિ કરવી હોય છે
તેથી તેને કદી ખંધનમાં રખાયજ નહિ, તે કદી પરાધીન
થાયજ નહિ અને કદાચ તેમ કરવા જાય તો તેના હમજા
કદા તેવાજ હાલ થાય.

* "કેસરપ્રાવચ્ચાઃ" એ એક ઔચિગી સંસ્કૃત છંદી
વિનિર્મિત ગ્રંથ છે અને તે સ્પષ્ટ રીતે વાણીનુંજ વિશેષજ છે. કે
મુલે મુલ્લનામિત્તં સરાય સરણાય પ્રકર્ષેણ અવન્ધા વન્ધન-
રહિતા । (મૂળલેખક)

(આ સંસ્કૃત વાક્યનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.)

રંભાદેવે વૈવસ્વત રાજા પોતાના પ્રત્યક્ષાદેવી પાપની પૂજા-
ફાળે કરે છે. એવા રાજાએ જાણે એકદમ દોષ તો પાપ ગુ-
પ્તિ ? પૃથ્વી તેમનો બાર ચક્રન કરતી નથી. પૃથ્વીજ તેમના
શિંદાસને કુમારી છે. પ્રજાની અંદર એક જબરદસ્ત
કાન્તિ ફાટી નીકળે છે. વૈવસ્વતેયોગ બદાસનું બળ તો
એટલું બધું પ્રબળ હોય છે કે તેમની દાર થયે એવો
સંભવ પણ દેખાતો નથી, કોઈના મનમાં અદેહ યાત્રુ
આવતો નથી; પણ પ્રાણજના મહાન તપની આગળ ભેત-
ભેતામાં તેની દાર થઈ જાય છે ત્યારે આદેવી શ્રીદેવી પ્રબળ
રાજસત્તા કેવી રીતે દારી ગઈ તે જોઈને આધારણ લોકોને
તો આશ્ચર્ય પેદા થાય છે. આ બાવ પ્રકટ કરવાના હેતુથી
'અસંગમ્યમ્' શબ્દ વાપર્યો છે.

મંત્ર ૧૩ મો

દેવપીયુ અને દેવબન્ધુ

દેવપીયુચરતિ મર્ત્યેષુ, ગરગીર્ણો ભવત્યસ્થિભૂયાન્ ।

યો વ્રાહ્મણં દેવવન્ધું હિનસ્તિ, ન સ પિતૃયાણમપ્યેતિ લોકમ્ ॥

(દેવપીયુઃ) દેવી ભાવનો દ્રેષ કરનારા મનુષ્ય (મર્ત્યેષુ ગરગીર્ણઃ ચરતિ અસ્થિભૂયાન્ ભવતિ) સંસારમાં ઝેર પીનાર મનુષ્યની માફક ફરે છે અને ઝેર ખાનારની માફકજ તેના શરીરમાં માત્ર હાડકાંજ રહે છે. (યઃ) એવો દેવપીયુ મનુષ્ય (દેવવન્ધુ વ્રાહ્મણં હિનસ્તિ) દેવી ભાવને પોષનારા બ્રાહ્મણની હિંસા કરે છે. (સઃ પિતૃયાણં લોકે અપિ ન ઇતિ) તેને પિતૃયાન લોકની પણ ગ્રાપ્તિ થતી નથી.

બ્રાહ્મણ દેવબન્ધુ છે અને પ્રજાદ્રોહી રાજા દેવપીયુ હોય છે. આવો બ્રાહ્મણ, જેની કુમકે દેવતાઓની શક્તિ છે તે પેલા દેવપીયુ રાજાને સહજમાં હરાવી નાખે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું? દેવોની સાથે બાળકી ગાંધીને આ જગતમાં કોણ જીવતો રહ્યો છે? બ્રાહ્મણ દેવબન્ધુ હોવાથી તેનું હૃદય દેવપ્રેરિત બન્યું છે; તેથી તેના હૃદયમાં મહાત્મ દેવી શક્તિ રકુરી રહી છે, અને એ શક્તિ આઠમા મંત્રમાં કદ્યા મુજબ તેની વાણીમાં અપાર શક્તિ રેડી રહી છે. બીજી બાજુએ દેવપીયુ રાજાના હૃદયમાં તો ઇંદ્રેજ હોળી સળગાવી હોય છે. (બુજો મંત્ર ૫મો) તો યહી દેવબન્ધુની

જિત ન થાય તો બીજું શું થાય ? દેવબન્ધુની સાથે લડા-
કમાં ઉતરવાથી દેવપીયુના સા સા હાલકવાલ થાય છે
તેનું આ મંત્રમાં વર્ણન કર્યું છે.

સંસારમાં મનુષ્યોની મતિના બે પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે :
(૧) દેવયાન (૨) પિતૃયાન. વૈદિક સાહિત્યમાં આ બેઉ
માર્ગનાં ઘણી જગ્યાએ વર્ણન કર્યાં છે. તેનો મર્મ સમજી
લેવાને માટે વાચકને નીચે આપેલું કોષ્ટક લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી
જવાની શલામણ કરીએ છીએ.

દેવયાન

પિતૃયાન

{ ૧ અયવર્ગ
આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ

{ લોભ
ભૌતિક ઉન્નતિ

૨ પ્રહર્યર્થ દ્વારા આત્મતેજની
વૃદ્ધિ કરવી

સંયમપૂર્વક સંતાનો
ત્પત્તિ કરવી

૩ ઉદાસ્ય

વિસ્તાર

આ બેઉ માર્ગ ઘણાજ સ્વાભાવિક છે. પિતૃયાનના
કર્તા દેવયાન માર્ગ ઉંચા પ્રકારનો તો છે છતાં પિતૃયાન
પણ સ્વાભાવિક માર્ગ છે. જીવનો સ્વભાવ લોભ તરફ
જળવાનો હોય છે. પછી તેને જેમ જેમ લોભના તુચ્છ-
પણાનો અનુભવ થવા લાગે છે, તેમ તેમ તે ક્રુરરવી રીતે
અયવર્ગ તરફ જળતો જાય છે. આ મંત્રમાં તો એવું કહ્યું
છે કે દેવપીયુને પિતૃયાન લોકની પણ પ્રાપ્તિ થવી નથી.
એવું તાત્પર્ય એ કે, તેની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની વાત તો
એક બાજુએ રહી, પણ સાંસારિક ઉપજોગ પણ તેનાથી
સ્વાભાવિક રીતે લોભવત્તા નથી. તે લોભ લોભવવામાં
એટલો આસક્ત બની જાય છે કે દાખલા તરીકે લોભનનો
વિચાર કરીએ તો તે લોભનના સામાન્ય નિયમો પણ નથી
સાચવી શકે તો. તેથી કરીને તેનું લોભન લોભન નહિ પણ
એક પ્રકારનું વિષ બની જાય છે. એને પરિણામે તેની

શારીરિક ઉત્તરિ પણ થતી નથી. આ ભાવને પ્રકટ કરવાના હેતુથી 'અસ્થિ મૂયાન્' પદનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેણે ખાધેલો જોરાક તેને પોષણ આપવાને બદલે ઝેર જેવો થઈ ગયો હોય છે તેથી કરીને તેના શરીરનું સત્ત્વ, શ્રેષ્ઠ ભાગ દહાડે દહાડે ક્ષીણ થાય છે. નવાં માંસમજાતને વીર્ય તો બનેજ નહિ અને જે હોય તે પણ સૂકાતાં બધાં એટલે બાકી રહે એકલાં હાડકાં. શરીર સૂકાઈને આખરે હાડ-પિંજર જેવું થઈ જાય. પાશ્ચાત્ય સભ્યતાનું અંધ અનુકરણ કરનાર બાપાનની પ્રજાને ભારતનો સંદેશો સંભળાવતાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે બરાબર આવીજ ઉપમા આપી હતી. તેમણે બાપાનના લોકોને કહ્યું હતું કે, પોતાની બીજી સંસ્કૃતિ, માનવતા, ન્યાય, ધર્મ વગેરે અગત્યની વસ્તુઓને લોગે એકલા ધનના ઢગલા કરવાથી દેશ નિર્જીવ અને હાડપિંજરોના ઢગલા જેવો બની જાય છે. જેમ કોઈ પોતાના શરીરનાં રસ, રુધિર, વીર્ય, ઓજસ વગેરેનો નાશ કરીને એકલાં હાડકાંજ વધાર્યા કરે તેવુંજ પરિણામ આખા દેશના સંબંધમાં આવે છે. દેવપીયુની પણ આવીજ દુર્દશા થાય છે.

તેની આવી દુર્દશા થવાનું કારણ એ છે કે, તેણે દેવોની હિંસા કરી હતી, દેવોના નિયમોનો ભંગ કર્યો હતો, તેમનો સક્રિય વિરોધ કરવા તે તૈયાર થઈ ગયો હતો. આ વાત ભાર દઈને જણાવવાને માટે મંત્રમાં "દેવ-વન્ધું વ્રાહ્મણં દિનસ્તિ" એવું વાક્ય મૂક્યું છે. જો તે રાત્ર-માં દેવયાનના માર્ગ ઉપર ચાલવાનું બળ ન હોત તો ઝાઝી હરકત ન હતી. તે પિતૃયાણ માર્ગ ઉપર ચાલી શકત. પરંતુ અહીં તો તે દેવયાનનો ચોખ્ખો વિરોધ કરે છે, દેવી સંપત્તિને ધારણ કરવાનું તેનાથી ન બને તોપણ ચાલે; પણ એટલેથીજ ન અટકતાં જે દેવહિંસક (દેવપીયુ) બને છે તેને માટે તો પિતૃયાનનો બીજા નંબરનો માર્ગ

પણ બંધ થઈ જાય છે. તેને લોગ લોગવવાની ઈચ્છા હોય તો ભલે લોગવે, પણ લોગ લોગવવા માટે દેવી નિયમોના ભંગ ન થાય એટલી કાળજી તો તેણે રાખવીજ જોઈએ. મતલબ કે, લોગવાસનાથી અંધ બની જઈને પોતે દેવઅન્ધુને ઠેકાણે દેવપીયુ ન બની જાય એટલી સાવચેતી તો રાખવીજ જોઈતી હતી. દેવઅન્ધુ અને દેવપીયુ, એ બેની વચ્ચેની એક ત્રીજી અવસ્થાની આપણે કલ્પના કરી શકીએ છીએ, જે અવસ્થા દેવપીયુનો પણ નહિ અને દેવઅન્ધુની પણ ન હોય એવી છે. તેને આપણે “પિતૃઅન્ધુ” એવું નામ આપીએ તોપણ ચાલે. આ ત્રણે અવસ્થાનાં લક્ષણ આપણે ખરાબર સમજી લેવાં જોઈએ.

દેવોએ આ જગતના વ્યવહારને માટે સ્થાપેલા સત્ય નિયમો જેને વેદમાં “જ્ઞત” એવું નામ આપ્યું છે તેનું ચક્રાવર્ત સંપૂર્ણ પાલન કરનાર દેવઅન્ધુ કહેવાય. એ નિયમોનું પાલન કરતો કરતો તે દેવયાન ભાગે તરફ વળે છે.

દેવોએ રચેલા આ નિયમોનું ઉલ્લંઘન ન કરતાં પોતાના આચરણને પિતૃલોકના નિયમોની મર્યાદામાં બાંધી રાખીને જે પોતાના વ્યવહાર કયે જાય છે તે પિતૃયાન ભાગે ઉપર ચાલવાનો અધિકારી થાય છે.

પણ જે દેવોના નિયમોનો ભંગ કરીને પિતૃયાન ભાગે તરફ વળવાની મનમાં ઉમેઢ રાખે છે તે તો ચોખ્ખો દેવપીયુ બને છે અને તેને માટે પિતૃયાનનો ભાગે પણ રહેતો નથી.

આ તો બધું દેવપીયુની હૃદયના વર્ણન થયું. હવે એમાં વિપરીત આચરણ કરનારા દેવો દેવઅન્ધુ કહેવાય. તેઓ ઠેકી સુંદર અવસ્થા સોનવે છે, તેનું વર્ણન આના પછીના મંત્રમાં આપ્યું છે.

મંત્ર ૧૪ મો

સતાવાયેલો પ્રાહ્મણ કેવી અવસ્થામાં રહે છે ?

અગ્નિર્વૈ નઃ પદવાયઃ સોમો દાયાદ ઉચ્યતે ।

હન્તામિશસ્તેન્દ્રસ્તથા તદ્ વેધસો વિદુઃ ॥

(અગ્નિઃ વૈ નઃ પદવાયઃ) અગ્નિસ્વરૂપ પરમાત્મા અમને નિશ્ચયપૂર્વક આગળ ને આગળ દોરતા રહીને અમારા xમાર્ગદર્શક થાય છે; (સોમઃ દાયાદઃ ઉચ્યતે) સોમરૂપી પરમાત્મા અમારો દાયાદ છે; ('દાયાદ' શબ્દનો અર્થ છઠ્ઠા મંત્રમાં વિસ્તારથી બતાવ્યો છે.) (ઇન્દ્રઃ અમિશસ્તા હન્તા) જેઓ અમારી હિંસા કરવા આવે છે તેમનાથી ઇન્દ્ર અમારું રક્ષણ કરે છે; (તત્ તથા વેધસઃ વિદુઃ) જ્ઞાનયુક્ત પ્રાહ્મણો ધરાધર આવીજ અવસ્થાનો અનુભવ કરે છે.

દેવળન્ધુ પ્રાહ્મણો રાજની આટલી બધી બારે શક્તિ ને બુદ્ધિ છે છતાં તેઓ શા માટે તેનાથી બચ પામતા નથી ? તેમના માથા ઉપર ભયંકરમાં ભયંકર દુઃખોની બીડીઓ વરસે તોપણ તેઓ શા કારણથી હિંમત હારી જતા નથી ? શા માટે તેઓ દુઃખ, બુદ્ધિમ, ગરીબાઈ, કેદખાનાનો ત્રાસ અને ફાંસીના લાકડાને પણ નોતરતા હશે ? આ બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આ મંત્રમાં આવ્યો છે. દેવળન્ધુ પ્રાહ્મણ તો પોતાની ઉઘાડી આંખે જોઈ શકે છે કે પરમાત્મા અગ્નિ, ઇન્દ્ર અને સોમ એજ ત્રણે દેવતાઓ-રૂપે તેને બધો વળત બળ અને મદદ આપ્યાજ કરે છે.

આંતમાં અમારી એટલી પ્રાર્થના છે કે આવી શ્રદ્ધાનો કાંઈક અંશ ભગવાન આપણને પણ આપો !

x 'પદવાયઃ' શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે:—

પદં જાતવ્યસ્થાનં વાયયતિ મનયતીતિ પદવાયઃ ।

• આ ત્રણે દેવતાઓના કાર્યનું છઠ્ઠા મંત્રમાં વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. (મૂળલેખક)

૧૫-ઉપસંહાર

શૂરિવ દિગ્ધા નૃપતે પૃદાકૂરિવ ગોપતે ।

તા પ્રાક્ષણસ્યેષુર્ષોરા તયા વિચતિ પીયતઃ ॥

(નૃપતે) હે મનુષ્યોનું રક્ષણ કરનાર રાજા ! (દિગ્ધા શૂરિવ) પ્રાક્ષણની વાણી એર પાછેલાં તીરની ગરજ સારે છે. (ગોપતે) જોના વાણીરૂપી ગાયના-રક્ષક રાજા ! (પૃદાકૂરિવ) પ્રાક્ષણની વાણી નાગજી બની જાય છે. સા પ્રાક્ષણસ્ય ધોરા શૂરઃ તયા પીયતઃ વિચતિ) પ્રાક્ષણની વાણી એ તો તેનું બચકર હાથયાર છે. તેના વડે તેઓ દેવોની હિંસા કરનારને વીંધી નાખે છે.

સૂક્તનો (ઉપસંહાર કરતાં વેદ રાજાને 'નૃપતે' અને 'ગોપતે' એવાં બે વિશેષણ વડે સંબોધન કરે છે. સાચા અર્થમાં નૃપતિ એટલે મનુષ્યોના રક્ષક થવું એ રાજાનો ધર્મ છે. વળી ગોપતિ થવાને માટેજ-નિર્દોષ ગોત્ર પાલન કરવાને માટેજ-દેવોએ તેને રાજા બનાવ્યો છે. પૃથ્વી, ગાય અને વાણી-ખાસ કરીને પ્રાક્ષણની વાણી-એ બાધી 'ગો' જોના (જુઓ પ્રારંભિક વિવેચન) રક્ષણને માટે તથા બીજી જે જે વસ્તુઓ રક્ષણ કરવા ચોગ્ય છે તેમના સર્વના રક્ષણને માટે રાજાની જરૂર પડે છે. કોઈ કોઈ વાર રાજા પ્રાક્ષણી પ્રજાની પણ હિંસા કરે છે. (મંત્ર ૧૨ મો) વળી

કોઈ વાર બ્રાહ્મણની વાણીરૂપી 'ગૌ'ની હિંસા કરે છે. (મંત્ર ૨, ૧૦) લેચી કરીને એવા રાગને નૃપતે અને ગોવતે એવાં અભોધન કરીને એક વાર ફરીથી સાવધાન કરવાનો આ દેવતા મંત્રનો ઉદ્દેશ છે.

આ રીતે બ્રાહ્મણની વાણીરૂપી 'ગૌ'નું વર્ણન પૂરું થાય છે.

આવી બ્રાહ્મણની વાણી જો કે સદા મંગલરૂપા અને દેશ્યાણ કરનારીજ છે તોપણ પ્રસંગવશાત્ એરમાં બોળેલાં તીરતું કામ પણ કરે છે; કોઈ કોઈ વાર છંછેડાએલી જાયંડર નાગણ પણ બની જાય છે. એવી ચમત્કારી બ્રાહ્મણની 'ગૌ' અસુર લોકોનો સંહાર કરવાને માટે અભોધ દિવ્ય ધનુષ્યના રૂપમાં પણ ચમકવા લાગે છે. પણ તે બધું છતાં જો સ્વભાવે કરીને સદાય શિવરૂપા અને અભયદાયિની છે તે બ્રાહ્મણની ગૌને આપણા પુનઃ પુનઃ પ્રણામ હો.

બ્રાહ્મણની 'ગૌ' સમાપ્ત

હૃદયતરંગની ટિપ્પણી

['હૃદયતરંગ' પુસ્તકમાંના કેટલાક ગુજ્જો અથવા ચક્રોના અર્થ વધારે સમજ કરવાના હેતુથી થોડુંક વિસ્તૃત વિવેચન કરવાની અમને ઈચ્છા જણાય છે. આથી છે કે વાચકોને આ ઉપયોગી જણાશે. દરેક ટિપ્પણની આમજ બે આંક આપ્યા છે તેમાંનો પહેલો આંક તરંગની સંખ્યાનો છે, અને બીજો તરંગના પેટાભાગનો છે. એવા દરેક પેટા ભાગ આમજ x x આવી રૂઢીની નિયતી કરેલી છે.]

૧-૩ એકવીસ હજાર અને છસો...સતદિવસ મળીને પ્રત્યેક માણસ કુલ ૨૧૬૦૦ વાર સ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે એવી ગણતરી છે. આ હિસાબ પ્રમાણે તંદુરસ્ત માણસ એક મિનિટમાં ૫૬૨ વાર સ્વાસ લે છે.

૩-૩ ચચ કામ...કલમ્ 'સંતોષાવનુત્તમસુખલાભઃ ।' પાતંગલ યોગસૂત્રમાંના આ સૂત્ર (૨-૪૨) ઉપર વિવેચન કરવા માટે ઉપરનો એકજ શ્લોક વ્યાસને પૂરતો લાગ્યો છે. આ શ્લોકની મનસખ એવી છે કે 'સંસારમાં કામના જે જે સુખ શક્ય અને એથીએ ધણા ઉંચા પ્રકારનાં દિવ્ય સુખ દેવતાઓ ભોગવે છે તે બધાનો સરવાળો પણ તૃપ્તિનો ક્ષય કર્યાથી યતાં સુખના સોળમા ભાગ જેટલો પણ નથી.

૪-૧ આ વિભાગમાં કાચા અને ક્ષણિક પૈરામ્યની અવસ્થાનું વર્ણન છે.

૫-૪ પિંડારા નામની એક કન્યાએ . આ પ્રાચીન ગ્રીક ઇતિહાસ હોમરની 'વન્ડરફુલ'માં વિસ્તારથી આપેલી છે.

૫-૭ દેખાવમાં સુંદર અને મનોહર લાગતી તે પેદી... અસુલ કયામા પિંડારાની પેદીનું વર્ણન બરાબર આપુંજ છે.

૫-૧૩ સકંચામાં ઘલાવીને ખીસાવે...ઉકળતા તેલમાં તળાવે ૬૦ આવી વનતની બધીજ સજ્જાઓ અસહના જુહા રાગઓ કરતા હતા એવી દર્શીકતો મળી આવે છે.

૫-૧૬ ધેલા બંગાળી સુવાનનું...ખુદીરામ બોઝનું.

૫-૧૬ દ્યાનંદની સુખકાન્તિ...સ્વામી દ્યાનંદની જીવન-કથાના લેખક પદ્મિન શ્રવણ દ્યાનંદના અવસાનસમયનું વર્ણન

કરતાં લખે છે કે તેમની કાન્તિ છેલ્લી ઘડીએ એટલી પ્રસન્ન થઈ ગઈ હતી કે જેવી ઘણા સમયથી વિખૂટા પડેલા કોઈ પરમ મિત્રનો મેળાપ થતાં સ્વાભાવિક રીતે મોઢા ઉપર આનંદથી ચમકે છે તેવી.

૫-૨૬ કાળા પાડા ઉપર સ્વારી કરનાર...પુરાણોમાં યમના સ્વરૂપનું બરાબર આવુંજ વર્ણન છે.

૫-૨૭ પ્રકાશ મુઘા...સંસ્કૃતમાં 'મુઘા' શબ્દના અનેક અર્થ પૈકી એક અર્થ બીંત ધોળવામાં વપરાતો ચૂનો, સફેદો એવો પણ થાય છે અને આ પંક્તિમાં એજ અર્થમાં વપરાયો છે.

૬-૨ અપમાનામૃતની...તૃષ્ણા રાખવી.

અમૃતસ્યૈવ યૌકાં ક્ષેદપમાનસ્ય સર્વદા । (મનુસ્મૃતિ ૨-૧૬૨)

૬-૪ કનક કામિની...રામકૃષ્ણ પરમહંસના આ ગાણીતા શબ્દો છે. શાસ્ત્રોમાં જે ત્રણ એવળાઓ બતાવી છે તેમાંની પુત્રેવળા એ 'કામિની'નું અને વિત્તેવળા એ 'કનક'નુંજ નામાંતર છે. ત્રીજી એવળા જેને શાસ્ત્રમાં લોકેવળા કહી છે તેનું બીજું નામ પ્રતિષ્ઠા અથવા યશની ઇચ્છા છે. સંન્યાસી આ ત્રણ એવળાઓને લઈ દે છે.

૬-૬ 'અચલપ્રતિષ્ઠ' જુઓ ગીતા અધ્યાય ૨, શ્લોક ૭૦.

૬-૮ કાઠવવાળું પાણી...ઈશ્વર તરફથી પ્રાપ્ત થએલી પ્રતિષ્ઠાને જે આપણે દિવ્ય વૃષ્ટિ કહીએ તો પછી માણસે આપેલી પ્રતિષ્ઠાને કાઠવવાળા પાણી સાથેજ સરખાવાય ને !

૭-૧ સત્યના મહાવ્રતનું...એના સંબંધમાં જુઓ યોગ-દર્શન ૨-૩૧.

૭-૨ ભારે પ્રલોભનની પળ...સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં લગભગ દરેકે દરેક સંત મહાત્માને જે પ્રલોભનની અવસ્થાનાથી પસાર થવું પડ્યું છે તેનું આ પેરામાં સૂચન છે.

૭-૨ મારી એક 'કોડી' સ્થપાય એટલીજ...અંગ્રેજ પંપરીઆએ તેમના કામની સરચાત સુસ્તમાં પહેલવહેલી એક 'કોડી' અપાનંજ કરી હતી. કોડી એટલે માત્રની વખાર અને આશિષ.

૭-૪ મહાયુદ્ધ...દાખલા તરીકે મહાભારતનું યુદ્ધ. એનાં નામના સામાન્ય બોલાચાલીમાંથીજ અર્થ હતું.

૭-૫ તેના શહેનશાહનો...નેપોલિયનનો.

૮-૨ સત્ય, રજ, તમ—જુઓ ગીતા અધ્યાય ૧૬,

ગીતા ૧૬.૧૮,૧૯.

૮-૬ 'હિંદોઃ શુભા અને શુભીઃ'—અર્થ 'શુભ' એ કે કે , શુભ પાત્રો, શુભાદિ કે કે—અને આનંદ અને શુભાદિ ૧૬.૧૮ અને આનંદને આનંદ છે.

૯-૨ વિભૂતિઆ—અર્થે મારે જુઓ નેત્રદર્શન. '૧૬.૩.

૯-૩ અભ્યાસ—અર્થે મારે જુઓ નેત્રદર્શન ૧૬.૧૮, ૧૯ અને ગીતા, ૧-૩૫.

૧૦-૧ તમારે મારેજ ફરે છે—અર્થે હું અને મારેજ છે. જુઓ માર્ગચારિકા ૫૧ થી ૧૨.

૧૦-૨ તારા હૃદયમાં લગવાન પાત્રજ ગિરાજે છે.

'હવિ દેવ આમા।' પ્રયોગનિર્ણય ૩-૧.૫-૧૧ નોના. ૧૮-૧૯.

૧૦-૩ આ અમૃતના મંત્રાન! 'શુભશુ સર્વે અમૃત-મય પુત્રોઃ' ૧.૨૬.

૧૦-૩ તે આનંદમાંથી ઉપલબ્ધ છે.....હીન પદ જવાની છે. એને મારે જુઓ નેત્રદર્શન ઉપનિષદની જુઓ, ૧-૧.

૧૧-૫ આ લેખમા અમિ તે કુ.પ અને કામનાઓને ઠીકને છે; કારણ કે પરિણામે જેકે એકજ પદાર્થ છે. કામનાની અંદર 'ક્રમ, વિચેત્તા, કાજતો, ક્રમના કામકોમ વગેરે આવેગ' એ બધાનો સમાવેશ થાય છે.

૧૧-૨ પહેલુંજ રાત્ર....."અંસારમાં કુ.પ છે."

૧૧-૨ યોગશાસ્ત્ર.....યોગદર્શનના સાધનપાઠનું ૧૫ મું મુ. નોવું.

૧૧-૨ 'ઈ જગ જરણે.....આમિ.' જુઓ કપીરની બીજકની સાખીઓ. એના પદોની પકિતનું વિવેચન આના પદોના વિ-ભાગમાં ૬૫ છે.

૧૧-૪ 'કૃષ્ણવર્ત્ત્મા' અર્થાત્ અમિ. અમિ કૃષ્ણવર્ત્ત્મા કહેવાય છે; કારણકે તે પોતાની પાછળ કાજો અવશેષ નૂકતો રાખે છે. આ પાંચની મનુષી નીચે મુજબનો આદેશ વાદ આવે છે:—

ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન સામ્યતિ ।

હવિયા કૃષ્ણવર્ત્ત્મેવ મૂય પવામિવર્ષતે ॥

૧૧-૫. વૈદ્યાનર અમિ—જુઓ ગીતા, ૧૫-૧૪.

૧૧-૬ આધુનિક સભ્યતાનો સિદ્ધાન્ત.....આ પેરેગ્રાફમાં જે સિદ્ધાન્તનું વર્ણન છે તેને ઓળખાવનારાં જે પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ છે:-
(૧) આપણા જીવનનું ધોરણ (સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લાઇફ) ઉંચું ને ઉંચું કરતા જનઓ. (૨) નેસેરીટી ધઝ ધી મધર ઓફ ઇન્વેન્શન. જેમ જેમ લોકોને જરૂર પડતી જશે તેમ તેમ શોધખોળ થતી જશે.

૧૧-૮ કપિલ ગુપ્તિના 'શાસન'ના પ્રદેશમાં.....તાત્પર્ય એ કે સાંખ્યશાસ્ત્ર વાંચો. શાસ્ત્રો શાસન અથવા અનુશાસન કરે છે; મારેજ તે શાસ્ત્ર કહેવાય છે.

૧૧-૯ ત્રણ પ્રકારના અગ્નિમાં.....આધિદૈવિક, આધિ-ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક. જુઓ, સાંખ્ય ૧ કારિકા.

૧૧-૯ "ઐકાન્તિક" અને "આત્યંતિક" એને માટે જુઓ સાંખ્યની કારિકા ૧ લી.

૧૧-૯ ચોક્કસપણે હોલવી શકે છે.....એનું નામ ઐકાન્તિક દુઃખનિવૃત્તિ. ફરીથી ખીજ વાર દુઃખ ઉત્પન્ન ન થાય એવી રીતે તેનો સદાને માટે અંત આવી જાય.

૧૧-૯ ઔપધિ—શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે તેનો આવોજ અર્થ થાય છે.

૧૧-૧૧ જેટલી અને જેવી આગ લગાડવા ઇચ્છે... આ વચનમાં ખાલી ચળવળ કરવાનોજ ધંધો લઇ જેટલાઓનું સૂચન છે.

૧૧-૧૬ 'અનિદેત' એને માટે જુઓ ગીતા અધ્યાય ૧૨-૧૯.

૧૧-૧૬ અમારે હાથેજ સળગાવેલી...આગ—પોતાનો-જ ઉત્પન્ન કરેલો પુત્ર જેમ પ્રિય લાગે છે તેમ.

૧૨-૪ ત્રયસનો માર્ગ—જુઓ કટોપનિષદ ૨-૧, ૨.

૧૨-૬ 'હિરણ્મય પાત્ર' જુઓ ઇશોપનિષદનો ૧૫મો મંત્ર.

૧૩-૩ ખોળીયાં (કોશ)—અન્નમય, પ્રાણમય વગેરે પાંચ કોશ.

૧૩-૪ પાંચ જાતના તાંતણા—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ, એ પાંચ તત્ત્વોના ખીજો, સર્ફદ, લાત, લીસો અને કાજો એવા પાંચ ક્રમવાર રંગના તાંતણા.

૧૩-૪ લાખો પ્રચાર-ચોરાસી લાખ યોનિનું અહીં સૂચન છે.

“એમાં સ્ત્રીસમાજની શક્તિ, પવિત્રતા તથા મહત્તા વિશે જેવો પ્રકાશ રામાયણે છે; તેવો બીજા કોઈ પણ ગ્રંથમાં નથી દેખાતો.”

“મેં મારી કામના કેટલાય વિવાહોમાં કન્યાઓને રામાયણ દહેજમાં આપી છે, કે જેથી તે પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી થઈને સ્ત્રી-જાતિની મહત્તા માટે ગર્વ રાખે. આથી જો કે મારી સાતિએ તો મને કલંકિત કરવાનું બીકું ઉઠાવેલું; પરંતુ મેં સ્પષ્ટ કહી દીધું કે રામાયણ કંઈ માત્ર હિંદુસમાજનો ગ્રંથ નથી પણ આખી દુનિયાના માણસોની સંપત્તિ છે. x x હાલમાં પશ્ચિમની સભ્યતાએ ભારતીય આદર્શની ભવ્યતાને ટાળવા-ભૂંસવામાં કસર નથી રાખી; અને તેથી આમારી નૈતિક શક્તિ ગ્રામ્ય અવાજ ધર્મકાર્યોને માટે ક્ષીણ થતી ચાલી છે.”

સૈયદ કાસીમઅલી સાહિત્યાલંકાર

“આજથી ત્રણસો વર્ષ પહેલાં તુલસીદાસજી મધુરે સંસ્કૃત ભાષાનાં અનેક રામાયણ, પુરાણ, કાવ્ય, ઇતિહાસ, નાટક, સ્મૃતિ, ઉપનિષદ અને સંહિતાજી અત્યંત સુંદર રૂસોનો મધુર રસ એકત્ર કરીને તુલસીકૃત રામાયણજી જે મધ તૈયાર કર્યું હતું તે હજી સુધી આર્ય-હિંદુઓને ઘેરઘેર મોજુદ છે; અને મધ જેમ અનેક રાસી-રિક વ્યાધિઓ ટાળવામાં ઔષધિઓને સહાય આપે છે, તેમ રામાયણજી મધ અનેક વ્યાધિઓ ટાળવામાં સહાય કરે છે. જો મધ જેટલું જૂનું થતું ચાલે છે તેટલોજ તેનો સ્વાદ વધિક મધુર થતો ચાલે છે. (તો આ રામાયણજી મધ તો સાગરજલસો વર્ષ જેટલું જૂનું છે; એટલે એની મીઠાશનું તો કહેવુંજ શું! રામાયણજી મધનું મહત્ત્વ આથી પણ સમજાશે કે) એમાંનો એક માત્ર અયોધ્યાકાંડ રચનામાંજ તેના મધુકર મહર્ષિ તુલસીદાસજી દોડસોથી વધારે સંસ્કૃત ગ્રંથોનો રસ પ્રહણ કર્યો છે.

“હવે આ ગ્રંથ સ્વભાવતઃ સામે આવે છે કે, શું સંસ્કૃતના બધા ગ્રંથ તુલસીદાસજીને કંઈસ્ય હતા! અને જેટલા પણ હિંદુ જનરીએ છીએ તેટલા આ અદ્વિતીય રામાયણની અણહત પ્રતિમા જોઈને અકિત થઈએ છીએ. સંસ્કૃતજી નંદનકનનમાં વિચરણ કરીને તુલસીદાસજી બમરે સમસ્ત રૂસોનો રસ એકત્ર કરીને જે જગત-નિષ્ઠ અને અતિ હિતાવક મધ હિંદુ જાતિને દાન કર્યું છે તેની તુલના આ સંસારમાં કોઈ પણ દાન સાથે થઈ શકે નહિ.”

પંડિત રામનરેય ત્રિપાઠી

